



VAASAN YLIOPISTO

NIINA MÄNTYLÄ

(Toim.)

Lapset ja nuoret yhteiskunnan toimijoina

VAASAN YLIOPISTON JULKAISUJA

TUTKIMUKSIA 297
OIKEUSTIEDE 17
JULKISOIKEUS

VAASA 2011

Julkaisija Vaasan yliopisto	Julkaisuajankohta Joulukuu 2011	
Tekijä(t) Niina Mäntylä (toim.)	Julkaisun tyyppi Toimitettu julkaisu	
	Julkaisusarjan nimi, osan numero Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutkimuksia, 297	
Yhteystiedot Vaasan yliopisto Julkisoikeuden yksikkö PL 700 65101 Vaasa niina.mantyla@uwasa.fi	ISBN 978-952-476-379-0	
	ISSN 0788-6667, 0788-673X	
	Sivumäärä 196	Kieli suomi
Julkaisun nimi Lapset ja nuoret yhteiskunnan toimijoina		
Tiivistelmä Lapset ja nuoret ovat yhteiskunnan jäseniä ja mukana sen toiminnassa monin eri tavoin. He ovat esimerkiksi palveluiden käyttäjiä, kuluttajia sekä juridisten oikeuksien subjekteja. Tämä kokoomateos koostuukin artikkeleista, joiden aiheet käsittelevät lasten ja nuorten toimijuutta yhteiskunnassa eri tieteenalojen edustajien valitsemien teemojen kautta. Lapsi on yksilö, mutta toisaalta aikuisista heidät erottaa aina jonkin asteinen sidonnaisuus myös huoltajiin ja muihin kasvattajiin. Tämä sidonnaisuus tulee esille erityisesti teoksen aloittavassa artikkelissa, jossa lähestytään lasten ja nuorten kasvatuskysymyksiä filosofisesta näkökulmasta. Myös osallisuuden näkökulma on tärkeä. Päätöksenteossa lapsi tai nuori saattaa jäädä omine mielipiteineen helposti aikuisten varjoon. Monet kirjan artikkeleista keskittyvätkin lasten osallistumisen ongelmiin ja mahdollisuuksiin. Oikeudellisesta näkökulmasta jäsenetään erilaisia osallistumisen tasoja ja siihen liittyvää oikeudellista ohjausta sekä perehdytään erityisesti lapsen uskonnolliseen asemaan ja siihen kytkeytyviin vaikuttamismahdollisuuksiin. Samoin erityiskysymyksenä tarkastellaan lapsen asiakkuutta lastensuojelussa hallintotieteen oppisuuntien valossa. Osallistumista lähestytään myös yleisemmällä – yhteiskunnallisen osallistumisen tasolla. Millaista arvostusta esimerkiksi osallistuminen politiikkaan tai luottamustehtävät saavat osakseen nuorten näkemyksissä? Vai tulisiko osallistumisen tapahtua muilla tavoin – kuten deliberatiivisten pienryhmäkeskustelujen kautta – ollakseen tässä ikäryhmässä luontevampaa? Osallisuudesta voidaan puhua myös siinä mielessä, että lapsilla ja nuorilla on erityinen tarve kuulua johonkin ryhmään. Medialla on tässä tärkeä rooli, samoin myös muulla kulutuksella. Esimerkiksi omat suosikkiohjelmat televisiossa ovat tärkeitä identiteetin rakennusaineita lapsille ja nuorille, ja tietynlainen kulutus on nuorille välttämätöntä muun muassa siksi, että sen kautta tapahtuu luokittelu sosiaalisiin ryhmiin. Lopuksi teoksessa tarkastellaan lasten ja nuorten toimijuutta kielen kautta. Se ketä nuoret teitittelevät, vaihtelee esimerkiksi yksilöiden, tilanteiden ja henkilökohtaisten valintojen mukaan. Kielikylypyopetuksella todetaan puolestaan olevan vaikutusta lasten ja nuorten arkeen myös koulurakennuksen ulkopuolella. Monikielisellä toimijuudella on vahvuuksia, joita ei ole ennen havaittu. Kirjoitukset tuovat esille lasten ja nuorten moninaiset roolit yhteiskunnassa. Lapsilla ja nuorilla on maailman muuttuessa yhä enemmän individuaalista valtaa, mutta myös yhä edelleen kehitystasoonsa sidottu tarve huolenpitoon.		
Asiasanat Lapsi, nuori, yhteiskunta, osallistuminen, kulutus, kieli		

Publisher Vaasan yliopisto	Date of publication December 2011	
Author(s) Niina Mäntylä (ed.)	Type of publication Edited publication	
	Name and number of series Proceedings of the University of Vaasa. Research Papers, 297	
Contact information University of Vaasa Department of Public Law P.O. Box 700 FI-65101 Vaasa, Finland niina.mantyla@uwasa.fi	ISBN 978-952-476-379-0	
	ISSN 0788-6667, 0788-673X	
	Number of pages 196	Language Finnish
Title of publication Children and Young People as Actors in Society		
<p>Abstract</p> <p>Children and young people are members of society, and they take part in societal activities in many ways. For example, they use the society's services, and they are consumers and subjects of legal rights. This compilation consists of articles on children and young people as actors in society. The authors come from different scientific fields, and the themes of their articles vary accordingly. Children are individuals, but unlike adults, they are always dependent on guardians and other educators to a degree. This dependence is highlighted especially in the first article, which approaches, from a philosophical perspective, the issues of caring and educating children and young people.</p> <p>Also, the point of view of participation is important. The opinions of children and young people can easily be overlooked in decision making. Accordingly, many articles of this publication focus on the problems and possibilities of children's participation. From the judicial point of view, different levels of participation and related legal guidance are analyzed, and especially children's religious position and the associated participation possibilities are examined. A further, particular topic is children as clients in child protection, which is inspected from the angle of administrative sciences.</p> <p>Participation is also approached on a more generic level than civil participation. How do children value, for instance, confidential posts or participation in politics? Or would other means of participation, such as deliberative small group discussions, be more natural for their age group?</p> <p>Children and young people have a particular need to belong to a group, and that can also be seen as participation. Here media has an important role, as does consuming. For example, favourite television shows are important material for constructing identities for children and the young and certain forms of consuming are essential for the young, because consumer choices are used as a basis for being classified to a social group.</p> <p>Finally, this publication examines children and young people as actors in the society from the point of view of language. The way the young address others depends on the individual, context and personal choices. Additionally, language immersion education is found to affect their everyday life also outside the school building. Multilingual actorship has strengths that have not been discovered before.</p> <p>The articles reveal the many roles children and young people have in the society. As the world changes, they have ever more individual power, but they still have the need to be cared according to their level of development.</p>		
Keywords Child, children, young, society, participation, consuming, language		

ESIPUHE

Tähän kirjaan on koottu erilaisia näkökulmia lasten ja nuorten toimijuudesta yhteiskunnassa. Kirjoittajat edustavat monipuolisesti eri tieteenaloja. Teos on siten myös osoitus Vaasan yliopiston laaja-alaisesta tutkimusosaamisesta. Toimittamis- ja julkaisukustannuksiin on saatu tukea Etelä-Pohjanmaan kulttuurirahastosta, mistä esitän lämpimät kiitokseni. Ulkoasun painokuntoon saattamisen osalta kiitän HTK Salla Kyrönlahtea. Hän on merkittävällä tavalla auttanut minua toimitustyön loppuunsaattamisessa.

Lasten ja nuorten kasvatuskysymyksiä

Lapset ja nuoret ovat yhteiskunnan jäseniä ja mukana sen toiminnassa monin eri tavoin. He ovat esimerkiksi palveluiden käyttäjiä, kuluttajia sekä juridisten oikeuksien subjekteja. Lapsi onkin yksilö, mutta toisaalta aikuisista heidät erottaa aina jonkin asteinen sidonnaisuus myös huoltajiin ja muihin kasvattajiin.

Kirjan aloittaa *Tommi Lehtosen* artikkeli, jossa hän pohtii lasten ja nuorten kasvatuksen filosofisia ongelmia. Kirjoittaja lähestyy etiikan teorioiden avulla lasten ja nuorten kasvatuksen tavoitteita, lähtökohtia ja edellytyksiä. Kirjoittaja kuvaa symbolisesti näitä teorioita siten, että velvollisuusetiikan normikeskeisyyttä edustaa poliisiasema, seurausetiikkaan liittyvää hyötyajattelua kauppa, hyve-etiikan kasvatusoptimismia koulu ja välittämisen etiikkaa koti. Tori ja talojen takapihat kuvaavat kodin, koulun ja muun suunnitelmallisen kasvatuksen ulkopuolisen kokemusmaailman ja ikäisseuran vaikutteita. Nykyisin lasten ja nuorten maailmassa juuri kavereiden, television, pelien ja internetin vaikutus on voimakas.

Lehtonen päätyy lopuksi esittämään kasvatuskäsityksen, joka yhdistää eri etiikan teorioita. Lukijalle muodostuu filosofisesti perusteltu kokonaiskuva lasten ja nuorten kasvatuksen eettisistä edellytyksistä ja rajoituksista.

Osallistumisen esteet ja mahdollisuudet

Lapsen ja nuoren kehitystasosta johtuen hänen asemansa yhteiskunnassa on lähtökohtaisesti aikuisia heikompi. Päätöksenteossa lapsi tai nuori saattaa jäädä omine mielipiteineen helposti aikuisten varjoon. Osa kirjan teksteistä käsittelee tätä tematiikkaa. Miten lapsen ja nuoren osallisuus toteutuu?

Niina Mäntylän artikkelissa analysoidaan lasten ja nuorten osallistumisen oikeudellisia ongelmia. Alle 18-vuotiaiden osallistumisesta puhuttaessa ei aina havaita, että oikeudellisesti osallistuminen tapahtuu eri tasoilla. Asianosaisen osallistumis-

VIII

ta (esim. lapsen kuuleminen huostaanottotilanteessa) säännellään erilaisin säännöksin kuin yleisempää osallistumista (esim. osallistuminen kunnalliseen päätöksentekoon tai kouluympäristöön vaikuttaminen). Oma kokonaisuutensa puolestaan on muutoksenhakupuhevalta, eli kysymys siitä, kuka saa esimerkiksi valittaa jo tehdystä ratkaisusta tuomioistuimeen.

Tehokkainta osallistumisen sääntely on yleensä kun päätös koskettaa lasta tai nuorta henkilökohtaisesti omassa asiassa. Jos asianosaista ei ole tällöin kuultu, päätös voi menettelyvirheen perusteella tehdyn valituksen johdosta kumoutua. Osallistumisen rooli vaihtelee myös sen mukaan, kuinka suuri merkitys suojelelementillä on tilanteessa. Joissain tilanteissa lapsella voi olla päätöksentekijänkin asema, toisinaan hänen mielipiteensä on vain yksi osa asiaan liittyvää selvitystä. Osallistumisikärajat kiinnittyvät myös suojelunäkökohtaan. Muutoksenhakupuhevalta on lasten osalta erityisen ongelmallinen alue, mistä syystä kirjoittaja korostaa viranomaislähtöisen valvonnan merkitystä, jotta lapset ja nuoret pääsevät oikeuksiinsa.

Mäntylän osallistumistasojen tarkastelusta edetään erityisempään kysymykseen, kun *Pete Hokkanen* pureutuu uskonnonvapautteen lapsen edun sekä huoltajan ja lapsen välisen suhteen näkökulmasta. Uskonnonvapauslakiuudistuksen yksi keskeisimmistä uudistuksista oli se, ettei lapsen uskonnollista asemaa enää automaattisesti sidota äidin uskontokunnan mukaan. Sen sijaan molempien vanhempien tulee yhdessä erillisellä ja nimenomaisella tahdonilmaisulla päättää lapsen uskonnollisesta asemasta. Molemmat vanhemmat siis nähdään yhdenvertaisina. Huoltajien vakavissa erimielisyys- ja kommunikaation puutetilanteissa arvioitavaksi tulee lapsen kokonaisedun toteutuminen.

Uusi uskonnonvapauslaki lisäsi 12-vuotiaan lapsen autonomiaa, itsemääräämisoikeutta siten, että voidaan puhua myötämääräämisoikeudesta vanhempien rinnalla, jossa myös lapsen omalla tahdolla on merkitystä ainakin kuulemismenettelyn osalta. Käytännössä kuitenkin alaikäisen uskontokuntaan kuuluminen on riippuvaista vanhempien tai huoltajien uskontokunnasta tai suostumuksesta. Jännitteet perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen suhteen korostuvat siten, koska myös lapsi on perusoikeuksien itsenäinen subjekti. Hokkanen tuokin esille, ettei lapsen etu ja oikeus oman uskonnonvapautensa käyttämiseen saisi olla vain osa huoltajien yhdenvertaisuutta, vaan sille tulisi antaa nykyistä enemmän sisältöä myös oikeuskäytännössä ja yksittäistapauksia koskevissa tulkinnoissa.

Lapsen aikuista heikompi asema ja toisaalta oikeudet myös yksilönä voivatkin toisinaan johtaa myös perheen sisäisiin ristiriitoihin. Suojelu- ja turvallisuusnäkökohdat on tällöin otettava huomioon ja julkinen valta tulee yhdeksi toimijaksi

mukaan päätöksentekoon. Millaiseksi lapsen tai nuoren rooli muodostuu tällaisissa palvelukonteksteissa, kuten lastensuojelussa?

Rinna Ikola-Norrbacka ja *Katja Valkama* pohtivat asiakkuutta lastensuojelussa hallintotieteellisestä näkökulmasta. Yhteiskunnallinen osallisuus ja täysivaltainen asiakkuus edellyttävät yleensä täyttä toimintakykyä, kykyä päätöksentekoon sekä valtaa käyttää kykyjään. Lainsäädännössä lapsi määritellään ensisijaisesti lastensuojelun asiakkaaksi, mutta myös lapsen perhe on epäsuorasti lastensuojelullisten toimien asiakkaana. Lastensuojelun asiakkuus näyttääkin olevan sisällöltään muuntuva käsite, jossa prosessin eri vaiheissa eri henkilöillä on vahvempi asiakkaan rooli. Lastensuojelun asiakkuus ei kuitenkaan täytä perinteisiä asiakkuuteen liitettyjä määritteitä. Alaikäinen ja holhouksenalainen lapsi joutuu tyytymään toisten tekemiin päätöksiin. Hänellä on oikeus ilmaista mielipiteensä, mutta päätökset eivät perustu ainoastaan siihen, vaan viranomaisten harkintaan ja tulkintaan, pyrkimyksenä lapsen edun huomioiminen parhaimmalla mahdollisella tavalla. Asiakkuus typistyy oikeuteen ilmaista mielipiteensä. Osallistumisen kokemuksen tulisi kirjoittajien mukaan olla vahvempi.

Hallintotieteen oppisuuntien tarjoama asiakkuus-keskustelu ei suoraan vastaa osallistumisen problematiikkaan, mutta nostaa esiin yksilöllisyyden, mikä tulee näkyä lastensuojelua koskevissa toimissa ja päätöksissä. Yksilökeskeisen asiakkuuskäsitteen lisäksi on silti huomioitava myös perinteiset julkisen sektorin arvot, kuten päätöksenteon oikeudenmukaisuus ja tasapuolisuus. Kirjoittajat nostavatkin esille, että myös lastensuojelussa tulisi pyrkiä toimintamalleihin, jotka turvaisivat yhdenmukaisen ja oikeudenmukaisen kohtelun kaikille, unohtamatta jokaisen lapsen yksilöllisyyttä ja elämäntilanteen ainutlaatuisuutta.

Yhteiskunnallista passiivisuutta?

Myös yleisemmällä – yhteiskunnallisen osallistumisen tasolla – lasten ja nuorten osallisuus kohtaa ongelmia. Osallistumismahdollisuudet eivät ole lasten ja nuorten näköisiä eikä esimerkiksi perinteistä poliittista osallistumista arvosteta nuorten keskuudessa.

Kirsi Lähdesmäki on tutkinut nuorten mielipiteitä kunnan kansalaisuudesta. Tutkimustulosten perusteella nuoret eivät pidä tärkeänä kansalaistoimintana vapaaehtoistyön tekemistä ja osallistumista politiikkaan ja luottamustehtäviin. Osallistuminen politiikkaan ja luottamustehtäviin on tosin myös aikuisten mielipiteissä arvostettu jumbosijalle kunnan kansalaisen ominaisuuksista.

Muutoin Lähdesmäki näkee nuorten käsitykset kansalaisen rooleista ja vastuista yllättävän perinteisinä. Tulosten perusteella esimerkiksi kansalaishyveiden ”top

kolmonen” on sama nuorilla ja aikuisilla. Kunnon kansalainen sekä nuorten että varttuneempien mielestä maksaa veronsa, noudattaa lakia parhaan kykynsä mukaan sekä arvostaa kaikkea rehellistä työtä. Nuorten vastauksissa sukupuolten välillä oli eroja erityisesti ympäristötietoisuuden ja suvaitsevaisuuden osalta.

Harri Raison ja *Seija Ollilan* artikkelin lähtökohtana ovat edellä todetut huomiot suomalaisnuorten yhteiskunnallisesta passiivisuudesta. He tutkivat pienryhmäkeskusteluja nuorten kansalaisraadissa, sekä laajemmin osana yhteiskunnallista osallistumista. Kirjoittajien havaintojen mukaan nuorten kansalaisraadissa voisi olla potentiaalia nuorten osallisuuden lisäämisessä. Artikkelin valossa näyttää siltä, että passiivisuudessa on pikemminkin kyse siitä, että käytössä ei ole nuoria kiinnostavia osallistumiskanavia, kuin siitä, että politiikka ei kiinnostaisi heitä lainkaan.

Vaasassa 2010 toteutetussa nuorten kansalaisraadissa nuoret kuulivat ja tenttasivat asiantuntijoita, kävivät fasilitoitua (ohjattua) keskustelua sekä pienryhmissä, että koko ryhmän kesken ja lopuksi antoivat koko ryhmän yhteisen julkilausuman keskustelun kohteena olevasta asiasta eli osallisuudesta kouluyhteisössä. Deliberatiivisten pienryhmäkeskustelujen anti vaikuttaa olevan muita osallistumismahdollisuuksia merkittävämpi. Nämä tarjoavat osallistujille aidon mahdollisuuden keskustella tasa-arvoisessa ja avoimessa ilmapiirissä siten, että kukin saa esittää omat mielipiteensä ja kaikkia kuunnellaan.

Lapset ja nuoret kuluttajina

Osallisuudesta voidaan puhua myös siinä mielessä, että lapsilla ja nuorilla on erityinen tarve kuulua johonkin ryhmään – omaan yhteisöön. Medialla on merkittävä rooli näiden tarpeiden luoja ja määrittäjänä.

Jenniina Halkoaho tuo esille lasten ja nuorten roolin televisio-ohjelmien kuluttajina ja tämän merkityksen yhtenä identiteetin rakentamisen muotona. Kuluttaminen ja siihen liittyvät valinnat liitetään oman identiteetin ja elämäntyylin rakentamiseen ja juuri mediakulutus on kasvanut merkittäväksi tekijäksi nuorten arjessa. Kokevatko lapset ja nuoret olevansa ”sitä, mitä katsovat televisiosta”?

Tutkimustulokset osoittavat, että omat suosikkiohjelmat televisiossa ovat tärkeitä identiteetin rakennusaineita lapsille ja nuorille. Nuoret erottuvat muista ikäryhmistä olemalla muita enemmän koulussa suosikkiohjelmaansa, ottamalla suosikkiohjelman eri tavoin osaksi omaa arkeansa ja suhtautumalla tunnelatautuneesti sekä henkilökohtaisesti omaan suosikkiohjelmaansa. Nuoret myös kokevat oppivansa omasta elämästään ja saavansa siihen ideoita suosikkiohjelmaansa seuraamalla sekä ohjelman tapahtumia omaan elämään vertaamalla. Toisaalta vaikka

nuoret katsovat suosikkiohjelmiaan samaistuttavia ohjelmia, he tunnistavat silti itsensä yksilöinä ja haluavat rakentaa oman yksilöllisen identiteettinsä.

Mediakulutuksen lisäksi myös muulla kulutuksella näyttää olevan vastaavia sosiaalisen kiinnittymisen ja ryhmäytymisen merkityksiä.

Pirjo Laaksonen, Henna Jyrinki ja Hanna Leipämaa-Leskinen tutkivat nuorten aikuisten välttämätöntä kulutusta. Mikä koetaan välttämättömäksi ja mistä puolestaan voitaisiin luopua? Mikä on peruskulutusta, mikä taas hienostunutta kulutusta?

Välttämätön kuluttaminen on usein tylsää ja pakollista peruskulutusta. Artikkelissa kuitenkin tuodaan esille, että myös kuluttamisen kokemuksellisuus ja nautinnollisuus (esim. laadukkaat tuotteet), sosiaalinen kiinnittyminen kulutuskohteiden välityksellä (esim. muoti ja kuntosali), luokittelu sosiaalisiin ryhmiin (esim. opiskelija ja työssäkävijä) ja leikinomainen yhdessäolo (esim. kahvilassa istuminen) ovat välttämättömiä nuorille aikuisille. Perustarpeiden tyydyttäminen ei siten jää välttämättömän kuluttamisen ainoaksi sisällöksi. Kirjoittajien havaintona on myös, että välttämätön kulutus ei ole staattista, vaan se on jatkuvan neuvottelun kohteena. Sen saamat merkitykset ja sisällöt muuttuvat ajan kuluessa, henkilöstä toiseen ja usein kuluttaminen sisältääkin sekä välttämättömiä että ylellisiä piirteitä.

Lasten ja nuorten kieli

Kirjan päättävät lasten ja nuorten kieleen liittyvät artikkelit. Myös kieli on yksi tärkeä väline identiteetin rakentamisessa. Se on myös osallistumisen edellytys, sillä osallistuminen perustuu diskurssiin. Monikielisyys avaa aivan uusia mahdollisuuksia globalisoituvassa yhteiskunnassa ja maailmassa.

Siv Björklund ja Karita Mård-Miettinen tarkastelevat artikkelissaan lasten ja nuorten monikielistä toimijuutta. Pitkittäistutkimukset ovat osoittaneet, että kielikylpyoppilaat saavuttavat perusopetuksen aikana monipuolisen ja syvällisen ruotsin kielen taidon. Artikkelissa tuodaan esille, että tämä ei kuitenkaan heikennä heidän äidinkielen osaamistaan. Kielikylpyoppilaat suhtautuvat myös muiden vieraiden kielten oppimiseen myönteisesti ja ovat luottavaisempia oman oppijaminänsä suhteen silloinkin, kun heidän kielenhallintansa on rajallinen.

Perinteisesti meillä kielitaitoa on mitattu lähinnä kykynä tuottaa kielen eri muotoja oikein. Tällöin kynnys kielen käyttämiseen on oppilaalle korkea eikä kieltä käytetä luonnollisesti eri tilanteissa. Artikkelissa osoitetaan kielikylvyn vahvuudet myös kielenkäytön laajentumisessa koulurakennuksen ulkopuolelle. Kielikylvyllä

on vaikutusta arkeen monikielisinä käytänteinä: ajattelu voi olla monikielistä, televisio-ohjelmia seurataan eri kielillä ja myös unissa esiintyy eri kieliä.

Erilaiset roolitkin vaikuttavat nuorten kieleen. Tämä tulee hyvin esille *Heidi Nyblom Kuorikosken* artikkelissa, jossa selvitetään teitittelyn käyttöä nuorten aikuisten kielessä. Tarkastelukohteena ovat suomenkieliset ja ruotsinkieliset (suomenruotsalaiset) korkeakouluopiskelijat. Tutkimustuloksista käy ilmi, että erot ruotsinkielisten ja suomenkielisten opiskelijoiden puhuttelukäytäntöjen välillä ovat yllättävän pienet, mutta kieliryhmien sisällä on suurtakin vaihtelua. Ruotsinkieliset opiskelijat teitittelevät lähinnä ennestään tuntemattomia henkilöitä ja asiakkaita, mutta myös viranomaisia (tosin usein monikollisessa mielessä). Suomenkieliset opiskelijat puolestaan teitittelevät vanhempia henkilöitä, ennestään tuntemattomia henkilöitä, asiakkaita, viranomaisia ja korkeammassa asemassa olevia henkilöitä.

Teitittelyllä halutaan esimerkiksi viestiä kunnioitusta ja arvostusta puhuteltavaa kohtaan tai toisaalta halua pitää etäisyyttä puhuteltavaan. Helppoa valinta sinuttelelun ja teitittelyn välillä ei kuitenkaan ole. Kirjoittaja toteaa, että puhuttelussa on kyse yksilöistä, tilanteista ja henkilökohtaisista valinnoista. Täysin selvää yhtenäistä käytäntöä ei ole ja ruotsin kielessä yhtenäisen käytännön puute korostuu vielä suomen kieltä enemmän.

Lopuksi voitaneen todeta kaikkia edellä esitettyjä kirjoituksia yhdistävänä tekijänä, että lapset ja nuoret muokkaavat yhteiskuntaa, mutta toisaalta yhteiskunta ympäristönä muokkaa lapsia ja nuoria. Lapsilla ja nuorilla on maailman muuttuessa yhä enemmän individuaalista valtaa, mutta myös yhä edelleen kehitystasoonsa sidottu tarve huolenpitoon. Tämä yhdistelmä vaatii tasapainoilua, jotta suojele jättää riittävästi tilaa lasten ja nuorten omalle toimijuudelle. Yhteisöjen globalisointuminen ja median voimistuva rooli eivät tee tätä tehtävää yhtään helpommaksi – joskin ne tarjoavat myös uusia kanavia lapselle ja nuorelle toimia nimenomaan subjektina.

Niina Mäntylä

KIRJOITTAJAT

HTT Niina Mäntylä, julkisoikeuden tutkijatohtori

Vaasan yliopisto

TT Tommi Lehtonen, filosofian yliopistonlehtori

Vaasan yliopisto

HTM, TM Pete Hokkanen, julkisoikeuden tutkija

Vaasan yliopisto

HTT Rinna Ikola-Norrbacka, julkisjohtamisen tutkijatohtori

Vaasan yliopisto

HTL, YTM Katja Valkama, sosiaali- ja terveyshallintotieteen

tohtorikoulutettava

Vaasan yliopisto

HTT Kirsi Lähdesmäki, julkisjohtamisen yliopistonlehtori

Vaasan yliopisto

HTT Harri Raisio, sosiaali- ja terveyshallintotieteen tutkijatohtori

Vaasan yliopisto

HTT Seija Ollila, sosiaali- ja terveyshallintotieteen yliopistonlehtori

Vaasan yliopisto

KTM Jenniina Halkoaho, markkinoinnin tohtorikoulutettava

Vaasan yliopisto

KTT Pirjo Laaksonen, markkinoinnin professori

Vaasan yliopisto

KTT Henna Jyrinki, markkinoinnin tutkijatohtori

Vaasan yliopisto

KTT Hanna Leipämaa-Leskinen, markkinoinnin tutkijatohtori

Vaasan yliopisto

FT Siv Björklund, ruotsin kielikylvyn professori

Vaasan yliopisto

FT Karita Mård-Miettinen, ruotsin kielikylvyn yliopistonlehtori
Vaasan yliopisto

FM Heidi Nyblom Kuorikoski, kotimaisten kielten tulkkauksen
yliopisto-opettaja
Vaasan yliopisto

Sisällys

ESIPUHE.....	VII
--------------	-----

KIRJOITTAJAT	XIII
--------------------	------

Tommi Lehtonen

LASTEN JA NUORTEN KASVATUKSEN FILOSOFISIA ONGELMIA	1
1 Johdanto.....	1
2 Poliisiasema: lasten ja nuorten kasvatusta velvollisuutena	2
3 Kauppa: lasten ja nuorten kasvatusta hyödyllisyys.....	7
4 Koulu: hyveellisen ihmisen kasvatusta	10
5 Koti: välittämisen etiikka.....	12
6 Ehdotus eri etiikan teorioita yhdistäväksi kasvatustulkinnaksi.....	16
Lähteet.....	18

Niina Mäntylä

LASTEN JA NUORTEN OSALLISTUMISEN OIKEUDELLISET ONGELMAT	21
1 Johdanto.....	21
2 Lapsen osallistumiseen vaikuttavista tekijöistä	22
3 Yleinen osallistuminen	25
4 Milloin on kyse menettelyvirheestä?.....	26
5 Osallistumisen funktiot.....	28
6 Oikeusturvakeinojen ongelmallisuus, lapsen etu ja viranomaisten rooli	29
7 Lopuksi.....	31
Lähteet.....	33

Pete Hokkanen

USKONNONVAPAAUS JA LAPSEN ETU HUOLTAJIEN SEKÄ LAPSEN VÄLISESSÄ SUHTEESSA.....	35
1 Lapsen uskonnollista asemaa koskeva sääntely.....	35
2 Alaikäisen päätäntävalta ja uskonnollisen aseman määräytyminen	37
3 Lapsen huoltajien nimenomainen tahdonilmaisus ja yhteistoiminta eri tilanteissa	40
4 Alaikäisen puhevalta oman uskonnonvapautensa käyttämisessä	41
5 Kysymys ikärajoista	43
6 Kenellä on tosiasiallinen määräys- ja ohjausvalta?.....	45
7 Lapsen kuulemisesta ja osallistumisoikeudesta.....	49
8 Tavoitteena tosiasiallinen tasa-arvo	50
9 Julkisen vallan rooli lapsen vanhempien kasvatusoikeuden turvaamisessa ..	52
10 Lapsen edun tosiasiallinen toteutuminen?.....	56
11 Yhteiskunnan monikulttuuristuminen ja lapsen etu.....	59
12 Lopuksi.....	63
Lähteet.....	69

Rinna Ikola-Norrbacka & Katja Valkama

ASIAKKUUS LASTENSUOJELUSSA.....	75
1 Johdanto.....	75
2 Asiakkuus julkisissa palveluissa: tarkastelu hallintotieteellisten oppisuuntien näkökulmasta.....	75
3 Sosiaalityön asiakkuus.....	77
4 Mitä on lastensuojelu?.....	78
5 Lastensuojelun asiakkuus – kuka onkaan asiakas?.....	80
6 Lastensuojelu ja moraalinen käänne	82
7 Lasten ja nuorten asiakkuus marginaalissa.....	83
8 Osallisuus ja puhevalta	85
9 Loppukeskustelu	86
Lähteet.....	88

Kirsi Lähdesmäki

NUORTEN MIELESTÄ KUNNON KANSALAINEN ON LAINKUULIAINEN JA VASTUULLINEN.....	92
1 Johdanto.....	92
2 Kansalaishyveet ja kansalaiskasvatus	93
3 Nuorten käsitykset kunnan kansalaisesta	96
3.1 Kunnan kansalainen ja vastaajien taustat	100
3.2 Kunnan kansalaisen profiilit	101
4 Vastuullisuutta monella areenalla	103
Lähteet.....	104

Harri Raisio & Seija Ollila

PIENRYHMÄKESKUSTELUT NUORTEN KANSALAISSRAADISSA	106
1 Johdanto.....	106
2 Nuorten kansalaisraati deliberatiivisen hallinnan sovelluksena	107
2.1 Nuorten kansalaisraati	109
3 Deliberatiiviset pienryhmäkeskustelut ja niiden fasilitointi	110
4 Vaasalainen nuorten kansalaisraati	112
4.1 Metodologia	114
4.2 Pienryhmäkeskustelut nuorten kokemana	114
4.3 Pienryhmäkeskustelut fasilitaattoreiden kokemana	116
5 Johtopäätökset.....	118
Lähteet.....	120

Jenniina Halkoaho

LAPSET JA NUORET TELEVISIO-OHJELMIEN KULUTTAJINA JA IDENTITEETIN RAKENTAJINA.....	122
1 Johdanto.....	122
1.1 Aikaisempi tutkimus aiheesta	123
1.2 Tutkimusaineiston kuvaus	124
1.3 Kuvaus 10–19-vuotiaiden vastaajien suosikkiohjelmista	124
2 Kiinnittyminen suosikkiohjelmaan	126
3 Suosikkiohjelman yhteys nuoren minäkuvaan.....	128

4	Kiintyminen suosikkiohjelmaan	129
5	Suosikkiohjelman merkitys nuorelle	130
6	Johtopäätökset suosikkiohjelman roolista nuoren identiteetin rakentumisessa	132
	Lähteet	134

Pirjo Laaksonen, Henna Jyrinki & Hanna Leipämaa-Leskinen

VÄLTTÄMÄTTÖMYYDEN MONET MERKITYKSET NUORTEN AIKUISTEN KULUTTAMISESSA.....		136
1	Johdanto.....	136
1.1	Katsaus aiempaan tutkimukseen	137
2	Metodologiset valinnat	139
3	Löydökset	143
3.1	Välttämätön kulutus peruskulutuksena.....	143
3.2	Välttämätön kulutus kokemuksena	145
3.3	Välttämätön kulutus kiinnittymisenä.....	146
3.4	Välttämätön kulutus luokitteluna	147
3.5	Välttämätön kulutus leikkinä	148
4	Johtopäätökset.....	148
	Lähteet.....	151

Siv Björklund & Karita Mård-Miettinen

KIELIKYLPYLASTEN JA -NUORTEN MONIKIELINEN TOIMIJUUS.....		154
1	Johdanto.....	154
2	Kielikylpy Suomessa.....	154
3	Kielten eri roolit kielikylvyssä.....	155
4	Ruotsinkielinen ja suomenkielinen opetus kehittyvän monikielisuuden perustana.....	157
5	Kielikylvyllä monikieliseksi.....	160
6	Kielikylpyoppilaat monikielisinä toimijoina	161
7	Monikielinen toimijuus ja kouluopetus.....	166
	Lähteet.....	168

Heidi Nyblom Kuorikoski

TEITITTELY NUORTEN AIKUISTEN KIELESSÄ.....		170
1	Johdanto.....	170
2	Suomen kielen puhuttelusta.....	170
3	Ruotsin kielen puhuttelusta.....	171
3.1	Ruotsin kielen puhuttelusta Suomessa	172
4	Nuoret aikuiset ja puhuttelu.....	172
4.1	Vanhempien henkilöiden puhuttelusta	173
4.2	Myyjien ja asiakkaiden puhuttelusta	173
4.3	Viranomaisten puhuttelusta	174
4.4	Sähköposti ja tuntemattoman henkilön puhuttelu	174
5	Loppukeskustelu	175
5.1	Sinuttelun ja teitittelyn monimutkaisuus, kunnioitus ja arvostus.....	175
	Lähteet.....	177

XVIII

Lyhenteet

AOA	eduskunnan apulaisoikeusasiamies
dnro	diaarinumero
EOA	eduskunnan oikeusasiamies
Eoam	eduskunnan oikeusasiamies
Eoak	eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia
EIT	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin
EVA	Elinkeinoelämän valtuuskunta
HaVm	hallintovaliokunnan mietintö
HE	hallituksen esitys
HohlTL	laki holhoustoimesta 1.4.1999/442
ka	keskiarvo
KHO	korkein hallinto-oikeus
KKO	korkein oikeus
KM	komitean mietintö
KP-sopimus	kansalaisyhteiskunnan ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (SopS 8/1976)
ks	katso
LAVO	lainvalmisteluosasto
LHL	laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 8.4.1983/361
LM	Lakimies-lehti
LPK	laajennetun piispainkokouksen lausunto
NPM	New Public Management
OTM	oikeusministeriön asettaman työryhmän ehdotus
PeL	perustuslaki
PeVL	perustuslakivaliokunta
PeVM	perustuslakivaliokunnan mietintö
psta	puolesta
Sops	Suomen säädöskokoelman sopimussarja
TA	talousarvio
ts	toisin sanoen
TSS-oikeudet	taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet
Vaok	valtioneuvoston oikeuskansleri
vp	valtiopäivät
vt	vertaa
YK	Yhdistyneet kansakunnat

LASTEN JA NUORTEN KASVATUKSEN FILOSOFISIA ONGELMIA

Tommi Lehtonen

1 Johdanto

Enemmän kuin mitään muuta vanhemmat toivovat, että heidän lapsensa pärjäisi ja olisi onnellinen. Vaikka elämä voi monin eri tavoin sujua hyvin, onnellisuus riippuu aina ihmisen persoonallisuudesta – siitä kokonaisuudesta, joka muodostuu henkilön fyysisistä, psyykkisistä ja sosiaalisista ominaisuuksista sekä hänelle ominaisista kokemistavoista ja toiminnoista.

Biologisen ja psykologisen tutkimuksen perusteella tiedetään, että perimä ja ympäristö vaikuttavat yhdessä ihmisen persoonallisuuteen. Yksi psykologian pisimmistä kiistoista koskee perimän ja ympäristön suhteellista osuutta persoonallisuuden kehityksessä (Keltikangas-Järvinen 2006: 5). Viime aikoina on alettu uudelleen korostaa geenien merkitystä persoonallisuudelle. On osoitettu, että herkkyys suotuisille tai epäsuotuisille ympäristöolosuhteille on ehdollista ja riippuu yksilön geneettisestä rakenteesta (Foley et al. 2004; Keltikangas-Järvinen 2006: 7). Ympäristö vaikuttaa persoonallisuuden kehitykseen muun muassa muiden ihmisten esimerkin, yhteisöllisten tapojen ja käytäntöjen sekä henkisen ja aineellisen kulttuurin kautta. Ympäristön vaikutukseen sisältyvät myös tavoitteellinen kasvatus, opetus ja koulutus.

Suomalaisista kouluista on jo vuosia viestitty lasten ja nuorten käytöshäiriöiden ja oppimisvaikeuksien lisääntyneen. Monet rehtorit ja opettajat ovat huolissaan vanhempien kasvatusotteen herpaantumisesta ja siitä, että lasten ja nuorten kasvatus uhkaa jäädä koulun vastuulle. Iso osa opettajien työajasta menee kurinpidollisten ongelmien puimiseen, vaikka sosiaalisten taitojen, hyvän käytöksen ja tapojen opettamisen katsotaan yleisesti kuuluvan ensisijaisesti vanhemmille (Jallinoja 2006: 120; Puolimatka 1999: 253; Salmivalli 1998: 143).

Toisaalta on väitetty (monen mielestä yllättävästi), että vanhempien antamalla kasvatuksella on vain vähän vaikutusta lasten luonteeseen, käyttäytymiseen ja menestykseen. Useiden tutkimusten perusteella kodin ulkopuolinen kokemusmaailma ja erityisesti ikäisseura vaikuttavat lapsiin eniten (Harris 2000). Kodin ja koulun antaman kasvatuksen merkitys on siis jossain määrin kyseenalaistettu, mikä voi olla vanhemmille huojentavaa.

Tässä artikkelissa tutkitaan ja problematisoidaan etiikan teorioiden avulla lasten ja nuorten kasvatuksen tavoitteita, lähtökohtia ja edellytyksiä. Huomioon otetaan sekä vanhempien että muiden kasvattajien, erityisesti koulun näkökulma. Kasvatustajille on yleisesti tarjolla useita erilaisia kasvatuseriaatteita, joilla on pitkä, jopa antiikkiin ulottuva historia, ja joiden taustalla on erilaisia eettisiä ja ihmiskuvaan liittyviä käsityksiä. Näitä käsityksiä käsittelee esimerkiksi Lawrence Kohlbergin klassinen tutkimus lasten ja nuorten moraalisesta kehityksestä (Kohlberg 1973). Tässä artikkelissa vertaillaan velvollisuusetiikkaan, seurausetiikkaan, hyveetiikkaan ja välittämisen etiikkaan perustuvia kasvatuksellisia arvoja ja periaatteita. Aihe on pysyvästi ajankohtainen, mutta artikkelin tarkastelutapa on uusi. Etiikan teorioita havainnollistetaan seuraavan talovertauksen avulla: Kuvitelkaamme kaupungin keskusta, jonka torin ympärillä on poliisiasema, kauppa, koulu ja koti. Nämä talot kuvaavat erilaisia käsitteellistämistapoja ja konteksteja, joiden avulla ja joiden kautta lasten ja nuorten kasvatuksen päämääriä ja edellytyksiä voidaan tunnistaa ja perustella. Velvollisuusetiikan normikeskeisyyttä edustaa poliisiasema, seurausetiikkaan liittyvää hyötyajattelua kauppa, hyveetiikan kasvatusoptimismia koulu ja välittämisen etiikkaa koti. Tori ja talojen takapihat kuvaavat kodin, koulun ja muun suunnitelmallisen kasvatuksen ulkopuolisen kokemusmaailman ja ikäisseuran vaikutteita.

Tämän artikkelin tavoitteena on muodostaa filosofisesti perusteltu kokonaiskuva lasten ja nuorten kasvatuksen eettisistä edellytyksistä ja rajoituksista. Filosofiselle tutkimukselle tyypilliseen tapaan artikkelin tulokset selventävät käsitteitä ja muotoilevat kysymyksiä uudelleen pikemminkin kuin antavat yksityiskohtaisia kasvatuseriaatteita.

2 Poliisiasema: lasten ja nuorten kasvatuseriaatteena

Aleksis Kiven *Seitsemässä veljeksessä* (1870–73) kuvataan suomalaisten kollektiiviseen muistiin painunut kasvatuseriaate, jonka mukaan lapsia ja nuoria pidetään ”kurissa ja Herran nuhteessa”. Tämän autoritaarisen mallin keskeisiä kasvatuseriaatteita ovat ruumiillinen kuritus sekä pelon ja häpeän tunteet. Vaikka *Seitsemän veljestä* -romaanin alussa kuvattu kasvatuseriaate on lukkarin tupa, kasvatuseriaatteita symboloi osuvammin poliisiasema.

Poliisiasema sopii symboliksi käsitykselle, että kasvatuseriaate on lasten ja nuorten ohjausta ja valvontaa. Kasvatuseriaateena on saada lapset ja nuoret sisäistämään yhteisönsä käyttäytymissäännöt ja tavat. Moraaliteorioista niin sanottu deontologinen etiikka eli velvollisuusetiikka (kreik. *deon*: velvollisuus) käy hyvin tällaisen kasvatuseriaatepariksi, sillä velvollisuusetiikka keskittyy moraalisten pakkojen tarkasteluun ja perusteluun.

Kun maailmaa katsotaan moraalista näkökulmasta, pitää velvollisuusetiikan mukaan kiinnittää huomiota tekojen motiiveihin. Velvollisuusetiikan mukaan toimimme oikein, kun toimimme velvollisuuden, oikeuden tai muun oikean periaatteen vaikuttamina. Tämä etiikan malli vaatii ihmisiä toimimaan seurauksista välittämättä moraalilain mukaisesti.

Moraalisäännöt ovat usein kieltoja: älä valehtele, älä varasta, älä petä. Niihin perustava velvollisuuseettinen kasvattaja on kuin virkaintoinen poliisi; hän pitää sääntöjen seuraamista tärkeänä myös silloin, kun seurausten odotetaan olevan epätoivottuja tai kohtuuttomia. Monet pitävät velvollisuuseettisen, tiukasti sääntöihin keskittyvän kasvatuksen keskeisenä ongelmana juuri sokeutta näköaloille, joita tekojen seurausten huomioon ottaminen toisi mukanaan.

Usein käytetty velvollisuusetiikan ongelmia havainnollistava esimerkki vetoaa ihmisten myötätuntoon. Jos suojaasi hakeutuu kuolemanvaarassa oleva henkilö, miten vastaisit häntä etsiville vainoojille? Paljastaisitko turvapaikanhakijan vai valehtelisitko? Monien – luultavasti useimpien – mielestä ihmisen hengen pelastamiseksi saa valehdella, pettää ja varastaa, vaikka valehtelu, pettäminen ja varastaminen ovat muuten väärin. ”Poliisimainen” kasvattaja ajattelee kuitenkin kuin karikatyyrin lainvartija: perustavat moraalilait ovat poikkeuksettomia, niitä tulee noudattaa aina, ja lasten tapauksessa aikuiset vastaavat lain noudattamisen seurauksista. Tällaisen kasvattajan mielestä esimerkiksi lupauksen rikkominen, varastaminen ja valehteleminen ovat aina väärin, olipa teon motiivi kuinka hyvä tahansa. Kertomus rikkailta köyhille varastavasta Robin Hoodista on ”poliisimaisen” kasvattajan mielestä moraaliton ja myrkyä lasten sieluille.

Velvollisuusetiikan mukaan henkilökohtainen onnellisuus on eettisestä näkökulmasta sivuseikka. Jos velvollisuuden noudattamisesta seuraa surua, haittaa tai harmia, se on valitettavaa mutta riittämätön syy moraalissäännöstä poikkeamiselle. Näin ajatteleva kasvattaja on kovanaama, joka jättää ottamatta huomioon ihmisten eettiset ja emotionaaliset voimavarat: emme kykene vain seuraamaan sääntöjä, vaan myös tuntemaan iloa, surua ja myötätuntoa. Jotteri langettaisi ahtaaseen sääntökeskeisyyteen, lasten ja nuorten kasvatuksessa pitää ottaa huomioon myös tunteet. Moraalin pelkistäminen sääntöjen seuraamiseksi kaventaa ihmisyyttä ja on moraalin ”hengen” vastaista. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että lapsia ja nuoria tulee ohjata rikkomaan moraalissääntöjä aina, kun niiden noudattaminen tuntuu vaikealta. Myös sääntökeskeisyyttä kaihtava kasvattaja voi ajatella, että säännöstä poikkeamiselle pitää olla oikeutettu ja hyväksyttävä peruste. Sellainen voi olla jonkin tärkeämmän ja perustavamman säännön seuraaminen kuten suuren vahingon tai epäoikeudenmukaisuuden välttäminen.

Monien velvollisuuseetikkojen mukaan järkikin sanoo, että pitää tehdä oikein. Luonnollista moraalilakia koskevan käsityksen kehittäjä Tuomas Akvinolainen esitti yhden tämän ajattelutavan tunnetuimmista versioista. Hänen mukaansa ihmiset tietävät moraalin ensimmäisen säännön ”hyvää on tehtävä ja paha vältettävä”, mutta tästä johdetuista normeista vallitsee erimielisyys (*Summa theologiae* IaIIae 94: 2; Tuomas Akvinolainen 2002: 604). Velvollisuusetiikan mukaan moraalit on universaalia siinä mielessä, ettei velvollisuus tee poikkeusta, vaan moraalin vaatimukset koskevat kaikkia. Moraali on myös autonomista (itsenäistä, riippumatonta), sillä moraalilla ei ole luonnollista päämäärää, vaan ihmisen on oltava moraalinen sen itsensä vuoksi. Moraalinen hyvä on siis itseisarvo.

Edellä kuvattu velvollisuuksia korostava kasvatuskäsitys edellyttää perinteisesti kodin ja koulun vahvaa kasvatustalvosta. Nykyisin lasten ja nuorten maailmassa on kavereiden, television, pelien ja internetin vaikutus kuitenkin hyvin voimakas – monessa tapauksessa ne ovat vaikuttavampia kuin vanhemmat ja opettajat. On myös perusteltua olettaa, että kodin ja koulun ulkopuolinen kasvatust on virittynyt pikemminkin hyöty- kuin velvollisuuseettisesti. Velvollisuuksia korostavan kasvatustuksen haastaa ”tori” ja ”takapiha”.

Toisaalta on väitetty, että velvollisuuseettinen vaihe kuuluu väistämättä lasten ja nuorten moraaliseen kasvuun ja kehitykseen. Näkemyksen tunnetun kehittäjän, moraalipsykologi Lawrence Kohlbergin (1927–1987) mukaan velvollisuuseettinen kasvatust edustaa sovinnasta ”kiltin tytön tai pojan moraalit” sekä ”lain ja järjestyksen moraalit”, jonka symboliksi sopii poliisiasema. Tällainen moraalit kuuluu Kohlbergin mukaan moraalikehityksen kolmanteen ja neljänteen vaiheeseen. Niitä edeltää tottelevaisuusmoraalin (rangaistus–palkkio-moraalin) sekä oman edun tavoittelun ja reilun vaihdon moraalitn vaiheet (Kohlberg 1973: 631–632). Kohlberg väittää, että kolmannen vaiheen (”kiltin tytön tai pojan moraalit”) läpikäytyään lapsi osaa yhdistää eri ihmisten näkökulmia ja pyrkii sääntöjä noudattamalla saamaan muiden hyväksynnän. Tätä vaihetta sanotaan syystä hyvien ihmissuhteiden moraaliksi. Neljännessä vaiheessa lapsen ajatteluun tulee mukaan yhteisöllinen taso (”lain ja järjestyksen moraalit”). Silloin lapsi tai nuori ymmärtää lait ja säännöt yhteisiksi velvollisuuksiksi, joita kaikkien on noudatettava. Neljännessä vaiheessa lapsi alkaa siis ymmärtää ja ottaa huomioon yhteisöllisiä näkökohtia. Lapsi ymmärtää myös, että hyvään ihmisyyteen kuuluu instituutioiden ja sosiaalisen järjestyksen ylläpitäminen. Kohlberg jättää kuitenkin vastaamatta kysymykseen, missä määrin lasten yhteisöllinen moraalit on opittua eli esimerkiksi vanhempien ja koulun antamaan kasvatukseen perustuvaa ja missä määrin taas ”luonnollista”, intuitiivista tai kavereilta opittua. Kohlbergin mukaan vain harvat ihmiset yltyvät moraalikehityksen viimeiseen vaiheeseen, jossa vedotaan yleisiin

eettisiin periaatteisiin kuten siihen, että ihmishenki on arvokkaampi kuin omistusoikeus.

Tunnetuin velvollisuusetiikan kehittäjä on Immanuel Kant (1724–1804), jonka moraalifilosofian keskeinen periaate on kategorinen imperatiivi (”yleinen siveyslaki”). Sen mukaan on velvoite toimia vain sellaisten periaatteiden mukaisesti, joiden voidaan toivoa tulevan yleistetyksi kaikkia koskeviksi. Kategorinen imperatiivi mukailee kultaista sääntöä, jonka mukaan toiselle on tehtävä niin kuin itselle toivoisi tehtävän (*Matt. 7:12, Luuk. 6: 31*). Tämä sääntö tulee suomalaisille lapsille tutuksi viimeistään koulun uskonnon tai elämäkatsomustiedon opetuksessa.

Kant esittää kategorisesta imperatiivista useita versioita: Ensinnäkin toimi niin, että toimintasi periaate voisi olla luonnonlaki. Tämä on muodollinen velvoite, jota lasten voi olla vaikea käsittää. Toiseksi kategorinen imperatiivi kehottaa kohtelemaan ihmistä – itseä ja muita – aina päämääränä sinänsä eikä milloinkaan pelkkänä välineenä. Tämä on kategorisen imperatiivin sisällöllinen muotoilu. Lapset ymmärtävät sen luultavasti helpommin kuin edellisen periaatteen, mikä on tärkeää ottaa huomioon, kun kasvatuksella pyritään vahvistamaan heidän itsetuntoaan ja itsesuojeluvaistoaan. Kolmanneksi Kant kehottaa toimimaan niin kuin olisit lakia säättävä jäsen päämäärien valtakunnassa (*Tapojen metafysiikan perustus 2; Kant 1990: 102, 110–111, 120, 126, 129*). Tämä taas on abstrakti periaate, mutta jo yläkoulun oppilaat voivat käsitellä sitä esimerkiksi yhteiskuntaopin tunnilla.

Kantin mukaan moraalinen toiminta ei perustu moraalin ulkopuolisen päämäärän kuten onnen saavuttamiseen, vaan moraalilain sisäiseen velvoittavuuteen. Kategorinen imperatiivi on siis ehdoton vaatimus, jota on noudatettava oman velvoittavuutensa takia. Kant katsoo, että ihmisten kyky käsittää moraalin vaatimuksia perustuu luontaiseen moraalitajuun ja siihen, että jokaisella ihmisellä on käytännöllinen järki. Yleisen kokemuksen mukaan ihmisen toimintaa ohjaavat kuitenkin myös muut syyt kuin järki: esimerkiksi tunteet, intuitio, tavat ja tottumukset.

Kantilaista ajattelutapaa edustava kasvattaja opettaa lapselleen, että pitää tehdä oikein, vaikka siitä joutuisi kärsimään. Jotkut kasvattajat liittävät tähän seuraus-eettisen, metafyyssisen tai uskonnollisen perustelun: oikeintekijää palkitaan enemmän tai myöhemmin, tässä tai tulevassa elämässä. Kant itse piti jumalauskoa moraalisen elämän välttämättömänä ehtona, vaikka Jumalan olemassaoloa ei voida todistaa. Hän katsoi, että ihmiset välttämättä tavoittelevat toiminnallaan onnellisuutta itselleen ja mahdollisesti muillekin ihmisille. Moraalisen toiminnan ei kuitenkaan voida uskoa tuottavan onnellisuutta, ellei moraalisesti täydellinen kaikkivaltias persoona hallitse maailmankaikkeutta sekä palkitse ja rankaise ihmisiä ikuisessa elämässä (Käytännöllisen järjen kritiikki 1.2.2.5; Kant 1990: 314–

317). Kantin käsitys on ongelmallinen ja jännitteinen, sillä hän katsoi myös, että ihmiset kykenevät käsittämään moraalien vaatimukset luontaisen moraalitajunsa kautta, on Jumalaa tai ei ja uskovatko he Jumalaan tai eivät, ja että moraalisen toiminnan perustelu tekojen seurauksiin vetoamalla loukkaa moraalien autonomiaa. Kantin mukaan on torjuttava moraalien autonomian tarveleminen heteronomiaksi, vieraan ylivallan tai vieraitten lakien alaisuudeksi. Hänen mielestään olenainen moraalien käsitettä koskeva edellytys on, ettei moraaliseen toimintaan voida sitoutua keinona tai välineenä johonkin muuhun. Tästä lähtökohdasta ”kysymykseen ’miksi olla moraalinen?’ ei voi olla mitään vastausta, koska jo yritys etsiä siihen vastausta johdattaisi meidät moraalien ulkopuolelle, epämoraaliseen pyrkimyksen rakentaa moraalit jonkin moraalit itseään perustavammaksi kuvitelun lähtökohdan varaan” (Pihlström 2010: 219–220).

Kantin jalanjäljissä kulkeva kasvattaja korostaa siis lapselleen, että teon tai toiminnan oikeutuksen ratkaisevat moraalien säännöt ja se, onko teon tarkoitus niiden sääntöjen mukainen. Velvollisuusetiikkaan kuuluu perinteisesti myös se, että teon tekijää arvioidaan teon moraalien yleistettävyyden perusteella: teko on oikein, jos kuka tahansa ihminen voi järkevästi toivoa sen tekemistä. Keskeinen arviointiperuste on siis se, onko teko kategorisen imperatiivin mukainen vai ei. Kantilainen kasvattaja voi pyytää lasta itse pohtimaan, mikä teko olisi tietyssä tilanteessa oikein. Kantilaisen kasvattajan mukaan oikeassa vastauksessa ei voi vedota teosta saatavaan hyötyyn vaan vain velvollisuuteen.

Velvollisuuksia korostava kasvatus helposti kompastuu ylevistä tavoitteistaan huolimatta – ja luultavasti juuri niiden takia – elämälle vieraaseen sääntökeskeisyyteen, johon ikävimmillään liittyy pelkoa, ahdistuneisuutta ja persoonan tukahduttamista. Toisaalta sääntökasvatuksen puolustukseksi voidaan esittää, että järkevistä ja kohtuullisista säännöistä johdonmukaisesti kiinnipitäminen lisää lasten ja nuorten turvallisuudentunnetta: lapsi tietää, mitä häneltä odotetaan, eikä hänen itse tarvitse huolehtia rajojen asettamisesta.

Yhden näkemyksen mukaan moraalien tehtävä on ylläpitää keskinäisen luottamuksen perusedellytyksiä yhteiskunnassa. Etiikka ei voi kuitenkaan olla liian vaativaa ”enkelten etiikkaa”, jossa julistetaan ihmiselle ylivoimaisia moraalivaatimuksia. Ylivireisellä etiikalla ei ole sitä kykyä, jonka John Rawls (1921–2002) määritteli yhdeksi etiikan tärkeimmistä ominaisuuksista. Etiikan pitää olla vakaata eli kyetä luomaan omaa kannatustaan (*A Theory of Justice* §§ 69, 76; Rawls 1999: 398–399, 436). Ihmisten – niin lasten, nuorten kuin aikuisten – tulee vakuuttua moraalien vaatimusten mukaan toimiessaan siitä, että se on heidän perusetujensa mukaista ja heidän tulee sen tähden vaalia etiikkaa. Tällainen etiikka on vakaata, ylen vaativa etiikka on epävakaata. Etiikkaa ei siten pidä arvioida sen ihanteiden ja

louden, vaan sen ihanteiden inhimillisen toteuttamiskyvyn kannalta (Pursiainen 2001: 47).

3 Kauppa: lasten ja nuorten kasvatuksen hyödyllisyys

Velvollisuusetiikan vastapari on hyödyn, onnellisuuden ja yhteisen hyvän käsitteille rakentuva konsekventialismi eli seurausetiikka (lat. *consequens*: seurauksena oleva). Seurausetiikan mukaan tekoa tai toimintaa arvioidaan sen seurausten tai vaikutusten perusteella – siis juuri niillä perusteilla, jotka velvollisuusetiikka hylkää. Seurausetiikan mukaan teko on moraalisesti hyvä, jos seuraus on hyvä. Seurausetiikkaa sanotaan myös teleologiseksi etiikaksi eli päämääräetiikaksi (kreik. *télos*: päämäärä).

Seurausetiikan versioista tunnetuin on utilitarismi, jonka tärkeimpiä kehittäjiä ovat Jeremy Bentham (1748–1832) ja John Stuart Mill (1806–1873). Heidän moraaliteoriansa voidaan tiivistää seuraaviin periaatteisiin. Ensinnäkin tekoja arvioidaan hyviksi tai pahoiksi vain niiden seurausten perusteella. Toiseksi seurauksia arvioitaessa ainoa merkityksellinen seikka on onnellisuuden tai onnettomuuden määrä, jonka seuraukset aiheuttavat. Lisäksi jokaisen henkilön onnellisuutta pidetään samanarvoisena. Kaikki muu on moraalin kannalta merkityksetöntä (Rachels 2003: 102).

Näitä perusajatuksia noudattava kasvattaja ohjaa lasta tai nuorta järjen käyttöön. Hän ei kuitenkaan vetoa moraalisääntöjen velvoittavuuteen vaan niiden seuraamisesta saataviin etuihin ja hyötyihin. Seurauseettinen kasvattaja kehottaa lasta pohtimaan tekojen ja valintojen seurauksia esimerkiksi näin: ”Jos et anna Maijan leikkiä sinun leluillasi, luuletko saavasi leikkiä hänen leluillaan?” ”Miten sinuun voi luottaa isoissa asioissa, jos valehtelet jo pienissä?” ”Jos nyt käytät rahasi tähän ostokseen, millä maksat muut menosi?” Tällainen kasvattaja käy myös kauppa lapsen kanssa – uhkaa, kiristää ja lahjoo tyyliin ”jos teet niin kuin sanon, saat toivomasi; jos taas olet tottelematon, et saa”. Tätä kasvatustapaa voidaan sanoa myös sopimuseettiseksi, jos kasvattaja pyrkii lapsen tai nuoren kanssa tekemälleen sopimuksella ohjaamaan tämän käytöstä ja toimintaa. Perheissä tehdään usein suullisia sopimuksia, jollaisen yhteydessä vanhempi voi sanoa nuorelle esimerkiksi näin: ”Sovitetaan, että saat huoneesi siivoamisesta kolme euroa viikossa; jos taas jätät siivoamatta, kuukausirahastasi vähennetään kolme euroa per viikko”. Näin kasvattaja voi vedota sopimuksen pitämisestä nuorelle koituviin hyötyihin ja rikkomisesta seuraaviin haittoihin. Vaikka tämä kasvatustapa on yleinen, se on yksistään käytettynä ongelmallinen välineellisyytensä ja pinnallisuutensa vuoksi. Jos lapsi oppii tottelemaan vanhempiaan ja muita kasvattajia vain siksi, että se on

hänelle eduksi ja hyödyksi, häneltä jäävät kasvatuksen syvimmät arvot, kuten hyvyys, totuus ja kauneus, sisäistämättä.

Klassisen utilitarismin mukaan seurauseettisen kasvatuksen perusohje on se, että pitää tehdä tekoja, joista koituu mahdollisimman paljon hyvää mahdollisimman monelle, ja välttää tekoja, joista seuraa pahaa ja kärsimystä. Näin utilitarismin mukaan ihmisten pitäisi arvioida tekojensa eettisiä, taloudellisia sekä muita hyötyjä ja haittoja. On kuitenkin kyseenalaista, missä määrin hyödyt ja haitat ovat ennakoitavissa. Yksi seurausetiikan ongelmista onkin se, että seurausten ennustaminen voi olla vaikeaa niin lapsille kuin aikuisille.

Yhä useampi nykykasvattaja haluaa lasten ja nuorten oppivan paitsi ihmisten hyvää kohtelua myös ympäristöstä ja eläimistä huolehtimista. Perustelut ovat usein utilitaristisia, puhtaan ja terveen ympäristön välttämättömyyteen sekä eläinten hyvinvointiin vetoavia. On kaikki syy uskoa, että eläinten oikeuksia esillä pitävä kasvatuserittelu vahvistuu tulevaisuudessa (ks. Singer 1991). Kauppaverkaus horjuu kuitenkin tässä, sillä eläinten oikeudet saattavat jossain tapauksissa olla ristiriidassa ihmisten välittömien (taloudellisten tai muuhun hyvinvointiin liittyvien) etujen kanssa. Eläinten oikeudet liittyvätkin käsitteellisesti velvollisuusetiikkaan pikemmin kuin seurausetiikkaan, sillä kantilaisen käsityksen mukaan yhden oikeus edellyttää toisen velvollisuutta pitää huolta kyseisen oikeuden toteutumisesta.

Edellä on etupäässä kiinnitetty huomiota päämääräetiikan ongelmiin. Päämääräetiikan etu taas on se, että vaikeasti luonnehdittava moraalinen hyvä palautetaan kokemukserittäisesti havaittaviin ominaisuuksiin kuten onnellisuuteen ja mielihyvään. Utilitarismin oppi-isän Millin mukaan onnellisuus on ihmiselämän järkiperäinen tavoite. Myös Aristoteles (384–322 eKr.) piti onnellisuutta (kreik. *eudaimonia*) korkeimpana hyvänä. Aristoteleen mukaan onnellisuus ei ole kuitenkaan varsinaisesti olotila vaan toimintaa. Ihmiselle lajityypillistä toimintaa on järjen käyttö. Niinpä Aristoteles pitää onnellisena elämänä sellaista, jossa ihminen elää järjensä ohjaamana. Aristoteleen mukaan ”se, mikä on ominaista jollekin, on luonnostaan sille parasta ja nautinnollisinta. Ihmiselle sitä on elämä järjen mukaan, koska järki ennen muuta tekee ihmisen ihmiseksi. Tämä elämä on siis onnellisinta” (*Nikomakhoksen etiikka* X, 7: 1178a5–7; Aristoteles 2005: 197). Päämääräeettisen kasvattajan kehoituksella järjenkäyttöön on siis klassinen perustelu: onnellisuuden saavuttaminen. Kriitikkojen mukaan onnellisuuden korostaminen johtaa kuitenkin helposti itsekkyyteen, nautinnonhaluun ja oman edun ajamiseen.

Toisentyypistä utilitarismin kritiikkiä esittää analyyttisen moraalifilosofian luoja G. E. Moore (1873–1958). Hänen mukaansa syyllistymme naturalistiseen virhepäätelmään, jos yritämme jostain ei-moraalisesta ominaisuudesta kuten hyödyistä tai onnellisuudesta loogisesti johtaa sen, miten asioiden pitäisi olla (Moore 2004:

10–11). Utilitaristinen kasvattaja sortuu juuri tähän virheeseen ohjatesaan lasta hyödyn maksimointiin.

Jotta utilitarismille tehtäisiin oikeutta, on syytä kiinnittää huomiota sen eri versioihin: tekoutilitarismiin, sääntöutilitarismiin ja preferenssiutilitarismiin. Tekoutilitarismien mukaan vaihtoehtoisista teoista tulee tehdä se, josta on eniten hyötyä mahdollisimman monelle. Teon moraalinen arvo määräytyy siis sen mukaan, millaisia vaikutuksia kyseisellä teolla on tai oletetaan olevan. Sääntöutilitaristit taas katsovat, että teot ovat oikeita tai vääriä sen mukaan, seuraavatko vai rikkoivatko ne sääntöä, jonka yleinen noudattaminen edistää onnellisuutta. Sääntöutilitarismin mukaan vaihtoehtoisista säännöistä tulee seurata sitä, jonka yleisestä noudattamisesta on eniten hyötyä suurimmalle mahdolliselle joukolle (Saastamoinen 2000: 140–141). Varsinkin pieniä lapsia voi olla vaikeampaa opettaa arvioimaan säännön seuraamisen hyötyä kuin konkreettisen teon hyötyä. Kasvattajan näkökulmasta on siis luultavasti helpompaa olla tekoutilitaristi, vaikka se on muuten ongelmallisempi kanta.

On väitetty, että sääntöutilitarismi ja velvollisuusetiikka eivät käytännössä eroa toisistaan, sillä pitkällä tähtäimellä hyödyllisimpiä moraalिसääntöjä ovat oletettavasti juuri ne, jotka ovat kategorisen imperatiivin mukaisia (kuten ”älä valehtele”, ”älä varasta”, ”älä petä”). Tämä johtuu siitä, että kategorisen imperatiivin seuraaminen perustuu järkipäiseen harkintaan. Sääntöutilitarismin ja velvollisuusetiikan samastaminen on kuitenkin ongelmallista, koska velvollisuusetiikassa kyseenalaistetaan tekojen seurausten moraalisen merkityksen. Velvollisuusetiikan mukaan aidon moraalिसäännön tunnistaa siitä, että kuka tahansa ihminen voi järkevästi toivoa kyseisen säännön voimassaoloa – ei siitä, että kyseisen säännön seuraaminen on hyödyllistä tai lisää onnellisuutta.

Preferenssiutilitarismi määrittää moraaliseksi hyväksi preferenssien (halujen, mieltymysten, tavoitteiden) täyttymisen. Preferenssiutilitaristien mielestä maksimaalinen preferenssien täyttyminen on paras ja siten tavoiteltavin lopputulos. He torjuvat elämysvaatimuksen, jonka mukaan ihmistä voi vahingoittaa vain se, mistä hän on tietoinen. Joku esimerkiksi saattaa levittää Maijan selän takana huhuja tuhoten hänen maineensa ilman, että Maija itse saa ikinä tietää. Siksi maineen menetys ei vähennä hänen loppuelämänsä aikana kokemaan mielihyvää. Hedonistien mielestä huhun levittäminen ei vahingoittanut Maijaa, koska elämyksen vaatimus jäi täyttymättä: Maija ei ikinä ollut suoraan osallinen tapahtumiin eikä tienynyt siitä mitään. Preferenssiutilitarismi hylkää elämysvaatimuksen. Koska henkilö haluaa säilyttää maineensa, maineen pilaaminen vahingoittaa häntä, vaikkei hän tietäisikään siitä.

Preferenssiutilitarismia mutkistaa se, että jotkut preferenssit ovat tärkeämpiä tai ensisijaisempia kuin toiset. Jonkin toissijaisen preferenssin täyttäminen saattaa kuitenkin estää jonkin tärkeämmän preferenssin täyttymistä. Esimerkiksi kalliin harrastuksen aloittaminen saattaa estää rahoja riittämystä välttämättömyyksiin kuten ruokaan ja vaatteisiin. Toiminnan suunnittelussa ja moraalisisessa arvioinnissa tulee siten ottaa huomioon preferenssien tärkeysjärjestys, mikä edellyttää tietoa ja monipuolista harkintaa. Preferenssiutilitarismiakaan edustava kasvattaja ei siis kasvatustallinsa näennäisestä yksinkertaisuudesta huolimatta pääse helpolla, vaan lasta tai nuorta pitää ohjata harkitsevaisuuteen.

Seurausetiikkaa arvostellaan usein myös relativismista ja siitä, että perustavina pidetyt moraaliarvot kuten tasa-arvo, syrjimättömyys ja oikeudenmukaisuus vaarantuvat, jos moraalitarkasteluissa kiinnitetään huomiota vain teoista koituihin hyötyihin ja haittoihin. Moraalirelativistit vastaavat arvosteluun väittämällä, että on järkevää antaa moraaliarvoille vain suhteellinen merkitys, koska ne ovat joka tapauksessa kulttuuri- ja aikakausisidonnaisia. Tällaisen relativismin opettaminen lapsille on kuitenkin ongelmallista, koska relativismin perusoletuksen – tiedon näkökulmasidonnaisuuden – käsittäminen edellyttää elämänkokemusta ja kykyä asettua toisen asemaan. Varsinkin pienillä lapsilla on molempia vain vähän.

4 *Koulu: hyveellisen ihmisen kasvattaminen*

Hyve-etiikka on kiinnostunut hyvän ihmisen luonteenpiirteistä. Nämä luonteenpiirteet ovat ratkaisevassa määrin opittuja eivätkä synnynnäisiä. Siksi koulu sopii hyve-etiikan symboliksi. Hyve-etiikkaa sanotaan myös luonteenpiirre-etiikaksi, sillä sen mukaan keskeistä lasten ja nuorten kasvatuksessa on hyvien luonteenpiirteiden monipuolinen kehittäminen. Hyve-etiikka tunnetaan myös hyvän elämän edellytysten pohtimisesta. Hyve-etiikkaan kuuluu siis pyrkimys hyvään elämään ja ihmisen luonteen jalostamiseen.

Amerikkalainen psykoterapeutti Linda Kavelin Popov on kehittänyt hyveprojektiksi sanotun kasvatustallin, jota käytetään myös suomalaisissa kouluissa. Menetellin perusoivallus on yksinkertainen: saarnaamalla ei voi opettaa hyvää käytöstä. Popovin mukaan ongelmatilanteet ratkeavat helpommin, jos opettaja kielteisiin asioihin puuttumisen sijaan keskittyy oppilaan ja tilanteen myönteisiin puoliin ja niiden vahvistamiseen (Popov 2010). Tällainen kasvatustallin saattaa kuulostaa naiivilta, mutta sen taustalla on pitkä teleologisen etiikan perinne, jonka mukaan hyveellisyys on oikeaan päämäärään pyrkimistä.

Hyve-etiikan tärkein kehittäjä on Aristoteles, jonka *Nikomakhoksen etiikka* on tunnetuin länsimainen moraalifilosofinen teos. Aristoteles erottaa siinä intellektu-

aalliset ja luonteen hyveet. Edellisten syntyminen ja kehittyminen perustuu pääasiassa opetukseen, jälkimmäisten harjoitukseen. Siksi hyvän luonteen kehittäminen vaatii kokemusta ja aikaa (*Nikomakhoksen etiikka* II, 1: 1103a14–16; Aristoteles 2005: 28). Liiottelematta voidaan sanoa, että koko kouluikä tarvitaan hyveiden kehittämiseen ja että koulun lisäksi tarvitaan kodin kasvatuspanosta. Aristoteleen mukaan

[I]luonteen hyve ... syntyy tavoista, kuten sen nimikin (*ēthikē*) juontuu vähin muutoksin sanasta tapa (*ethos*). ... [H]yveet saamme niin, että olemme harjoittaneet niitä käytännössä, ja sama koskee myös kaikkia taitoja. Asiat, jotka täytyy oppia tekemään, opitaan tekemällä niitä. ... [T]ekemällä oikeudenmukaisia tekoja tulemme oikeudenmukaisiksi ja toimimalla kohtuullisesti tulemme kohtuullisiksi ja miehuullisia tekoja tekemällä miehuullisiksi (*Nikomakhoksen etiikka* II, 1: 1103a17–18, 31–33 – 1103b1–2; Aristoteles 2005: 27).

Hyveet kuten kohtuullisuus, reiluus ja ystävällisyys ovat Aristoteleen mukaan suhteellisen pysyviä opittuja luonteenpiirteitä, jotka tekevät mahdolliseksi hyvän elämän. Hyve on keskiväli kahden paheen välillä, jotka ovat taipumuksia tuntea tai haluta liikaa tai liian vähän sitä, mitä hyveellinen tuntee tai haluaa kohtuullisesti. Esimerkiksi rohkeus on keskiväli, jonka yhdellä puolella on pelko ja toisella uhkarohkeus (*Nikomakhoksen etiikka* II, 7: 1107a35; Aristoteles 2005: 35). Tarvitaan siis moraalisten tunteiden kasvatusta, koska sitä kautta saavutettava kohtuutunteminen tai -haluaminen edesauttaa elämän muodostumista harmoniseksi kokonaisuudeksi (*Nikomakhoksen etiikka* II, 6: 1106b20–1107a5; Aristoteles 2005: 34).

Kuten edellä todettiin, Aristoteleen mukaan ihmiselämän päämäärä on onnellisuus ja elämä on onnellista, kun ihminen elää järkensä ohjaamana. Onnellisuus ja hyveellisyys ovat toistensa edellytyksiä. Yhtäältä hyve johtaa onneen, toisaalta hyveellinen elämäntapa on inhimillistä onnea.

Aristoteleen näkemyksestä innostunut kasvattaja kysynee seuraavaksi, mitä hyveitä lasten ja nuorten tulisi oppia. Klassiset päähyveet ovat viisaus, oikeamielisyys, rohkeus ja kohtuullisuus sekä usko, toivo ja rakkaus. Platon (427–347 eKr.) mainitsee näistä neljä ensimmäistä ja asettaa ne ihannevaltionsa neljän luokan – filosofihallitsijan, virkamiehen, sotilaan sekä maanviljelijän ja käsityöläisen – perushyveiksi. Kolme jälkimmäistä esitti kirkkoisä Ambrosius (n. 340–397) nimenomaan kristillisinä hyveinä (1. *Kor.* 13: 13:n mukaan). Voi olla, että nykykasvattajat haluaisivat uudistaa tätä hyvelistaa. Esimerkiksi hyvätapaisuus, sisukkuus ja kärsivällisyys ovat monen nykykasvattajan arvostamia hyveitä (vrt. Comte-Sponville 2001).

Modernia hyve-etiikkaa sanotaan uusaristotelismiksi. Siinä tekojen ja toiminnan seurauksia tarkastellaan elämän kokonaisuuden näkökulmasta. Tällaisessa tarkastelussa on ihmiskuvalla tärkeä merkitys. Alasdair MacIntyre pyrkii osoittamaan, että länsimainen moraal- ja yhteiskuntafilosofia on harhaillut viimeiset vuosisadat tuuliajolla, koska moraalikäsitteiltä puuttuu perusta (MacIntyre 2004). MacIntyre väittää, ettei moraalialta tai käsitystä hyvästä elämästä voida rakentaa hyväksymisen, paheksumisen, mielihyvän, mielihyvän tai muiden tunteiden varaan, kuten viime vuosisatoina on tehty. Moraali voi rakentua vain sen varaan, että meillä on järkvyä ja kokonaisvaltainen käsitys hyvästä elämästä. Tämä puolestaan edellyttää sitä, että meillä on järkvyä ja kokonaisvaltainen käsitys ihmisluonnosta (MacIntyre 2004: 74–75, 238–239, 257). Tämän tiedon perusteella voimme harkita, mikä on inhimillistä, mikä taas epäinhimillistä, mitkä ihmisen tarpeet ovat todellisia ja mitkä vaatimukset oikeutettuja. MacIntyre sanoo, että antiikin ja keskiajan moraalifilosofia oli järkiperäistä pohdiskelua hyvästä elämästä. Tähän perinteeseen meidän olisi palattava vuosisatoja kestäneiden sekoilujen jälkeen. MacIntyre väittää yhteisöltä puuttuvan toimivan moraalin, jos sen jäsenet ovat erimielisiä tärkeimmistä elämänianteista (MacIntyre 2004: 197, 296). Ihanteita koskevan yksimielisyyden saavuttaminen on kuitenkin entistä monikulttuurisimmissa yhteiskunnissa vaikeaa. Toisaalta voidaan huomauttaa, että voidakseen toimia yhdessä, ihmisten ei välttämättä tarvitse jakaa yhteistä käsitystä toiminnan päämääristä, vaan riittää, että voidaan sopia siitä, miten olisi toimittava. Yhteisön ylläpitäminen ei siis välttämättä vaadi yhteistä arvopohjaa eikä yhteistä käsitystä todellisuudesta. Riittää, että kyetään luomaan muodollinen rakenne, joka mahdollistaa jokaisen omien päämäärien toteuttamisen, ilman että tämä rajoittaa muiden pyrkimystä toteuttaa omia päämääriään (Hallamaa 2000). MacIntyrelaisesta näkökulmasta tällainen yhteiskunta on kuitenkin moraalisesti puutteellinen.

MacIntyrelaiselta ihannekasvattajalta edellytetään siis kokonaiskäsitystä ihmisen olennaisista piirteistä. Siten tämä kasvatusmalli on asiantuntijakeskeinen: vain koulutettu kasvattaja kuten opettaja tai psykologi voi täyttää MacIntyren kovat vaatimukset kasvatuksen perustumisesta kokonaisvaltaiseen ja hyvin perusteltuun ihmiskuvaan. Kasvatuksesta tulee näin ollen asiantuntijatyötä, jota voidaan arvioida lapsen lähimpien kasvattajien, vanhempien sivuuttamisesta (Jallinoja 2006: 126). Ammattilaisten oletetaan – oikein tai väärin – tietävän paremmin kuin vanhempien, millainen kasvatus on hyvää ja oikeaa.

5 *Koti: välittämisen etiikka*

Laitosmaisen ja asiantuntijakeskeisen kasvatuksen vastapari on kotikasvatus, jossa lähdetään lapsen ja vanhemman kiintymyssuhteeseen perustuvasta välittämi-

sestä ja huolenpidosta. Kotikasvatuksen moraalifilosofiseen tarkasteluun sopii hyvin välittämisen etiikan teoria.

Välittämisen etiikka (*care ethics*) on etiikan teorioista nuorin ja syntynyt vasta 2000-luvulla. Sen luojana pidetään amerikkalaista Nel Noddingsia, jonka mukaan etiikan peruskäsite on välittäminen (huom. englannin *caring* voidaan suomentaa myös hoitamiseksi, huolehtimiseksi ja huolenpidoksi). Noddings sanoo myös, että moraalin perusta on tunne ja intuitio eikä järki. Moraalinen perustunne on empatia eli myötätunto (Noddings 2003: 30–31, 104, 162).

Välittämisen etiikan lähtökohtana on feministinen filosofia ja kritiikki vallitsevia etiikan perinteitä kohtaan. Sen mukaan vallitsevat etiikan teoriat ovat rationalistisia, mieskeskeisiä ja dogmaattisia. On kuitenkin tärkeä huomata, ettei 'feministinen' tarkoita naisellista tai sitä, että huolenpito on vain äitien tehtävä. Välittämisen etiikka ei siis sulje pois miehiä osallistumasta aktiivisesti perheistään, ystäväistään ja yhteisöistään huolehtimiseen. Jotkut moittivat välittämisen etiikkaa siitä, että se ylläpitää perinteistä näkemystä naisista ja äideistä ensisijaisina huolenpitäjinä. Tämä näkemys perustuu kuitenkin väärinkäsitykseen.

Välittämisen etiikkaa sanotaan pikemminkin suhteiden kuin velvollisuuksien ja hyveiden etiikaksi. Tämä on ymmärrettävää, sillä huolehtiminen on suhde huolehtijan ja huolehdittavan välillä. Tällainen luonnehdinta välittämisen etiikasta on kuitenkin riittämätön, sillä kaikki etiikka koskee suhteita – ihmisten välisiä suhteita, ihmisten ja eläinten välisiä suhteita, ihmisten ja luonnon suhdetta. Luonnehdinta on osuvampi, jos lisäämme, että välittämisen etiikka koskee suhteita, joissa huolehditaan. Välittämisen etiikan mukaan huolehtimissuhteilla on ensisijainen moraalinen arvo.

Tässä yhteydessä on hyvä muistaa, että huoli (saks. *Sorge*, engl. *care*) on Martin Heideggerin (1889–1976) mukaan perustavanlaatuisen ihmisen olemistapa. Se ei niinkään ilmaise huolestunutta mielentilaa, vaan tapaa, jolla huolehdimme asioista ja toisista ihmisistä. Huoli on paradoksaalisesti elämän mielekkyyden ehto (*Oleminen ja aika* §§ 12: 41–42, 56; Heidegger 2001: 65, 85, 242–244, 248–249, 338). Elämän mielekkyys syntyy siis huolehtimisesta, jota myös lasten ja nuorten kasvatusta on.

Välittämisen etiikan mukaan moraaliperustuu intuitioihin eikä moraalisaäntöjen pohjalta tapahtuviin päättelyihin. Tässä ”kotikasvattaja” on samoilla linjoilla modernin moraalipsykologian kanssa. Monet tutkijat ovat viime aikoina kyseenalaistaneet käsityksen, että moraalinen päätöksenteko tapahtuisi moraaliperiaatteita punnitsemalla (Churchland 1995: 143–150, 286–294; Hauser 2006: 2007). Empiirisen tutkimuksen perustella moraalissa näyttäisi olevan ensisijaisesti kysymys

tunteista ja intuitioista (Nichols 2004; Sinnott-Armstrong 2008). Kokeellisessa tutkimuksessa on esimerkiksi havaittu, että moraalisen vääryyden kohtaaminen herättää ihmisissä samantapaisen inhon tunteen kuin tautien tai pahojen hajujen havaitseminen (Chapman et al. 2009). Mikä kiinnostavinta, moraalisten vääryyksien tunnistaminen näyttää olevan pohjimmaltaan intuitiivista eikä opittua.

Monet biologit ja psykologit ovat viime aikoina tutkineet moraalisten intuitioiden luonnetta ja lähtökohtia. Kaikilla ihmisillä on samanlainen moraalikäsitys, väittää evoluutiobiologi Marc Hauser (2006, 2007). Hänen mukaansa ihmisellä on biologinen moraalikoodisto, joka tuottaa intuitiivisia päätöksiä oikeasta ja väärästä. Hauserin (eivät ihan ongelmattomat) väitteet perustuvat tutkimukseen, johon osallistui 250 000 henkilöä 120 eri maasta. Moraalisia valintoja testannut kysely (<http://moral.wjh.harvard.edu/>) osoitti, etteivät esimerkiksi uskonto, lainsäädäntö tai yhteisön koko pohjimmaltaan vaikuta ihmisen moraalisiin valintoihin. Hauserin mukaan uskonnot antavat ihmisille yksityiskohtaisia käyttäytymis- ja toimintasääntöjä, mutteivät vaikuta heidän moraalikäsitysiinsä. Monet uskovaiset esimerkiksi vastustavat aborttia, mutta toisissa elämän säilyttämiseen liittyvissä kysymyksissä (kuten sodan oikeutusta koskevassa kysymyksessä) he eivät sovelle samaa ”elämän pyhyiden” sääntöä (Hauser 2007: 421–422). Tutkimuksessa näkyi myös, että laiminlyönti nähdään modernissa yhteiskunnassa aina pienempänä pahana kuin aktiivinen vahingoittaminen. Poikkeuksiakin on. Pienessä meksikolaisessa maya-yhteisössä laiminlyönti nähtiin yhtä suurena vääryytenä. Ero johtuu siitä, että pienessä yhteisössä laiminlyönnistä voi vaatia ihmisiä tilille, suuressa se on mahdotonta. Psykopaattimurhaajien moraalikäsityn kartoitus osoitti, että psykopaateilla on sama käsitys asioiden oikeudesta tai vääryydestä – he eivät vain välitä tekojensa lopputuloksesta (Hauser 2007: 46, 235). Hauserin mukaan moraaliset valintamme ovat siis vaistonvaraisia eivätkä uskonto, kasvatus tai kulttuuri vaikuta ihmisen intuitiiviseen päätöksentekoon.

Välittämisen etiikan mukaan teot ovat oikeita tai vääriä riippuen siitä, osoittavatko ne tekijän asenteen tai motiivin olevan huolehtiva vai välinpitämätön. Välittämisen etiikka asettaa siis kokemukselliset ja motiiviperustaiset kriteerit teon hyvyydelle tai pahuudelle. Teko voi kuitenkin olla huolehtiva ja huolen motivoima, vaikka se jäisi huolehdittavalta huomaamatta. Huolehdittavan kokemus on siis merkityksellinen teon moraalisen arvon arviointiperuste, mutta se ei ole ainoa moraalisen hyvyyden kriteeri. Avainkriteeri on huolehtijan myötätunto. Lisäksi huolenpito edellyttää muutakin kuin oikeat motiivit tai taipumukset. Tarvitaan käytännöllistä huolehtimisen kykyä ja tuon kyvyn harjoittamista.

Paternalismin eli toisen henkilön liiallisen ohjailun tai määräilyn uhka on välittämisen etiikalle, kuten muillekin etiikan teorioille, tärkeä kysymys. Välittämisen

etiikassa paternalismin uhka liittyy pikemminkin kasvattajan ohjaavaan auktoriteettiin – erityisesti ylihuolehtimiseen ja lasten hemmotteluun – kuin kasvattajan tiedolliseen auktoriteettiin. Muissa etiikan teorioissa korostuu helpommin kasvattajan tiedollinen auktoriteetti.

Välittämisen etiikkaa pidetään usein sentimentaalisenä, koska siinä annetaan ratkaiseva ja perustava rooli tunnetilalle, erityisesti myötätunnolle. Välittämisen etiikka siis enemmän arvostaa tunnetta kuin torjuu sen. Samalla välittämisen etiikka kyseenalaistaa muiden etiikan teorioiden abstraktit säännöt. Välittämisen etiikka ei ole kuitenkaan normitonta, vaan sen perusajatuksena on välittämisen ihanne – ei rationaalisenä velvollisuutena vaan luonnollisena taipumuksena. Tässä suhteessa välittämisen etiikka on ihmiskuvultaan optimistinen, jopa optimistisempi kuin aristoteelinen hyve-etiikka. Aristoteles uskoi olevan mahdollista kasvattaa lapsille ja nuorille hyveitä, hyviä luonteenpiirteitä. Välittämisen etiikkaan taas liittyy käsitys, että ihmisillä on synnynnäinen myötätunnon kyky.

Vaikka välittämisen etiikan taustalla on käsitys, että moraalit perustuu intuitioon, myös tietoinen arvokasvatus kuuluu lapsesta ja nuoresta välittämiseen (Puolimatka 2004: 296–297). Arvokasvatus on kuitenkin erilaisista kulttuuriin ja ”ajan henkeen” liittyvistä syistä vaikeaa. Monet nykyvanhemmat suosivat lastensa varhaisesta itsenäistymisestä. Itsenäistyneille lapsille ja nuorille kaverit tulevat niin tärkeiksi, että monissa tapauksissa he jopa korvaavat vanhemmat. Kulttuuri- ja viihdeteollisuus on tarttunut tähän tarjoamalla lapsille ja nuorille omia tuotteita. Niiden avulla rakennetaan lasten ja nuorten omia maailmoja, jonne he voivat vetäytyä joko yksin tai yhdessä kavereidensa kanssa. Tämä etäännyttää edelleen lasten ja nuorten maailmat vanhempien maailmasta. Tällaisessa tilanteessa vanhempien on vaikea luoda uskottavasti yhteyttä lapsiinsa ja saada heidät vakuuttuneiksi kasvatuseriaateistaan, nämä kun hakevat merkittävät symboliset ja sosiaaliset kiinnkohdansa kodin ulkopuolelta.

Arvojen hämärtyminen on lisännyt kasvatuksen ongelmia. Siihen on ajaututtu, kun on paisuteltu arvoja koskevia kiistoja ja keskusteltu liian vähän yhteisestä arvopohjasta. Useat kasvattajat välttelevät tarjoamasta lapsille ja nuorille selkeää näkökulmaa, josta käsin ihmiselämän tarkoitus voisi avautua. Vanhemmat saattavat kokea omista arvoistaan puhumisen vääränlaisena mielipiteen muokkauksena. Nuoren kehitykselle olisi kuitenkin hyväksi kuulla omilta vanhemmilta, mikä saa heidät tuntemaan elämänsä mielekkääksi. Jos arvoja ei perustella ja jos niiden valinta pelkistetään makuasiaksi, viestitään että kaikki vaihtoehdot ovat yhtä hyviä. Tämä on arvonihilismia. Se poistaa aidon moniarvoisuuden tasoittamalla kaikki näkemuserot yksilöllisiksi mieltymyksiksi.

Kun luovutaan arvokasvatuksesta, viedään samalla perusta tunteiden arvioinnilta. Tämä johtaa siihen, että lasten ja nuorten on vaikeampi tunnistaa ja hallita omia tunteitaan. Se puolestaan johtaa vaikeuksiin sosiaalisissa suhteissa, puutteelliseen kykyyn ottaa muut huomioon ja ilmaista itseään. Tunteiden kehitystä palvelevaa arvokasvatusta ei voi antaa ulkokohtaisesti, ”kännykällä kasvattamalla”, vaan se edellyttää osallistumista lasten elämään (Puolimatka 2004: 14–15, 85, 340–343).

Välittämisen etiikka pitää huolehtimista eettisenä ihanteena. Siinä oletetaan eettisesti optimistinen ihmiskuva ja suositetaan, että kiinnitämme huomiota meille läheisten ihmisten, lasten ja muiden perheenjäsenten konkreettisiin tarpeisiin. Muistakin ihmisistä – esimerkiksi kehitysmaiden lapsista – on huolehdittava, mutta ensin pitää huolehtia omista lapsista (Pursiainen 2001: 36; Singer 2009: 129–139). Vanhemmilla on yleensä vahvempi tunneside omiin lapsiinsa kuin vieraisiin (Noddings 2003: 46–47, 86–87, 128–129; Slote 2007: 27–28). Siten on luonnollista, että välittämisen etiikan esimerkit liittyvät usein lapsista ja muista perheenjäsenistä huolehtimiseen. Jo Aristoteles huomautti, että yritys rakasta kaikkia ihmisiä kuin omia lapsiaan vesittää rakkauden (*Politiikka II*, 4: 1262b4–24; Aristoteles 1991: 33). Mikään ei kuitenkaan periaatteessa estä huolehdittavia olemasta muita kuin perheenjäseniä. Vanhemmat voivat antaa lapselleen vaikuttavan esimerkin siitä, miten toisista ihmisistä, yhteisöistä, luonnosta ja eläimistä huolehditaan myötätuntoisesti.

Välittämisen etiikan mukaan huolehtiminen tähtää huolehdittavien hyvinvointiin, suojelemiseen ja parantamiseen. Tällainen etiikka perustuu tarpeeseen tulla huolehdituksi ja kokemukseen huolehdittavana olemisesta. Tämä on jokaisen lapsen ja nuoren perustarve.

Välittämisen etiikan mukaan ”riittävän” huolehtivainen yksilö on myötätuntoinen ja pitää huolta toisista ihmisistä, ympäristöstä ynnä muusta. Jos siis joku huolehtii vain omasta hyvinvoinnistaan tai onnellisuudestaan, hän ei selvästikään ole moraalisesti hyvä, vaikka olisikin jossain mielessä täysin rationaalinen. Näin välittämisen etiikka jyrkästi torjuu hedonistisen käsityksen, jonka mukaan yksilön mielihyvä oikeuttaa teon. Huolenpito vaatii halua ja kykyä luopua omista tarpeista toisen hyväksi.

6 *Ehdotus eri etiikan teorioita yhdistäväksi kasvatusnäkemykseksi*

Poliisiaseman, kaupan ja koulun symboloimat etiikan mallit nojaavat ajatukseen moraalien järkiperäisyydestä. ”Poliisimaiset” ja ”kauppiasmaiset” kasvattajat uskovat lasten ja nuorten kykenevän tunnistamaan järkensä avulla moraaliset velvollisuudet ja hyvin toimimisen hyödyt. Tällainen järki- ja sääntöoptimismi ei

kuitenkaan välttämättä vastaa useimpien kasvattajien arkikokemusta, sillä lapset toimivat usein kuin Osterin runoissa: päinvastoin kuin heitä on opetettu. ”Opettajamaiset” kasvattajat taas luottavat siihen, että lapsen ja nuoren luonnetta on mahdollista kehittää kannustavalla harjoittelulla. Vaikka tällainen hyve-eettinen lähtökohhta on sympaattisempi kuin ”poliisimainen” tai ”kauppiasmainen” lähtökohhta, edellä on puolustettu ensisijaisesti välittämisen etiikalle tyypillistä näkemystä moraalisten valintojen intuitiivisuudesta. Sen mukaan myötätunto, välittäminen ja huolenpito ovat tärkeintä, mitä kasvattaja voi lapselle ja nuorelle antaa.

Viimeistään tässä vaiheessa lukija saattaa kysyä moniarvoista kasvatustaloutta. Miksi kasvatuksen taloista pitäisi valita vain yksi? Eikö eri taloista voida rakentaa suurempaa kokonaisuutta? Todellisuudessa useimmat kasvattajat käyttävät eri tilanteissa erilaisia kasvatustapoja. Yhdessä tilanteessa lasta komennetaan, toisessa vedotaan lapsen järkeen ja harkintaan, kolmannessa otetaan syliin ja rauhoitetaan. Vaikka tällaisen pluralistisen mallin ongelmana saattaa olla linjattomuus, moniaineisuus ja johtuvuus väkinäisyys ja joidenkin ratkaisujen yhteensopimattomuus, esitän lopuksi yhden yrityksen eri etiikan teorioita yhdistäväksi kasvatustaloudeksi. Lukija arvioikoon ehdotuksen uskottavuutta. Välittämisen etiikka voidaan nivota yhteen velvollisuus- ja seurausetiikan kanssa seuraavien periaatteiden mukaisesti: Ihmisistä ja luonnosta huolehdittaessa pitää usein tehdä nopeita intuitiivisia päätöksiä. Mahdollisuuksien mukaan on kuitenkin harkittava, mitä moraalisia velvollisuuksia on kussakin tilanteessa ensisijaisesti noudatettava, jotta huolehdittavan hyvä toteutuisi mahdollisimman hyvin. Huomioon tulee ottaa velvollisuuksien noudattamisesta koituvat seuraukset niin, että ihmisiä ja luontoa kohdellaan aina myötätuntoisesti, oikeudenmukaisesti ja niiden luovuttamatonta arvoa kunnioittaen. Kun Kantin kategorinen imperatiivi – ihmistä tulee aina kohdella päämääränä sinänsä – istutetaan välittämisen etiikkaan, ohjeeksi saadaan, että ihmisestä tulee aina välittää.

Lähteet

- Aristoteles (2005). Teokset VII: *Nikomakhoksen etiikka*. Suomentanut Simo Knuutila. Helsinki: Gaudeamus.
- Aristoteles (1991). Teokset VIII: *Politiikka*. Suomentanut A. M. Anttila, selitykset Juha Sihvola. Helsinki: Gaudeamus.
- Chapman, H. A., Susskind, D. A. & Anderson, A. K. (2009). In bad taste: evidence for the oral origins of moral disgust. *Science* 323: 5918, 1222–1226.
- Churchland, P. M. (1995). *The Engine of Reason, the Seat of the Soul: A Philosophical Journey into the Brain*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Comte-Sponville, A. (2001). *Pieni kirja suurista hyveistä*. Suomentanut Virpi Hämeen-Anttila. Helsinki: Basam Books.
- Foley, D. L., Eaves, L. J., Wormley, B., Silberg, J. L., Maes, H. H., Kuhn, J. & Riley, B. (2004). Childhood adversity, monoamine oxidase a genotype, and risk for conduct disorder. *Archives of General Psychiatry* 61: 7, 738–744.
- Foley, R. A. & Lewin, R. (2004). *Principles of Human Evolution. Second edition*. Malden, MA: Blackwell Science.
- Hallamaa, J. (toim.) (2000). *Rahan teologia ja Euroopan kirkot: lopun ajan sosi-aalietiikka*. Jyväskylä: Atena.
- Hauser, M. (2006). *Moral Minds: How Nature Designed Our Universal Sense of Right and Wrong*. New York: HarperCollins.
- Hauser, M. (2007). *Moral Minds: The Nature of Right and Wrong*. New York: HarperCollins.
- Heidegger, M. (2000). *Oleminen ja aika*. Suom. Reijo Kupiainen. Tampere: Vas-tapaino.
- Jallinoja, R. (2006). *Perheen vastaisku: familistista käännettä jäljittämässä*. Hel-sinki: Gaudeamus.
- Kant, I. (1990). *Siveysopilliset pääteokset*. Suomentanut J. E. Salomaa. Laatu-kirjat. Porvoo: WSOY.
- Keltikangas-Järvinen, L. (2006). Ympäristö vai perimä: psykologian pitkä tie ta-papainoiseen ihmiskäsitykseen. *Tieteessä tapahtuu* 24: 2, 5–9.
- Kohlberg, L. (1973). The claim to moral adequacy of a highest stage of moral judgment. *The Journal of Philosophy* 70: 18, 630–646.

- MacIntyre, A. (2004). *Hyveiden jäljillä*. Suom. Niko Kopponen. Helsinki: Gaudeamus.
- Moore, G. E. (2004). *Principia Ethica*. Dover philosophical classics. Mineola, NY: Dover Publications.
- Nichols, S. (2004). *Sentimental Rules: On the Natural Foundations of Moral Judgements*. New York: Oxford University Press.
- Noddings, N. (2002). *Starting at Home: Caring and Social Policy*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Noddings, N. (2003). *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. Second edition, with a new preface. Berkeley, CA: University of California Press.
- Pihlström, S. (2010). *Elämän ongelma: filosofian eettinen ydin*. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura / niin & näin.
- Popov, L. K. (2010). *Reilu, reipas ja vastuuntuntoinen: 52 keinoa vahvistaa hyvää käytöstä*. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Puolimatka, T. (1999). *Kasvatuksen mahdollisuudet ja rajat: minuuden rakentamisen filosofia*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Puolimatka, T. (2004). *Kasvatus, arvot ja tunteet*. Helsinki: Tammi.
- Pursiainen, T. (2001). Ammattien etiikka. *Defensor Legis* 82: 1, 31–50.
- Rachels, J. (2003). *The Elements of Moral Philosophy*. 4. p. New York: McGraw-Hill.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice. Revised edition*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Saastamoinen, K. (2000). Jälkisanat. Teoksessa J. S. Mill (toim.). *Utilitarismi*. Helsinki: Gaudeamus.
- Salmivalli, C. (1998). *Koulukiusaaminen ryhmäilmionä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Singer, P. (2009). *The Life You Can Save: Acting Now to End World Poverty*. New York: Random House.
- Singer, P. (1991). *Oikeutta eläimille*. Suomentanut ja suomea koskevin tiedoin täydentänyt Helena Tengvall. Porvoo: WSOY.
- Sinnott-Armstrong, W. (toim.) (2008). *Moral Psychology* 1–3. Cambridge, MA: MIT Press.

Slote, M. (2007). *The Ethics of Care and Empathy*. Abingdon: Routledge.

Tuomas Akvinolainen (2002). *Summa theologiae*. Valikoiden suom. J.-P. Rentto. Helsinki: Gaudeamus.

LASTEN JA NUORTEN OSALLISTUMISEN OIKEUDELLISET ONGELMAT

Niina Mäntylä

1 Johdanto

Alle 18-vuotias on oikeusjärjestelmässämme vajaavaltainen ja häntä on perinteisesti edustanut huoltaja tai muu laillinen edustaja. Alaikäisen puhevalta huoltajan rinnalla on kuitenkin osittain kehittynyt itsenäiseksi monien eri säädösten perusteella. Lasta ei enää pidetäkään omissa asioissaan pelkästään sääntelyn kohteena, vaan lasten tulee saada vaikuttaa heitä itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti esimerkiksi perustuslain 6.3 §:n mukaisesti. Voidaankin puhua lapsen subjektivoitumisesta. Nieminen toteaa, että yhteiskunnallinen muutos on irtaannuttanut lapset vanhasta ajatuksesta, että lapset olisivat vanhempiansa omaisuutta, mutta heitä ei myöskään nykytietämyksen mukaan pidetä ”epäkypsinä aikuisina” (Nieminen 2004: 278).

Tärkeä, kaikkiin lasta koskeviin asioihin vaikuttava oikeudellinen instrumentti on myös lasten oikeuksien sopimus, jonka 12 artiklan mukaan lapsen näkemykset häntä itseään koskevissa asioissa on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti erityisesti kuulemalla lasta häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimissa. Saman artiklan mukaan kaikissa lasta koskevissa asioissa näkemyksen muodostamiseen kykenevällä lapsella on oikeus ilmaista näkemyksensä vapaasti. (SopS 60/1991)

Lasten osallistumisesta puhuttaessa ei kuitenkaan aina havaita, että oikeudellisesti osallistuminen tapahtuu eri tasoilla. Asianosaisen osallistumista (esim. lapsen kuuleminen huostaanottolanteessa) säännellään erilaisin säännöksin kuin yleisempää osallistumista (esim. osallistuminen kunnalliseen päätöksentekoon tai kouluympäristöön vaikuttaminen). Oma kokonaisuutensa puolestaan on muutoksenhaikupuhevalta, eli kysymys siitä, kuka saa esimerkiksi valittaa jo tehdystä ratkaisusta tuomioistuimeen. Pyrinkin tässä kirjoituksessa jäsentämään tätä oikeudellista kenttää ja nostamaan esille erityisiä ongelmia muun muassa lasten ja nuorten osallistumisen tehokkuudesta. Jos lasta tai nuorta ei kuulla tai hän ei saa esittää mielipidettään eri tilanteissa, mikä vaikuttavuus tällä on? Erityisen huomion saa myös kysymys viranomaisvalvonnan merkityksestä puhevaltaa ”paikkaavana” tahona, jotta lapsen etu ja oikeudet toteutuvat.

2 Lapsen osallistumiseen vaikuttavista tekijöistä

Osallistuminen voidaan siis jakaa yleiseen osallistumiseen sekä osallistumiseen lapsen tai nuoren omassa henkilökohtaisessa asiassa. Osallistumisen funktiot ovat tällöin erilaiset. Tehokkainta osallistumisen sääntely on yleensä, kun päätös koskettaa lasta tai nuorta henkilökohtaisesti omassa asiassa. Tosin tällöin tulee huomata, että julkisoikeudellisissa asioissa, joissa tehdään hallintopäätös, lapsen puhevalta on aivan eri tavoin säänneltyä (esim. huostaanotto), kuin vaikkapa yksityisoikeudellisessa lapsen tapaamis- ja huoltoriitakysymyksessä, vaikka tämäkin tilanne koskettaa lasta henkilökohtaisesti. Tapaamis- ja huoltokysymyksissä lapsi ei nimittäin itse ole asianosainen, mikä näkyy siinä, että hänen mielipidettään tai toivomuksia ei lähtökohtaisesti ole tarpeen selvittää, jos vanhemmat ovat yksimielisiä sopimusta tehdessään muun muassa esimerkiksi siitä, missä lapsi asuu avioeron jälkeen. Säännöksessä kuitenkin viitataan lisäksi lapsen etuun, ja tällä voi olla vaikutusta osallistumismahdollisuuksien näkökulmasta. Jos on aihetta olettaa, että vanhempien sopima tapa on lapsen edun vastainen, lapsen osallistumisoikeus aktualisoituu. (Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 10–11 §)

Eri oikeudenaloja yhdistävä osallistumista määrittävä tekijä on lapsen ikä ja kehitystaso. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että lainsäädännössämme kaikissa asioissa olisi yhtenäiset ikäraajat osallistumiselle ja mielipiteen esittämiselle. Yleisimpänä voitaneen kuitenkin kahdentoista ja viidentoista sekä kahdeksantoista vuoden ikäraajat. Ikärajojen epäjohdonmukaisuutta voidaan tietysti pohtia ja kritisoidakin, mutta joka tapauksessa ydinkysymys on se, minkä ikäinen lapsi on riittävän kehittynyt, jotta hänen näkemyksensä voitaisiin ottaa huomioon. Perustuslakimme nimenomaan mainitsee lapsen *kehitystason* vaikuttamismahdollisuuksia määrittävänä tekijänä: perustuslain 6.3.§:n mukaan lasten ”tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti.”

Yksi oleellinen ero eri asiaryhmien osallistumisessa on myös se, mitä mielipiteellä voi saada aikaiseksi. Toisinaan lähestytään itsenäistä *päätösvaltaakin*, sillä esimerkiksi uskontoon liittyvissä asioissa kaksitoista vuotta täyttäneen lapsen omaa suostumusta tarvitaan, kun hänet liitetään uskonnolliseen yhdyskuntaan tai ilmoitetaan siitä eronneeksi (Uskonnonvapauslaki 3.3.§)¹. Usein lapsen ja van-

¹ Tämän kirjan artikkeleista Pete Hokkasen kirjoitus avaa tätä tematiikkaa tarkemmin. Selvennän tässä kuitenkin peruslähtökohdat osallistumisen näkökulmasta. Uskonnonvapauslain 3.3 §:n mukaan kaksitoista vuotta täyttänyt voidaan liittää uskonnolliseen yhdyskuntaan tai ilmoittaa eronneeksi siitä vain omalla kirjallisella suostumuksellaan. Aiemman lainsäädännön aikana tähän vaadittiin 15-vuoden ikä. Niemisen mukaan muutoksen taustalla vaikuttivat mm. uuden perustuslain 6.3 § ja lapsen oikeuksien sopimus, joka korostaa lapsen omaa uskonnonvapautta. Kahdentoista vuoden ikää perusteltiin myös sillä, että ikäraja on sama kuin päätettä-

hemman välisen suhteen lisäksi lasta koskevassa päätöksenteossa on kuitenkin mukana julkinen valta. Kyse voi olla esimerkiksi edusta, jonka viranomainen myöntää (koulukuljetusetuus) tai suojelunäkökohdasta, jolloin vanhempien teke-miin ratkaisuihin tai lapsen omaan käyttäytymiseen puututaan lapsen edun perusteella. Viranomainen voi olla päätöksentekijän tai asiantuntijan roolissa. Lapsi ei tällöin ole päätöksentekijän roolissa, vaan hänen mielipiteensä on yksi osa muun asiaan vaikuttavan selvityksen rinnalla.

Keskityn tässä kirjoituksessani erityisesti julkisoikeudellisiin tilanteisiin. Tällöin keskeistä on huomata, että varsinaisista hallintopäätöksistä, eli päätöksistä jolla tehdään lapsen etua, oikeutta tai velvollisuutta koskeva ratkaisu, voidaan erottaa vielä tosiasiallinen hallintotoiminta, jolla tarkoitetaan yleensä jotain jatkuvampaa toimintaa, kuten vaikkapa opetusta tai sairaanhoitoa. (Ks. Laakso ym. 2006: 63–67) Tällä jaottelulla on merkitystä, kun myöhemmin tarkastellaan muutoksenhakua – tosiasiallisesta hallintotoiminnasta ei voi valittaa tuomioistuimeen. Ongelmia aiheuttaa silloin se, että hallintopäätöksen ja tosiasiallisen hallintotoiminnan rajat eivät ole selkeät.

Tosiasiallisella toiminnalla tavoitellaan tosiasiallisia vaikutuksia, ei niinkään varsinaisia oikeudellisia vaikutuksia, mutta Arajärvi huomauttaa koulumaailmasta otetuin esimerkein, että esimerkiksi päätökset todistuksista, luokalta siirtämisestä ja tutkintojen hyväksymisestä muistuttavat ainakin suuresti hallintopäätöksiä (Arajärvi 2005: 235). Esimerkiksi jatko-opintokelpoisuus voi olla näistä kiinni ja edellä mainituilla seikoilla on siten vaikutusta henkilön etuun tai oikeuteen. Toisaalta ensi asteen osallistumisen näkökulmasta tätä jaottelua tärkeämpänä on mm. eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa pidetty toiminnan luonnetta². Konkreettisesti tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että tosiasialliseksi hallintotoiminnaksikin miellettyssä asiassa tulee *joka tapauksessa* lapsen mielipidettä tiedustella ja korostaa perustelujen merkitystä, jos toiminnan luonne sitä edellyttää.

Esimerkiksi eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa eoak 1132/2008 ratkaisija kiinnittää huomionsa siihen, ettei 12-vuotiaan lapsen oman mielipiteen huomioiminen näy rehtorin päätöksen perusteluissa, kun päätöksellä siirrettiin koulukiusattu oppilas toiseen luokkaan. Oppilas itse ja hänen huoltajansa olivat vastustaneet siirtoa. Tässä tapauksessa käy myös ilmi hallintolain rooli. Eduskunnan oikeusasiamies toteaa, että luokanvaihtoon tulee soveltaa hallintolain säännöksiä. Viranomaisten toiminnassa ja julkista hal-

essä lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta. *Nieminen* 2004: 293.

² Näin esim. eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa eoak 1828/2008, jossa oli kyse mm. tosiasiallisesta hallintotoiminnasta vankiloissa ja hallintolain soveltumisesta siihen.

lintotehtävää hoidettaessa hallintolaki tulee kyseeseen ja tässä luokanvaihto katsottiin tällaiseksi tilanteeksi. Kun hallintolaki soveltuu, tulee kysymykseen myös sen 45 §:n vaatimukset päätöksen perusteluista. Niistä olisi käytävä ilmi tällöin myös miten lapsen ja huoltajan näkemykset on otettu päätöstä tehtäessä huomioon. Itse luokanvaihtoa eduskunnan oikeusasiamies pitää tällaisissa tilanteissa vain viimesijaisena keinona. Ratkaisuun liittyvässä asiantuntijalausunnossa lapsen siirtäminen pois tutusta luokkaympäristöstä nähdään lapsen edun ja oikeuksien kannalta arveluttavana.

Erikseen on vielä erityissääntelyä, joka tosiasialliseen hallintotoimintaan ja lapsen osallistumiseen liittyy. Esimerkiksi laissa potilaan asemasta ja oikeuksista veloitetaan selvittämään alaikäisen potilaan mielipide hoitotoimenpidettä koskien silloin, kun se on hänen ikäänsä ja kehitystasoonsa nähden mahdollista (7 §). Lapsen individualisoituminen eli hänen näkeminen huoltajista erillisenä yksilönäkin, näkyy tässä myös. Ikään ja kehitystasoon on nimittäin sidottu se, että lasta tulee hoitaa yhteisymmärryksessä hänen kanssaan sekä myöskin lapsen mahdollisuus kieltää antamasta häntä koskevia tietoja terveydentilastaan tai hoidostaan huoltajalleen (9.2 §). Pääteidenkäytön seurauksena vatsahuuhteluun tullut lapsi voi siten salata tapahtuman vanhemmiltaan, jos hänen katsotaan olevan riittävän kehittänyt päättämään itse hoidostaan. Mahkonen (2001: 998–999) tosin kritisoi, että säännös huomioi vain lapsen kognitiivisen kehityksen, ei hänen emotionaalista kehitystasoaan.

Lapsella voidaankin katsoa olevan kaksi ikää: biologinen ja psykososiaalinen. Huomionarvoista on myös, että kognitiivinen puoli kehittyy Mahkosen mukaan olennaisesti nopeammin kuin lapsen tunne-elämä. Syy-seuraus -suhteiden taju ei myöskään kulje rinnakkain tiedollisten ja taidollisten valmiuksien kanssa. Lainvalmisteluaineistosta ei ilmene tarkoitetaanko esimerkiksi perustuslain sanamuodolla ”kehitystään vastaavasti” lapsen kognitiivista kehitystä vai jotain muuta. Joka tapauksessa Mahkonen näkee lainsäätäjän perehtymisen laajemminkin psykologian tai lasten- ja nuorisopsykiatrian tutkimustuloksiin heikkona ikäkysymyksien osalta. (Mahkonen 2001: 998–999)

Kaiken kaikkiaan lasta henkilökohtaisesti koskevissa asioissa on monia tekijöitä, jotka vaikuttavat osallistumismahdollisuuksiin ja sen muotoihin: keskeisimpinä kysymys päätöksenteon luonteesta, lapsen ikä ja kehitystaso sekä erityislainsäädännön säännökset. Näistä erillinen kysymys on vielä se, mitä vaikutuksia osallistumisella on? Onko lapsen mielipide vain yksi tekijä asiantuntijoiden, huoltajien ja viranomaisten mielipiteiden joukossa, vai saako lapsi tietyn kehitystason saavutettuaan päätöksentekijää muistuttavan roolin (esim. kieltää sosiaali- ja terveysasioissa antamasta hoitotietoja vanhemmilleen). Lainsäädännön kenttä on näiden asioiden suhteen moninainen.

3 Yleinen osallistuminen

Edellä esille nostetuista lapsen henkilökohtaisiin asioihin vaikuttamistilanteista voidaan erottaa myös yleinen osallistuminen. Sääntelymme (esimerkiksi nuorisolaki), ohjaa nykyään myös yleisemmän osallistumisen toteuttamiseen jolloin on kyse lasten ja nuorten mielipiteiden kanavoimisesta esimerkiksi poliittiseen keskusteluun vaikkapa nuorisovaltuuston kautta, tai oppilaiden mahdollisuuksista vaikuttaa kouluruokaan tai välituntiaktiviteetteihin. Perustuslain useat pykälät ohjaavat tällaiseen osallistumiseen mm. elinympäristöön vaikuttamisen kautta (2.2 § ja 20.2 §) ja lisäksi lapsen oikeuksien sopimuksesta voidaan johtaa velvoite ottaa lasten näkemykset huomioon. Yleisen osallistumisen ongelmana voidaan kuitenkin nostaa esille se, että osallistumisen muotoja ei ole varsinaisesti kovinkaan konkreettisesti säännelty ja suunnattu erityisesti lapsille ja nuorille.

Lähinnä lasten ja nuorten osallistumisen muotoja on konkretisoitu nuorisolaissa ja sitä koskevassa hallituksen esityksessä. Nuorisolain 8 §:n mukaisesti ”nuorille tulee järjestää mahdollisuus osallistua paikallista ja alueellista nuorisotyötä ja -politiikkaa koskevien asioiden käsittelyyn. Lisäksi nuoria on kuultava heitä koskevissa asioissa.” Hallituksen esityksen mukaan nuorten osallistuminen ja kuuleminen voi tapahtua monin tavoin. Vaihtoehtoja voivat olla nuorisolautakunnat tai muut nuorisoasioita käsittelevät lautakunnat, nuorisovaltuustot ja muut vastaavat vaikuttajaryhmät, verkkopohjaiset kuulemisjärjestelmät sekä peruskouluihin rakentuvat demokratiakasvatus- ja vaikuttamisjärjestelmät. (HE 28/2005 vp.)

Kuntalain mukainen vaikuttamisjärjestelmä, kuten kuntalaisten aloiteoikeus (kuntalaki 27–29 §) ja hallintolain velvoittamat vaikuttamiskanavat (Hallintolaki 41 §) ovat toki myös avoinna lapsille. Ongelmana on tällöin lapsen erityislaatuisuus osallistujana – tiedotus tulevasta kuulemistilaisuudesta sanomalehdessä tai ilmoitus kunnan ilmoitustaululla ei välttämättä tavoita lapsia ja nuoria, eikä joskus kii-vasluontoinen yleinen keskustelutilaisuus vaikkapa koulun lakkauttamisesta ole omiaan rohkaisemaan lasta esittämään aidosti ja luottamuksellisesti mielipiteensä. Lapsiasiavaltuutetun kertomuksessa kuitenkin muistutetaan, että lasten ja nuorten omia mielipiteitä tulee selvittää myös kun päätöksiä kouluverkkoasioista tehdään paikallisesti (Maria-Kaisa Aula 2010: 51). Sääntelyn ongelmallisuus näkyy hyvin seuraavassa Vaasan hallinto-oikeuden ratkaisussa.

Vaasan hallinto-oikeuden tapauksessa 9.9.2010 00209/10/2299 valittajat olivat vaatineet Kauhajoen kaupunginvaltuuston päätöksen kumoamista, joka koski mm. perusopetuksen järjestämisen lopettamista kolmessa alueen koulussa. Valittajat vetosivat muun ohella siihen, että YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen, Suomen perustuslain ja nuorisolain mukaan lapsilla on oikeus vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Kouluja koskevat päätökset vaikuttivat välittömästi lasten elämään ja heitä olisi tul-

lut kuulla päätöksiä tehtäessä. Hallinto-oikeus hylkäsi valituksen ja perusteli lasten vaikutusmahdollisuuksien osalta ratkaisuaan sillä, että lapsilla on ollut mahdollisuus osallistua järjestettyyn kuulemis- ja keskustelutilaisuuteen eikä heidän erillinen kuulemisensa siten ole ollut asiassa tarpeen.

Yleinen kuulemistilaisuus kyllä järjestettiin ja siitä tiedotettiin paikallislehdessä kaksi kertaa. Ennen päätöksentekoa asiaa käsiteltiin myös tiedotusvälineissä ja vanhempainyhdistyksellä ja kyläyhdistyksillä on myös ollut lisäksi mahdollisuuksia esittää mielipiteitään muissa tilanteissa. Hallintolain 41 §:n 1 momentin mukaan jos asian ratkaisulla voi olla huomattava vaikutus muiden kuin asianosaisten elinympäristöön, työntekoon tai muihin oloihin, viranomaisen tulee varata näille henkilöille mahdollisuus saada tietoja asian käsittelyn lähtökohdista ja tavoitteista sekä lausua mielipiteensä asiasta. Saman pykälän 2 momentin mukaan asian vireilläolosta ja vaikuttamismahdollisuuksien käyttämisestä on ilmoitettava asian merkityksen ja laajuuden kannalta sopivalla tavalla. Lisäksi hallinto-oikeuden ratkaisussa nostetaan esille soveltuvana säännöksenä kuntalain 29 §:n 1 momentti. Sen mukaan kunnan on tiedotettava asukkaalleen kunnassa vireillä olevista asioista, niitä koskevista suunnitelmista, asioiden käsittelystä, tehdyistä ratkaisuista ja niiden vaikutuksista. Nämä lainsäädännön velvoitteet tässä tapauksessa siis katsottiin täytetyin. Lasten osallistumista koskevat lainsäädännön velvoitteet katsottiin myös riittävästi toteutetuiksi mm. yleisen kuulemistilaisuuden kautta.

4 Milloin on kyse menettelyvirheestä?

Osallistuminen on oikeudellisesti kaikkein vahvinta silloin, kun käsillä oleva päätös koskee henkilön etua, oikeutta tai velvollisuutta. Tällöin on kyse asianosaisten puhevallasta, ja osallistumisvelvoitteen vahvuus näkyy siinä, että jollei asianosaista kuulla, voi kysymyksessä olla menettelyvirhe, jonka perusteella päätös voidaan kumota, jos joku valittaa. Nämä tilanteet liittyvät hallintopäätöksen antamiseen. Hallintolaki yleislakina soveltuu tällöin ja siinä on omat säännöksensä yli 15-vuotiaiden kuulemisesta. Kaikissa asioissa, joissa tehdään hallintopäätös, tulee siten tämän yleislain nojalla kuulla yli 15-vuotiasta lasta. Huoltajalle jää näissä tilanteissa myös puhevalta erikseen. (14.3 §) Jos jossain erityislaissa on tätä täydentäviä säännöksiä, sovelletaan niitä. Perusopetuslaista esimerkiksi hallintopäätöksestä voidaan ottaa vaikkapa erityisen tuen päätös, jonka konkreettisenä sisältönä voi olla esimerkiksi lapsen opettaminen erityisluokassa ja koulunkäyntiavustajan palvelut. Perusopetuslain 17.2 §:ssä velvoitetaan kuulemaan lasta

erityisen tuen päätöstä tehtäessä³. Perusopetuslain säännöksessä ei ole asetettu ikärajaa kuulemiselle, eikä kuulemista ole sidottu lapsen kehitystasoonkaan. Kuulemisen käsitettä käytetään siten tässä myös kaikkein pienimpien kouluikäisten lasten osalta.

Kuulemisen rinnalla lainsäädännössä puhutaan myös mielipiteiden esittämismahdollisuuksista tai lapsen toivomuksista. Tällöin ei kyse ole niinkään menettelyllisestä oikeudesta vaan asian selvittämisestä. Kysymällä lapsen mielipidettä saadaan tietoa siitä, mikä olisi mm. lapsen edun kannalta perustelluin ratkaisu. Lapsen omalle mielipiteelle tulisikin antaa painoarvoa – tosin lapsen etu ei ole välttämättä sama asia, kuin lapsen mielipide (ks. Kurki-Suonio 1999: 530–536). Ei ole oikeudellisesti kuitenkaan täysin selvää mikä mielipiteen selvittämisen oikeudellinen merkitys on suhteessa kuulemiseen. Voidaanko päätös kumota myös mielipiteen selvittämättä jättämisen perusteella? Viranomaisella on velvollisuus selvittää asiaa *riittävästi*, mutta onko selvitys riittämätöntä, jollei lapsen mielipidettä ole tiedusteltu? Oikeuskäytännöstä tähän liittyviä ratkaisuja ei löydy.

Lapsia koskevassa lainsäädännössä tällainen kuulemista ”epävirallisempi” mielipiteen selvittämisvelvoite esiintyy esimerkiksi lastensuojelulaissa alle 12-vuotiaiden lasten osalta. Mielipide tulee selvittää ” lapsen iän ja kehitystason edellyttämällä tavalla.” Sitä vanhempia lapsia tulee lastensuojeluasioissa kuulla. (Lastensuojelulaki 20 §) Toisaalta mielipiteen selvittämisen käsitettä käytetään myös silloin, kun kyse on tosiasiallisesta hallintotoiminnasta, ei siis sellaisesta, josta syntyy hallintopäätös. Näin on esimerkiksi laissa potilaan asemasta ja oikeuksista, sillä se velvoittaa selvittämään alaikäisen potilaan mielipiteen (7 §). Toisaalta – myös tosiasiallisissa hallintotoimissa tulee noudattaa perustuslain 21 §:stä johtuvia ja hallintolaissa täsmennettyjä hyvän hallinnon vaatimuksia, eli mm. kuulla tosiasiallisen toiminnan kohdetta (HaVm 29/2002 vp s. 5). Siten sekään, onko kyse hallintopäätöksestä vai ei, ei määrittele tyhjentävästi sitä, täytyykö lasta käsitteellisesti *kuulla* vai selvittää hänen mielipiteensä. Oikeuskirjallisuudessa näitä käsitteitä myös käytetään sekaisin⁴.

Käsitteellisestä moninaisuudesta riippumatta tosiasiallisessa hallintotoiminnassa tehdystä virheestä – eli esimerkiksi lapsen mielipiteen selvittämättä jättämisestä

³ Jo Perustuslakivaliokunnan lausunnossa 70/2002 vp. kiinnitettiin huomiota perusopetuslain erityisten opetusjärjestelyjen johdosta kuulemiseen, koska lapsia on perustuslain 6 §:n 3 momentin mukaan kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin.

⁴ Ks. esim. Mahkonen (2001: 996) joka puhuu vauvojen kuulemisesta ja kuulemisen ja puhevallan erosta. Hän tarkoittanee tässä samaa kuin minä mielipiteen tai näkemyksen esittämisellä.

hoitotilanteessa – ei voi tehdä hallintovalitusta tuomioistuimeen. Sen sijaan käytössä on muistutusmenettely: potilaslain 10.1 §:n mukaan terveyden- ja sairaanhoitoonsa tai siihen liittyvän kohteluunsa tyytymättömällä potilaalla (myös alaikäisellä) on oikeus tehdä muistutus terveydenhuollon toimintayksikössä terveydenhuollosta vastaavalle johtajalle.

Vielä astetta heikompi oikeudellinen luonne lienee yleisemmällä osallistumisella. Asian selvittämiseen osallistumisen merkitys tällöinkin liittyy, mutta tohdin epäillä valituksen menestymismahdollisuuksia, jos lapset eivät ole päässeet vaikuttamaan vaikkapa lähimetsän kaavoitukseen. Yksi syy tähän – joka jo aiemmin esitetyn koulujen lakkauttamistapauksen yhteydessä tuli esille – on lainsäädännön suuntaaminen perussubjektille eli aikuisille. Erityisesti tällaisessa yleisessä osallistumisessa lainsäädäntö ei riittävän konkreettisesti määrittele juuri lapsille sovellettuja osallistumismahdollisuuksia. Lainsoveltajalle, kuten kunnille, ei tällöin synny riittävän konkreettista velvoitetta tällaista osallistumista järjestää.

5 Osallistumisen funktiot

Kuulemisen funktiot ovat perinteisesti olleet oikeusturva ja asian selvittäminen. Nämä eivät ole toisiaan poissulkevia funktioita. Kuten edellä esitin, mielipiteen funktio puolestaan on korostuneemmin asian selvittämisessä, joskin tälläkin on toki yhteys oikeusturvaan. Riittävästi selvitys johtaa parempiin päätöksiin ja sitä kautta toteuttaa myös oikeusturvaa, eli lapsen pääsyä oikeuksiinsa. Ilman lapsen mielipiteen selvittämistä ei voida myöskään saada riittävää tietoa lapsen edusta, sillä lapsen omat näkemykset ovat keskeinen tekijä lapsen edun selvittämisessä.

Näiden lisäksi osallistuminen lisää päätöksen legitimitettä. Se että on itse päässyt vaikuttamaan päätöksentekoon, vahvistaa käsitystä siitä, että päätös on tehty oikeudenmukaisesti. Tällöin oman näkemyksen vastainenkin päätös hyväksytään helpommin. Erityisen tärkeiksi muodostuu tällöin perustelujen merkitys.

Se miten lapsen näkemys on otettu huomioon häntä koskevassa ratkaisussa, tulisikin näkyä päätöksen perusteluissa. Lapsellekin tulee perustella päätös ja kertoa millä tavalla hänen näkemyksensä on päätöksessä otettu huomioon. Tähän ohjaa hallintolain 45 §, jonka mukaan päätöksen perusteluista tulee muun muassa käydä ilmi, mitkä seikat ja selvitykset ovat vaikuttaneet asian ratkaisuun. Lapsen näkemyksen dokumentointi mahdollistaisi myös valvonnan sen suhteen, että lapsen kuuleminen tai mielipiteen esittämismahdollisuus on tosiasiallisesti toteutettu. Dokumentointia korostetaan myös seuraavassa eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa.

Lapsen kiukkukohtauksen rauhoittamiseksi 6-vuotiasta lasta oli päivähoitossa usein pidetty kiinni sylissä ja tässä puremista, raapimista ja potkimista sisältävässä tilanteessa häntä oli pidetty matolla vatsallaan ja hoitaja oli istunut hänen jalkojensa päällä. Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa korostettiin, että näistä tilanteista tulee kertoa mahdollisimman tarkasti selvittäen huoltajalle, tiedustella huoltajan mielipidettä ja kirjata se mahdollisuuksien mukaan ylös. Myös lapsen itsensä mielipide tulisi kirjata kiinnipitotilanteen jälkeen. Tärkeää on keskustella hänen kanssaan mitä mieltä hän oli kiinnipidosta. Kirjattava olisi myös se, kuinka lapsi kiinnipitotilanteen jälkeen voi. Keskustelu ja voimien tiedustelu tulee tehdä lapsen kehitystaso ja muut mahdolliset seikat huomioon ottaen, eli keskustelua vaaditaan silloin kun tämä on mahdollista ja tarkoituksenmukaista. Tällaisissa tilanteissa mielipiteen selvittämisellä ja sen ylös kirjaamisella voidaan turvata se, että puuttuminen lapsen koskemattomuuteen toteutetaan tavalla, joka ei loukkaa hänen ihmisarvoaan. (eoak 4171/2006)

Lapsen omien näkemysten esittämismahdollisuus ilmentää lapsen kohtelua yksilönä, mihin perustuslakikin velvoittaa. Yksilöllisyyden vahvistamista voidaankin pitää yhtenä osallistumisen funktiona. Tällöin lapsen kokemus siitä, että hänen näkemyksensä otetaan huomioon ja hän on sitä kautta tärkeä, voi osaltaan jopa jarruttaa syrjäytymiskokemusta. Tämä edellyttää kuitenkin, että lapsen kuuleminen ja mielipiteen esittäminen toteutetaan mahdollisimman luottamuksellisesti ja aidosti (Kurki-Suonio 2009: 303). Erityisen tärkeitä nämä elementit ovat vielä niiden lasten kohdalla, jotka tulevat vaikeista olosuhteista. Siksi kaikilla osallistumisen tasoilla tulisi vielä tarkemmin pohtia ”lasten näköisiä” osallistumismahdollisuuksia.

6 Oikeusturvakeinojen ongelmallisuus, lapsen etu ja viranomaisten rooli

Viranomaisilla on lapsen edun valvontatehtävä, vaikka kaikilla yhteiskuntaelämän aloilla roolit eivät ole aina niin selkeitä. Esimerkiksi Niemen ym. haastattelututkimus antaa viitteitä siitä, että erityisoppilaiden omia mielipiteitä jatkokoulutuksen hakuvaihtoehtoja valitessa ei oteta huomioon riittäväällä tavalla (Niemi ym. 2010: 58–60). Kuka tällaisissa tilanteissa valvoo lapsen etua? Vanhemman käytännön ajalta (nykyisin käytössä sähköinen hakujärjestelmä) ongelmaa valaisee hyvin valtioneuvoston oikeuskanslerin ratkaisu Vaok 09.12.2004 922/1/03, jossa lapsen oma mielipide jää epäselväksi. Erityisopettaja oli allekirjoittanut alaikäisen oppilaan yhteishakulomakkeen huoltaja-kohtaan ”psta AA, erityisopettaja”. Lapsen huoltaja kanteli menettelystä. Erityisopettaja oli selvityksensä mukaan pyrkinyt toimimaan lapsen edun mukaisesti tilanteessa, jossa lapsen jatko-opiskeluun hakeutumisesta ei ollut pystytty sopimaan yhteistyössä huoltajan kanssa. Kuitenkin lain mukaan vajaavaltaisen puolesta puhevaltaa käyttää hänen huoltajansa.

Näin ollen erityisopettajan ei olisi tullut allekirjoittaa kyseistä yhteishakulomaketta oppilaan huoltajan puolesta. Apulaisoikeuskanslerin ratkaisussa kiinnitettiin opettajan huomiota virheelliseen menettelyyn. Lapsen kuulemiseen ei tässä kukaan vetoa, eikä oikeuskansleri ota tätä seikkaa myöskään viran puolesta huomioon, vaikka oikeuskansleri voi myös omasta aloitteestaan puuttua perus- ja ihmisoikeuksien loukkauksiin.

Lapsen etu tulisi ottaa huomioon kaikissa lasta koskevissa ratkaisuisa. Tämä tarkoittaa toisinaan myös sitä, että lapsen etu ei tarkoita automaattisesti myöskään lapsen huoltajan mielipidettä. Ne voivat olla myös ristiriidassa keskenään. Monessa lasta koskevassa erityislaissa tämä huoltajan ja lapsen mielipiteiden ristiriitaisuus on tiedostettu ja otettu huomioon. Vahvimmin tämä näkyy vaikkapa lastensuojelulaissa. Lastensuojeluasiassa lapsen edun valvominen kuuluu sosiaalityöntekijälle. Sosiaalityöntekijän velvollisuus kattaa myös lapsen kuulemisen ja puhevallan käyttämiseen liittyvän ohjauksen viran puolesta. (Ks. HE 252/2006 vp s. 16.) Mitenkään yhtenäistä, koko oikeusjärjestelmän kattavaa lapsen edun valvontaa konkreettisissa yksittäistilanteissa ei tällä hetkellä ole.

Yksi keskeinen ongelma lasten oikeuksien tehokkuudessa liittyy muutoksenhakupuhevallan käyttöön. Tuomioistuinratkaisuisa, samoin kuin valtioneuvoston oikeuskanslerin ja eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisuisa, varsinaisesti lasten ja nuorten kuulemista ja osallistumista omassa asiassaan käsitteleviä ratkaisuja on vaikea löytää. Tämä johtuu luonnollisesti siitä, että eivät lapset ja nuoret osaa näitä oikeusturvakeinoja käyttää, ja yleensä alle 15-vuotiaalla ei lähtökohtaisesti edes ole valitusoikeutta tuomioistuimiin. Myös kuten edellä tuli ilmi, lasten huoltajien näkemykset voivat olla ristiriidassa lapsen mielipiteen kanssa, jolloin on mahdollista, että lapsen huoltajakaan eivät lapsen mielipiteen ohittamisen perusteella saata asioita tuomioistuinten tai ylimpien lainvalvojien tarkasteluun. Tällainen asetelma saattaa viranomaisvalvonnan varsin merkittävään rooliin.

Lisäksi on oleellista, että lapsen ja nuoren mielipide tulisi selvittää aina viran puolesta ja mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Hallituksen esityksessä, joka koski uutta lastensuojelulakia todettiin, että lapsen mielipiteen selvittämisellä ja sen huomioonottamisella nimenomaan ensivaiheen päätöksenteossa ja tarvittaessa uuden päätöksen tekemisellä, on usein enemmän merkitystä, kuin muodollisella mahdollisuudella hakea muutosta jo tehtyyn päätökseen (HE 252/2006 vp s. 71). Tämä luonnollisesti korostuu mitä nuoremasta lapsesta on kyse.

Toinen seikka, mikä heikentää muodollisen muutoksenhaun tarkoituksenmukaisuutta lasten kohdalla on se, että lapsen elämänrytmissä jälkikäteisellä laillisuusvalvonnalla ei juuri tämän lapsen kannalta välttämättä ole merkitystä. Lapsen koulunkäynnin, lastensuojelutoimenpiteiden ja muidenkin hänen elämäänsä liitty-

vien ratkaisujen merkitys on juuri siinä tilanteessa, sillä hetkellä. Käsittelyn joutuisuus onkin erityisen tärkeää lasten ollessa kyseessä. Tätä eduskunnan oikeusasiamies on useissa ratkaisuissaan korostanut. (esim. Eoam 1051/2005, Eoam 88/2005 ja Eoak 1585/2001) Hallintotuomioistuimissa tämä on näkynyt myös niin, että tuomioistuimet ovat ratkaisseet asian itse uudelleen, eivätkä ole saattaneet asiaa ensiasteen päätöksentekijän uudelleen ratkaistavaksi oikeusturvaväyistä. (Ks. Suviranta 2008: 160–162) Käsittelyajat hallinto-oikeuksissa eivät kuitenkaan ole yhtenäisiä. Vuonna 2002 esimerkiksi huostaanottoasian käsittely Rovaniemen hallinto-oikeudessa kesti keskimäärin 3,6 kuukautta ja Kouvolan hallinto-oikeudessa puolestaan 9,9 kuukautta (Apulaisoikeuskansleri 2003: 4). Toinen asia on sitten se, että laillisuusvalvonnalla voi toki olla yleisempää merkitystä ja vaikutusta päätöksiin jatkossa samanlaisissa tapauksissa.

Osaltaan asiaa ei myöskään helpota oikaisujen, kanteluiden ja valitusteiden monitahoinen kenttä. Otetaan esimerkiksi perusopetuslain mukaiset asiat, joissa tilanne lienee yksi hankalimmista. Yksilön oikeuksiin liittyvistä oikeudellisista tulkintakysymyksistä valitetaan hallinto-oikeuteen, mutta toisaalta kun päätöstä tarkastellaan sekä pedagogiselta että oikeudelliselta kannalta, valitus tulisi osoittaa aluehallintovirastoon. Toisinaan vaaditaan ensin oikaisuvaatimus kuntalain mukaisesti. Arvioinnin oikaisua haetaan aluehallintovirastolta, samoin aluehallintovirastolle voidaan tehdä kantelu tilanteissa, joissa tutkitaan onko kunta toiminut lainmukaisesti, eli tällöin arvioidaan virheellistä virkatoimea. Hallintokantelun voi tehdä myös ylimmille lainvalvojille (valtioneuvoston oikeuskansleri ja eduskunnan oikeusasiamies). Tällainen monitahoisuus ei liene kenenkään edun mukaista.

7 Lopuksi

Lasten osallistumisoikeuksista on tärkeää havaita eri tasot. Esimerkiksi henkilökohtaisessa asiassa osallistuminen on oikeudellisesti erilaista kuin yleisempi osallistuminen vaikkapa nuorisovaltuuston kautta. Sääntely on myös eriytynyt asiaryhmittäin ja muutenkin osallistumisongelmien jäsentely on vaikeaa, kun osallistumista määrittävät useat erilaiset tekijät limittäin. Jotta osallistumisen ongelmat kyetään havaitsemaan, nämä peruslähtökohdat täytyy kuitenkin tuoda mukaan keskusteluun.

Lainsäädännön konkreettisuuden puute juuri lasten ”näköisten” osallistumistapojen osalta voidaan nostaa erityisenä epäkohtana esiin. Lisäksi jos lapsi ei pääse osallistumaan lain hänelle takaamalla tavalla, ongelmaksi muodostuu muutoksenhakupuhevallan käyttö. Lapset eivät valita tuomioistuimiin tai kantele vaikkapa eduskunnan oikeusasiamiehelle. Lapsi on kuitenkin yksilö ja oikeusjärjestyksessämme oikeussubjekti, jonka oikeuksiin pääsemiseksi tulee kehittää muita väli-

neitä. Viranomaisvalvonta on tässä avainasemassa, joskaan tälläkään ei ole merkitystä ilman riittävän konkreettista lainsäädäntöä ja riittävän konkreettisia oikeuksia joita valvoa.

Lähteet

Apulaisoikeuskansleri (2003). *Hallinto-oikeuksia koskeva selvitys*, Dnro 14/50/03.

Arajärvi, P. (2005). Oppilaan ja opiskelijan arviointi – oikeusturvan kysymyksiä. Teoksessa M. Myrsky, P. Vartiainen & T. Miettinen (toim.). *Juhlakirja Teuvo Pohjolainen 1945*. Oikeustieteellisiä julkaisuja 14/10: 253–271.

Aula, M-K. (2010). *Lapsiasiavaltuutetun vuosikirja 2010*. Lapsiasiavaltuutetun toimiston julkaisuja 2010: 2.

Kurki-Suonio, K. (2009). Oikeusasiamies lapsen oikeuksien valvojana. Teoksessa *Eduskunnan oikeusasiamies 90-vuotta*. Sastamala: Vammalan kirjapaino Oy. 297–310

Laakso, S., Suviranta, O. & Tarukannel, V. (2006). *Yleishallinto-oikeus*. Tampereen yliopisto. Oikeustieteiden laitoksen julkaisuja.

Mahkonen, S. (2001). Lapsen ikä. *Lakimies* 6–7: 990–1001.

Nieminen, Liisa (2004). Koulu lasten perus- ja ihmisoikeuksien turvaajana – vai rajoittajana? *Oikeus* 3: 277–297.

Niemi, A.-M., Mietola, R. & Helakorpi, J. (2010). *Erityisluokka elämäkulussa*. Sisäasiainministeriön julkaisuja 1/2010.

Opetushallituksen määräys 41/011/2010. *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden 2004 täydentäminen*.

Paunio, R.-L. (2009a). *Eduskunnan oikeusasiamies: Havainnot lapsen osallistumisoikeuden toteutumisesta*. [Viitattu 5.3.2009] Saatavissa: <http://www.oikeusasiamies.fi/dman/Document.phx?documentId=az06410102448851&cmd=download>.

Suviranta, O. (2008). *Kolme näkökulmaa henkilökohtaisiin koulunkäyntiavustajiin*. Teoksessa M. Tolvanen, T. Miettinen & M. Muukkonen (toim.). *Juhlakirja Pentti Arajärvi 1948–2/6–2008*. 153–164.

Virallislähteet:

YK:n Yleissopimus lasten oikeuksista (SopS 60/1991)

HE 28/2005. Hallituksen esitys eduskunnalle nuorisolaiksi sekä laiksi opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta annetun lain 1 §:n muuttamisesta.

HE 252/2006. Hallituksen esitys Eduskunnalle lastensuojelulaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

PeVL 70/2002. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laeiksi perusopetuslain, lukiolain, ammatillisesta koulutuksesta annetun lain sekä ammatillisesta aikuiskoulutuksesta annetun lain 11 ja 16 §:n muuttamisesta.

HaVM 29/2002. Hallintovaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä hallintolaiksi ja laiksi hallintolainkäyttölain muuttamisesta.

Tuomioistuinten ja ylimpien lainvalvojen ratkaisut:

Vaasan hallinto-oikeuden ratkaisu 9.9.2010 00209/10/2299

Eduskunnan oikeusasiamies:

Eoak 1132/2008

Eoak 1828/2008

Eoak 4171/2006

Eoam 1051/2005

Eoam 88/2005

Eoak 1585/2001

Valtioneuvoston oikeuskansleri:

Vaok 09.12.2004 922/1/03

USKONNONVAPAUS JA LAPSEN ETU HUOLTAJIEN SEKÄ LAPSEN VÄLISESSÄ SUHTEESSA

Pete Hokkanen

1 Lapsen uskonnollista asemaa koskeva sääntely

Lapsen uskonnollisen aseman määräytymiseen liittyy ainakin kaksi toisistaan erotettavaa kysymystä. Ensinnäkin, missä määrin huoltajien oikeutta päättää lapsen uskonnollisesta asemasta on aihetta lainsäädännössä rajoittaa. Toiseksi, millainen itse- ja myötämääräämisoikeus lapsella tulisi olla uskonnollista asemaa koskevissa kysymyksissä, esimerkiksi, minkä ikäisenä lapsi saa itse päättää uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyydestään ja osallistumisestaan uskonnon opetukseen. Uskonnonvapauslain uudistamisen yhteydessä paljon keskustelua herättänyt kysymys ikärajoista liittyy tähän. Myös ikärajoilla on sikäli merkitystä, koska rikosoikeudellinen vastuun-alaisuus alkaa viidentoista vuoden iässä. (Nieminen 2006: 112, 123)

Uskonnonvapauslain perusteluissa (3.1. Tavoitteet) on ilmaistu, että ”Lapsen uskonnollista asemaa koskevassa sääntelyssä lähtökohtina ovat perheen uskonnollisen yhtenäisyyden tukeminen, lapsen uskonnollisen aseman pysyvyyden ja lapsen myötämääräämisoikeuden turvaaminen sekä alaikäisen suojelu”. (KM 2001: 1, 22; KM 1992: 3) Nämä olivat lähtökohtana uskonnonvapauskomitean työssä. Komitea halusi arvioida myös ikärajat uudelleen liityttäessä uskonnolliseen yhdyskuntaan ja erottaessa siitä, sillä muussakin lainsäädännössä oli alaikäisen puhevaltaa lisätty henkilökohtaisissa asioissa. Samalla komitean tehtäväksi tuli uudistaa perusopetuslain 13 § ja lukiolain 9 §, joissa säädetään uskonnon ja elämäntutkimuksen opetuksesta⁵. Opetuksessa ja kasvatuksessa tulisi myös kunnioittaa yksilön vakaumusta, lapsen oikeuksia ja huoltajan oikeutta vastata lapsen kehityksestä (HE 170/2002 vp s. 64–65). Haasteena on näiden oikeuksien ja vapauksien toteutuminen tasapainoisesti ja yhdenvertaisesti yhdessä, ilman tarkoituksetta ristiriitojen synnyttämistä huoltajien ja lapsen välille. Kuitenkin on lähtö-

⁵ Uskonnonopetuksen kohdalla komitea keskittyi miettimään muun muassa kysymystä, tulisiko oppilaalla olla aina mahdollisuus valita uskonnon tai elämäntutkimuksen opetus, huolimatta siitä, mihin uskonnolliseen yhdyskuntaan hän kuuluu. Ks. KM 1999: 5, 73–74; KM 2001: 1, 22; Valovirta 2005: 35.

kohtaisesti korostettava, että uskonnonopetukseen osallistuminen on läheisessä yhteydessä yksilön oikeuteen valita ja kansainvälisten ihmisoikeus-sopimusten mukaan myös vaihtaa oma uskontokuntansa eli sekä liittyä uskontokuntaan että erota siitä⁶. (Nieminen 2006: 125)

Keskeisin uskonnonvapautta koskeva säännös lapsen uskonnollisen aseman määrittämisen osalta on uskonnonvapauslain 3 §, jonka alussa säädetään, että ”jokaisella on oikeus päättää uskonnollisesta asemastaan liittymällä sellaiseen yhdyskuntaan, joka hyväksyy hänet jäsenekseen, tai eroamalla siitä”. Alaikäisen jäsenyys uskonnollisessa yhdyskunnassa edellyttää aina alaikäisen *nimenomaista liittämistä* uskonnollisen yhdyskunnan jäseneksi. Uudessa uskonnonvapauslaissa (453/2003) päätösvaltaa käyttävät tiettyyn rajaan asti lapsen huoltajat. Uskonnonvapauslain 3.2 §:n mukaan lapsen uskonnollisesta asemasta päättävät hänen huoltajansa yhdessä. Keskeisimpänä muutoksena vanhaan lakiin verrattuna oli se, ettei lapsen uskonnollinen asema määräydy enää automaattisesti vanhempien tai huoltajien uskonnollisen aseman mukaan. Uuden lain mukaan vanhempien pitää erikseen päättää, liitetäänkö lapsi uskonnolliseen yhdyskuntaan vai ei. Kyse on nyt *molempien huoltajien erillisestä tahdonilmaisusta* lapsen uskonnollisen aseman suhteen. Mikäli vanhemmat eivät päätöstä tee, lapsi liitetään väestörekisteriin ilman tietoa uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyydestä. Lapsen uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumisesta on näin nykyisen uskonnonvapauslain myötä tullut tietoisempi valinta kuin ennen ja uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumisen merkitys samalla korostuu. Uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluminen ja jäsenyys luo myös perusteen saada oman uskonnon opetusta. Opetusta annetaan juuri uskontokuntaan kuulumisen perusteella, joka on *objektiivinen tunnusmerkki* sekä kriteeri myös lapsen subjektiivisen vakaumuksen ja uskonnonvapauden luonteen arvioimiselle.⁷

⁶ Kysymys on pohjimmiltaan ihmisoikeuksien ja erityisesti lapsen perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisesta.

⁷ ”Lapsen uskonnollinen asema ei enää uuden uskonnonvapauslain nojalla automaattisesti määräydy huoltajien uskonnollisen aseman mukaan, vaan lapsen liittyminen uskonnolliseen yhdyskuntaan tai sitä eroaminen perustuu aina erilliseen huoltajien tahdonilmaisuun. Kirkko voi lainsäädännössään määritellä jäsenyyden edellytykset. Alle 12-vuotias lapsi voitaisiin liittää kirkon jäseneksi, jos hänen vanhempansa tai huoltajansa on kirkon jäsen ja jos lapsen jäsenyydestä on sovittu tai päätetty uskonnonvapauslain 3 §:ssä säädetyllä tavalla. Sen sijaan kastetun ja kirkon jäseneksi jo liitetyn lapsen kirkkoon kuuluminen ei edellyttäisi vanhemman tai huoltajan jäsenyyttä.” Ks. kohta 1. Nykytila ja ehdotetut muutokset. Esityksen vaikutukset; Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annettu laki (8.4.1983/461). Esitykseen lisättäisiin vielä, että 12-vuotta täyttänyt voitaisiin liittää kirkon jäseneksi riippumatta vanhempiensa tai huoltajiensa uskonnollisesta asemasta. Ks. HE 35/2003 vp; Seppo 2003: 160; Koikkalainen 2010: 36; Ks. Uskonnonvapauslain 3 §:n 2. momentti: ”Lapsen uskonnollisesta asemasta päättävät hänen huoltajansa yhdessä. Jos huoltajat eivät kuitenkaan lapsen syntymän jälkeen sovi lapsen uskonnollisesta asemasta, voi lapsen huoltajana toimiva äiti vuoden kuluessa yksin

2 Alaikäisen päätäntävalta ja uskonnollisen aseman määräytyminen

Vajaavaltaiseksi julistetulta puuttuu lähtökohtaisesti kelpoisuus tehdä päteviä oikeustoimia ja oikeus vallita omaisuuttaan (HolhTL 23.1 §). Jollei laissa toisin säädetä, vajaavaltaiseksi julistettu voi kuitenkin itse päättää henkilöönsä koskevas- ta asiasta, jos hän *kykenee ymmärtämään asian merkityksen* (HolhTL 23.2 §).⁸ Toimintakelpoisuuden rajoittamisesta päättää aina tuomioistuin.⁹ Esimerkiksi edunvalvontaan esitetyn läheisten kanssa on neuvoteltava siinä määrin kuin se on järkevää ja käytännöllistä. Tilanteessa korostuu perhe- ja yksityiselämän kunnioit- taminen. (Kuuliala 2010: 147) PeL 10.1 §:n mukaan jokaisen yksityiselämä, kun- nia ja kotirauha on suojattu. Myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 (19) artik- la turvaa perhe-elämän suojan.

Uskonnonvapauslain 4 §:ssä säädetään alaikäisen eli alle 18-vuotiaan uskonnolli- sesta asemasta, jonka määräytyminen käsittää 3 §:ssä säädetyllä tavalla, uskon- nolliseen yhdyskuntaan liittymisen ja siitä eroamisen. Alaikäisen lapsen uskon- nollista asemaa koskevan säännöksen lähtökohtana on, että lapsen uskonnollisesta asemasta päättäminen on *lapsen huollon piiriin kuuluva asia* samalla tavoin kuin lapsen hoidosta, kasvatuksesta, asuinpaikasta ja muista henkilökohtaisista asioista päättäminen yleensäkin. Lain 5 §:ssä säädetään alaikäisen oikeudesta itse päättää uskonnollisesta asemastaan. Pykälän 4 mukaan alaikäisen jäsenyys uskonnollises- sa yhdyskunnassa edellyttää aina, että alaikäinen erillisellä oikeustoimella liite- tään uskonnollisen yhdyskunnan jäseneksi. Pykälällä halutaan turvata ennen muu-

päättää lapsen liittymisestä uskonnolliseen yhdyskuntaan.” Poikkeussääntö koski vain lapsen syntymän jälkeistä tilannetta, jolloin lapsen uskonnollisesta asemasta ei vielä ole tehty ratkai- sua. Kaikista myöhemmistä muutoksista lapsen uskonnolliseen asemaan sen sijaan päättäisi- vät huoltajat yhdessä. Uskonnonvapauslain 9 §:n 2 momentin viimeisenä virkkeenä on selven- tävä maininta, joka koskee lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 9 §:n 3 mo- mentin mukaista niin sanottua työnjakoyhteishuoltoa, Kyseisen säännöksen nojalla tuomiois- tuin voi päättää tehtävien jaosta huoltajien kesken esimerkiksi, niin, että oikeus päättää lapsen uskonnollisesta asemasta uskotaan jollekin huoltajista. Silloin, kun tuomioistuin on päättänyt tehtävien jaosta huoltajien kesken tällä tavoin, määräytyisi oikeus päättää lapsen uskonnollises- ta asemasta tuomioistuimen päätöksen mukaan. Nieminen 2006: 126, 142. Ks. säännösten muotoutumisesta tarkemmin Seppo 2003: 158–176, 179; HE 170/2002 vp; KM 2001:1; Seppo 2003: 164–165.

⁸ Holhoustoimilaisissa korostetaan kuitenkin, että yksilön itsemääräämisoikeuteen ei saa puuttua enempää kuin on välttämätöntä. Ketään ei saa julistaa vajaavaltaiseksi, jos muut toimintakel- poisuuden rajoittamista merkitsevät toimenpiteet ovat riittäviä turvaamaan hänen etunsa (HolhTL 18.2 §). Toimintakelpoisuutta ei saa muutoinkaan rajoittaa enempää kuin edunval- vontaan esitetyn edun suojaamiseksi on tarpeen (HolhTL 18.3 §). Ks. toimintakelpoisuuden ra- joittamisen edellytyksistä tarkemmin OTM 1997: 36–39; HE 146/1998 vp: 36–38; Välimäki 2009: 45–46, 48–49; Kuuliala 2010: 139.

⁹ Prosessuaalisesti asiassa, joka koskee edunvalvojan määräämistä täysi-ikäiselle, on edunval- vontaan esitetylle varattava tilaisuus tulla kuulluksi. (HolhTL 73.2 §). Kuuliala 2010: 139.

ta perheen uskonnollinen yhtenäisyys ja lapsen uskonnollisen aseman pysyvyys. Uskonnonvapauskomitean mietinnöstä (KM 2001: 1) poiketen laissa ei enää rajoiteta sitä, mihin uskonnolliseen yhdyskuntaan huoltajat voivat lapsen liittää.¹⁰

Uskonnonvapauslain 4 §:n 3. momentti mahdollistaa lapsen liittämisen myös sellaiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan, johon kumpikaan lapsen vanhempi tai huoltaja ei kuulu. Perusteluna ja edellytyksenä on esitetty, ”jos toimenpiteellä turvataan lapsen mahdollisuus saada hänen aikaisemmin saamaansa uskonnollista tai muuta vakaumuksellista kasvatusta”. Tällä voitaisiin perustella esimerkiksi sitä, että kristittyyn perheeseen alle 15-vuotiaana otettu muunuskoinen ottolapsi voidaan liittää lapsen aiempaa uskonnollista yhteisöä vastaavaan uskonnolliseen yhdyskuntaan, esimerkiksi islamilaiseen tai buddhalaiseen. Se on mahdollista kuitenkin vain, jos lapsen omien vanhempien tai holhoojan kanssa on niin sovittu.¹¹

¹⁰ Käytännössä evankelis-luterilaista kirkkoa ja ortodoksista kirkkokuntaa koskeva lainsäädäntö sekä rekisteröityjen uskonnollisten yhdyskuntien yhdyskuntajärjestykset kuitenkin edellyttävät, että uskonnolliseen yhdyskuntaan liitytään lapsen vanhempien aloitteesta asianomaista yhdyskuntaa koskevien menettelytapojen mukaisesti. Esimerkiksi kirkkolain mukaan lapsi otetaan evankelis-luterilaisen kirkon jäseneksi kasteessa. KM 2001: 1, 30–31. Siltä osin kuin laissa ei toisin säädetä, noudatettaisiin lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annettua lakia (361/1983). Ks. HE 170/2002 vp.

¹¹ Ks. KM 2001: 1, 30–31; Palva TA 6/2001: 538. Vrt. vanhassa uskonnonvapauslaissa alle 18-vuotias kuului samaan uskonnolliseen yhdyskuntaan kuin vanhempansa. Vanhempien erotessa uskontokunnasta, erosi lapsikin. Jos vain toinen vanhemmista kuuluu uskontokuntaan, voivat vanhemmat sopia lapsen uskonnollisesta asemasta. Elleivät vanhemmat tällaisessa tilanteessa tehneet sopimusta, määräytyi lapsen uskonnollinen asema äidin mukaan, kuitenkin niin, että uskonnollisen yhdyskunnan jäseneksi liittäminen edellytti aktiivisuutta huoltajilta tai äidiltä. Aktiivisuuden puuttuessa, lasta ei liitetty minkään uskontokunnan jäseneksi. Evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokous halusi korostaa perheen uskonnollisen aseman yhtenäisyyttä ja lapsen uskonnollisen aseman pysyvyyttä. Kirkolliskokouksen mukaan uskonnonvapauden toteutuminen edellyttää, että huoltajat voivat päättää lapsen uskonnollisesta asemasta ja kasvatuksesta, jolloin lapsen uskonnonvapaus toteutuu heidän mielestään parhaiten. Näin kirkolliskokouksen kannassa korostui ensisijaisesti siis perheen uskonnollis-katsomuksellinen jatkuvuus ja yhtenäisyys. Uskonnonvapauskomitean välimietinnöstä (KM 1999: 5) antamassaan lausunnossa kirkolliskokous yhtyi kuitenkin komitean ehdotuksiin, joissa lapsen huoltajat kuuluvat eri uskonnollisiin yhdyskuntiin tai jompikumpi huoltajista ei kuulu mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan, lapsen uskonnollisesta asemasta tulisi ensisijaisesti sopia ja lapsen uskonnollinen asema määräytyisi toissijaisesti äidin mukaan. Toissijainen menettely tulisi kysymykseen silloin, mikäli huoltajat eivät kykene sopimaan asiasta. Uskonnonvapauskomitea luopui äidin merkityksestä lapsen uskontokunnan määrätymisessä. Äidin merkitys lapsen uskontokunnan määrätymisen kannalta olisi ratkaiseva siis silloin, kun muuta perustetta uskontokunnan määrätymiseen ei ole. Ehdotetun ja lopullisen uskonnonvapauslain 4 §: 1 momentin alkuosa varmistaa sen, että äidin uskontokunta ei ole määräävä tekijä siinä tapauksessa, että vanhemmat asuvat erillään ja lapsi asuu isänsä luona. Kirkolliskokous puolsi myös sitä, että 4 § turvaa isän riittävät oikeudet. Säännös, jonka mukaan lapsen uskonnollinen asema määräytyy äärimmäisessä tapauksessa äidin mukaan, ei ole kuitenkaan tasa-arvoperiaatteen vastainen. Uskonnonvapauskomitean ehdotuksen mukaan lapsen uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumisen näkökulmasta uskonnottomuus nostettaisiin muita vahvempaan asemaan. Lapsi kirjautuisi uskonnollisen yhdyskunnan ulkopuolelle aina silloin, kun vanhemmat eivät kykene sopimaan asioista. Tällöin vanhemmista ”voitaisi”

Tärkeäksi kysymykseksi tulee, miten uskonnollis-katsomuksellinen yhtenäisyys, jatkuvuus sekä pysyvyys säilyvät lapsen oikeuksien, uskonnonvapauden ja edun suhteen erilaisissa uusissa ja muuttuvissa tilanteissa.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokous ei kuitenkaan ole pitänyt uskonnonvapauden kannalta hyvänä periaatetta, että ilman huoltajien eri sopimusta lasta ei voida liittää minkään uskonnollisen yhdyskunnan jäseneksi. Kirkolliskokous katsoi lausunnossaan, että perheen uskonnollisen yhtenäisyyden kannalta on tärkeää, että lapsi voidaan liittää sellaisen uskonnollisen yhdyskunnan jäseneksi, johon vähintään yksi hänen huoltajistaan kuuluu. Myös lapsen uskonnollisen taustan voidaan katsoa kirkolliskokouksen mukaan edellyttävän lapsen liittämistä uskonnolliseen yhdyskuntaan, vaikka hänen huoltajansa eivät kuulu siihen tai he kuuluvat johonkin toiseen yhteisöön. (Hytönen 2003: 246)

Suomen evankelis-luterilaisen kirkolliskokouksen mielestä lapsen-oikeuksien sopimuksen uskonnonvapauden keskeisin näkökohta painottuu vapauteen harjoittaa uskontoa, johon sisältyy myös se, että lapsella tulee olla oikeus ilmaista ja julistaa uskonnollisia mielipiteitään koko lapsuutensa ajan. Kirkolliskokouksen mukaan tätä oikeutta ja vapautta oli mahdollista rajoittaa kuitenkin ainoastaan samoilla perusteilla kuin uskonnollisesti täysi-ikäisten kansalaisten vapautta. Kirkolliskokous halusi korostaa sitä, että lasten ja heidän huoltajiensa asema olisi sama eli he olisivat saman uskontokunnan jäseniä.¹² On tärkeää kuitenkin huomioida, että maistraattien mahdollisuudet selvittää esimerkiksi lapsen aikaisemmin saaman uskonnollisen kasvatuksen sisältöä, olisivat olleet käytännössä varsin rajoitetut. Voidaankin arvioida ja kysyä, onko lapsen huoltajilla vastaavissa tilanteissa maistraatteja paremmat edellytykset arvioida, vastaako lapsen liittäminen yhdyskuntaan huoltajien asemasta poiketen kyseisessä tapauksessa lapsen etua.

aina se, joka ei kuuluisi mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan. Kysymykseksi nousee, miten turvattaisiin lapsen johdonmukainen ja kestävä kasvatusta erilaisten perheiden muutostilanteissa. Ks. Kantola TA 6/2001, 508–509.

¹² Kirkolliskokous halusi painottaa YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen 14 artiklan mukaisesti vanhempien oikeutta antaa lapselle ohjausta ja neuvoja oikeuksiensa käyttämisessä lapsen kehitystason mukaisella tavalla, mutta piti samalla tavoiteltavana sitä, että lasten ja heidän huoltajiensa uskonnollinen asema olisi sama eli he olisivat käytännössä saman uskontokunnan jäseniä. Ks. Kirkolliskokouksen lausunto opetus-ministeriölle uskonnonvapauskomitean mietinnöstä vuodelta 2001 (KK 2001k, 52 §). Ks. myös Hytönen 2003: 244–245.

3 Lapsen huoltajien nimenomainen tahdonilmaisu ja yhteistoiminta eri tilanteissa

Vaikka esimerkiksi alle 1-vuotiaan vauvan liittämiseksi uskonnolliseen yhdyskuntaan tarvitaan aina erillinen tahdonilmaisu vanhemmilta tai muilta huoltajilta ja, että he noudattaisivat yhdessä sopimisen peruseriaa, *on käytännössä epäselvää miten vanhemmat voisivat keskenään sitovasti sopia, että lapsi jää uskontokuntien ulkopuolelle*. Käytännössä lienee harvinaista, että vanhemmat ensin sopivat asiasta ja äiti, vielä lapsen ollessa alle yksivuotias, vastoin sopimusta liittää lapsen uskontokuntaan. Tätä asiaa on pohtinut Eduskunnan oikeusasiamies ratkaisussaan (961/1/04).¹³ Oikeusasiamies on katsonut, että perustuslain 22 §:ssä julkiselle vallalle asetetun velvoitteen turvata perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen voi tässä tapauksessa katsoa tarkoittavan sitä, että molemmilla lapsen huoltajina olevilla vanhemmilla tulisi olla yhtäläinen oikeus vaikuttaa siihen, miten alle yksivuotiaan lapsen uskonnollinen asema muotoutuu. Oikeusasiamies on katsonut, että uskonnonvapauslain 3 §:n 2 momentin soveltamisessa saattaa huoltajina olevien vanhempien yhteiseen päätökseen liittyvien todisteluvaikeuksien vuoksi ilmetä *epäyhtenäistä käytäntöä ja muutakin epäselvyyttä*. Oikeusasiamies saattoi asian opetusministeriön, oikeusministeriön ja sisäasianministeriön tietoon, toden säädösmuutosten tarpeellisuuden.¹⁴

¹³ Kanteluasiassa oli tuotu esiin epäkohtia pidettyjä näkökohtia, jotka liittyvät uskonnonvapauslain 3 §:n 2 momentin soveltamiskäytäntöä ja alle yksivuotiaan lapsen uskonnollisen aseman merkitsemiseen väestötietojärjestelmään. Tehtäessä ilmoitus vastasyntyneestä väestötietojärjestelmään, tulee ilmoittaa myös, mihin uskonnolliseen yhdyskuntaan lapsi kuuluu, täyttämällä ilmoituslomakkeen asianomaisen kohta. Huoltajien yhteistä päätöstä olla liittämättä lapsi mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan ei kuitenkaan voi ilmoittaa lomakkeella eikä tällaisen päätöksen rekisteröintiä ole järjestetty. Oikeuskansleri totesi, että eduskunnan perustuslakivaliokunta oli uskonnonvapauslaki-ehdotuksen johdosta antamassaan mietinnössä 10/2002 kiinnittänyt huomiota tilanteisiin, joita voi aiheutua siitä, että määräysvalta siirtyy äidille, jos huoltajat eivät sovi lapsen uskonnollisesta asemasta. Tällöin pääsääntö tulee alisteiseksi äidin kantaan nähden, jolloin toiseen uskontokuntaan kuuluva isä voi kokea olevansa sukupuoleen perustuvan syrjinnän kohteena. Valiokunnan mielestä hallituksen oli asianmukaista arvioida mainitun lain täydentämistä. EOA 23.5.2006, dnro 961/1/04.

¹⁴ Vaikka oikeusasiamiehen mukaan perusoikeusnäkökulmasta huoltajien yhteinen päätös sulkeekin pois äidin toissijaisen määräämisen, se voi käytännössä ilmetä kuitenkin niin, että lapsi esitetään äidin ilmoituksella liitettäväksi muuhun uskonnolliseen yhdyskuntaan kuin mistä vanhemmat olivat tosiasiallisesti sopineet. Asiantila johtuu siitä, että alle yksivuotiaan lapsen huoltajien yhteistä päätöstä koskeva menettely, jota noudattaen päätös oli luotettavasti niiden saatavissa, jotka päättävät lapsen ottamisesta uskonnollisen yhdyskunnan jäseneksi, on jäänyt oikeuskanslerin mukaan tarkemmin säätelemättä. Tietämättömyys vanhempien aiemmasta päätöksestä saattaa oikeuskanslerin mielestä, ainakin periaatteessa johtaa siihen, että lapsi rajoituksesta huolimatta uskonnonvapauslain 3 §:n 2 momentin vastaisesti otetaan jonkin uskonnollisen yhdyskunnan jäseneksi. Ks. EOA 23.5.2006, dnro 961/1/04.

Kun lapsen huoltajat kuuluvat eri uskonnollisiin yhdyskuntiin tai toinen ei kuulu mihinkään, lapsen uskonnollisesta asemasta tulee ensisijassa sopia, jolloin *kumpaakaan sukupuolta sinänsä ei ensisijaisteta, vaan ratkaisu tehdään muilla perusteilla*, mikä saataisi eräissä tapauksissa merkitä äidin aseman heikkenemistä nykyisestä. Tärkeintä kuitenkin on lasten huollosta ja tapaamisoikeudestakin annetun lain mukaisesti se, että *huoltajat sopivat lapsen uskonnollisesta asemasta keskenään ja yhdessä*. Ellei yksimielisyyteen tai yhteisymmärrykseen kuitenkaan päästä, lasta ei liitetä mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan. Jos huoltajat asuvat erillään ja ovat keskenään eri mieltä, asia ratkaistaan sen huoltajan mukaan, jonka luona lapsi asuu.¹⁵ Voidaan kuitenkin kysyä, *onko ratkaisun sitominen huoltajan asuinpaikkaan aina lapsen kokonaisedun kannalta paras ratkaisu*. Lapsen edulle ja hänen omille mielipiteilleen tulisi antaa ratkaisussa myös merkitystä ja sisältöä esimerkiksi *kuulemismenettelyssä*.

4 Alaikäisen puhevalta oman uskonnonvapautensa käyttämisessä

PeL 11.2 §:n mukaista ns. negatiivista uskonnonvapautta on pidetty riippumattomana siitä, kuuluuko henkilö johonkin uskonnolliseen yhdyskuntaan vai ei. Onhan kyseinen jäsenyys siinä uskonnollisessa yhdyskunnassa, jonka mukaista opetusta annetaan, vapaaehtoista. Tosin alaikäisen osalta tätä vapautta koskevaa puhevaltaa käyttää huoltaja, eikä lapsi itse (ks. PeVL 12/1982 vp). Useissa kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa on erillinen määräys uskonnollisen tai muun maailmankatsomuksellisen opetuksen suhteesta uskonnon- ja vakaumuksenvapautteen. Oikeus uskonnonopetuksen saamiseen ja velvollisuus osallistua siihen katsottiin voitavan kuitenkin tavallisen lainsäädännön nojalla sitoa oppilaan osalta uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyteen. Uskonnonopetuksen saamisessa painotuu *vanhempien oikeus varmistaa alaikäiselle lapselleen oman vakaumuksensa mukainen opetus*. Tällöin on haluttu korostaa perheen uskonnollis-katsomuksellisen yhtenäisyyden turvaamiseen liittyviä näkökohtia sekä sitä opetuksen sisältöä, joka ilmeisesti vastaa lapsen aiemmin omaksumaa vakaumusta, jolloin ns. *luonnolliset kasvatukselliset kokonaisyhteydet* säilyisivät. Tämä korostus on yhdenmukainen myös *kansainvälisten ihmisoikeussopimusten kanssa*.¹⁶

¹⁵ Ks. Laki lasten huollosta ja tapaamisoikeudesta (8.4.1983/361), 5 §, joka koskee huoltajien yhteistoimintaa. Pykälän mukaan *lapsen huoltajat vastaavat yhdessä lapsen huoltoon kuuluvista tehtävistä ja tekevät yhdessä lasta koskevat päätökset, jollei toisin ole säädetty tai määrätty*. Saman lain 4 §:n mukaan huoltajan tehtäviin kuuluu edustaa lasta tämän henkilöä koskevissa asioissa. Ks. Palva TA 6/2001, 538; HE 170/2002 vp.

¹⁶ Ks. Seppo 2003: 16–18; KM 2001: 1, 11–12, 25, 34. Ks. myös TSS-sopimuksen 13 artiklan 3. kappale; KP-sopimuksen 18 artiklan 4 kappale; Euroopan ihmisoikeussopimuksen ensimmäisen lisäpöytäkirjan 2 artikla ja Unescossa laadittu yleissopimus syrjinnän vastustamiseksi ope-

Poikkeuksellisesti huoltajat voivat päättää lapsen liittämistä muuhun kuin huoltajien omaan uskonnolliseen yhdyskuntaan, samoin kuin siitä, ettei lasta liitetä mihinkään yhdyskuntaan.¹⁷ Samalla on huomioitava, että kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa korostuu uskonnon suhteen myös *yksilön oman vapaan vallinnan ja vaihtamisen oikeus*, eikä perustuslakikaan lähtökohtaisesti tunne ikärajoituksia perusoikeuksien subjektiivisuuden ja käyttämisen suhteen. Myös perusoikeusuudistus vuodelta 1995 toi muutoksia perinteiseen negatiivislähtöiseen perusoikeusparadigmaan, korostamalla ”*jokaisen*” *yksilön positiivista oikeutta omiin perusoikeuksiinsa*. Muutos merkitsi aiemman staattisen ja yksilön kannalta passiivisemmän perusoikeusajattelun muuttumista aktiivisemmaksi ja dynaamisemmaksi. Vuoden 1995 perusoikeusuudistusta koskevassa hallituksen esityksessä todetaan myös, *ettei perusoikeuksien suoja ole lähtökohtaisesti riippuvainen henkilön iästä*. Ei ole perusoikeuksien kannalta hyväksyttävää sulkea lapsia kokonaan perusoikeussuojan ulkopuolelle.¹⁸

tuksen alalla (5 artiklan b-kohta); Opetuksen alalla Yleensä näissä sopimuksissa on määräys suojata lapsen vanhempien tai huoltajan oikeutta määrätä vajaanuskonnollisesta asemasta ja opetuksen laadusta. Yleissopimus lapsen oikeuksista (SopS 59–60/91) on siirtänyt painopistettä lapsen oman ajatuksen, omantunnon ja uskonnonvapauden suojaamiseen (14 artikla). Scheinin 1999: 363; Nieminen 1990: 119. Kehityssuuntana on Scheininin mukaan ollut luettavissa lapsen oman mielipiteen kohoaminen huoltajien päätöksen rinnalle asiaa käsiteltäessä. Ihmisoikeus-sopimuksista ja Scheininin tulkinnasta voidaan päätellä, että lapsen oma etu ja oikeus uskonnonvapautensa käyttämisessä ja -opetuksen saamisessa korostuu. Ks. Scheinin TA 6/2001: 515.

¹⁷ Näin voidaan menetellä silloin, jos päätöksellä turvataan lapsen mahdollisuus saada hänen aikaisemmin saamaansa uskonnollista tai muuta katsomusta vastaavaa kasvatusta (Seppo 2003: 164). Tällöin vanhempien yhteinen tahto ja päätös ratkaisevat. *Koulun uskonnonopetuksessa korostuu siis oppilaan vanhempien ja laillisten huoltajien oikeus päättää omien vakaumustensa mukaisesti lapsensa uskonto- tai sitä vastaavasta kasvatuksesta*. Kuitenkin on myös katsottu ja kritisoitu, *ettei mikään uskontokasvatus tai moraalikasvatus voi perustua pakkoon*. Alaikäisen eli oikeudellisesti vajaanuskonnollisensa oma uskonnon- ja omantunnonvapaus on kuitenkin sidottu. Alaikäisen eli lainsäädännössä ja ihmisoikeussopimuksissa määritellyn alle 18-vuotiaan uskonnonvapauden käyttäminen on sidoksissa vanhempien tai laillisten huoltajien aikanaan tekemiin vastuullisiin maailmankatsomuksellisiin valintoihin, jotka ilmenevät asianomaisesta uskontokunta-ratkaisusta. Ks. PeVL 12/1982 vp; SopS 59–60/1991 20 artikla; Seppo TA 3/1993, 202; Leino 2003: 221; KM 2001: 1, 32. Uskonnonopetus on kuitenkin tulkittu nimenomaan oppilaan omaksi oikeudeksi, eikä koulun, vanhempien tai yhteiskunnan ja valtion. Perus- ja ihmisoikeuksien yksilökohtaisen toteutumisen osalta voi tässä suhteessa esiintyä ongelmia.

¹⁸ Uskonnonvapauslakia koskevassa hallituksen esityksessä (HE 170/2002 vp s. 34–35) todetaan, että uskonnonvapaus, kuten muutkin perusoikeudet, koskevat myös alaikäisiä. *Perusoikeusuudistuksella ei kuitenkaan tarkoitettu muuttaa oikeusjärjestykseen sisältyviä oikeustoi-mikelpoisuutta koskevia säännöksiä. Siten katsottiin, että vanhemmat voivat tietyiltä osin käyttää perusoikeutta koskevaa puhevaltaa. Ikärajoihin liittyvät rajoitukset on kuitenkin voitava perustella perusoikeuksien kannalta hyväksyttävällä tavalla, eikä alaikäisten sulkeminen kokonaan perusoikeussäännösten soveltamisalan ulkopuolelle ole sallittua*. Niemisen (2006: 126, 130) mukaan on täysin Suomen perustuslain mukaista, että holhoojilla tai huoltajilla on

Kootusti voidaan todeta, että vaikka esimerkiksi uskonnonvapauden, kuten muidenkin perusoikeuksien katsotaan kuuluvan myös alaikäisille, vanhemmat voivat tietyiltä osin käyttää tätä perusoikeutta koskevaa puhevaltaa alaikäisen puolesta (ks. PeVL 12/1982). Uskonnonvapauslain 3 §:n lähtökohtana on, että lapsen uskonnollisesta asemasta päättävät hänen vanhempansa yhdessä. Myös kaikista myöhemmistä lapsen uskonnollisen aseman muutoksista päättävät molemmat huoltajat yhteisesti. Uutta aikaisempaan lainsäädäntöön on se, että nyt huoltajat voivat liittää lapsensa sellaiseenkin uskonnolliseen yhdyskuntaan, johon kumpikaan heistä ei kuulu.¹⁹

5 Kysymys ikärajoista

Ehkä merkittävin muutos lapsen itsemääräämisoikeuden osalta koski 12-vuotiaan asemaa. Kahdentoista ikävuoden merkitystä perusteltiin muun muassa sillä, että ikäraja on sama kuin päätettäessä lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta. Tuon ikäisen vastustaessa, päätöstä ei voida kuitenkaan panna täytäntöön.²⁰ Niemisen mukaan muutosta alaikäisen päätösoikeudessa

tavallisen lain perusteella monessa suhteessa puhevaltaa lapselle kuuluvien oikeuksien käyttämisessä, mutta heidän toimivallastaan tulee kuitenkin lähtökohtaisesti olla laissa nimenomaiset säännökset. Pelkästään vanhempainvaltaan tai vastaavaan valtuuteen ei heidän valtaansa voida perustaa. Myös Suomea sitovissa lapsen asemaa koskevissa kansainvälisissä sopimuksissa, kuten lapsen oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa, taloudellisia ja sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevassa kansainvälisessä yleissopimuksessa ja Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen ensimmäisessä lisäpöytäkirjassa tunnustetaan vanhempien ja laillisten huoltajien *oikeus turvata lapsillensa omien vakaumustensa mukainen uskonnollinen (ja myöskin elämäntavallisuus) kasvatusta*. HE 170/2002 vp.

¹⁹ Tällöin on kuitenkin otettava huomioon, että huoltajien ratkaisua ohjaavat lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (461/1983) tavoitteet, joiden lähtökohtana on turvata lapsen tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi hänen omien tarpeidensa ja toiveidensa mukaisesti. Kyseisen huollon tarkoituksena on turvata myönteiset ja läheiset ihmissuhteet erityisesti lapsen ja hänen vanhempiensa välillä. Ks. Seppo 2003: 161. Huomattakoon, että Suomen evankelis-luterilainen kirkko ei pitänyt asiaa kuitenkaan suotavana, vaan piti lausunnossaan Lapsen uskontokuntatyöryhmän muistiosta vuodelta 1985 tavoiteltavana muun muassa sitä, että 12 vuotta täyttäneen lapsen vanhemmat voisivat lapsen suostumuksella päättää hänen liittymisestään sellaiseen uskontokuntaan, johon kumpikaan vanhemmista ei kuulu tai jäämisestä uskontokuntien ulkopuolelle. Ks. Hytönen 2003: 246–247. Näin lapsen etu ja hänen mielipiteensä sekä tarpeensa ja kuulemisensa otettaisiin paremmin huomioon kussakin tilanteessa. Tässä todennäköisesti vaikutti taustalla lapsuuden suojeleminen ja se, ettei kaikki tapahdu vanhempainvallan ehdoilla. Evankelis-luterilainen kirkko haluaa korostaa lapsenoikeuksien sopimuksen mukaisesti molempien vanhempien tai laillisten huoltajien velvollisuutta sekä myös vastuuta suojelemaan lasta. Ks. asiasta Hytönen 2003: 250.

²⁰ Ks. HE 170/2002 vp s. 35. Ks. myös Uskonnonvapauskomitean mietintö (KM 2001: 1, 11). Asiasta laajemmin Seppo 2003: 66–67, 75–76, 95. Perustuslakivaliokunta hyväksyi ehdotetut ikärajat, mutta oli sitä mieltä, että PeL 6.3 §:n näkökulmasta olisi perusteita puoltaa myös esimerkiksi 12 ja 15 tai 16 vuoden ikärajoja laissa omaksuttujen 12, 15 ja 18 vuoden ikärajojen asemasta (PeVM 10/2002 vp s. 5). Nieminen Oikeus 3/2004: 297. Ks. perustuslakivalio-

uskonnollisen asemansa suhteen ei lainvalmisteluasiakirjoissa juuri perusteltu, mutta ilmeisesti taustalla oli vaikuttamassa myös uuden perustuslain 6.3 §:ssä lapselle turvattu vaikutusvalta häntä itseään koskevissa asioissa. Perustuslain 6.3 § ei ole Niemisen mielestä myöskään tulkittavissa niin, että siitä voitaisiin suoraan johtaa vanhemmille tai muille lapsista vastuussa oleville oikeus päättää lasten puolesta heidän oikeuksistaan. Paremminkin 6.3 § on tulkittavissa niin, että lainsäätäjät korostaa siinä lasten omaa vaikutusvaltaa ja heidän yhdenvertaisia oikeuksiaan, todeten samalla, että aina lopullinen päätösvalta ei voi olla lapsella itsellään, vaan huoltajina toimivat vanhemmat ja muut holhoojat käyttävät tällöin päätösvaltaa lapsen puolesta. Tästä on Niemisen mukaan oltava nimenomaiset säännökset laissa, joita antaessaan lainsäätäjät on tarkoin harkinnut, miten päätösvalan käyttö jaetaan lasten ja huoltajien kesken. (Nieminen 2009: 244–245)

Koska uskonnollisesta asemasta päättämisen on katsottu edellyttävän yksilöltä erityisen suurta harkintaa ja kypsyyttä, voi henkilö päättää uskonnollisesta asemastaan itsenäisesti vasta 18 vuotta täytettyään ja huoltajien suostumuksella 15 vuotta täytettyään.²¹ Eduskunnan oikeusasiamies piti alaikäisen uskonnollista asemaa ja päätösvaltaa koskevassa lausunnossaan (1164/5/01) 15 vuoden ikärajaa ongelmallisena suhteessa kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin.²² Muun muas-

kunnan kannanotoista tarkemmin Seppo 2003: 128–130. Kyseistä muutosta voidaan Sepon mukaan pitää lasten näkökulmasta katsottuna kaikkein merkittävimpänä uudistuksena uudessa uskonnonvapauslaissa. Vrt. Martin Scheininin eriävä mielipide, (Uskonnonvapauskomitean mietintö KM 2001: 1, 95–96), jossa hän toteaa, että ”jos uskonnonvapauslain ikärajoja alennettaisiin, koululainsäädäntöön liittyvien epäkohtien merkitys lievenisi”. Nieminen 2006: 127.

²¹ Ks. HE 170/2002 vp. Ks. myös KM 2001: 1, 10–11 uskonnolliseen yhdyskuntaan liittymisestä ja siitä eroamisesta sekä lapsen asemasta. Erityisesti korostuu huoltajien harkinnan merkitys. Päättäessään lapsen uskonnollisesta asemasta tai harkitessaan suostumuksen antamista 15 vuotta täyttäneen lapsen uskonnollisen aseman muuttamiseen, huoltajien harkintaa ohjaavat myös lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetussa laissa (361/1983) säädetyt lapsen huollon tavoitteet. *Lähtökohtana on lapsen tasapainoisen kehityksen ja hyvinvoinnin turvaaminen lapsen yksilöllisten tarpeiden ja toiveiden mukaisesti*. Esimerkiksi lapsen liittämistä sellaisen yhdyskunnan jäseneksi, johon hänellä ei ole luontevia yhteyksiä, ei yleensä voida pitää näiden tavoitteiden mukaisena. HE 170/2002 vp.

²² Oikeusasiamies piti ongelmallisena lakiehdotuksen 5 §:n 1 momentissa ehdotettua 15 vuotta täyttäneen alaikäisen päätösvalan rajoittamista siten, että alaikäinen voisi 15 vuotta täytettyään liittyä uskonnolliseen yhdyskuntaan ja erota siitä ainoastaan huoltajan suostumuksella. Hänen mukaansa lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen 14 artiklan lähtökohtana on lapsen oikeus uskonnonvapauteen sekä vanhempien oikeus ohjata lasta tämän oikeuden käyttämisessä lapsen kehitystason edellyttämällä tavalla. Tämä puoltaisi oikeuskanslerin mukaan lähtökohtaisesti ratkaisua, jonka mukaan 15 vuotta täyttäneellä voisi olla itsenäinen, huoltajista riippumaton oikeus päättää uskonnolliseen yhdyskuntaan liittymisestä, joka olisi sopuoinnussa myös muutoin lapsen iän mukana kasvavan itsemääräämisoikeuden kanssa. Lakiehdotuksen 5 §: 2 momentin mukaista menettelyä, joka tarkoittaisi, että kaksitoista vuotta täyttänyt voidaan liittää uskonnolliseen yhdyskuntaan tai ilmoittaa eronneeksi yhdyskunnasta vain omalla suostumuksellaan, oikeuskansleri katsoi olevan sopuoinnussa lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen 12 artiklan kanssa. Niin ikään se oli hänen mukaansa sopuoinnussa

sa perusoikeuskomitean mietinnössä vuodelta 1992 korostettiin, että *myös alaikäisille turvataan uskonnon- ja vakaumuksenvapaus*.²³ Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokous piti omassa lausunnossaan hyvänä sitä, että täysivaltaisuuden ikärajana säilyy 18 vuoden ikä, ja osittainen uskonnollinen itsemääräämisoikeus alkaa 15 vuoden iässä, jolloin nuori voi huoltajansa luvalla päättää uskonnolliseen yhdyskuntaan liittymisestä tai siitä eroamisesta.²⁴

6 Kenellä on tosiasiallinen määräys- ja ohjausvalta?

Perustuslakivaliokunta on kiinnittänyt nimenomaista huomiota tilanteisiin, jotka voivat aiheutua siitä, että määräysvalta siirtyy äidille, jos huoltajat eivät sovi lapsen uskonnollisesta asemasta. Pääsääntö tulee lopulta alisteiseksi äidin kantaan nähden, mikä voi aiheuttaa esimerkiksi toiseen uskontokuntaan kuuluvan isän kokevan olevansa sukupuoleen perustuvan syrjinnän kohteena. Merkittävää myös on, että perustuslakivaliokunnan mukaan, jos puolisoiden erimielisyys koskee vain lapsen uskonnollista asemaa, ei tuomioistuimen toimivalta määrätä asiasta lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain nojalla tarjoa tehokasta keinoja. Siksi hallituksen oli perustuslakivaliokunnan mielestä asianmukaista arvioida kyseisen lain täydentämistä.²⁵ *Uuden uskonnonvapauslain hengen ja myös kirjai-*

esimerkiksi lapsen huolto- ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta annetun lain (619/1996) 2 §:n, nimilain (694/1985) 33 §:n sekä lapseksi ottamisesta annetun lain (153/1985) 8 §:n kanssa. Myös lastensuojelulain huostaanottomenettelyä koskevissa säännöksissä on 12 vuotta täyttäneelle lapselle annettu oikeus vaikuttaa menettelyyn, joka koskee lapsen keskeisiä oikeuksia. Ks. Eoak 1164/5/01: Lausunto uskonnonvapauslaista.

²³ Tämän tarvetta perusteltiin silloisen tilanteen perusteella sillä, että lapsen ja hänen huoltajansa mahdollisuudet vaikuttaa lapsen saamaan maailmankatsomukselliseen opetukseen riippuvat lapsen jäsenyydestä tietyssä uskonnollisessa yhdyskunnassa, eivätkä lapsen omasta vakaumuksesta tai valinnasta. Alle 15-vuotias lapsi ei voinut erota uskonnollisesta yhdyskunnasta tai liittyä sellaiseen kuin vähintään toisen hänen vanhemmistaan mukana. Vielä 15–17-vuotiaskin tarvitsi vanhempiensa luvan uskontokunnan vaihtamiseen. *Näin uskonnonvapauslain katsottiin olleen huonosti sopusoinnussa laintasoisesti voimaansaatetun lapsen oikeuksien yleissopimuksen ja ehdotetun hallitusmuodon 11 §:n 1 momentin yleissäännöksen kanssa.* KS. Perusoikeuskomitean mietintö 1992: 3. Tosin uudessa uskonnonvapauslakiehdotuksessa lain 3 pykälän mukaan alle 18-vuotiaallakin olisi *kuitenkin vain rajoitettu oikeus osallistua uskonnollista asemaansa koskevaan päätöksentekoon siten kuin pykälän 2 momentissa säädetään.* Ks. ikärajoista itsemääräämisoikeuden suhteen HE 170/2002 vp.

²⁴ Kirkolliskokouksen mukaan 12, 15 ja 18 vuoden ikäraajat turvaavat nuoren ikäkauden mukaisen uskonnollisen päätösvalan. Ks. Kirkolliskokouksen lausunto opetusministeriölle uskonnonvapauskomitean mietinnöstä vuodelta 2001 (KK 2001k, 52 §) ja Hytönen 2003: 246.

²⁵ Ks. PeVM 10/2002 vp s. 5. Vrt. lapsen uskontokunnan käsittely laajennetussa piispainkokouksessa vuonna 1967, jolloin päätettiin lapsen seuraavan uskontokunnassa äitiään eikä isäänsä, kuten siihen saakka oli säädetty. Perusteluina esitettiin, että *yleisessä perhelainsäädännössä korostuu perheen isän ja äidin tasa-arvoisuus suhteessa lapseen.* Isän ensisijaisuutta lapsen uskonnon määräämisessä ei evankelis-luterilaisen kirkon mukaan voitu puoltaa myöskään us-

men tuli siis noudattaa paremmin lapsen huollosta vastaavien puolisoiden yhdenvertaisuutta, eikä kumpaakaan osapuolta saanut ensisijaistaa tässä suhteessa.

Jo aiemmin on käynyt ilmi, että uuden uskonnonvapauslain lapsen uskonnollista asemaa koskevassa sääntelyssä oli merkittävää se, että nyt sen katsottiin kuuluvan *lasten huollon piiriin*. Vanhempien tai huoltajien alaikäisen lapsen uskonnollisesta asemasta yhteisymmärryksessä ja yhdessä päättäminen liittyy *yhteistoimintavelvoitteeseen*, josta ei voida poiketa, koska asialla tai ratkaisulla on huomattava merkitys lapsen tulevaisuuden kannalta. Siksi asiasta voivat päättää vain huoltajat yhdessä, jollei lapsen etu ilmeisesti muuta vaadi. Tällaisia lapsen elämään liittyviä tärkeitä asioita, joissa edellytetään molempien huoltajien myötävaikutusta tai suostumusta, voivat olla esimerkiksi lapsen asuinpaikan ja lapsen koulutuksen valinta tai päätös lapseen kohdistuvasta terveydenhoidollisesta toimenpiteestä, varsinkin vaikean leikkauksen tai lääkinnällisten toimenpiteiden suorittaminen vakavan sairauden johdosta.²⁶

Korkein hallinto-oikeus esimerkiksi katsoi päätöksessään (KHO 2004/99, taltio 3007), että *toisella huoltajalla ei ollut yksinään puhevaltaa päätettäessä lapsen koulunkäyntiin liittyvästä uskonnon opetuksen järjestämisestä*. Vaikka korkein hallinto-oikeus kumosikin koulutuslautakunnan päätöksen, se ei kuitenkaan päätöksen perusteluissaan katsonut voivansa toimivaltansa puitteissa enemmälti ottaa kantaa siihen, miten lasten opetus oli kyseisessä tapauksessa järjestettävä.²⁷ Toi-

konopillisilla perusteilla, sillä kristillinen kasvatus on samalla tavalla kummankin vanhemman velvollisuus. Ks. Laajennettu piispainkokous (LPK 1967k, 4 §) ja Hytönen 2003: 247.

²⁶ Ks. HE 224/1982 vp s. 14 laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta. Rädyn (LM 7-8/2010: 1209) mukaan esimerkiksi silloin, kun lapsen vanhemmat asuvat yhdessä, yhteishuolto on luonteeltaan tosiasiallista päätöksentekoa lapsen päivittäisissä asioissa. Kun vanhemmat asuvat erikseen, yhteishuoltajat tekevät yhdessä lähinnä vain päätöksiä lasta koskevista hänen hoitonsa tai tulevaisuutensa kannalta merkittävistä asioista. Kurki-Suonion (LM 7-8/2010: 1209) mukaan lapsen huoltolain tarkoittama yhteishuolto on luonteeltaan *ensisijaisesti oikeudellista yhteishuoltoa eli päätöksen tekoa lasta koskevissa asioissa*. Rädyn (LM 7-8/2010: 1209) mukaan yhteistoimintavelvoite edellyttää myös huoltajilta - lapsen vanhemmilta - *kykyä keskinäisten välien rikkoontumisenkin jälkeen huolehtia yhdessä lapsen kasvatuksesta ja hyvinvoinnista sekä niihin liittyvistä lasta koskevista päätöksistä*. Rädyn mukaan selvää myös on, että jos on kysymys lapsen huoltoon kuuluvista tosiasiallisista toimenpiteistä ja niiden tekemisestä, voinee ne tehdä ja suorittaa yksin se huoltajista, jonka luona lapsi pääasiallisesti asuu. Jos taas on kysymys selkeästi lapsen henkilöön kuuluvista asioista tai siihen liittyvästä päätöksenteosta tai lapsen puhevallan käytöstä, edellytetään Rädyn (LM 7-8/2010: 1211) mukaan yleensä molempien huoltajien suostumusta tai myötävaikutusta asian ratkaisemiselle.

²⁷ Äiti oli 28.8.2003 anonut yhteishuollossa oleville uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumattomille, mutta koulunkäyntinsä aloittamisesta lähtien uskonnonopetukseen osallistuneille lapsilleen elämäkatsomustiedon opetusta, kun taas isä oli 20.8. ja 29.8.2003 päivätyillä kirjoituksillaan ilmoittanut haluavansa lastensa osallistuvan edelleen uskonnonopetukseen. Koulutuslautakunta, jonka päätöksen hallinto-oikeus oli pysyttänyt, oli 28.10.2003 päättänyt olla hyväksymättä äidin vaatimusta elämäkatsomustiedon opetuksen järjestämisestä. Kun otettiin

senlaisella ikärajojen valinnalla olisi uudessa uskonnonvapauslaissa entisestään korostettu lasten oikeuksia ja heidän oikeuttaan päättää itse heille turvattujen perus- ja ihmisoikeuksien käyttämisestä. Tärkeää on, että yleisen perusoikeuksien merkitystä korostavan kehityslinjan mukaisesti on myönnetty, että *lastenkin oikeusturvasta on huolehdittava ja heidän oikeuksiaan rajoitettaessa on noudatettava muun muassa suhteellisuus-periaatetta*, josta yhtenä esimerkkinä on koulussa sallitut kurinpito-toimenpiteet. (Nieminen 2006: 130)

Kansainväliset ihmisoikeussopimukset lähinnä ohjaavat tulkintaa ratkaistaessa lapsen ja huoltajien välisen suhteen kysymyksiä lainsoveltajan arvioidessa kussakin yksittäistapauksessa ja -tilanteessa, mikä on hyvä molempien osapuolten osalta, ja erityisesti lapsen edun toteutumisen suhteen. (Jo) lapsen oikeuksien sopimus oli korostanut lapsen omaa uskonnonvapautta, esimerkiksi 14 artiklassa sopimusvaltiot kunnioittavat lapsen oikeutta uskonnonvapauteen. Saman artiklan mukaan ”sopimusvaltiot kunnioittavat vanhempien ja laillisten huoltajien oikeuksia ja velvollisuuksia antaa lapselle ohjausta hänen oikeutensa käyttämisessä tavalla, joka on sopusoinnussa hänen kehitystasonsa kanssa”. Vanhempien tehtävänä on siis antaa ”ohjausta” tuon oikeuden käyttämisessä. Niemisen mukaan kahdentoista ikävuoden merkitystä perusteltiin sillä, että ikäraja on sama kuin päätettäessä lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta. Tuon ikäisen vastustaessa päätöstä, sitä ei voida panna täytäntöön. (HE 170/2002 vp s. 35)²⁸

Toisaalta vasta 18-vuotias voi omalla päätöksellään vaihtaa uskontokuntaa, joten käytännössä *alaikäisen uskontokuntaan kuulumisen on riippuvaista vanhempien tai huoltajien uskontokunnasta tai suostumuksesta*. Uskonnonvapauden perusoikeuden käyttämisen ja uskonnonopetuksen oikeuden osalta tämä merkitsee alaikäisen oppilaan näkökulmasta sitä, että *perusopetuksessa kysymys on lähinnä*

huomioon uskonnonvapauslain 3 §:n 2 momentti ja lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 5 §, toinen yhteishuollossa olleiden lasten huoltajista *ei toisen huoltajan vastustaessa ollut voinut pätevästi tehdä perusopetuslain 13 §:n 1 momentissa tarkoitettua ilmoitusta uskonnolliseen yhdys-kuntaan kuulumattoman lapsen osallistumisesta uskonnonopetukseen*. Korkein hallinto-oikeus kumosi tämän vuoksi hallinto-oikeuden ja koulutuslautakunnan päätökset. Ks. KHO 2004: 99, 25.11.2004, dnro 907/3/04, taltio 3007. Ks. myös Rätty LM 7–8/2010: 1210.

²⁸ Ks. myös uskonnonvapauskomitean mietintö (KM 2001: 1, 11). Laajemmin katso Seppo 2003: 66–67, 75–76; Perusoikeusuudistuksen ja lapsen oikeuksien sopimuksen merkityksestä tuolta osin ks. esimerkiksi Scheinin 1999: 363–364, ennen uutta uskonnonvapauslakia kirjoitettu artikkeli. Nieminen 2006:126,142; Nieminen, Oikeus 3/2004: 292–294. Perustuslakivaliokunta hyväksyi uskonnonvapauskomitean ehdottamat ikäraajat, mutta oli sitä mieltä, että PeL 6.3. §:n näkökulmasta *olisi perusteita puoltaa myös esimerkiksi 12 ja 15 tai 16 vuoden ikärajoja laissa omaksuttujen 12, 15 ja 18 ikärajojen asemasta* (PeVM 10/2002 vp s. 5). Tarvemmin perustuslakivaliokunnan kannanotoista ks. Seppo 2003: 128–130.

vanhempien tai huoltajien uskonnonvapaudesta. Tässä on mahdollista nähdä jännitteitä perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisessa. Suomessa uskonnonopetus on ollut perinteisesti uskontokuntalähtöistä, jolloin uskonnolliseen yhdyskuntaan jäseneksi rekisteröitymisen merkitys korostuu, mikä ei aina ole uskonnollis-katsomuksellisen yhdenvertaisuuden kannalta ongelmaton asia monikulttuuristuvassa yhteiskunnassa ja koulussa.²⁹

Uskonnolliseen yhdyskuntaan rekisteröitymisvelvollisuutta, jonka tulee tapahtua uskonnonvapauslain yhdyskuntaan rekisteröitymisedellytysten ja kriteerien mukaisesti, voi yhdenvertaisuuden ja yksilön näkökulmasta nähdä myös eriarvoistavana kohteluna. Moni uskonnollis-katsomuksellisen vähemmistön edustaja ei pidä rekisteröitymistä merkityksellisenä osana uskonnollisuuttaan. Esimerkkeinä voidaan mainita muiden muassa wicca-yhdistys ja skientologiayhdistys ry, jotka ovat yrittäneet saada uskonnollisen yhdyskunnan asemaa Suomessa, mutta eivät ole saaneet siihen lupaa.³⁰ Tämä mahdollistaisi myös oman uskonnon opetuksen järjestämisen. Sitä vastoin voidaan myös todeta, että esimerkiksi muslimien kannalta rekisteröityminen juuri tiettyyn uskonnolliseen yhdyskuntaan on opetuksen kannalta merkitykseltä, sillä opetusta annetaan usein ainoastaan uskonnon yleisimmän kategorian, ns. ”yleisislamin” tasolla. Tämä ei vastaa kuitenkaan *lain turvaamaa kirjaimellista oikeutta oman uskonnon opettamiseen ja oppimiseen*. Käytännössä ainoastaan kristinuskon sisäiset kirkkokunnat otetaan huomioon opetuksen spesifisyydessä. *Uskonnon-opetuksen järjestäminen kategorisesti uskonnon yleistasolla voi olla monien kristinuskon sisäisten vähemmistöryhmienkin näkökulmasta ongelmallista*, koska kristinuskon opillisen moninaisuuden näkökulmasta evankelis-luterilainen opetus ei tarjoa kuitenkaan sitä ”yleiskristillistä” sisältöä, jonka kaikki voisivat tunnistaa omakseen. (Koikkalainen 2010: 65)

²⁹ Esimerkiksi jäsenyyden painottaminen on niiden uskomusperinteiden kannalta ongelmallista, jotka eivät pidä uskonnolliseksi yhdyskunnaksi rekisteröitymistä uskonnon tunnustamisen olennaisena osana tai sen objektiivisena tunnusmerkkinä. Voidaan myös ajatella, *ettei uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyys kerro välttämättä yksilön omasta uskonnollisesta vakaumuksesta tai maailmankatsomuksesta mitään*. Kuitenkin lapsen uskonnollisen aseman oikeudellisen arvioinnin kannalta yksilön ja oppilaan uskonnollista suuntaa on arvioitu yhdyskunnan jäsenyyden perusteella, samoin uskonnollisen yhdyskunnan tukeminen esimerkiksi verovaroin on katsottu tällaiseksi (vrt. EIT: Darby v. Ruotsi, 23.10.1990, A 187). Monet käytännön seikat ja uskonnolliset syyt voivat taustalla vaikuttaa siihen, miksi muslimeista vain pieni osa rekisteröityy tietyn islamilaisen yhdyskunnan jäseneksi, mutta lainsäädäntö antaa mahdollisuuden osallistua omaa kulttuuritaustaa vastaavaan uskonnonopetukseen. Koikkalainen 2010: 36, 65.

³⁰ Esimerkiksi yhdistyksen asemassa wicca- ja skientologiayhteisöt eivät voi järjestää uskonnonopetusta, sillä *uskonnon opetussuunnitelman voivat saada vain rekisteröityneet uskonnolliset yhdyskunnat*. Opetusministeriö hylkäsi wiccalaisten hakemuksen, koska sen mukaan Suomen vapaan wicca-yhdyskunta ei täytä *uskonnonvapauslaissa määritellyn julkiseen uskonnonharjoitukseen tarkoitetun uskonnollisen yhdyskunnan tuntomerkkejä*. (<http://wicca.fi/svwy.htm>, 16.2.2009); Koikkalainen 2010: 65.

7 Lapsen kuulemisesta ja osallistumisoikeudesta

Kuulemisperiaatteen sovellutuksia harkittaessa, on aina otettava huomioon se, että asianosainen osallistumisoikeus on itseisarvo, jonka painoarvo on keskeinen. Hänellä on oltava mahdollisuus osallistua prosessin riippumatta siitä, edistääkö tämä osallistuminen oikean lopputuloksen saavuttamista. (Huovila 2003: 291–292; Kuuliala 2010: 73)³¹ Kuulemisperiaatetta on luonnehdittu *ehdottomaksi oikeusperiaatteeksi* sekä muun muassa prosessioikeuden keskeisimmäksi ja tärkeimmäksi periaatteeksi.³² Myös kuulemisperiaate tarvitsee institutionaalisen tuen, jota kuvaa nykyisin se, että oikeus tulla kuulluksi on taattu sekä perustuslaissa että Suomen ratifioimissa ihmisoikeussopimuksissa.³³

Selvimmän lapsen mielipiteen ilmaisemisen tärkeys häntä itseään koskevissa asioissa on tuotu esiin YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen 12 artiklassa, jonka mukaan ”*sopimusvaltiot takaavat lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeuden vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä, oikeuden vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa*”. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Tämän toteuttamiseksi lapselle on annettava erityisesti mahdollisuus tulla kuulluksi häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimissa joko suoraan tai edustajan tai asianomaisen toimielimen välityksellä kansallisen lainsäädännön menettelytapojen mukaisesti. (Ks. Detrick 1999: 213–230; Nieminen 2006: 85)

Keskeistä henkilökohtaiselle kuulemismenettelylle on, että asianosaisella tai edunvalvontaan esitetyllä on *riittävä kyky ymmärtää* asian merkitys ja mahdollisuus lausua oma kantansa asiasta. Kuulemisesta *ei saa* muodostua tosiasiallista sisältöä vailla oleva rutiininomainen toimenpide. Henkilökohtaisen kuulemisen tarkoituksena on yleensä hankkia tarpeellisia selvityksiä päätöksenteon pohjaksi. Lain holhoustoimesta (1.4.1999/442) 43 §:n toisen kohdan mukaan kuuleminen ei

³¹ Hallituksen esityksessä Eduskunnalle lasten-suojelulaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi haluttiin vahvasti korostaa lapsen osallisuuden vahvistamista lapsen mielipiteen selvittämistä, kuulemista ja puhevallan käyttöä koskevien säännösten selkiyttämistä. Ks. HE 252/2006 vp s. 1. Esityksen pääasiallinen sisältö.

³² Ks. asiasta Ervo 2005: 57, 68; Ervo 2008: 155 ja Pölönen 2003: 343. Bayles (1990: 39) toteaa, että oikeus tulla kuulluksi on lähes universaalisesti tunnustettu. Jokelan mukaan kuulemisperiaate on todellinen oikeusperiaate. Jokela 2005: 73, Lappalainen (2001: 176) on nimittänyt vastapuolen kuulemisen periaatetta prosessuaaliseksi perusoikeudeksi.

³³ Jokaisella on perustuslain nojalla oikeus saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ja ilman aiheetonta viivytystä lain mukaan toimivaltaisessa tuomioistuimessa (PeL 21.1 §). Oikeus tulla kuulluksi ja muut oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeet turvataan lailla (PeL 21.2 §). Ks. myös HE 309/1993 vp s. 74 ja HE 1/1998 vp s. 80 sekä esimerkiksi Virolainen 2007: 35, 122; Jokela 2005: 79.

ole kuitenkin tarpeen, jos päämies ei kykene ymmärtämään asian merkitystä. (Ks. Saarenpää 2000: 188; Kuuliala 2010: 179, 213)³⁴ Myös yksityiselämään puuttuminen on mahdollista, mikäli se on välttämätöntä demokraattisessa yhteiskunnassa, mutta puuttumiseen johtavan päätöksentekomenettelyn on täytettävä Euroopan ihmisoikeussopimuksen asettamat vaatimukset. (Kuuliala 2010: 193). Toimintakelpoisuuden rajoittaminen puuttuu kuitenkin niin merkittävästi yksilön itsemääräämisoikeuteen, että sitä koskevassa asiassa edunvalvontaan esitettyä on holhoustoimilain 74 §:ssä säädettyjä poikkeuksia lukuun ottamatta aina kuultava henkilökohtaisesti (Ks. mainittu laki ja Kuuliala 2010: 257).

8 Tavoitteena tosiasiallinen tasa-arvo

Nykyinen yhdenvertaisuuslaki (20.1.2004/21) kieltää 6 §:ssään syrjinnän iän perusteella, mutta sallii *ns. positiivisen erityiskohtelun* tai *erilaisen kohtelun*, jota ei katsota syrjinnäksi. Kysymys ei siis ole suosinnasta tai segregaatista eli pelkästä erilliskohtelusta.³⁵ Tosiasiallisen tasa-arvon saavuttamiseksi ja turvaamiseksi tarpeellista positiivista erityiskohtelua eli jonkin ryhmän asemaa ja olosuhteita parantavia toimia ei katsota lain vastaiseksi syrjinnäksi tai eriarvoistavaksi kohte-

³⁴ Lapsen kanssa keskustellaan kuitenkin hänen konkreettisesta elämäntilanteestaan kuten perheenjäsenistä, lapsen kodista, koulunkäynnistä, kavereista, harrastuksista jne. Jos lapsi ahdistuu, keskustelu lopetetaan tai siirrytään toiseen aiheeseen. Kysymyksessä on hienovarainen, sensitiivinen kuulemismenettely, jonka taustalla on se seikka, että lapsi ei ole täysivaltainen ja on tästä syystä erityisen suojelun tarpeessa. Ks. Aaltonen 2009: 273; Kuuliala 2010: 214, 220. Kysymys on myös siitä, että henkilön mielipiteet otetaan vakavasti ja että häntä kohdellaan hienotunteisesti. Kuuliala 2010: 323. Huomattakoon, etteivät sanat ”riittävä kyky ymmärtää” tuo paljoa lisävalaistusta siihen, mistä täsmällisesti on kysymys. Nykysuomen sanakirjan mukaan riittävästi merkitsee kyllin, tarpeeksi oleva, tyydyttävä, hyväksyttävä, määrällisesti kyllin. Ks. Nykysuomen sanakirja 2002: 717; Kuuliala 2010: 273. Päämiehen kuulemiseen liittyen on laissa holhoustoimesta (1.4.1999/442) ja sen 43 §:n ensimmäisessä momentissa säädetty, että ennen kuin edunvalvoja tekee päätöksen tehtäviinsä kuuluvassa asiassa, hänen on tiedusteltava päämiehensä mielipidettä, jos asiaa on tämän kannalta pidettävä tärkeänä ja kuuleminen voi tapahtua ilman huomattavaa hankaluutta. Saman lain 73 §:n mukaan asiassa, joka koskee edunvalvojan määräämistä alaikäiselle, on alaikäisen huoltajalle ja 15 vuotta täyttäneelle alaikäiselle varattava tilaisuus tulla kuulluksi.

³⁵ Kyseisen lain 7 §:ssä on tarkennus, jonka mukaan laissa tarkoitettuna syrjintänä ei kuitenkaan pidetä ikään perustuvaa erilaista kohtelua silloin, kun sillä on ”objektiivisesti ja asianmukaisesti perusteltu työllisyyspoliittinen taikka työmarkkinoita tai ammatillista koulutusta koskeva tai muu näihin rinnastettava oikeudellinen tavoite tai kun erilainen kohtelu johtuu sosiaaliturvajärjestelmien eläke- tai työkyvyttömyysetuuksien saamisedellytykseksi vahvistetuista ikärajoista”. Ks. perusteluista hallituksen esitys 44/2003: 45–46 Eduskunnalle laiksi yhdenvertaisuuden turvaamisesta sekä eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta. Ks. myös PeVL 10/2003 vp s. 4. Nieminen 2006: 259. Vuoden 1995 perusoikeusuudistuksessa korostettiin sitä, että yleisestä yhdenvertaisuussäännöksestä huolimatta lainsäätäjä voi noudattaa *ns. positiivisen erityiskohtelun* periaatetta suosimalla heikoimmassa asemassa olevan ryhmän kuten lasten saama erityisetuja. Tätä ei ole kuitenkaan vielä pidettävä muiden syrjimisenä.

luksi. Esimerkiksi *lapsia käsitellään ryhmänä, ei niinkään yksilöinä*.³⁶ Lähtökohteisesti tasa-arvoisen kohtelun periaate sallii sellaiset toimenpiteet, jotka ovat tarpeen, jotta tosiasiallinen tasa-arvo toteutuisi. Puhutaan esimerkiksi ns. sallitusta eriyttämisestä, jonka nimenomaisena tavoitteena on yhdenvertaisuuden saavuttaminen.³⁷

Tosiasiallisen tasa-arvon saavuttaminen on suomalaisen tasa-arvolainsäädännön tavoite. Siksi myös positiivisia toimenpiteitä voidaan käyttää tosiasiallisen tasa-arvon saavuttamiseksi. (Ks. esim. HE 309/1993 vp s. 44.) On myös huomattava, että tasa-arvo-oikeudet eivät kuitenkaan merkitse sitä, että kaikkia ihmisiä tai ryhmiä on kohdeltava samalla tavalla. *Euroopan unionin perusoikeuskirja* tunnustaa myös kulttuurisen, uskonnollisen ja kielellisen monimuotoisuuden (22 artikla) sekä lapsen oikeudet (24 artikla).³⁸ Myös erilaisessa asemassa olevien henkilöiden samanlainen kohtelu voi loukata.³⁹ Suurin ongelma Niemisen mukaan näyttäisi olevan siinä, että hyväksyttävää erotteluperusteita koskeva tulkintadoktriini on toistaiseksi jokseenkin kehittymätöntä, vaikka joitakin kriteerejä on jo olemassa.⁴⁰

³⁶ Ks. asiasta esimerkiksi PeVL 40/2004 vp ja PeVL 34/2005 vp ja vrt. myös PeVL 19/2003 vp; Nieminen 2006: 271–272; Arajärvi 2006:151. Positiivisella erityiskohtelulla, joka ei tarkoita samaa kuin suosinta tai segregaatio, erilliskohtelu, tarkoitetaan tietyn ryhmän, esimerkiksi lasten tai vähemmistöjen asemaa ja olosuhteita parantavia toimia, jotka tähtäävät tosiasiallisen tasa-arvon turvaamiseen, eivätkä asteeltaan muodostu toisia syrjiviksi. Perustuslain 6.4 § sallii tosiasiallisen yhdenvertaisuuden saavuttamiseksi tiettyjen ryhmien positiivisen erityiskohtelun, sillä edellytyksellä, että muita ei syrjitä. Joissakin tilanteissa positiivinen erityiskohtelu saattaa olla suorastaan julkisen vallan velvollisuus perustuslain 6 §:n 4 momentin erityissäännöksen tai 22 §:n yleisen perusoikeuksien turvaamisvelvoitteen nojalla. Nykyisin positiivisesta erityiskohtelusta on nimenomainen säännös yhdenvertaisuuslain 7 §:ssä, jossa on säädetty myös menettelystä, jota ei voida pitää syrjintänä. Ojanen ja Scheinin 2011: 252.

³⁷ Menettelytapoina ovat muun muassa eriarvoistavan lainsäädännön kumoaminen, syrjintäkielot sekä tasa-arvoa edistävät toimenpiteet. Ks. Arajärvi 2006: 151.

³⁸ Ojanen ja Scheinin 2011: 206. Myös YK:n ihmisoikeuskomitean yleisessä kannanotossa KP-sopimuksen 26 artiklasta ilmaistaan se, että yhdenvertaisuuden periaate saattaa edellyttää sopimusvaltioilta sellaisten erottelujen tekemistä, jotka tähtäävät yhteiskunnassa tosiasiallisesti esiintyvän syrjinnän poistamiseen. Ks. Nowak 1993: 869. Yhteisöoikeudessa positiivisesta erityiskohtelusta määrätään yhteisön perustamis-sopimuksen 141 artiklan 4 kohdassa, tasa-arvodirektiivin 21 artiklan 3 kohdassa ja unionin perusoikeuskirjan 23 artiklassa. Lissabonin sopimuksen 6 artiklan mukaan unioni tunnustaa oikeudet, vapaudet ja periaatteet, jotka esitetään Nizzassa vuonna 2000 hyväksytyssä ja Strasbourgissa 12.12.2007 mukautetussa Euroopan unionin perusoikeuskirjassa (2000/C 364/01), ja että perusoikeuskirjalle annetaan sama oikeudellinen arvo kuin perussopimuksille.

³⁹ Esimerkkinä EIT:n tapaus *Thlimmenos v. Kreikka*, 6.4.2000, jossa Euroopan ihmisoikeustuomioistuin päätti, että myös erilaisessa asemassa olevien henkilöiden samanlainen kohtelu voi loukata Euroopan ihmisoikeussopimuksen 14 artiklaa, mikäli kohtelulle ei ole esitettävissä oikeutusperusteita. On huomattava, ettei syrjinnän kieltojenkaan tarkoitus ole poistaa ihmisten välisiä hyväksyttäviä eroja tai erotteluita. Ojanen ja Scheinin 2011: 239.

⁴⁰ Käytännöstä ks. esimerkiksi PeVL 43/2001 vp, PeVL 58/2001 vp, PeVL 43/2002 vp ja PeVL 70/2002 vp. Käytäntöä arvioivat myös Scheinin 1999: 239–240, Eriksson 1996: 871 ja Sara- viita 2005: 325–336. Vrt. erilaisen kohtelun perusteista EU-oikeudessa, Ellis 2005: 271–313.

Keskeistä on, ettei ketään ihmistä saa mielivaltaisesti asettaa eri asemaan iän perusteella ja perusoikeudet kuuluvat myös lapsille, jota korostaa PeL 6.3 §:ssä ”lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä” (Nieminen 2006: 258, 263.)⁴¹ Niemisen mukaan kehitys on kulkenut siihen suuntaan, ettei asioita voida enää tarkastella yksinomaan muodollisen yhdenvertaisuuden näkökulmasta, vaan yksilöllisille tarpeille on myös annettava painoarvoa.⁴²

9 Julkisen vallan rooli lapsen vanhempien kasvatusoikeuden turvaamisessa

Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (SopS 6/1976) 13 (3) artiklan mukaan sopimusvaltiot sitoutuvat kunnioittamaan vanhempien ja tarvittaessa laillisten holhoojien vapautta turvata lastensa uskonnollinen ja moraalinen kasvatus, joka on heidän omien vakaumusensa mukainen. (Ks. HE 170/2002 vp; Valovirta 2005: 26.) On kuitenkin muistettava, että uskonnon- ja omantunnonvapautta koskevan säännöksen tulkinnassa on otettava huomioon myös perheen ja huoltajan oikeus vastata lapsen kehityksestä, mikä saattaa yksittäisessä antaa perusteet jopa poiketa lapsen mielipiteestä, vaikka 2 momentti onkin kirjoitettu ensisijassa yksilön vakaumuksen ja alaikäisen tapauksessa lapsen omien oikeuksien suojaksi. Tässä voi nähdä tietynlaisen perus- ja ihmisoikeudellisen jännitteenkin olemassa olon lapsen ja vanhempien tai huoltajien välisen suhteen osalta. (Ks. KM 1992: 3.)

Läntisen demokraattisen yhteiskunnan perusarvoihin luetaan usein *moniarvoisuus, suvaitsevaisuus ja avarakatseisuus*, johon arvopohjaan kuuluu oleellisesti myös *vähemmistöjen oikeuksien kunnioittaminen*. Vähemmistöjen uskonnonvapauden turvaaminen auttaa osaltaan ehkäisemään esimerkiksi rasistista suvaitse-

Perustuslakivaliokunta on pitänyt tärkeänä, että sovelletaan mahdollisimman pitkälle samoja perusteita sitä riippumatta, mikä on erotteluperusteiden lainsäädännöllinen pohja. Ks. esimerkiksi sukupuolten tasa-arvoa koskeva PeVL 40/2004 vp. Kyse on Niemisen (2006: 272) mukaan lähinnä tulkinnallisesta yhteensovittamisesta, ei ristiriitojen etsimisestä.

⁴¹ Lapset tarvitsevat vajaanvaltaisina ja aikuisväestöä heikompana ryhmänä erityistä suojelua ja huolenpitoa, jota tarvitaan turvaamaan lasten tasa-arvoinen asema aikuisväestöön nähden (HE 309/1993 vp s. 44–45). Viljanen, V-P 2011: 102; Ojanen ja Scheinin 2011: 264–265. Huomattakoon, että perustuslakivaliokunta katsoi lastensuojelulain säätämisen yhteydessä, että lakiehdotuksen säännökset 15 vuoden ikärajaan perustuvasta kuulemissääntelystä eivät parhaalla mahdollisella tavalla toteuta lapsen oikeutta vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Valiokunta edellyttikin kuulemissääntösten ikärajan laskemista 12 vuoteen (PeVL 58/2006 vp). Viljanen, V-P 2011: 102.

⁴² Vaikka ihmisen iästä voidaan Niemisen (2006: 283) mukaan ehkä joissakin tapauksissa tehdä johtopäätöksiä myös hänen tarpeistaan, ei sen perusteella ole kuitenkaan mahdollista tehdä yksittäistapauksessa kovin kategorisia johtopäätöksiä ainakaan siihen suuntaan, että yksilö menettäisi jonkin sosiaalietuuden tai muun etuuden yksinomaan ikänsä perusteella.

mattomuutta ja syrjintää. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen 14 artiklassa mainitaan uskontoon perustuva syrjintä. (HE 170/2002 vp) Lapsen ja vanhempien tai laillisten huoltajien välistä suhdetta selventää oikeudellisesti erityisesti Euroopan ihmisoikeussopimuksen I lisäpöytäkirja ja sen 2 artikla, jossa *julkisen vallan roolina tai tehtävänä on esimerkiksi julkisessa koulussa varmistaa vanhempien tai huoltajien kasvatusvastuu ja vapaus taata lastensa uskonnollinen ja moraalinen opetus heidän omien vakaumusten mukaisesti*. Lähtökohtaisesti ei säädöksessä mitään uskontoa tai maailmankatsomusta ensisijaisteta, vaan niitä kohdellaan yhdenvertaisesti. Voidaan sanoa, että Euroopan ihmisoikeussopimuksen 9 artikla antaa eräänlaisen minimisuojan lapsen edun ja vapauksien toteutumiseksi, mutta I lisäpöytäkirjan osalta se varmistaa lähinnä *jokaisen oikeuden koulutukseen, huoltajien kasvatusvastuun ja vakaumuksen kunnioittamisen koulussa, ilman ulkopuolista vaikuttamista tai pakkoa sen muuttamiseen*.⁴³

Euroopan ihmisoikeussopimuksen 9 artiklassa on säännös, jonka mukaan jokaisen ajatuksen-, omantunnon- ja uskonnonvapautteen kuuluu oikeus vaihtaa uskontoa tai uskoa. Tämä ilmentää negatiivista uskonnonvapautta. Myös *Euroopan ihmisoikeussopimuksen 1 lisäpöytäkirjan 2 artikla* suojaa olennaisesti negatiivista uskonnonvapautta, koska se kieltää valtiota siirtämästä lapsille uskonnollisia tai muita mielipiteitä, jotka ovat vanhempien näkemysten vastaisia. 1 lisäpöytäkirjan 2 artikla ei kuitenkaan estä tai kiellä hyödyllisen informaation siirtämistä, vaikka vanhemmat olisivat eri mieltä.⁴⁴

⁴³ Euroopan ihmisoikeussopimuksen 1. lisäpöytäkirja määrää artiklassaan 2, että ”No person shall be denied the right to education. In the exercise of any functions which it assumes in relation to education and to teaching, the State shall respect the right of parents to ensure such education and teaching in conformity with their own religious and philosophical convictions.” Ensimmäisen lauseen mukaan kukaan ei saa kieltää oikeutta koulutukseen. Artiklan negatiivinen muotoilu osoittaa Pellonpään mukaan, että määräys ei positiivisesti velvoita yksilön haluaman koulutuksen järjestämiseen, joskin tietyn minimikoulutustason olemassaoloa sen voi katsoa sopimusvaltioilta edellyttävän. Oppivelvollisuutta ”vapausoikeudeksi” muotoillun 2 artiklan ei kuitenkaan katsota kieltävän. Ks. van Dijk & van Hoof 1998: 346–348; Pellonpää LAVO:n julkaisussa 21/1988 s. 279. Ks. myös Scheinin 1999: 357; Valovirta 2005: 26. Esimerkiksi YK:n ihmisoikeus-komitean kanta puoltaa uskonnonopetuksen järjestämistä neutraalilla ja objektiivisella tavalla. Ks. General Comment 22/48, 1993, kpl 16. Ihmisoikeuskomitea ei ole pitänyt Suomen lainsäädäntöä itsessään kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevaa sopimusta loukkaavana, mutta se korosti tapauksen (Hartikainen v. Suomi (40/1978)) yhteydessä, että uskonnonopetuksesta vapautetuille annettavan opetuksen tuli olla neutraalia ja objektiivista ja kunnioittaa sellaisen vanhemman tai holhoojien vakaumusta, jotka eivät usko mihinkään uskontoon. Uskontojen historian ja siveysopin opetussuunnitelma oli komitean mielestä ainakin osittain uskonnollinen. Kysymyksessä oli kuitenkin tilanne ennen uusien koululakien säätämistä.

⁴⁴ Ks. Pellonpää 1996: 469: ”Tämä merkitsee ennen muuta indoktrinoivan opetuksen kieltoa, ei sen sijaan kieltoa välittää objektiivisella tavalla ja pluralismin hengessä tietoa vanhemmille mahdollisesti epämieluisista katsomuksista.” Ks. Saarni 2002: 72.

Julkisen vallan eli viimekädessä valtion tulee kasvatukseen ja koulutukseen osallistuuksaan kunnioittaa vanhempien oikeutta saada lapsilleen omien uskonnollisten ja filosofisten vakaumustensa mukainen kasvatusta ja koulutus. Euroopan ihmisoikeussopimuksen ensimmäisen lisäpöytäkirjan 2 artiklan mukaan *keltään ei saa kieltää oikeutta koulutukseen*. Uskonnollis-katsomuksellisen yhdenvertaisuuden kannalta on erityisen tärkeää huomioida koulutusta koskevaan oikeuteen koskien se, että ihmisoikeustuomioistuimien selvitti Belgian kielioloja koskevassa tapauksessa (*Belgian Linguistic Cases*), että tämä oikeus *ei merkitse valtiolle kuitenkaan velvollisuutta aloittaa tai tukea tietynlaista koulutusta*. Sen sijaan oikeus koulutukseen tulee ymmärtää oikeutena päästä osalliseksi tiettyinä ajankohtana faktisesti olemassa olevasta julkisesti järjestetystä koulutuksesta, joka käsittää oikeuden saada virallinen tunnustus harjoitetuille opinnoille.⁴⁵ Tapauksessa Campbell ja Cosans oli yhden valittajan poika erotettu opetuksesta pitkäksi ajaksi koulussa käytetyn ruumiillisen kurituksen vastustamisen vuoksi. Ihmisoikeustuomioistuimien katsoi, että erottamisella oli eväty oikeus koulutukseen Euroopan ihmisoikeussopimuksen ensimmäisen lisäpöytäkirjan 2 artiklan vastaisesti.⁴⁶

Valtio ei esimerkiksi saa missään tapauksessa indoktrinoida vanhempien katsomusten vastaisella tavalla. Tanskalaisessa tapauksessa Kjeldsen, Busk Madsen ja Pedersen Euroopan ihmisoikeustuomioistuimien muistutti, että vanhempien oikeuksia koskeva 2 artiklan määräys osoittaa selvästi, että oikeus moniarvoisuuteen koulutuksessa on olennaista demokraattisen yhteiskunnan suojelemiseksi. Vanhempien uskonnollista ja filosofista vakaumusta täytyi kunnioittaa kaikessa julkisen vallan järjestämässä koulutuksessa muun muassa moniarvoisen koulutusoikeuden toteutumiseksi.⁴⁷ On tärkeää kuitenkin muistaa, ettei uskonnon- ja omantunnonvapau-

⁴⁵ Belgian kielioloja koskevassa tapauksessa (EIT: Belgian Linguistic Cases, tuomio 23.7.1968, A 6) oli kysymys siitä, mitä kieltä opetuksessa käytettiin. Tähän liittyen tuomioistuimien korosti, että oikeus koulutukseen ei sinänsä merkinnyt opetuskieltä koskevaa takuuta, mutta tästä oikeudesta voi tulla merkityksetön, jos se ei tarkoittanut opetusta kansallisella kielellä tai esillä olevassa tapauksessa jollakin kansallisista kielistä. Rikkomusta vanhempien uskonnollista ja filosofista vakaumusta vastaan ei ollut tuomioistuimien mukaan tapahtunut. Ihmisoikeustuomioistuimien korosti tapauksessa, ettei valtion velvollisuus opetuksessa kunnioittaa vanhempien oikeutta saada lapsilleen omien uskonnollisten ja filosofisten vakaumustensa mukainen kasvatusta ja koulutus kuitenkaan edellyttänyt sitä, että vanhempien kielellisiä toiveita tulisi kunnioittaa. Danelius 1991: 110.

⁴⁶ Ks. EIT-tapaus Campbell ja Cosans v. Skotlantti, tuomio 25.2.1982, A 48; Danelius 1991: 110

⁴⁷ Tanskalaisessa seksuaaliopetuksessa ei ihmisoikeustuomioistuimien mielestä ollut kysymys indoktrinaatiosta, koska opetus ei tähdännyt siihen, että oppilaita rohkaistaisiin tietynlaiseen seksuaalikäyttäytymiseen, eikä se estänyt vanhempia kouluopetuksen ohella kertomasta lapsille omaa käsitystään seksuaalikäyttäytymisessä. Tässä muodossa opetuksen ei siis voitu katsoa sotivan vanhempien uskonnollista ja filosofista vakaumusta vastaan. Tuomioistuimien piti siinä yhteydessä myös tärkeänä sitä, että vaihtoehtona oli mahdollisuus opetukseen yksityiskouluissa tai kotiopetukseen. Danelius 1991: 110–111. Kyseinen EIT-tapaus (Kjeldsen, Busk Madsen ja Pedersen v. Tanska, tuomio 7.12.1976, A 23) osoittaa sen, että *opetuksen tulee olla kriittistä*

desta voida johtaa yleistä oikeutta kieltäytyä lainsäädännön asettamista velvoitteista. Siksi monikulttuurisessa ja suvaitsevaisessa yhteiskunnassa julkiselta valtalta voidaan edellyttää joustavuutta siinä, ettei ketään pakoteta omantuntonsa vastaisiin tekoihin.⁴⁸ Tämä tarkoittaa koulussa esimerkiksi rukous- ja paastonaikojen huomioon ottamista asiaan kuuluvalla tavalla niin oppilaiden kuin opettajienkin oikeuksien osalta.

Ensimmäisen lisäpöytäkirjan 2 artiklan mukaan on selvää, että myös *lapsen oikeutta koulutukseen täytyy kunnioittaa*, eikä valtio ole velvollinen kunnioittamaan sellaista vanhempien käsityskantaa, jolla evättäisiin lapselta oikeus koulutukseen (Scheinin 1998: 37).⁴⁹ Tämä olisi ristiriidassa myös valtion velvollisuuden positiivisin toimin järjestää maksuton ja pakollinen perusopetus kanssa. Merkillepantavaa on myös se, että *lapsen edun käsite antaa tuomioistuimille tai viranomaisille mahdollisuuden irtautua vanhempien tai laillisten huoltajien edustamasta kannasta, varsinkin, jos lapsella itsellään on asiassa selvä mielipide*. (Scheinin 1998: 34–35.) Vanhempien tai huoltajien ja lapsen suhdetta on kussakin yksittäistapauksessa kuitenkin arvioitava erikseen. Esimerkiksi vanhempien käsityksen, jonka mukaan koulukuritusta ei pitäisi käyttää, ihmisoikeustuomioistuin katsoi koskevan ihmiselämään liittyvää tärkeää aspektia eli ruumiillista koskemattomuutta. Vanhempien vakaumusta koulukuritusta ja ruumiillista koskemattomuutta koskevassa asiassa oli pidettävä heidän filosofisena vakaumuksenaan.⁵⁰

ja moniarvoista ja vanhemmilla tulee olla mahdollisuus organisoida opetus erikseen, joka sisältää periaatteellisen mahdollisuuden myös yksityisopetukseen. Ks. Arajärvi 2006: 90–91.

⁴⁸ Esimerkiksi kirkkoon kuulumattoman uskonnonopettajan velvollisuuksista osallistua uskonnon harjoittamiseksi katsottaviin tilaisuuksiin tai hartaushetkien valvomiseen olisi oltava etukäteen selkeät toimintaohjeet ja menettelytapasuositukset, ettei omantunnon- ja uskonnonvapauden kannalta ongelmallisia tilanteita pääse syntymään. Olennaiset virkatehtävät on kuitenkin pyrittävä suorittamaan normaalisti.

⁴⁹ Tähän liittyen tapauksessa Campbell ja Cosans ihmisoikeustuomioistuin käsitteli ensin sitä kysymystä, oliko koulukuritusta koskevassa torjuvassa asenteessa ylipäänsä kysymys filosofisesta vakaumuksesta. Tuomioistuin totesi, että sana ”vakaumus” (convictions) oli läheistä sukua sanalle ”usko” (beliefs) pikemminkin kuin sanoille ”mielipiteet” (opinions) ja ”ajatukset” (ideas). Kysymyksen ollessa käsitteestä ”filosofinen vakaumus”, ihmisoikeustuomioistuin oli sitä mieltä, että sillä voitiin tarkoittaa jokaista vakaumusta, joka ansaitsee kunnioitusta demokraattisessa yhteiskunnassa ja joka ei ole yhteensoveltumaton ihmisarvon kanssa. Danelius 1991: 111.

⁵⁰ Koska tätä ei ollut EIT-tapauksessa Campbell ja Cosans v. Skotlanti (25.2.1982. A 48) kunnioitettu, kysymyksessä oli ihmisoikeustuomioistuimen mukaan rikkomus Euroopan ihmisoikeussopimuksen ensimmäisen lisäpöytäkirjan 2 artiklaa vastaan; Danelius 1991: 111–112.

10 Lapsen edun tosiasiallinen toteutuminen?

Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen 12 artikla korostaa lapsen kuulemista hänen ikänsä/ikäkautensa ja kehitystasonsa/kypsyytensä mukaan häntä itseään koskevissa hallinnollisissa ratkaisuisa, jonka kanssa yhdenmukainen on perustuslain 6.3 §:n sisältö. Viranomaisille on myös asetettu velvoite selvittää lapsen mielipiteet ja toivomukset hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla, ja ottaa ne huomioon tehtäessä lasta koskevia päätöksiä. Näin lapsen kuuleminen ja hänen mielipiteensä ja toivomustensa selvittäminen jää viranomaiselle tai lapsen laillisille huoltajille. Tällöin on erityisen tärkeää korostaa lapsen edun merkitystä ja arvioitava, poikkeako lapsen etu mahdollisesti huoltajan edusta, esimerkkinä erimieliset vanhemmat. Näin voi olla esimerkiksi lastensuojeluasioissa. On huomattava, että esimerkiksi *Lapsen oikeuksien sopimuksen sopimusvaltiot* takaavat lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeuden vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa. (SopS 59/1991 ja 60/1991)⁵¹ Myös lapsenhuoltolain täytäntöönpanolaki (619/1996) edellyttää, kuten vastaava aikaisempikin laki, että huolto- tai tapaamisoikeuden täytäntöönpanoon ei ryhdytä vastoin 12 vuotta täytäneen lapsen tahtoa. Myös alle 12-vuotiaan tahto tulee ottaa huomioon silloin, kun lapsi on riittävän kehittynyt ilmaisemaan mielipiteensä.⁵²

⁵¹ Ks. ulkomaalaislaki (537/1999) 1 §, lastensuojelulaki (683/1983) 10.2 ja 17.1 §; Heuru 2003: 234. Lukuisissa lapsen henkilöä koskevissa laeissa on viranomaisille asetettu velvoite selvittää kaksitoista vuotta ja jopa tätä nuoremman lapsen iän ja kehitystason edellyttämällä tavalla hänen mielipiteensä ja toivomuksensa. Nämä on otettava huomioon tehtäessä lasta koskevia päätöksiä. Heuru 2003:236. Myös lapsen huolto- ja tapaamisoikeutta koskevan lain mukaan selvittävää lapsen omat toivomukset ja mielipide, sikäli kuin se lapsen ikään ja kehitystasoon nähden on mahdollista. Ks. tarkemmin siitä, mitä lastensuojelulain em. säännöksillä tarkoitetaan. Rätty 2008: 117–119 ja Saastamoinen 2008: 63–69. Samoin esimerkiksi sosiaalilautakunnan on vanhempien välistä sopimusta vahvistaessaan, otettava huomioon lapsen etu ja lapsen omat toivomukset. Niemisen mukaan tänä päivänä on itsestään selvä asia, että perustuslaissa turvatut perusoikeudet kuuluvat myös lapsille. Hän korostaa erityisesti perustuslain 6.3 §:ää, jonka mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, jonka lisäksi edellytetään, että lasten tulee saada vaikuttaa heitä itseään koskeviin asioihin heidän kehitystään vastaavasti. Näin painopiste on vähitellen siirtynyt myös lapsen oman mielipiteen, toivomusten ja edun selvittämiseen sekä kuulemiseen. Niemisen mukaan lasten erityisyyttä ei silti tule pitää itsestään selvänä lähtökohtaoletuksena, vaan samat periaatteet pätevät tutkittaessa sekä aikuisia että lapsia. Tällöin *huomiota kiinnitetään myös lasten perus- ja ihmisoikeuksien kasvaneeseen merkitykseen, erityisesti YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen 12 artiklaan, jonka mukaan sopimusvaltiot takaavat lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeuden vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa.* Suomen perustuslain 6.3 §:n ja YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen 12 artiklan lisäksi on huomiota kiinnitettävä viime mainitun sopimuksen 3 artiklan lapsen edun huomioon ottamista koskevaan vaatimukseen. Ks. Nieminen Lakimiehessä 2/2009: 230–232. Ks. myös Riitta-Leena Paunio Lakimiehessä 2001: 988; Kumpuvuori 2006: 40; Arajärvi 2006: 148–150.

⁵² Lapsenhuoltolain täytäntöönpanolain (619/1996) tavoitteena oli tehostaa mahdollisuutta saada tuomioistuimen päätös tai vanhempien välinen sopimus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudes-

Hallituksen esityksessä (HE 225/2004 vp) laiksi lastensuojelulain muuttamiseksi todetaan kuitenkin, ettei lapsen toivomusten ja mielipiteen huomioon ottaminen tarkoita, että lapsella olisi myös päätösvalta asiassa. Viime kädessä *oikeus ja velvollisuus päätöksentekoon kuuluvat aikuisille*. (HE 225/2004 vp: 8; Nieminen 2006: 141) Perusoikeuksien näkökulmasta korostuu toisaalta jokaisen, myös lapsen, oikeus ja hänen erityisen suojan tarve.⁵³ Laissa ei lapsen kuulemiselle ole myöskään asetettu ikään liittyviä ehtoja. Poikkeuksena on ainoastaan äänestysvoimien edellytyksenä oleva ikäraja, jonka mukaan henkilön tulee ennen äänestysvuotta olla täyttänyt 16 vuotta. Mahkosen mukaan, kun Suomen perustuslain 6.3 §:ssä edellytetään, että lasten tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti, kysymys ei hänen mukaansa ole kuulemisesta, vaan lähinnä myötämääramisoikeudesta. (Mahkonen 2008: 250) Lapsen edun tosiasiallisen toteutumisen kannalta on käytännössä enemmän merkitystä sillä, että jo *päätöksiä tehtäessä lapsen mielipide selvitetään ja hänen mielipiteensä sekä näkemyksensä otetaan asianmukaisella tavalla huomioon* kuin, että hänelle vain taataan muodollisesti mahdollisuus käyttää itsenäistä puhevaltaa. (Kumpuvuori 2006: 86)

Apulaisoikeusasiamies Paunio korosti päätöksessään (10.10.2001, dnro 1810/4/98), että lapsen oikeus ilmaista vapaa näkemyksensä häntä koskevissa asioissa lapsen oikeuksien yleissopimuksen 12 artiklan ja perustuslain 6 §:n 3 momentin mukaisesti on ennen muuta lapsen oikeus ja halutessaan lapsella on oikeus myös olla ilmaisematta mielipidettään. Apulaisoikeusasiamies Paunion mielestä ne toimenpiteet, joiden tarkoituksena on lapsen mielipiteen selvittäminen tai lapsen kuuleminen, tulisi suhteuttaa tähän lähtökohtaan. Hän piti epäsuotavana, että lapsen kuuleminen tapahtuisi käyttäen hyväksi lapseen kohdistuvia pakkokeinoja, kuten poliisin suorittamaa hakua.⁵⁴

ta käytännössä toteutumaan siten kuin päätöksessä tai sopimuksessa on määrätty. Uudistuksessa oli erityisesti panostettu viranomaisen avulla tapahtuvan sovintomenettelyn kehittämiseen. Hallituksen esityksessä ulkomaalaislain muuttamiseksi (HE 50/1998 vp) ehdotettiin lisättäväksi säännös, jonka mukaan ulkomaalaislain nojalla tehtävissä päätöksissä 12 vuotta täyttänyttä lasta on kuultava ja hänen mielipiteensä on otettava huomioon hänen ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti. *Myös nuorempaa lasta voidaan kuulla, mikäli hän on niin kehittynyt, että hänen näkemyksiinsä voidaan kiinnittää huomiota*. Myös opetuksen suunnittelussa pyritään peruskoulun ja lukion opetussuunnitelmissa siihen, että oppilaalla entistä enemmän on mahdollisuus suunnata opiskeluaan oman kiinnostuksensa ja aktiivisuutensa mukaisesti. Näin myös lapsen yksilölliset tarpeet ja taipumukset on haluttu ottaa paremmin huomioon uudessa oppilaskeskeisemmässä toiminnassa.

⁵³ Tämä on otettu huomioon esimerkiksi siten, että lailla voidaan säätää lapsen suojelemiseksi välttämättömistä kuvaohjelmista koskevista rajoituksista.

⁵⁴ Kyseisessä kantelussa oli nuoren kohdalla kyse myös lapsen kuulemisesta, jossa apulaisoikeusasiamies Riitta-Leena Paunio korosti kuulemismenettelyn hienovaraisuutta lapsen mielipiteen selvittämisessä ja lasta kuultaessa. Hänen mukaansa henkilön, joka kuulee alaikäistä

Toisena tapausesimerkkinä lapsen kuulemisen tärkeydestä on apulaisoikeusasiamies Paunion päätös (31.12.2001, dnro 931/4/99). Isoäiti oli pyytänyt, että Helsingin sosiaalilautakunta saattaisi hakemuksellaan hänen lapsenlapsensa huoltoa koskevan asian vireille käräjäoikeudessa. Lapsenlapsi, joka tuolloin oli 12-vuotias, oli muuttanut omasta tahdostaan isoäitinsä luokse ja isoäiti toivoi, että hänet olisi määrätty lapsenlapsensa huoltajaksi. Isoäiti kanteli eduskunnan oikeusasiamiehelle asiassa, koska sosiaalivirasto oli hänen mielestään laiminlyönyt järjestää lapsen kuulemisen huoltoasian vireillepanoon liittyen.⁵⁵

Asianosaiset olivat yhtä mieltä siitä, että lasta olisi tullut kuulla. Apulaisoikeusasiamies totesi, että 12-vuotiaan lapsen oikeuksien yleissopimuksen 12 artiklan mukainen lapsen oikeus vaikuttaa lasta itseään koskeviin ratkaisuihin. Tämän ohella myös perustuslain 6 §:n 3 momentti edellyttää, että lapsia kohdellaan tasarvoisesti yksilöinä ja että he saavat vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Apulaisoikeusasiamiehen käsityksen mukaan sosiaaliviraston suunnitelmassa oli otettu huomioon lapsen etu lapsen oikeuksien sopimuksen 3 artiklan edellyttämällä tavalla. Erimielisyyttä oli syntynyt muun muassa siitä, missä lapsen kuulemisen olisi pitänyt tapahtua. Apulaisoikeusasiamies Paunio kuitenkin katsoi lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan lain (361/1983) 4 §:n 1 momentin ja lastensuojelulain 2 §:n nojalla, että Helsingin sosiaalivirasto ei menetellyt lapsen kuulemisen osalta lainvastaisesti katsoessaan, että sillä ei ollut mahdollisuutta määrätä lapsen kuulemisen paikasta, kun lapsen huoltaja ja häntä hoitanut isoäiti eivät päässeet asiasta yksimielisyyteen. Lapsen kuulemistä koskevilla menettelytavoilla oli apulaisoikeusasiamiehen käsityksen mukaan kuitenkin suuri merkitys siinä, miten hyvin ja luotettavasti viranomaisen onnistuu selvittämään lapsen mielipiteen.⁵⁶

Mahkonen haluaa korostaa lapsen päätöksenteon edun ensivaiheessa arvioimisen tärkeyttä, jolloin on kiinnitettävä huomiota siihen, miten eri toimenpidevaihtoeh-

suullisesti, tulisi ensisijaisesti olla sellainen, jolla on asian luonteeseen sopiva ammatillinen pätevyys. Ks. AOA Paunion päätös 10.10.2001, dnro 1810/4/98.

⁵⁵ Helsingin sosiaalilautakunta olisi voinut ryhtyä toimenpiteisiin huoltoa koskevan asian järjestämiseksi tuomioistuimen päätöksellä lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asetuksen (556/1994) 11 §:n 2 momentin nojalla, sillä lapsen asuminen isoäitinsä luona oli muodostunut pysyväksi. Säännös edellytti, että sosiaalilautakunta ryhtyy toimenpiteisiin lapsen huollon järjestämiseksi, jos lapsi asuu pysyvästi muun kuin huoltajansa luona ja jos sitä on lapsen edun kannalta pidettävä aiheellisena. Lapsen etua arvioidessaan lautakunnan tulee säännöksen mukaan ottaa huomioon lapsen toivomukset sekä lapsen ja hänen vanhempansa ja muiden huoltajien välinen suhde. AOA Paunion päätös 31.12.2001, dnro 931/4/99.

⁵⁶ AOA pitikin tärkeänä sitä, että lapsen oikeus voisi toteutua mahdollisimman hyvin ja korosti, että sosiaaliviranomaisilla on suuri vastuu siitä, miten hyvin lapsen kuuleminen onnistuu. Ks. AOA Paunion päätös 31.12.2001, dnro 931/4/99.

dot ja ratkaisut turvaavat lapselle. Lasten oikeuksien sopimuksessa keskeistä on se, että ”*sopimusvaltiot kunnioittavat ja takaavat tässä yleissopimuksessa tunnustetut oikeudet kaikille niiden lainkäyttövallan alaisille lapsille ilman minkäänlaisia erottelua*”. Tässä on kysymys lapsen edusta yleisellä tasolla. Optimaalinen lapsen edun toteutuminen lapsen oikeuksien näkökulmasta edellyttää kuitenkin sitä, että lapsilla on samanaikaisesti oikeus suojeluun, hoivaan ja oikeuteen tulla kuuluksi omassa asiassaan. (Ks. Lapsen oikeuksien sopimus 2(1) ja 3(1) artiklat; Mahkonen 2008: 97–98)

Vaikkei lapsen edulle voidakaan antaa yksiselitteistä sisältöä, voidaan esimerkiksi lastenhuoltolain ensimmäisestä luvusta päätellä, mitkä tekijät ovat keskeisiä päätöksenteossa. *Lapsen edun voidaan katsoa yleisesti toteutuvan parhaiten, jos ratkaisu vastaa huoltolain 1 §:ssä hyvälle huollolle asetettuja tavoitteita.*⁵⁷ Erittäin tärkeäksi ja keskeiseksi katsotaan *kokonaisvaltainen harkinta lapsen edusta ja eri ratkaisuvaihtoehtojen huolellinen sekä vastuunalainen huomioon ottaminen*. Merkitystä tulee tässä suhteessa antaa lapsen vakiintuneille olosuhteille, joka tarkoittaa sekä lapsen fyysistä kasvuympäristöä että lapsen läheisimpiä ihmissuhteita. Tällöin *lapsen ikä ja kehitystason luonne* vaikuttavat siihen, mitä vakiintuneet olosuhteet hänelle kulloisessakin tilanteessa merkitsevät. Lapsen edun mukaista on yleensä säilyttää hänelle läheisin ihmissuhde, ellei sen muuttamiseen ole perusteita. (Aaltonen 2009: 53, 59–60; Ks. myös LHL 9,4§, 10 ja 11 §)

11 Yhteiskunnan monikulttuuristuminen ja lapsen etu

Myös yhteiskunnan monikulttuuristuminen on otettava huomioon lapsen edun toteutumisesta arvioitaessa. Eri kulttuureihin ja uskontokuntiin kuuluvia vanhempia tulee kohdella yhdenvertaisesti lähihuoltajuudesta päätettäessä. Siksi esimerkiksi suomalaista vanhempaa ei saa pelkästään kansalaisuutensa ja kulttuurinsa vuoksi asettaa etusijalle verrattuna ulkomaalaistaustaiseen vanhempaan. Päätettäessä lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta, lapsen edun arviointi edellyttää vanhempien kulttuurin huomioon ottamista, sillä perheeseen ja kotiin liittyvät arvot ovat erottamaton osa ihmisen identiteettiä ja myös juurtuneet meihin syvälle. *Lapsen*

⁵⁷ Näihin tavoitteisiin kuuluvat muun muassa: lapsen tasapainoisen kehityksen ja hyvinvoinnin turvaaminen, lapsen yksilöllisten tarpeiden ja toivomusten huomioon ottaminen, lapsen turvallisuuden ja hellyyden tarpeen tyydyttäminen, myönteisten ja läheisten ihmissuhteiden turvaaminen erityisesti lapsen ja hänen vanhempansa välillä, lapsen hyvä hoito ja kasvatus, lapsen ikään ja kehitystasoon nähden tarpeellinen valvonta ja huolenpito, turvallinen ja virikkeitä antava kasvuympäristö, lapsen taipumuksia ja toivomuksia vastaava koulutus. Aaltonen 2009: 50–51. Ks. myös Helin 1984: 118–119.

edun tulkinnatkin vaihtelevat sen mukaan, millaisessa kulttuurissa ja yhteiskunnassa hän elää. (Aaltonen 2009: 64; Kurki-Suonio 1999: 1–2, 558–560)

Monikulttuurisuuden haasteena on tasapainon löytäminen yhtäältä ryhmän, yhteisön oikeuksien ja yksilön oikeuksien välillä ja toisaalta yksilöautonomian ja yhteiskunnan vastuun välillä. On tärkeää muistaa, että perusoikeuksien lähtökohta on aina yksilön oikeudessa. Perus- ja ihmisoikeudet vaativat, että ryhmän ja yksilön oikeuksien tasapainottaminen tapahtuu tietoisesti ja voimakkaasti sitoutuen yksilöautonomiaan. Tämä tarkoittaa tosiasiallisen tasa-arvon mahdollistamista ja viime kädessä, että resursseja allokoidaan ja kohdennetaan ryhmien välisen tasa-arvon edistämiseen.⁵⁸ Miten ihmiset kokevat oikeusjärjestelmän vastaavan tarpeisiinsa ja, kuinka sitoutuneita eri ryhmät ovat oikeusjärjestelmään, saattaa sosiologiaa olla monikulttuuristuvan Euroopan suurimpia haasteita. (Mustasaari 2008: 258)

Lapsen huoltajien uskonnollinen vakaumuskin voi vaikuttaa sekä huoltajuuteen, että lapsen edun toteutumiseen. Esimerkiksi islamin uskossa konfliktit saattavat olla usein niin syviä, että riidellään kaikesta mahdollisesta, jolloin riita ulottuu lapsen edun kannalta vähämerkityksisiin seikkoihin, kuten kysymyksiin hyväksyttävistä ruoka-aineista. (Mustasaari 2008: 231) Joskus lapsen edun toteutumisen pohtiminen voi ratkaisukäytännössä kääntyä huoltajien väliseksi yhdenvertaisuuskysymykseksi, jos toinen huoltajista kokee tulleen syrjityksi vakaumuksensa perusteella. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tapauksessa ja päätöksessä vuodelta 1993 oli kysymys isästä, joka sai lasten huoltajuuden äidin käännyttyä Jehovan todistajaksi. Ingrid Hoffman valitti korkeimman oikeuden päätöksestä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen vuonna 1987. Hoffmanin mukaan huoltajuus kiellettiin häneltä uskonnollisen vakaumuksensa perusteella, mikä oli vastoin Euroopan ihmisoikeussopimuksen uskonnonvapauden periaatetta (9 artikla). Lisäksi se oli syrjivää käytöstä (14 artikla). Hän myös valitti nojaten 8 artiklaan (oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämän kunnioitusta). Euroopan ihmisoikeustuomioistuin pohti päätöksessään lasten edun pohjalta sitä, kumman vanhemman luona heillä olisi parempi asua. *EIT huomioi, että Itävallan alioikeus oli mieltänyt äidin paremmaksi huoltajaksi lapsille.* EIT totesi, että lasten äiti oli luvannut antaa lasten viettää joulua ja muita katolisen kirkon pyhiä isänsä kanssa. Hoffman

⁵⁸ Muun muassa Eriksson viittaa Vilhelm Aubertin tekemään erotteluun arvo- ja intressikonfliktien välillä todeten, etteivät tuomioistuimet ole ratkaisupaikka esimerkiksi intressikonflikteille suomalaisten ja maahanmuuttajien välille, vaan konfliktit pitäisi ratkaista neuvottelumenetelystä, esimerkiksi eduskunnassa. Demokraattisen järjestelmän ulkopuolisia ryhmiä, joiden etuja ja mielipiteitä ei päätöksenteossa tarvitse huomioida, tulee erityisesti oikeustieteessä ottaa vakavasti. Ks. Eriksson 1997: 27; Mustasaari 2008: 257–258.

oli lisäksi luvannut suostua lasten verensiirtoon, mikäli heidän henkensä jossain tapauksessa olisi vaarassa. Näin ollen EIT katsoi, ettei lasten voitu nähdä olevan minkäänlaisessa vaarassa asuessaan äitinsä luona.⁵⁹

Tuomioistuimen mukaan Itävallan korkein oikeus oli tehnyt päätöksensä vanhempien uskonnollisten vakaumusten perusteella. Tällainen kohtelu oli syrjivää. *EIT totesi Itävallan olleen loukanneen Hoffmanin oikeutta nauttia yksityis- ja perhe-elämän kunnioitusta.* Lisäksi tuomioistuin katsoi Itävallan syyllistyneen Euroopan ihmisoikeussopimuksen 14 artiklan (syrjinnän kieltö) loukkaukseen. EIT:n mukaan ei enää ollut tarpeen tutkia, oliko myös 9 artiklaa (uskonnonvapaus) loukattu. Itävallan tuli maksaa Hoffmanille kuluista 75 000 Itävallan shillinkiä.⁶⁰

Toisena tapauksena, jossa oli kysymys lapsen etujen valvomisesta ja ajamisesta huoltajien välisessä erimielisyystilanteessa, *Euroopan ihmisoikeustuomioistuin totesi vanhempien erilaisen kohtelun tapahtuneen lapsen etujen ajamis- ja valvomisstilanteessa isää syrjivällä tavalla.* Lapsen vanhemmat oli yhteishuoltajuudessa asetettu eri asemaan suhteessa lapsen etuun vanhempiensa naimisissa olon ja naimattomuuden perusteella. Horst Zaunegger haki lapsen yhteishuoltajuutta oikeudessa. Oikeus kuitenkin hylkäsi hakemuksen, sillä *tapaus ei täyttänyt Saksan lainsäädännön vaatimuksia yhteishuoltajuuden sopimisesta.* Saksan laissa lapselle voidaan määrätä yhteishuoltajuus ainoastaan, jos lapsi on syntynyt avioliitossa tai jos vanhemmat yhdessä sopivat yhteishuoltajuudesta. Yhteishuoltajuuden voi

⁵⁹ Ingrid Hoffman oli itävaltalainen kotiäiti. Vuonna 1980 hän meni naimisiin ja sai miehensä kanssa kaksi lasta. Koko perhe oli tuolloin roomalaiskatolisia. Myöhemmin Hoffman kääntyi Jehovan todistajaksi, ja vuonna 1983 hän haki eroa miehestään. Hoffman otti lapset mukaansa ja muutti pois yhteisestä asunnostaan. Eron jälkeen molemmat vanhemmat hakivat lasten huoltajuutta itselleen. Isä perusteli vaatimustaan sillä, että huoltajuus voisi aiheuttaa lapsille vahinkoa, sillä äidin uskonnollinen suuntautuminen oli yhteiskunnalle vihamielinen. Jehovan todistajat eivät isän mukaan suvainneet muun muassa muihin uskontokuntiin kuuluvia ihmisiä ja lapset saattaisivat eristäytyä yhteiskunnasta. Tämän lisäksi Jehovan todistajien kieltäytyminen verensiirrosta saattaisi jossakin tilanteessa vaarantaa lasten hengen. Hoffmanin mukaan hän olisi parempi huoltaja lapsille, sillä hänellä olisi aikaa omistautua heille kokonaan ja hän pystyisi tarjoamaan lapsille paremman perhe-elämän. Hoffman myönsi, että hänellä oli tarkoitus kasvattaa lapset Jehovan todistajien oppien mukaisesti. Psykologin lausunnon perusteella sosiaaliviranomaiset suosittelivat huoltajuuden myöntämistä äidille, kuten alioikeus määräsi. Lasten isä valitti päätöksestä ja korkein oikeus kumosi alioikeuden päätöksen. Korkeimman oikeuden mukaan oli lasten edun mukaista, että isä saisi lasten huoltajuuden. Sen mukaan lapset eristäytyisivät yhteiskunnasta, mikäli he kasvaisivat äitinsä kanssa. Korkein oikeus myös totesi, että oli lainvastaista kasvattaa roomalaiskatoliseen kirkkoon kuuluvat lapset Jehovan todistajien oppien alla. EIT-tapaus Hoffman v. Itävalta, 23.6.1993, A 255 – c.

⁶⁰ Ks. kyseinen päätös ja sen perustelut. Näin Euroopan ihmisoikeustuomioistuin katsoi lapsen vanhemmat tai huoltajat keskenään yhdenvertaisiksi kasvattajiksi, eikä heidän uskonnollisia tai muita vakaumuksia saa asettaa toisiinsa nähden eri asemaan.

saada myös oikeuden päätöksellä, mutta ainoastaan siinä tapauksessa, että siihen on toisen vanhemman suostumus. Zaunegger valitti päätöksestä Saksassa, mutta valitukset hylättiin. Tämän jälkeen Zaunegger valitti päätöksestä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimelle. Hänen mukaansa Saksan laki syrji sukupuolen perusteella avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten isiä. *Avioliitossa syntyneiden lasten isillä oli paremmat oikeudet lapsiinsa*. Zaunegger nojasi Euroopan ihmisoikeussopimuksen 14 artiklaan (syrjinnän kieltö) yhdessä 8 artiklan (oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämän kunnioitusta) kanssa.⁶¹

EIT totesi päätöksessään, että Zaunegger oli saanut Saksan oikeudessa toisenlaista kohtelua kuin hän olisi saanut, jos olisi ollut naimisissa lapsen äidin kanssa. Myös *naimattomalla äidillä ja naimattomalla isällä oli erilaiset oikeudet lapsiinsa*. Nämä seikat olivat kuitenkin täysin Saksan lain mukaisia ja niiden tarkoitus oli valvoa avioliiton ulkopuolelle syntyneen lapsen etuja ja määritellä tämän laillinen huoltaja välttämättä riitatilanteita. *Tuomioistuimen mukaan oli olemassa päteviä syitä, jolloin aviottoman lapsen isältä voitiin kieltää osallistuminen lapsensa huoltoon*. Nämä syyt liittyivät lapsen edun ajamiseen.

Eräs tällainen pätevä syy oli esimerkiksi *vanhempien välisen kommunikaation puute*, joka voisi vahingoittaa lapsen hyvinvointia. Zauneggerin tapauksessa ei kuitenkaan ollut kyse tällaisesta syystä, sillä hän oli osoittanut jatkuvaa mielenkiintoa lapsensa hoitoon liittyvissä asioissa. EIT ei ollut samaa mieltä Saksan perustuslakituomioistuimen kanssa siitä, että äidin tahdon vastainen yhteishuoltajuus tapauksissa, joissa lapsi on syntynyt avioliiton ulkopuolella, olisi lähtökohdaisesti lapsen edun vastaista. *Tuomioistuimen mukaan Zaunegger sai erilaista kohtelua kuin olisi saanut, jos olisi ollut lapsen äiti tai jos hän olisi ollut naimisissa lapsen äidin kanssa*. Näin ollen se katsoi Saksan syrjineen Zauneggeria perusteettomasti ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen 14 artiklaa (syrjinnän kieltö) oli rikottu yhdessä 8 artiklan (oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämän kunnioitusta) kanssa.⁶²

⁶¹ Horst Zaunegger on vuonna 1995 avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen isä. Lapsen syntymän aikaan Zaunegger asui lapsen äidin kanssa vuoteen 1998 saakka, jolloin parille tuli ero. Lapsi jäi asumaan isänsä luokse vuoteen 2001 asti, jolloin lapsi muutti äitinsä luo. Vanhemmat solmivat sosiaaliviraston avulla sopimuksen, jonka mukaan isä sai oikeuden tavata lastaan säännöllisesti. Lapsen äiti sai kokonaan huoltajuuden, eikä suostunut Zauneggerin ehdottamaan yhteishuoltajuuteen. EIT:n päätös 4.12.2009, Zaunegger v. Itävalta.

⁶² Ks. em. tapauksen ja päätöksen perustelut.

12 Lopuksi

Uskonnonvapauslakiuudistuksen yksi keskeisimmistä uudistuksista oli se, ettei lapsen uskonnollista asemaa enää automaattisesti sidota äidin uskontokunnan mukaan. Sen sijaan molempien vanhempien tulee yhdessä erillisellä ja nimenomaisella tahdonilmaisulla päättää lapsen uskonnollisesta asemasta. Kumpaakaan vanhempaa ei siis enää ensisijaisteta, vaan molemmat nähdään yhdenvertaisina. Mikäli vanhemmat tai huoltajat eivät jostakin syystä pääse sopimukseen lapsen uskontokunnasta, lasta ei tarvitse välttämättä liittää kummankaan vanhemman uskontokuntaan, vaan hän voi jäädä myös näiden ja muidenkin uskontokuntien ulkopuolelle. Huoltajien vakavissa erimielisyys- ja kommunikaation puutetilanteissa arvioitavaksi tulee erityisesti lapsen kokonaisedun toteutuminen. Lapsen uskonnollinen asema on nykyään lasten huollon piiriin kuuluva asia, johon läheisesti liittyy vanhempien tai laillisten huoltajien yhteistoimintavelvoite.

Lapsen näkökulmasta olisi kuitenkin suotavaa, että mitään pakottamista ei esiintyisi, vaan hän voisi ilmaista omaan vapaan näkemyksensä tulevaisuuteensa oleellisesti liittyvissä asioissa. Näihin voidaan lukea myös uskonnollinen asema. Uusi uskonnonvapauslaki lisäsi 12-vuotiaan lapsen autonomiaa, itsemääräämisoikeutta siten, että voidaan puhua myötämääräämisoikeudesta vanhempien rinnalla, jossa myös lapsen omalla tahdolla on merkitystä ainakin kuulemismenettelyn osalta. Lapsen omien oikeuksien ja edun toteutumisen kannalta olisi hyvä, jos pysyväluonteiset, kauaskantoiset ja suuret ratkaisut voisivat perustua lapsen omaankin suostumukseen. Julkisen vallan, erityisesti valtion tulee välttyä indoktrinaatiolta, jossa on tarkoitus muuttaa henkilön omia ajatuksia ja näkemyksiä.

Lapsen vanhemmilla tai laillisilla huoltajilla on viime kädessä vastuu lapsen kehityksestä ja kasvusta. He myös käyttävät alaikäisen puolesta tämän puhevaltaa (ks. PeVL 12/1082 vp) lapsen iän ja kehitystason mukaisesti, esimerkkinä vaikkapa uskonnonvapauden perusoikeuden käyttäminen. Kuitenkin viime aikoina on vahvasti korostunut myös lapsen oman mielipiteen kuuleminen ja sen selvittämisen merkitys aina kun se on mahdollista. Kuuleminen ei pääsääntöisesti ole sidoksissa ikään, eikä lapsen tahdonvastaista päätöstä pitäisi tehdä. Jo 12-vuotiaan kohdalla voidaan sanoa, että hänen ymmärryksensä on siinä määrin kehittynyt, että hänen mielipiteeseensä on kiinnitettävä oikeudellisessakin merkityksessä huomiota, eikä hänen tahtonsa vastaista päätöstä saisi panna toimeen.

Lapsen ja vanhempien tai huoltajien suhteessa voikin ilmetä tiettyjä perusoikeudellisia jännitteitä, kun tarkastellaan kenen tai keiden etu ja tahto todellisuudessa toteutuvat. Vanhemmat tai huoltajat määrittelevät alaikäisen eli vajaavaltaisen osalta pitkälti myös sen, millainen hänen kehitystasonsa, ikänsä ja ymmärryksensä on. Lapsen kodin ja vanhempien kasvatustehtävän ja -vastuun tukemista koros-

tavat myös kansainväliset ihmisoikeus-sopimukset. Lapsen omat oikeudet ja erityisesti osallisuus oikeuksiensa suhteen ovat tulleet kuitenkin uudelleen tärkeiksi ja lapsen oma perusoikeudellinen subjektiivisuus on tullut uudelleen arvioitavaksi eri tilanteissa. Kuuluvathan perusoikeudet perusoikeusuudistuksen mukaisesti jo lähikohtaisesti myös alaikäisille ja jokaiselle ikään katsomatta.

Lapsen etu ensisijaisena oikeudellisena *prima facie* -periaatteena korostaa sitä, että kaikessa päätöksenteossa ja viranomaistoiminnassa tulee ensin ottaa huomioon lapsen etu ja sen mahdollisimman täysimääräinen toteutuminen. Vaikka kysymys onkin tietyllä tavalla joustavasta normista, on se kuitenkin perus- ja ihmisoikeusmyönteisen tulkinnan kannalta keskeinen, joka esimerkiksi tuomioistuinten tulee ottaa huomioon lain soveltamistoiminnassaan. Lapsen etu ja sen toteutuminen tulee huomioida ja arvioida niin lainsäädännön valmistelussa kuin yksittäisissä lasta koskevissa viranomaispäätöksissä. Voidaan todeta, että lapsen etu toteutuu juridiselta kannalta lähinnä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen luoman oikeuskäytännön perusteella kussakin yksittäistapauksessa, jossa lapsen etua punnitaan muita periaatteita ja oikeuksia vasten. On kuitenkin huomattavaa, ettei perus- ja ihmisoikeuspunninnassa ole olemassa mitään kaikkiin tilanteisiin soveltuva patenttiratkaisua.⁶³

Lapsen edun ratkaisemisessa keskeisessä asemassa on lapsen oma mielipide, jonka kuulemiseen velvoittaa sekä YK:n lapsen oikeuksien sopimus (12 artikla) että myös Suomen perustuslaki (6.3 §). Aina ei esimerkiksi Liisa Niemisen mukaan lapsen mielipidettä kuitenkaan pystytä selvittämään, tai sille ei voida antaa yksittäisessä tilanteessa ratkaisevaa merkitystä, vaikka merkitystä on myös lapsen iällä. On kuitenkin olemassa tiettyjä objektiivisia kriteerejä, joiden avulla voidaan päätellä, toteutuuko lapsen etu yksittäisessä tilanteessa.⁶⁴ Ihmisoikeusloukkauk-

⁶³ Kussakin yksittäistapauksessa esitetyt perustelut ovat keskeisessä asemassa tapauksia myöhemmin analysoitaessa. Esimerkkinä voidaan mainita vaikkapa lapsen tahdonvastainen huostaanotto, joka merkitsee puuttumista ihmisoikeutena turvattuun perhe-elämän suojaan. Sen oikeutusta arvioitaessa ratkaisevaa on kunkin yksittäisen lapsen edun toteutuminen. Vaikka lapsen etua ei olekaan turvattu Euroopan ihmisoikeussopimuksessa, on Euroopan ihmisoikeustuomioistuin kehittänyt lapsen edun periaatteen oikeuskäytännössään. Lapsen edun periaatteella on merkitystä pohdittaessa perhe-elämän suojan rajoittamisen välttämättömyyttä demokraattisessa yhteiskunnassa. Ks. Kilkelly 1999: 201–202, 242–248 ja Choudry & Herring 2010: 221–225; Nieminen Oikeus 1/2011: 15.

⁶⁴ Tällä Nieminen tarkoittaa sitä, missä määrin lapsen perus- ja ihmisoikeudet – sekä vapaus- että sosiaaliset oikeudet toteutuvat. Lapsi ei saa esimerkiksi olla vaarassa henkensä puolesta, ei ole väkivallan uhri, ei saa ruokaa, asunnon, hänen terveydestään huolehditaan, hän saa koulutuksen, hänen uskonnonvapauttaan kunnioitetaan. Nämä oikeudet turvataan sekä Suomen perustuslaissa että Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksilla sekä YK:n sopimuksilla, joista tärkeimpiä ovat vuoden 1966 KP- ja TSS-sopimukset ja lapsen oikeuksien sopimus. Nieminen 2006: 102.

sesta lapsen suhteen on varsinaisesti kysymys silloin, kun kyseinen loukkaus voidaan todeta helpommin esimerkiksi täytöntöönpanotapaan liittyvien seikkojen perusteella. Valtion harkintamarginaali voi tapauksia ratkaistaessa muuten olla varsin laaja. (Ks. Pellonpää 2005: 457–460; Nieminen 2011: 15.)

Viime aikoina on oikeudellisessa keskustelussa tullut esille myös se, että lasta on perinteisesti tarkasteltu osana suurempaa ryhmää eli suuremman kollektiivisen ryhmän ”lapset” jäsenenä, huomioimatta aina riittävästi lapsen erityisiä henkilökohtaisia tarpeita. Lapsen tarpeiden huomioimisesta ollaan vähitellen siirtymässä kohti lapsen edun ja oikeuksien tosiasiallista ja konkreettista toteuttamista. Se on mahdollista positiivisen erityiskohtelun pohjalta, mutta myös siten, että lapsen edut ja oikeudet otetaan huomioon kaikessa oikeudellisessa - sekä viranomaistoinnassa ja soveltamis-tilanteissa erityisenä ”läpäisevänä” periaatteena. On arvioitava erityisesti sitä, miten lapsen ja myös hänen huolenpidostaan vastaavien kokonaisuus toteutuu parhaiten. Tämä on mahdollista silloin, kun lapselle taatut perus- ja ihmisoikeudet toteutuvat mahdollisimman hyvin ilman, että muidenkaan oikeuksia perusteetta rajoitetaan. (Ks. Johanna Niemi-Kiesiläinen 2002: 97–115; Nieminen 2006: 104) Esimerkiksi alaikäisen ja vajaavaltaisen lapsen oikeuksia on oikeuskäytännössä katsottu voitavan rajoittaa ikärajaerusteina, uskonnollisen perinteen⁶⁵, vanhempien tai huoltajien edun ja kasvatuksellisen taustan mukaisesti. Tavoitteena tulee olla lapsen ja vanhempien tai huoltajien etujen tasapainoinen, mahdollisimman harmoninen, täysimääräinen ja yhteismitallinen toteutuminen. Lapsen ja vanhempien välille ei saa synnyttää ristiriitoja sekä vanhempien kasvatustavastuuta tulee kunnioittaa.

Silti voidaan pitää perus- ja ihmisoikeudellisesti ongelmallisina asioita silloin, jos kulttuurin, perinteen tai uskonnon varjolla syyllistytään ihmisoikeusloukkauksiin. Toisaalta kulttuurieroja ei tulisi myöskään ihmisoikeustuomioistuimen toimesta kaventaa. *Koulutuksen pluralismi tai objektiivisuus- ja neutraalisuusvaatimus* voi aiheuttaa ristiriitoja vaikkapa uskonnon näkymisen tai sen symbolisen heijastumisen osalta koulussa.

Kun ajatellaan lapsen ja huoltajien suhdetta ihmisoikeuksien näkökulmasta, on maailmalla olemassa tietty lisääntynyt yhteisymmärrys perustavanlaatuisista mo-

⁶⁵ Vrt. esimerkiksi korkeimman oikeuden ratkaisun perustelut poikien ympärileikkaus-asiassa (KKO 2008: 93) lapsen edun kannalta. Tapaus ja sen ratkaisu nostaa esille muun muassa kysymyksen, mitä kaikkea voidaan sallia kulttuurin tai uskonnon kunnioittamisen varjolla ja mikä on pahoinpitelyn tunnusmerkistön täyttävää toimintaa. Esimerkiksi tytön ympärileikkaus katsotaan Suomessa lapsen törkeäksi pahoinpitelyksi, mutta maahanmuuttajaperheiden tyttöillä on riski joutua lähetettäväksi leikattavaksi kotimaahansa. Ks. asiasta Helsingin Sanomat, 15.3.2010: ”Tytöjen ympärileikkaukset yhtä vieraita hoitajille”. Nieminen 2011: 14.

raalisista normeista, jotka on kirjattu myös perustuslakien ja ihmisoikeussopimusten määräyksiin. Nämä eivät kuitenkaan määrittele esimerkiksi uskonnonvapauden sisältöä, vaan paremminkin ohjaavat yksilöiden tai ryhmien välisten ristiriitojen ratkaisemista. Tällöin suurena haasteena on nähtävä erityisesti yksilöiden ja ryhmien tai yhteisöllisten oikeuksien yhteen sovittaminen tai niiden turvaaminen yhdessä. Perhe- ja kulttuurisidonnaisen lainsäädännön sisällön ja luonteen määrittelevät kuitenkin kukin maa itse, päättämällä lainsäädäntönsä yksityiskohdista, kunhan tiettyjä moraalisia periaatteita samalla noudatetaan.⁶⁶ Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen osalta Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on kehittänyt harkintamarginaalia koskevan opin, jolla halutaan muun muassa antaa turvaa eri maiden kulttuurisille eroille. Myös kansalliset tuomioistuimet joutuvat yksittäisten tapausten ratkaisuisissa punnitsemaan eri perus- ja ihmisoikeuksien merkitystä. (Nieminen 2011: 13–15) Esimerkiksi lapsen edun osalta kyse on pitkälti siitä, millainen painoarvo sille punninnassa annetaan. Toisinaan eurooppalainen tarkastelu on saattanut paljastaa kansallisesta järjestelmästä myös piirteitä, joiden ongelmallisuutta ei ole ollut helppo havaita kansallisen sisäisestä näkökulmasta. (Ks. Pellonpää 2009: 1124–1140)

Lasten oikeuksien toteutumista arvioitaessa huomioon on otettava myös perustuslain yhdenvertaisuussäännös ja ihmisoikeussopimusten vastaavat säännökset. Tulevaisuutta ajatellen ehkä näkyvin muutos tulee olemaan perherakenteen ja perhekäsityksen muuttuminen. Perinteinen ydinperhe, jossa molemmat vanhemmat ovat avioliitossa, ja jossa on isä ja äiti, ei välttämättä ole yhdenmukaista todellisuutta jatkossa.⁶⁷ Yhä enemmän on kysymys myös monikulttuurisista ja moniuskontoisista sekä moniarvoisista perheistä. Lisäksi äidin ja isän roolit muuttuvat. Sukupuolineutraali perhe on myös yksi mahdollinen vaihtoehto.⁶⁸ Keskeisin kri-

⁶⁶ Pellonpää (2005: 231) on tuonut esiin esimerkiksi *Sunday Times*-tapauksen, kun ihmisoikeustuomioistuin korosti, että koska eurooppalainen mittapuu puuttuu moraalikysymysten osalta, valtion harkintamarginaali epäsiiveellisiä muotoja saavan ilmaisu-vapauden käytön kohdalla on varsin laaja. Nieminen 2011: 15.

⁶⁷ Niemisen mukaan ei ole olemassa mitään perusteita sille, että yksi perhemalli voitaisiin asettaa lähtökohtaisesti muita parempaan asemaan lapsen kasvuympäristönä ja että niin sanottu ydinperhe olisi lapsen edun kannalta aina ensisijainen perhemalli. Koska oikeus perhelämään on nimenomaisesti turvattu ihmisoikeussopimuksissa, lienee Niemisen (2006: 103) mukaan selvää, että perheellä on ensisijainen kasvatusvastuu lapsesta, jota perustelevat esimerkiksi lapsen oikeuksien sopimuksen 5 ja 9 artiklat sekä perustuslain 19.3 §. Ihmisoikeussopimuksissa ei oteta suoraan kantaa perheen koostumukseen tai lapsen vanhempien sukupuoleen. Ks. asiaan liittyvästä tulkintakäytännöstä esimerkiksi Lagoutte 2003: 292–306.

⁶⁸ Silti jokaisella lapsella tulee Niemisen mukaan olla lapsen oikeuksien sopimuksen 7 artiklan mukaisesti olla oikeus tuntea omat vanhempansa. Tämä tarkoittaa muun muassa sitä, että jokaiselle lapselle, myös hedelmöityshoidon avulla yksinäiselle naiselle syntyvälle lapselle, tulisi Niemisen mukaan voida vahvistaa isä juridisessa mielessä. Vrt. KKO 2003: 107, jossa KKO isyyden vahvistamista koskevaa kannetta käsittelevässä asiassa kiinnitti muun ohella

teeri kaikessa huolenpidossa ja hoidossa on kuitenkin lapsen edun toteutuminen. Mikäli taas perhe ei jostain syystä pysty huolehtimaan lapsesta siten, että hänen perus- ja ihmisoikeutensa toteutuvat, on lapsen edun mukaista, että vastuu hänestä siirtyy julkiselle vallalle. Viime kädessä kysymys on tällöin lapsen huostaanotosta.⁶⁹

Lapsen etu ei toisaalta ole Niemisen ilmaisun mukaan mikään ”superihmisoikeus”, jolla olisi vain yksi muuttumaton sisältö, vaan sen sisältö on aina yksittäisessä tapauksessa sovitettava yhteen lapsen muiden perus- ja ihmisoikeuksien kanssa.⁷⁰ Perhe-elämän suoja sen sijaan on turvattu ihmisoikeutena, mutta sen oikeudesta arvioitaessa ratkaisevaa on yksittäisen lapsen edun toteutuminen.⁷¹ Lapsen edulla on merkitystä pohdittaessa perhe-elämän suojan rajoittamisen välttämättömyyttä demokraattisessa yhteiskunnassa. (Nieminen 2011: 15) Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta toi mukaan lapsen omien toivomusten ja mielipiteiden korostamisen ja huomioon ottamisen lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Perinteisesti vallalla ovat kuitenkin olleet erityisesti lastensuojelulliset lapsen ikää ja kehitystasoa vastaavat perusteet, jossa määrittelevänä tekijänä on ollut suojelun tarve ja tavoite. Myös julkiselle vallalle on asetettu lasten suojelutavoite, joka voi olla peruste myös muiden ihmisten ja lasten perusoikeuksien rajoittamiselle.⁷²

Keskeisiä ratkaistavia kysymyksiä lapsen ja huoltajien välisen suhteen tarkastelussa ovat tiivistetysti: Onko lapsen edun toteutuminen tärkein tavoite ja tuleeko perheen sisäisiin asioihin puuttumattomuusperiaatteen väistyä? Miten paljon voidaan tällöin antaa painoarvoa ja sisältöä erilaisille kulttuurisidonnaisille käytännöille? Kuka viimekädessä määrittelee lapsen edun? (Ks. Nieminen 2011: 16)

huomiota myös siihen, että ”A:n ja isäksi kanteessa ilmoitetun B:n ei ole edes väitetty koskaan asuneen yhdessä eikä A:n ja B:n välille ole missään vaiheessa syntynyt tosiasiallista perheyhteyttä tai muutoinkaan läheiseksi kuvattavissa olevaa suhdetta.” Vrt. myös Scheinin: Oikeustapauskommentti, *Lakimies* 2004: 540, alav. 3.

⁶⁹ Julkisen vallan eli lähinnä valtion ja kunnan interventio perheen yksityiselämään ja suhteisiin on siis rajoitetusti mahdollista, vaikka niin ei yleensä toivota tapahtuvan. Vanhempien ja lasten oikeusturvasta on kuitenkin huolehdittava perustuslain ja ihmisoikeussopimusten edellyttämällä tavalla, mikä pätee myös huostaan otetun ja laitokseen sijoitetun lapsen osalta. Nieminen 2006: 103.

⁷⁰ Vrt. Suomen Unicefin ohjelmajohtajan Inka Hetemäen asiantunteva kirjoitus ”Syntymättömän lapsen etua on erittäin vaikea määritellä”, *Helsingin Sanomat* 28.2.2006; Nieminen 2006: 103.

⁷¹ Lapsen etua ei sellaisenaan ole turvattu Euroopan ihmisoikeussopimuksessa, mutta ihmisoikeustuomioistuin on kehittänyt lapsen edun periaatteen oikeuskäytännössään. Ks. tästä esimerkiksi Choudry & Herring 2010: 221–223.

⁷² Nieminen 2006: 109–110; Niemisen (2006: 111) mukaan suojelun tarve on yleensä sitä suurempi, mitä pienemmästä lapsesta on kyse. Tästä näkökulmasta katsottuna opettajat ovat Niemisen mukaan eräällä tavoin vanhempien ja markkinavoimien välimaastossa. Opettajat hoitavat tehtäviään kuitenkin virkavastuulla, kun taas lasten oikeusturvan loukkaukset koulussa ovat selvemmin ulkopuolisen valvonnan alaisena.

Muun muassa näihin kysymyksiin olen yrittänyt löytää lisäymmärrystä tässä kirjoituksessa. Keskeinen kysymys näiden lisäksi on, tunnustetaanko lapsi vastaisuudessa myös omien oikeuksiensa moraaliseksi subjektiksi, vapauksiensa kantajaksi, jolla on omia ajatuksia, näkemyksiä ja mielipiteitä, jotka otetaan aidosti vakavasti.

Tulevaisuudessa tulisi päästä periaatteen ja puheen tasolta tässäkin asiassa enemmän konkretiaan eli käytäntöön, kunnioittamisesta tosiasialliseen turvaamiseen. Vanhempien ja huoltajien rajoittavien toimien on oltava sekä oikeudellisesti että moraalisesti perusteltuja suhteessa lapseen. Esimerkiksi lasten tahdon vastainen toiminta olisi aina kyettävä moraalisesti ja myös oikeudellisesti perustelemaan. On kysyttävä, miten voidaan yleensäkin riittävän tyhjentävästi ja institutionaalisesti hyväksyttävästi perustella vanhempien tai laillisten huoltajien toimivaltaa suhteessa lapseen, oikeutta ja valtaa määrätä? Lapsen etu ja oikeus oman uskonnonvapautensa käyttämiseen ei saisi olla vain osa huoltajien yhdenvertaisuutta, vaan sille tulisi antaa nykyistä enemmän sisältöä myös oikeuskäytännössä ja yksittäistapauksia koskevissa tulkinnoissa. Kaikkia tyydyttävää ja tyhjentävää vastausta edellä oleviin kysymyksiin voi olla kuitenkin mahdotonta löytää. Oikeudellisissa ratkaisuissa ja valmistelussa on yhä suuremmassa määrin otettava huomioon myös kulttuurinen ja uskonnollinen moninaisuus. Tapausten taustojen ja perustelujen ymmärtämisessä se on keskeinen asia, mutta myös täytäntöön panemiseen liittyvässä prosessissa.

Lähteet

Oikeuskirjallisuus

Aaltonen, A-K. (2009). *Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimessa*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Arajärvi, P. (2006). *Sivistykselliset oikeudet ja velvollisuudet*. Joensuun yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja.

Bayles, M. D. (1990). *Procedural Justice Allocating to individuals*. Dordrecht.

Choudry, S. & Herring, J. (2010). *European Human Rights and Family Law*. Oxford: Hart Publishing.

Danelius, H. (1991). Katsaus Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuomioihin 1961–1990. *Oikeustiede*. Jurisprudentia XXIV. 5–118.

Detrick, S. (1999). *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers. 213–230.

Van Dijk, P. & Van Hoof, G. J. H. (1998). *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. Hague: Kluwer Law International.

Ellis, E. (2005). *EU Anti-Discrimination Law*. Oxford: Oxford University Press.

Eriksson, L. D. (1996). Syrjäntäkielto ja yhdenvertaisuus. *Lakimies* 5–6: 862–872.

Eriksson, L. D. (1997). Maahanmuuttajat ja oikeuden rajat. Teoksessa T. A. Järvinen, A. Kortelainen & M. Wuori (toim.). *Muukalaiset – juridiikasta ja asenteista kansojen kohdatessa*. Helsinki: Edita Prima Oy. 22–30.

Ervo, L. (2005). *Oikeudenmukainen oikeudenkäynti*. Helsingin yliopisto. Oikeustieteet. Väitöskirja.

Ervo, L. (2008). *Oikeudenkäynnin oikeudenmukaisuusvaatimus – käsikirja lain käyttäjille*. Helsinki: WSOY.

Helin, M. (1984). Lapsen huolto. Teoksessa H. Mattila & E. S. Heikki (toim.). *Lapsioikeuden pääpiirteet*. 2. painos. Helsinki: Juridica. 89–149

Heuru, K. (2003). *Hyvä hallinto*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Huovila, M. (2003). *Periaatteet ja perustelut*. Tutkimus käräjäoikeuden tuomion faktaperusteluista prosessuaalisten periaatteiden valossa arvioituna. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Hytönen, M. (2003). *Kirkko ja nykyajan eettiset kysymykset*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 80. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

- Jokela, A. (2005). *Oikeudenkäynnin perusteet*. Oikeudenkäynti I. 2. painos. Jyväskylä. Gummerus Kirjapaino Oy.
- Kantola, I. (2001). Uskonnonvapauskomitean mietintö Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kannalta. *Teologinen Aikakauskirja 6*: 506–511.
- Kilkelly, U. (1999). *The Child and the European Convention on Human Rights*. Ashgate, Darthmouth: Aldershot.
- Koikkalainen, A. (2010). *Uskonnonopetus ja ihmisoikeudet*. Ihmisoikeusliitto ry.
- Kurki-Suonio, K. (1999). *Äidin hoivasta yhteishuoltoon, lapsen edun muuttuvat tulkinnat*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja 222. Helsinki: Oy Nord Print Ab. 459–460
- Kuuliala, M. (2011). *Edunvalvontaan esitetyn kuuleminen alioikeudessa*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja 303. Helsinki: Oy Nord Print Ab.
- Lappalainen, J. (2001). *Siviiliprosessioikeus II*. Jyväskylä: Kauppakaari.
- Lagoutte, S. (2003). Surrounding and Extending Family Life: The Notion of Family Life in the Case-Law of the European Court of Human Rights. *Mennesker 6 Rettigheter 21*: 292–306.
- Leino, P. (2003). *Kirkko ja perusoikeudet*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja 6. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Mahkonen, S. (2008). *Lastensuojelu ja laki*. 2. painos. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Mahkonen, S. (2003). *Lastensuojeluilmoitus*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Mustasaari, S. (2008). Islamilainen perheoikeus Suomen oikeusjärjestelmässä. *Oikeustiede*. Jurisprudentia XLI. 187–265.
- Niemi-Kiesiläinen, J. (2002). Children and Rights to a Fair Trial. Teoksessa B. E. H. Truyol (toim.). *Moral Imperialism, A Critical Anthology*. New York: New York University Press. 97–115.
- Nieminen, L. (1990). *Lasten perusoikeudet*. Lakimiesliiton kustannus. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Nieminen, L. (2004). Koulu lasten perus- ja ihmisoikeuksien turvaajana – vai rajoittajana. *Oikeus 3*.
- Nieminen, L. (2004). Lasten perus- ja ihmisoikeussuojan ajankohtaisia ongelmia. *Lakimies 4*: 591–621.

Nieminen, L. (2009). Lapset tutkimuskohteena: Kuka päättää lapsen osallistumisesta tutkimukseen? *Lakimies* 2: 226–253.

Nieminen, L. (2006). *Lapsuudesta vanhuuteen. Perus- ja ihmisoikeuksien merkitys eri ikävaiheissa*. Helsinki: Edita Prima Oy. 255–288.

Nieminen, L. (2011). Lastensuojelun tutkimuksen etiikka. *Oikeus* 1: 6–24.

Nowak, M. (1993). *U.N. Covenant on Civil Political Rights: CCPR Commentary*. Kehl, Strasbourg, Arlington: N. P. Engel.

Nykysuomen sanakirja (2002). 15. painos. Helsinki: WSOY.

Ojanen, T. & Scheinin, M. (2011). Yhdenvertaisuus ja syrjinnän kieltö. Teoksessa P. Hallberg, H. Karapuu, T. Ojanen, M. Scheinin, K. Tuori, & V-P. Viljanen (toim.). *Perusoikeudet*. Helsinki: WSOY pro.

Palva, H. (2001). Edistääkö uusi uskonnonvapauslaki muiden uskontojen tunnustajien uskonnonvapautta? *Teologinen Aikakauskirja* 6: 534–540.

Pellonpää, M. (1988). *Lainvalmisteluosaston julkaisu* 21/1988.

Pellonpää, M. (2005). *Euroopan ihmisoikeussopimus*. 2. painos. Helsinki: Talentum.

Pellonpää, M. (2009). Euroopan ihmisoikeustuomioistuin ja kansallisen oikeuden kehitys – haittaa vai hyötyä? *Lakimies* 7–8: 1124–1140.

Räty, T. (2007). *Uusi lastensuojelulaki*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Räty, T. (2010). Lapsipotilaan hoidosta päättäminen – hoidon järjestämisen rajapinnat lasten suojelussa ja terveydenhuollossa. *Lakimies* 7–8: 1204–1231.

Pölönen, P. (2003). *Henkilötodistelu rikosprosessissa*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Saarenpää, A. (2000). *Holhouksesta edunvalvontaan. Näkökohtia edunvalvonnan käynnistämisestä holhoustoimilain mukaan*. Pohjois-Suomen tuomarikoulun julkaisuja 1–2. 141–196.

Saarni, M. (2002). *Negatiivinen uskonnonvapaus vertailevasta näkökulmasta*. Turun yliopisto. Lisensiaatintutkimus.

Saastamoinen, K. (2008). *Lapsen asema sijaishuollossa – käsikirja arjen toimintaan*. Helsinki: Edita Prima Oy. 63–69

Saraviita, I. (2005). *Suomen perusoikeusjärjestelmä*. 2. painos. Helsinki: Talentum.

Scheinin, M. (1996). *Yhteiset ihmisoikeutemme*. Helsinki: Suomen YK-liitto ry.

Scheinin, M. (1999). Uskonnon- ja omantunnonvapaus (PL 11 §). Teoksessa P. Hallberg, H. Karapuu, M. Scheinin, K. Tuori & V-P. Viljanen (toim.). *Perusoikeudet*. Juva: WS Bookwell. 353–386.

Scheinin, M. (2004). Oikeustapauskommentti. *Lakimies* 6: 1112.

Seppo, J. (1993). Luterilainen kirkko ja uskonnonvapaus perusoikeutena. *Teologinen Aikakauskirja* 3: 199–205.

Seppo, J. (2003). *Uskonnonvapaus 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Valovirta, M. (2005). *Uskonnonvapaus lapsen perus- ja ihmisoikeutena*. Turun yliopisto. Pro-gradu -tutkielma.

Viljanen, V-P. (2011). Perusoikeuksien soveltamisala. Teoksessa P. Hallberg, H. Karapuu, T. Ojanen, M. Scheinin, K. Tuori, & V-P. Viljanen (toim.). *Perusoikeudet*. Helsinki: WSOY pro.

Virolainen, J. (2007). Periaatteet prosessioikeudessa. Teoksessa J. Lappalainen, D. Frände, E. Havansi, R. Koulu, J. Niemi-Kiesiläinen, A. Nylund, J. Rautio, J. Sihto & J. Virolainen (toim.). *Prosessioikeus*. 2. painos. Saarijärvi: Saarijärven Offset Oy. 113–210.

Välimäki, P. (2009). *Holhustoimen pääpiirteet*. 4. painos. Helsinki: WSOY pro.

Virallislähteet

Tulkintakäytäntö

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin

Belgian Linguistic Cases v. Belgia, 23.7.1968 A 6.

Campbell ja Cosans v. Skotlanti, 25.2.1982. A 48

Darby v. Ruotsi, 23.10.1990, A 187

Hoffman v. Itävalta, 23.6.1993, A 255-C

Kjeldsen, Busk Madsen ja Pedersen v. Tanska, 7.12.1976, A 23

Thlimmenos v. Kreikka, 6.4.2000, Reports 2000-IV

Zaunegger v. Itävalta, 4.12.2009.

Suomi

Eduskunnan oikeusasiamies

AOA 19.4.2001 (dnro 705/4/99)

AOA 10.10.2001 (dnro 1810/4/98)

AOA 31.12.2001 (dnro 931/4/99)

EOA 23.5.2006 (dnro 961/1/04)

Hallituksen esitykset

HE 224/1982. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi lapsen huollosta ja tapamisoikeudesta.

HE 309/1993. Hallituksen esitys Eduskunnalle perustuslakien perusoikeussääntösten muuttamisesta.

HE 1/1998. Hallituksen esitys Eduskunnalle uudeksi Suomen Hallitusmuodoksi.

HE 50/1998. Hallituksen esitys ulkomaalaislain muuttamiseksi.

HE 146/1998. Hallituksen esitys Eduskunnalle holhoustoimi-lainsäädännön uudistamiseksi.

HE 170/2002. Hallituksen esitys Eduskunnalle uskononvapauslaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 35/2003. Hallituksen esitys Eduskunnalle kirkkolain 1 luvun 3 §:n muuttamisesta.

HE 44/2003. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi yhdenvertaisuuden turvaamisesta sekä eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta.

HE 225/2004. Hallituksen esitys lastensuojelulain muuttamiseksi.

Komitean- ja työryhmämietinnöt

KM 1999: 5 (Uskonnonvapauskomitean välimietintö)

KM 2001: 1 (Uskonnonvapauskomitean mietintö)

OTM 1997. Holhouslainsäädännön uudistaminen. Oikeusministeriön asettaman työryhmän ehdotus 18.11.1997.

Korkein hallinto-oikeus

KHO 2004, 25.11.2004, (dnro 907/3/04, taltio 3007)

Korkein oikeus

KKO 2003: 107

KKO 2008: 93, 17.10.2008, (dnro R2007/500, taltio 2250)

Perustuslakivaliokunta

PeVL 12/1982.

PeVL 10/2002.

PeVL 10/2003.

PeVL 19/2003.

PeVL 40/2004.

PeVL 34/2002.

PeVM 25/1994.

Muut lausunnot ja kommentit

Eduskunnan oikeusasiamiehen lausunto uskonnonvapauslaista 21.6.2001, (dnro 1164/5/01).

General Comment 22/48, 1993 kpl 16. YK:n ihmisoikeuskomitean yleinen kannanotto.

Kirkolliskokouksen lausunto opetusministeriölle uskonnonvapauskomitean mietinnöstä vuodelta 2001 (KK 2001k).

Laajennetun piispainkokouksen lausunto (LPK 1967k).

Lehtikirjoitukset

”Tyttöjen ympärileikkaukset yhtä vieraita hoitajille”: Helsingin Sanomat, 15.3.2010.

Hetemäki, Inka: ”Syntymättömän lapsen etua erittäin vaikea määritellä”: Helsingin Sanomat, 28.2.2006.

ASIAKKUUS LASTENSUOJELUSSA

Rinna Ikola-Norrbacka & Katja Valkama

1 Johdanto

Lastensuojelulain (417/2007) mukaan sosiaalihuollon lastensuojeluasioissa asiakkaana on ensisijaisesti lapsi. Asiakkuus on käsite, joka pitää sisällään monia arvotautuneita määritteitä, joita tässä artikkelissa tarkastellaan tarkemmin. Lastensuojelutoimenpiteiden kohdalla on noussut ajankohtaiseksi keskustella lasten osallisuudesta ja lasten äänestä. Kuka huolehtii lapsen osallisuudesta ja siitä, että lapsen oma ääni tulee kuuluville eikä peity aikuisten vallankäytön alle?

Nykyisessä lastensuojelulaissa (417/2007) painotetaan lasten osallisuutta heidän omissa asioissaan. Lain yksityiskohtaisissa perusteluissa esitetään, että lapsen ja nuoren mielipiteitä ja toivomuksia kuulemalla korostettaisiin lasten perus- ja ihmisoikeutena turvatus osallistumisoikeuden toteutumista lapsen iästä riippumatta. Kesällä 2011 käynnistyi Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen, Pesäpuu ry:n ja Lastensuojelun keskusliiton organisoima kiertue ”Uskomme Sinuun – Usko Sinäkin”, joka käy kuudella paikkakunnalla selvittämässä huostaanotettujen lasten ja nuorten mielipiteitä heille tarkoitetuista palveluista. Kerätyt kokemukset välitetään sijaishuollon palveluita suunnitteleville ja niistä päättävälle aikuisille. Erityisesti tiedolla halutaan vaikuttaa sosiaali- ja terveydenhuollon laatua valvovan Valviran lastensuojelun valvontaohjelmaan. (Lapsiasiavaltuutettu 2011)

Tämän artikkelin tarkoitus on pohtia lastensuojelun asiakkuuden problematiikkaa hallintotieteen näkökulmasta ja nostaa tämän tieteenalan keskustelun kautta lastensuojelun ajankohtaiseen keskusteluun uusia tarkastelutapoja. Aluksi tarkastelemme asiakkuutta julkisissa palveluissa hallintotieteellisten oppisuuntien kautta. Tämän jälkeen keskitymme tarkastelemaan sosiaalityön asiakkuuden kautta tarkemmin lastensuojelun asiakkuuden kysymyksiä. Loppukeskustelussa pyrimme vetämään edellä käytyä keskustelua yhteen.

2 Asiakkuus julkisissa palveluissa: tarkastelu hallintotieteellisten oppisuuntien näkökulmasta

1990-luvulla julkinen sektori kävi läpi monia suuria uudistuksia useissa länsimaissa, myös Suomessa. Uudistukset kohdistuivat julkisen sektorin tehtäviin,

ohjaus- ja johtamisjärjestelmään yhtä lailla kuin julkisen sektorin kokoon ja kustannuksiin. Reformeja yhdistää johtamisdoktriini *New Public Management* (NPM). Reformien myötä uudet arvot ovat kyseenalaistaneet perinteiset julkisen palvelun arvot. (Haveri 2000; 2002: 9–15; Virtanen 2000: 333; Lähdesmäki 2003: 9)

NPM-uudistuksissa keskeisiksi tekijöiksi nousivat erityisesti johtajuuden kehittämiseen liittyvät asiat ja yksityisen sektorin johtamismallien soveltaminen julkiselle sektorille. Taustalta löytyy myös kustannustehokkuus, jonka ohella painotetaan laatuun ja asiakastyytyvyyteen liittyviä tekijöitä. NPM:n myötä on keskitytty panoksista tuotoksiin ja seurauksiin ja samalla on koettu arvomuutosta kohti tehokkuutta ja yksilöllisyyttä. (Kelly 1998; Lähdesmäki 2003: 212; Hood 1991; Pollitt 2003: 27–28)

Palfrey, Thomas ja Phillips (2006: 60, 64) moittivat, että poliitikot puolustavat juhlapuheissa asiakkaiden valinnanmahdollisuutta, voimistamista ja osallistumista, mutta todellisuudessa tehokkuus, vaikuttavuus ja oikeudenmukaisuus tekevät mahdottomaksi sen, että asiakas olisi mukana päättämässä resurssien jakamisesta. Asiakkaan valinnanmahdollisuudet ovat lisääntyneet, mutta Jäntin (2008: 168) tutkimus osoittaa, että valinnanvapaus esimerkiksi terveydenhuollon palveluiden suhteen toteutuu paremmin yksityisellä kuin julkisella puolella. Tämä siitä huolimatta, että asiakas-käsite on NPM:n myötä vakiintunut julkiseen hallintoon kansalais-käsitteen rinnalle, ja osin jopa sen tilalle.

New Public Managementia uudempi julkisen hallinnon keskustelu painottaa hyvinvointivaltion perinteisiä valintoja ja responsiivisuutta (Vigoda 2002: 527, 537). New Public Service -doktriini (NPS) on tuonut uudestaan esiin julkisen toiminnan palveluperiaatteen ja demokraattisuuden. Tässä doktriinissa korostetaan palvelamista eikä niinkään ohjaamista ja valvontaa. Yksi tulkinta tutkimuksissa on se, että NPS -oppisuunnan voi nähdä olevan vaihtoehto NPM-ajatuksille. (Denhardt & Denhardt 2000; 2001; 2003; Denhardt 2004: 174–185; Salminen 2008: 79) Denhardt ja Denhardt (2001: 391) toteavat, että kansalaiset eivät enää seiso julkisen toiminnan katsomoissa vaan osallistuvat toimintaan pelikentällä. Useat eri tahot ovat mukana kehittämässä ja toimeenpanemassa julkista toimintaa.

NPS-oppisuunta painottaa julkisen edun ensisijaisuutta. Hallinnon roolin nähdään olevan kansalaisten toiveiden välittäjä ja yhteisten arvojen luoja. Oppisuunta puhuu kansalaisista mieluiten kansalaisina, ei asiakkaina, kuten NPM-koulukunnassa. Koulukunnan mukaan asiakkaasta puhuttaessa painottuvat liikaa yksilölliset tarpeet ja toiveet, mikä on yhteisöllisesti kestävämpää. (Denhardt & Denhardt 2001: 392–393, 397) Kyseessä on tasapainottelu kollektiivisten ja yksilöllisten arvojen välillä.

Loppukeskustelussa otamme kantaa siihen, miten hallintotieteen koulukunnat näkyvät nykyisessä lastensuojelun asiakkuudessa. Nähdäänkö lastensuojelun asiakas asiakkaana vai kansalaisena? Entä miten lastensuojelussa tunnistetaan asiakkuus ja osallistuminen?

3 Sosiaalityön asiakkuus

Lastensuojelulain (417/2007, 11§) mukaan lastensuojelusta vastaa kunnassa sosiaalihuollosta vastaava toimielin. Täten lastensuojelu on osa kunnassa toteutettavaa sosiaalityötä. Sosiaalityön asiakkuus poikkeaa muiden julkisten palveluiden asiakkuudesta. Asiakkuutta määrittävät sekä erilaiset auttamis-, hoiva-, terapia-, kasvat- ja kuntoutusinstituutiot että johtamismallit, kuten NPM, ja sopimusohjausjärjestelmä tilaaja-tuottaja-malleineen (Laitinen & Pohjola 2010: 12). Asiakkuutta leimaavat myös riippuvuus sekä vallankäyttö. Palvelujenkäyttäjä on pulmiensa tai elämäntilanteensa vuoksi riippuvaisempi palvelujen antajasta kuin muita julkisia palveluita käyttävät kansalaiset yleensä (Outinen, Holma & Lempiäinen 1994, 59). Sosiaalityö pitää aina sisällään vallankäytön elementin. Usein sosiaalityöntekijä käyttää valtaansa ja objektivoi asiakkaana olevan henkilön. Valan suunnan voi valita, jolloin se voi olla myös positiivista ja mahdollistavaa valtaa. (Pohjola 2010: 55)

Sosiaalityön asiakas ja kansalainen tarkoittavat edelleen eri asioita. Asiakas on yksityisen mikrotason käsite, kun taas kansalaisella viitataan rakenteelliseen tasoon. Tasoja ei kuitenkaan voi tarkastella erillään toisistaan, koska ne toimivat samanaikaisesti, eivätkä ole toisiaan poissulkevia. Kuka tahansa kansalainen voi jossakin vaiheessa elämää joutua sosiaalihuollon asiakkaaksi. (Pohjola 2010: 72) Kansalainen tarkasteleekin sosiaaliturvaa hieman erilaisesta näkökulmasta, yleisemmällä tasolla, kun taas asiakkaan näkökulma on hyvin subjektiivinen, yksilöllinen ja henkilökohtainen. Sosiaaliturvan tarkoitus on paikata yksilön elämässä esiintyviä elämänhallinnan aukkoja tai puutteita ja turvata jokaiselle kansalaiselle tietty elintaso ja hyvinvointi. Ollakseen oikeutettu tiettyihin tukiin, palveluihin tai etuuksiin tulee kansalaisen todistaa täyttävänsä tietyt kriteerit ja viranhaltijalla on oikeus oman harkintansa turvin päättää, täyttyvätkö kriteerit ja missä määrin ne täyttyvät (Pajukoski 2004: 193).

Asiakaskäsitteestä on tullut vakiintunut osa nykyistä sosiaali- ja terveydenhuoltoa ohjaavaa lainsäädäntöä ja normiohjausta. Aluksi termi tuli käyttöön laeissa asiakasmaksuja koskevien lisäysten yhteydessä. Asiakastermiä käytettiin Sotilasvammalaissa (404/1948) vuonna 1985, jolloin siihen lisättiin asiakasmaksuja käsittelevä kohta. Kansanterveyslakiinkin (66/1972) asiakas-termi lisättiin vuonna 1992 asiakasmaksuista annetun lisäyksen kautta. 2000-luvulle tultaessa asiakas-

termillä on kuvattu kansalaisen suhdetta palveluihin aktiivisena ja valintoja tekevänsä yksilönä. Esimerkiksi sosiaalihuoltolakiin (710/1972) asiakas-termi lisättiin kuvaamaan aktiivista valitsevaa asiakasta vuonna 2003 palvelusetelitä koskevan uudistuksen yhteydessä. Lain pykälässä todetaan, että asiakas voi kieltäytyä tarjotusta palvelusetelistä, jolloin kunta on velvollinen ohjaamaan asiakkaan muulla tavoin järjestettyjen palvelujen piiriin.

Sosiaalihuollon palvelut ovat yhä edelleen pääasiassa järjestelmälähtöisiä, joka on vaikeuttanut toimijoiden toimintalähtökohdan kääntämistä asiakkaiden elämään ja arkeen. Palvelujen markkinoistaminen painottaa toimintojen tehokkuutta, taloudellisuutta ja tuottavuutta, joka puolestaan nostaa edelleen keskustelun keskiöön järjestelmäkeskeiset toiminnot, kuten palvelutuotannon, tuotteistamisen, resurssien allokoinnin, kilpailuttamisen ja ohjaus- ja valvontakäytännöt. NPM-perinteen mukaisesti toimintojen arvellaan rakentavan hyvien palveluiden perustan, vaikka ideologioiden logiikat ovat kaukana sosiaalityön ja asiakkaiden arjen todellisuudesta. (Laitinen & Pohjola 2010: 13)

Sosiaalipalveluissa on keskeistä asiantuntijoiden jatkuva läsnäolo koko palveluprosessin ajan. Esimerkkejä tällaisista asiantuntijakeskeisistä palveluista ovat mielenterveyspalvelut, lastensuojelu ja kuntoutuspalvelut. Näissä palveluissa vastuuta ei voida luontevasti siirtää kokonaan asiakkaalle. Tämän vuoksi, kun muissa julkisissa palveluissa puhutaan asiakaskeskeisyydestä tai kuluttajuudesta, päädytään asiantuntijaorganisaatioissa käytännössä tekemään kokonaisvaltaisten asiakaslähtöisten uudistusten sijaan pelkästään argumentaatiomuutosta tai helppoa asennemuutosta. (Suikkanen 2003: 51–52)

Asiakaslähtöisyys käy ilmi pääasiassa käytettävästä retoriikasta, mutta käytännöissä ei juurikaan tapahdu muutosta. Monet lastensuojelun kannalta tarpeelliset toiminnot ovatkin ristiriidassa asiakaslähtöisyyden kanssa. Tämä edellyttää moraalista päätöksentekokykyä, johon vaikuttavat lainsäädäntö, organisaation toimintapolitiikka, muut toimijat sekä yksilön oma ammattietiikka ja moraalit. Vaikka pakkotoimet edellyttävät tahdonvastaisia ja yksilön yksityisyyttä rikkovia toimia, toiminnan perusmotiivi pysyy ennallaan. (Heino 1997: 66–69)

4 Mitä on lastensuojelu?

Suomessa kaikki lastensuojelutoimet on määritelty lastensuojelulaissa (417/2007), mikä tarkoittaa sitä, että lastensuojeluviranomaisen toiminta ja päätökset perustuvat aina lakiin sekä viranhaltijan harkintaan ja tilanteen tulkintaan. Lastensuojelulaki koskee kaikkia maassamme olevia lapsia siitä riippumatta, mikä on

heidän taustansa. Suomessa lastensuojelu järjestetään kunnissa, joissa toiminnasta vastaavat sosiaalityöntekijät. (Lastensuojelu 2011)

Heino (2009: 198) toteaa, että lastensuojelu on käsitteenä monitahoinen ja -sisältöinen. Käsitys lapsesta ja lapsen asemasta on kulttuuri- ja aikasidonnaista, mikä vaikuttaa myös käsityksiin lastensuojelusta. Aikuisten vastuulla on lasten suojelu, mutta lastensuojelu on sosiaalitoimessa suoritettava julkisen vallan tehtävä. Heinin (emt. 210) mukaan lastensuojelu ei muodosta yhtä kuvaa eikä vain yhdenlaista asiakkuusprofiilia. Yksi hankaluus liittyy jo siihen, että puhuttaessa lastensuojelusta lapsen tarvitseman tuen tuottajat ovat yleensä lastensuojelutoimen ulkopuolella prosessin eri vaiheissa. Heino toteaaakin (emt. 211), että lastensuojelun asiakkuutta koskevassa tieto- ja tutkimuspohjassa on kehittämisen tarvetta niin valtakunnan tasolla kuin paikallisesti.

Lastensuojelun keskusliiton (2009) tekemässä selvityksessä ilmenee, että lastensuojelujärjestöissä toteutetaan runsaasti erilaisia lastensuojelun tutkimus- ja kehittämishankkeita. Hanketiedot ovat kuitenkin hajallaan, eivätkä tiedot välttämättä leviä muiden tietoisuuteen kovin hyvin. Kootusti selvityksessä ilmeni, että lapsen etua ja osallisuutta selvitettiin vuosina 2000–2009 viidessä eri hankkeessa ja lastensuojelun kehittämistä selvitettiin yhdeksässä hankkeessa. Muita tutkimus- ja kehittämishankeaiheita olivat mm. maahanmuuttajat, ennaltaehkäisevä työ ja varhainen puuttuminen, perhetyö ja vanhemmuus, sijaishuolto ja päihdetyö. Yliopistoissa ja muissa oppilaitoksissa tehdyt tutkimukset ja opinnäytetyöt olivat myös tärkeässä roolissa lastensuojelun kehittämistyössä. Tutkimusten koordinointi ja tiedon levittäminen on kuitenkin selvästi liian vähäistä.

Lastensuojelun lähtökohta on aina lapsen etu, mikä tarkoittaa, että kaikissa lasta koskevissa päätöksissä työntekijöiden on arvioitava, mikä on juuri tämän lapsen kannalta paras ratkaisu tässä elämäntilanteessa. Lastensuojelulaissa (417/2007) on listattu asioista, joihin lastensuojelun sosiaalityöntekijän on kiinnitettävä huomiota, kun hän arvioi, toteutuuko lapsen etu. On mietittävä esimerkiksi, miten eri ratkaisut turvaavat sen, että lapsen läheiset ja jatkuvat ihmissuhteet säilyvät, tai miten tuetaan lapsen kielellistä, kulttuurista ja uskonnollista taustaa. (Lastensuojelu 2011)

Lapsen edun määrittely voi kuitenkin olla vaikeaa, koska ihmisillä saattaa olla erilaisia käsityksiä siitä, mikä olisi lapselle hyväksi. Lapsen etu ei välttämättä tarkoita sitä, että päätökset ja ratkaisut tehtäisiin aina niin kuin lapsi itse tai hänen vanhempansa haluaisivat. Lapsen mielipide on tärkeä asia, kun punnitaan lapsen etua, mutta lapsen mielipide ja lapsen etu eivät välttämättä ole sama asia. Työntekijä arvioi lapsen etua lain mukaan, joten joskus lastensuojelun työntekijät joutu-

vat tekemään päätöksiä, joista vanhemmat tai lapsi ovat eri mieltä. (Lastensuojelu 2011)

Jokaisella lapsella on oikeus hyvään ja turvalliseen lapsuuteen. Kaikille lapsille kuuluu oikeus kasvaa ja käydä koulua sekä leikkiä ja osallistua. Jokaisella lapsella on oikeus myös suojeluun ja huolenpitoon. Kaikki lasten oikeudet on koottu Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksien yleissopimukseen. Sopimus on yleisesti hyväksytty käsitys siitä, mitä oikeuksia kaikilla lapsilla pitäisi olla siitä riippumatta, mikä on heidän taustansa, kuten kansallisuus, uskonto tai perheen varallisuus. Sopimus koskee kaikkia alle 18-vuotiaita. (Lastensuojelu 2011)

Samasta asiasta säädetään myös lastensuojelulaissa, jonka mukaan lapsella on oikeus turvalliseen ja virikkeitä antavaan kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen. Lapset ovat yhteiskunnassa tärkeä voimavara, mutta usein heidät määritellään heikkona ja vaaroille alttiina ryhmänä, joka puolestaan marginalisoi lapset normista poikkeavana ryhmänä. Koska päävastuu lasten kasvatuksesta on vanhemmilla, riippuvat lasten kasvuolot siitä, millaiset mahdollisuudet perheellä on toteuttaa hoito- ja kasvatustehtävää. (Komiteanmietintö 1985: 1, 3)

Vuonna 2008 lastensuojelulakiin tehtiin lukuisia muutoksia, joista iso osa on luonteeltaan teknisiä, mutta osa muutoksista oli sisällöllisiä käsittäen merkittäviä uudistuksia lastensuojelun arkityöhön. Keskeisimpiä muutoksia lastensuojelun näkökulmasta ovat päätöksenteon siirtäminen kunnille silloin, kun on kyse lapsen sijoittamisesta vanhempansa luo vankilaan sekä säännökset ennakkolisesta lastensuojeluilmoituksesta ja pyynnöstä lastensuojelutarpeen arvioimiseksi.

5 Lastensuojelun asiakkuus – kuka onkaan asiakas?

Lastensuojelulaissa näkyy selkeästi asiakkuus-käsitteen käytössä tapahtunut muutos. Kumotussa lastensuojelulaissa (683/1983) ei käytetty lainkaan termiä asiakas, mutta uudessa, voimassa olevassa lastensuojelulaissa (417/2007) huostaan otetuista lapsista käytetään nimitystä lastensuojelun asiakas. Negatiivisten ja tahdonvastaisten toimenpiteiden kohteena olevaa vajaavaltaista kansalaista kutsutaan tässä tapauksessa asiakkaaksi. Asiakassuhteen alkamista kuvataan kuitenkin positiivisessa hengessä asiakkaaksi tulemisena tai valikoitumisena (ks. Heino 2007). Tässä yhteydessä voidaan tulkita, että asiakas-termin käyttö kuvastaa termin käsitteellistämistä suhteena, ei niinkään suhteen laatua kuvaavana terminä. Lain tarkoituksena on turvata lapsen kasvuympäristön turvallisuus, lapsen normaali kehitys ja erityinen suojelu. Pakkotoimet lastensuojelun yhteydessä toteuttavat pienimmän pahan periaatetta (Heino 1997: 68).

Heino (1997: 15–25) kuvaa lastensuojelun asiakkuutta hämäräksi kentäksi. Tähän hämäryyteen vaikuttaa moni asia, mutta ongelmakenttään liittyy sekä ammatillisia että hallinnollisia näkökohtia. Heinin (emt. 16) mukaan hallinnollisesti kysymys on asiakkaan oikeusturvasta, sillä kun asiasta tehdään päätös, siitä seuraa väistämättä erityyppisiä oikeuksiin ja velvollisuuksiin liittyviä asioita sekä asiakkaalle että kunnalle. Heino toteaa, että perinteisesti lastensuojelun sosiaalityöntekijöitä on kritisoitu joko siitä, että lasten tilanteeseen puututaan liian myöhään tai siitä, että tilanteeseen puututaan liian varhain. Heino (1997: 379) toteaa lastensuojelun työntekijän joutuvan tekemään erityisiä ja vaikeita valintoja. Hän joutuu miettimään, keiden etuja poljetaan lapsen edun nimissä, kenelle olla lojaali, kenen edut ovat ensisijaiset. Periaatteessa valinta on osoitettu lainsäädännöllisesti, mutta käytännön työssä valinnat eivät ole välttämättä kovin suoraviivaisia eivätkä yksinkertaisia.

Lastensuojelun tutkimus on lisääntynyt 1990-luvulta lähtien. Usein näkökulmat tutkimukseen ovat kuitenkin viranomaislähtöisiä, jolloin asiakkuuskin määrittyy eri tavoin. Viranomaistoiminnassa korostuvat toimiminen hallinnollisesti oikein, luottamuksellisuus ja toisaalta salailu (Heino 1997: 17, 231). Heino (1997: 378) omassa tutkimuksessa selviää, että lastensuojelutapauksissa lapsinäkökulma on implisiittisesti aina olemassa, mutta tutkittujen tapausten mukaan lapset ovat usein näkyvissä vasta vireille tulon ja alkuvaiheen kuvausten jälkeen. Siihen asti lasta kuvataan vanhempien kanssa käydyn keskustelun perusteella. Lasta ei yksilöidä viranomaisten muistiinpanoissa ja usein lapsen vaikeudet jäävät vanhempien vaikeuksien varjoon. Heino pohtii sitä, millä tavoin aikuis-/perhe- ja lapsinäkökulmat ovat toisilleen vastakkaiset. Lastensuojelun asiakkuus on sisällöltään muuntuva käsite, jossa prosessin eri vaiheissa eri henkilöillä on vahvempi asiakkaan rooli. Oleellisinta olisi Heino mukaan kuitenkin se, että lapsen näkökulma olisi eksplisiittisesti esillä ja toiminnan lähtökohtana eikä niinkään kysymys siitä, kuka milloinkin on asiakas.

Mahkonen (2007: 6–7) toteaa, että lait muuttuvat vuosien myötä, mutta käytännön työssä kohdatut kysymykset pysyvät suhteellisen samoina. Lastensuojelussa kaivataan usein täsmällisiä vastauksia moniammatilliseen yhteistyöhön ja salassapitoon, itsemääräämisoikeuteen ja sen kaventamiseen, huostaanottoihin ja sijaishuoltoihin liittyvistä asioista. Usein sama ongelma voidaan ratkaista monella vaihtoehtoisella tavalla, sillä laki on niin kuin sitä tulkitaan (emt. 17). Oikeudellisen sääntelyn piirissä lapsia koskevan ala- ja yläikärajan tulee myötäillä lapsen todellisuutta (emt. 89).

6 *Lastensuojelu ja moraalinen käänne*

Pääsääntöisesti vanhemmilla on oikeus päättää lapsen hoidosta, kasvatuksesta, asuinpaikasta ja muista lasta koskevista asioista. Päätöksiä tehtäessä on kiinnitettävä huomiota myös lapsen mielipiteeseen. Lastensuojelun avohuollon tukitoimien aikana vanhemmilla on oikeus päättää kaikista lapsen asioista. Lain periaate on, että kun lapsen asioihin puututaan, on pyrittävä hyvään yhteistyöhön vanhempien kanssa. Vanhemmuus ei lopu lapsen huostaanottoon tai sijoitukseen, mutta näissä tilanteissa vanhempien päätäntävaltaa rajoitetaan. Vanhemmat ovat edelleen lapsen huoltajia, mutta lapsen olinpaikasta sekä hoidosta, kasvatuksesta ja huolenpidosta päättää kunnan sosiaalitoimi. Päätökset pyritään edelleen tekemään yhteistyössä vanhempien kanssa. Vanhemmilla on huostaanoton ja kiireellisen sijoituksen aikana oikeus saada tietoa lapsensa asioista ja pitää yhteyttä lapseen. Vanhemmilla on aina oikeus ilmaista oma mielipiteensä lastensuojelutoimista. Joskus lastensuojelutoimet ovat sellaisia, joista vanhemmat ovat eri mieltä. Viranomaisilla on velvollisuus kertoa vanhemmille heidän oikeuksistaan. Jos vanhemmat kokevat, että heitä on kohdeltu väärin, heillä on oikeus ottaa yhteyttä kunnan sosiaaliasiamieheen. (Lastensuojelu 2011)

Vaikka perusoikeudet on turvattu yksilöille, malliin on ideologisenä taustana kuulunut myös perhe. Tämä perheideologia vaikuttaa siihen, millainen lapsen asema on. Käytännössä se on merkinnyt sitä, että lapsen oikeudet eivät välttämättä ole lisääntyneet samaa vauhtia kuin teoriassa. (Nieminen 1990: 55–56) Nieminen (emt. 67–68) toteaa kuitenkin, että perheen yhtenäisyydellä on kaksi puolta. Toisaalta se on nähtävä positiivisena asiana (emt. 59–67), mutta perheen yhtenäisyyden nimissä saatetaan myös loukata lapsen oikeuksia.

Perhe on lapsen ensisijainen, mutta ei ainoa elinpiiri. Lasten arkipäivään kuuluvat vahvasti myös päivähoito, koulu ja harrastukset. Yhteiskunta on ottanut vastuulleen monia aiemmin perheelle ja lähiyhteisölle kuuluneita tehtäviä, mikä vaikuttaa myös siihen, miten lapsen asema yhteiskunnassa ja yhteiskunnallisena toimijana nähdään. (Bardy 2009: 233–234) Lasten elinolot ja -ympäristö vaikuttavat perheen elämään paljon, kuten myös kulttuurisidonnaiset tekijät. (Lammi-Taskula & Bardy 2009: 66)

Lastensuojelussa on siirrytty ongelmia ennaltaehkäisevästä politiikasta ja rakenteiden kehittämiseen varhaiseen puuttumiseen (Satka 2010: 208). Varhaisesta puuttumisesta on tullut uusi lastensuojelutoimenpiteitä kuvaava käsite. Julkisen hallinnon muutos tapahtui samaan aikaan moraalitalouden esiinnousun kanssa. Samalla etsittiin myös olosuhteisiin sopivien hallinnan tapoja. Lapset nähtiin tulevaisuutta turvaavana potentiaalina, jonka yhteiskunnallistaminen edellyttää määrätietoista puuttumista valtiovallan taholta. (Satka 2010: 204) Varhainen

puuttuminen on 1990-luvun laman jälkeistä manageristista läpinäkyvyyden ja epäluottamuksen kulttuuria, jota uudet johtamisen ja hallinnan käytännöt ovat tehokkaasti levittäneet. Varhainen puuttuminen on Partonin mukaan (2006) tapa suojata yhteiskuntaa potentiaalisilta häiriköiltä. Harrinkari (2008) esittää, että varhaisesta puuttumisesta on muodostunut lasten ja nuorten hallintatavan uusi strategia. Varhainen puuttuminen on tasapainoilua yhteiskunnan suojelun ja lapsiin investoinnin välillä. Siitä on myös tullut keskushallinnolle tehokas ja käytännöllinen väline, mikä siirtää päävastuun ongelmien ehkäisystä julkiselta vallalta perheille, lähiyhteisöille, järjestöille ja paikallisille viranomaisverkostoille (Satka 2009: 29–30; Satka 2010: 216–217).

Uusliberalististen ajatusten myötä hyvinvointidiskurssi siirtyy aina yhteisvastuusta yksilön vastuuseen. Satkan (2009: 27) yhteiskunnassa tapahtunut moraalinen käänne näkyy parhaiten seuraamalla lapsiperheisiin liittyneiden aloitteiden sisältöä eduskunnassa. Hyvinvointivaltion rakentumisen aikana tehtiin pääasiassa rakenteellisia määrärahalisäysesityksiä turvaamaan lasten ja perheiden tarpeita. Vuosituhannen vaihteessa esitysten sisältö muuttui arkea kannattelevista rakenteista lapsiin ja nuoriin yksilöllisinä toimijoina. Lisäksi teemoina olivat tarpeiden sijaan oikeuden ja järjestyksenpidon alueet. Lasten ja lapsiperheiden asiat määriteltiin hyvin usein ongelma- ja riskikielen kautta. Tavoitteena oli elinvoimaisen yhteiskunnan turvaaminen. Samalla lastensuojelu alkoi saada yhtymäkohtia toimintamuotona rikollisuuden ehkäisyn kanssa. Tämä uusliberalismin sävyttämä toiminta antaa lapsuudesta kuvan riskialttiina ajanjaksona, jolloin lasta on suojattava ulkoiselta pahalta, mutta myös lapsuuteen liitetystä sisäiseltä pahalta.

7 Lasten ja nuorten asiakuus marginaalissa

Lastensuojelulain mukaan lapsella tarkoitetaan alle 18-vuotiasta henkilöä ja nuorella taas 18–20-vuotiasta (Lastensuojelulaki 417/2007, 6§). Nuorisolain (72/2006, 2§) mukaan nuoria ovat kaikki alle 29-vuotiaat henkilöt. Nuorisolaki ei tunne alaikärajaa. Lapsuus ja nuoruus ovat käsitteitä, joiden määrittely on aika- ja kulttuurisidonnaista. Käsitteet, sellaisina kuin ne tänä päivänä tunnemme, alkoivat kehittyä 1800- ja 1900-lukujen taitteessa. Yleisesti ottaen lapsuuteen ja nuoruuteen edelleenkin liittyy ajatus epävalmiista yksilöstä, jonka täytyy kehittyä saavuttaakseen yhteiskunnan täysivaltaisen jäsenyyden edellyttämät tiedot ja taidot. (Bernardes 1997: 106–109, 111) Lapsuus nähdään sosialisoinnin kannalta merkittävänä ajanjaksona, jolloin lapsia tulee kasvattaa sekä suojata vahingoittavilta tekijöiltä.

Asiakuus-käsitteen käytön myötä on virinnyt keskustelu jokaisen oikeudesta, kyvyistä ja mahdollisuuksista hyödyntää asiakkuuttaan ja sen mukanaan tuomia

vaihtoehtoja. Yhteiskunnan täysivaltainen osallisuus edellyttää tiettyjen kriteerien täyttymistä. Kriteerit ovat joko normatiivisia tai lainsäädäntöön perustuvia tai äänettämiä yhteiskunnallisia sopimuksia. Yhteiskunnallinen osallisuus ja täysivaltainen asiakkuus edellyttävät täyttä toimintakykyä, kykyä päätöksentekoon sekä valtaa käyttää kykyjään. Oikeus kompetenssiin (kelpoisuuteen) on juuri keskeinen osa itsemääräämisoikeutta, joka on täysivaltaisen yhteiskunnallisen toiminnan edellytyksenä. Oikeustoimikelpoisuus alkaa täysi-ikäisyyden myötä. Ihmisoikeudellisen yleisperiaatteen mukaan jokaisen oikeudet tulee turvata myös tilanteissa joissa yksilö ei pysty toimimaan omasta puolestaan. Sosiaalihuollon asiakkaan oman tahdon selvittämisestä määrätään sosiaalihuollon asiakaslaissa (812/2000). Täysi-ikäisistä ja alaikäisistä säädetään erikseen, mutta alaikäisyys ei kuitenkaan siirrä päätäntävaltaa huoltajille. (Saarenpää 2010: 91–92)

Sosiologit James, Jenks ja Prout (1998: 210–211) tarkastelevat lapsuutta ja nuoruutta yhtenä vähemmistöryhmänä. Lapset eriytetään rakenteellisesti yhteiskunnasta ja sitä kautta he ovat institutionalisoidun ja legitimoidun vallankäytön kohteena. Modernille maailmalle tyypilliset siirtymät elämänvaiheesta toiseen tai yhteiskunnan tasolta toiselle aiheuttavat ulkopuolisuuden, marginalisaation kokemuksia. Nuoruus nähdään yhtenä tällaisena yhteiskunnallisena siirtymänä, jossa integroituminen yhteiskuntaan ja täysivaltaiseen aikuisuuteen on vielä kesken. Marginalisaatio eroaa syrjäytymisestä siinä, että siihen ei välttämättä liity ulkoisesti havaittavissa olevaa huono-osaisuutta ja sitä voi esiintyä yhteiskunnan eri kerroksissa kaikilla toimijatasoilla. (Järvinen & Jahnukainen 2001: 139–142) Suomalaisessa syrjäytymiskeskustelussa syrjäytymiskäsitteen rinnalle nousi 1990-luvulla marginalisaation käsite. Marginalisaatio ymmärretään usein syrjäytymiskäsitteen synonyyminä. Marginalisaatio on käsitteenä kuitenkin laajempi ja kuvaa erinomaisesti ihmisen kokemuksia ja elämän merkityksiä. Se kattaa sivullisuuden, erilaisuuden ja toiseuden kokemukset. (Granfelt 1998: 80; Järvinen & Jahnukainen 2001: 139)

Yhteiskunnallinen osattomuus perustuu yksilöiden väliseen epätasa-arvoon, joka on syntynyt jälkiteollisen järjestelmän sivutuotteena. Epätasa-arvoisuuden pohjalta on monia eri tekijöitä jotka liittyvät muun muassa yksilön taitoihin, yhteiskunnalliseen panokseen, auktoriteettiin ja valta-asemaan (Selznick 1998: 63). Lehtonen, Heinonen ja Rissanen (1986: 18–37) kuvaavat syrjäytymistä kolmessa eri ulottuvuudessa: tuotantoelämän ulkopuolisuudeksi, sosiaalisen yhteisyyden ulkopuolisuudeksi ja vallan puutteeksi.

Osattomuus ja osallistumattomuus määritellään usein yksilöitä yhdistäviksi yhteisiksi ominaisuuksiksi, jotka perustuvat johonkin yksilöön liittyvään ominaisuuteen. (Juhila 2006: 55) Gaullierin (1992: 182–183) mukaan seuraavat henkilökoh-

taiset ominaisuudet johtavat ulkopuolisuuteen ja osattomuuteen erityisesti työelämästä; 1) henkilöt, joiden kvalifikaatiotaso on normaalia heikompi, 2) ulkomaalaiset, 3) nuoret, 4) naiset ja 5) ne, jotka ei elä yhteiskunnan normien mukaisesti (rikolliset, päihteidenkäyttäjät, vammaiset).

8 Osallisuus ja puhevalta

Oranen (2008: 14–16) toteaa, että vahvin lähestymistapa lastensuojelussa ja lasten osallisuudessa on ollut asiantuntija lapsen tarpeiden määrittäjänä. Lapsi ei tällöin ole itse välttämättä aktiivinen osapuoli eikä kyseenalaistaja. Suomeen perustettiin kuitenkin vuonna 2005 sosiaali- ja terveysministeriön yhteydessä toimiva lapsiasiavaltuutettu, joka on itsenäinen valtion viranomainen ja perustettu eduskunnan säätämällä lailla. Institutionaalinen lähestymistapa on tarjonnut lapsille ja nuorille vaikuttamiskanavina erilaisia parlamentteja ja neuvostoja. On kuitenkin asia erikseen, mikä näiden vaikuttamiskanavien todellinen merkitys on lastensuojelun asiakkaiden kannalta. Lasten ja aikuisten vastavuoroisessa suhteessa kummallakin osapuolella on oma asiantuntemuksensa. Lastensuojelun asiakkuuden kannalta olisi merkittävää saattaa lapset aidosti vuorovaikutukseen siitä, mitä on tapahtumassa, ettei lapsille kasva tunne ulkopuolisuudesta tai kohtalon armoilla olemisesta. Tunne voisi rohkaista lasta merkittävästi myös suojelemaan itseään tilanteissa, joissa on vaara tulla uudelleen kaltoinkohdeksi. Lastensuojelun henkilökunnalle vastavuoroisuus tarjoaa työkalun parantaa toiminnan vaikuttavuutta ja päätöksenteon mielekkyyttä. Aito asiakas-työntekijä -kohtaaminen voi tuottaa vahvan kokemuksen myös lastensuojelun parissa työskenteleville.

YK:n yleissopimuksessa lapsen oikeuksista 12 artiklassa määritellään lapsen oikeudesta ilmaista mielipiteensä häntä koskevissa asioissa. että lapsen näkemykset on otettava huomioon iän ja kehitystason mukaisesti. Lapsen tulee olla osallisena määrittäessä ja arvioitaessa hänen etuaan lastensuojelullisissa toimenpiteissä. Lapsen oikeus osallisuuteen on vahvasti turvattu nykyisessä lainsäädännössä. Perustana lainsäädännölle on juuri tuo yleissopimuksen 12 artikla. Suomen perustuslain (731/1999, 6§) mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä ja lapsella on oikeus vaikuttaa häntä koskeviin asioihin lapsen kehitystä vastaavalla tavalla. Säännös löytyy vastaavana myös sosiaalihuollon asiakaslaista. Näistä johtuen lapsi on aina asianosainen häntä koskevassa asiassa ja lapsen näkökulma tulee huomioida ja häntä tulee informoida toimenpiteistä, jotka vaikuttavat hänen elämäänsä. Lapsella tulee olla mahdollisuus vaikuttaa häntä koskeviin asioihin, mikä näkyy lastensuojelulain periaatteessa lapsen osallisuudesta. Lapsen osallisuudesta on lastensuojelulain ohella säädetty muissakin laeissa, mikä merkitsee

sitä, että lapsen asema lasta koskevista asioissa on suojattu erittäin vahvasti lainsäädännöllä. (Saastamoinen 2010: 65–66)

Puhevalta pitää sisällään oikeuden tulla kuulluksi päätöksenteossa ja hakea muutoksia viranomaisten tekemiin päätöksiin. Alaikäisen lapsen vanhempi tai huoltaja edustaa lasta häntä koskevista asioista sekä voi käyttää puhevaltaa lapsen puolesta. Lapsen yleinen puhevalta alkaa hänen täytettyään 15 vuotta, mutta lastensuojeluasioissa puhevalta on myös 12 vuotta täyttäneellä lapsella. Tämän ikäisellä lapsella on oikeus hakea huostaanoton tai kiireellisen sijoituksen lopettamista, valittaa kiireellistä sijoitusta koskevasta päätöksestä, vaatia sijaishuollon muutosta sekä valittaa niitä koskevista ratkaisuksista, vaatia avohuollon tukitoimia sekä hakea muutosta yhteydenpidon rajoittamista koskevaan päätökseen. (Räty 2007: 127–129)

9 *Loppukeskustelu*

Tämän artikkelin tarkoitus oli tuoda esiin hallintotieteen näkökulmia lastensuojelun asiakkuutta käsittelevään keskusteluun. On selvää, että lastensuojelun asiakkuutta määrittää pitkälti lainsäädännöstä nouseva viitekehys. Tämän lisäksi käytänteisiin vaikuttaa se, millainen on toimialan yhteiskunnallinen asema, sosiaalisen ammatitieteen ja toimivallan ja harkinnankäyttö.

Julkisessa hallinnossa asiakkuuden käsite on pitkälti juurtunut New Public Management -oppisuunnan rantauttamana. Oppisuunta on lähtöisin yksityiseltä sektorilta, jossa toiminnan kohteen mielletään aina olevan asiakas. Käsite otettiin sellaisenaan suomalaiseen hyvinvointikeskusteluun, pohtimatta millaisia konnotaatioita käsitteeseen sisältyy. Julkisissa palveluissa asiakas-käsite ei kuitenkaan ole yhtä yksiselitteinen. Sosiaalipalveluihin kuuluvassa lastensuojelussa käsite monimutkaistuu entisestään. Kansalaisen asema sosiaalitoimen asiakkaana on aina tasapainottelua itsemääräämisoikeuden, riippuvuuden, oikeudenmukaisuuden ja vallankäytön välillä.

Uudempi hallintotieteen oppisuunta, New Public Service, on nostanut uudelleen vahvemmin esiin julkisten palveluiden osalta tarpeellisen kansalais-käsitteen. Tällä pyritään siihen, että asioita katsottaisiin myös julkisen edun nimissä. Käsitteellä sellaisenaan sopii kuitenkin huonosti lastensuojeluun, jossa tapaukset ovat uniikkeja eivätkä kaikilta osin ainakaan yleistettävissä. Julkisen edun merkitys lastensuojelussa onkin nähtävä ensisijaisesti yhteiskunnallisena oikeudenmukaisuutena, pyrkimyksenä kansalaisten tasapuoliseen kohteluun, sosiaalisen turvallisuuden ja yhteiskuntakelpoisten kansalaisten kasvattamisena.

On kuitenkin selvä, että lastensuojelun kysymyksissä asiakas on helpommin sisäistettävissä oleva termi verrattuna kansalais-käsitteeseen. Kuka on sitten lastensuojelun asiakas? Kuten artikkelissamme on tullut esiin, kysymys on määriteltävä osin tapauskohtaisesti. Lainsäädännössä lapsi määritellään ensisijaisesti lastensuojelun asiakkaaksi, mutta myös lapsen perhe on epäsuorasti lastensuojelullisten toimien asiakkaina. Lastensuojelun asiakkuus ei kuitenkaan täytä perinteisiä asiakkuuteen liitettyjä määritteitä. Alaikäinen ja holhouksenalainen lapsi joutuu tyytymään toisten tekemiin päätöksiin. Hänellä on oikeus ilmasta mielipiteensä, mutta päätökset eivät perustu siihen vaan viranomaisten harkintaan ja tulkintaan, pyrkimyksenä lapsen edun huomioiminen parhaimmalla mahdollisella tavalla. Asiakkuus typistyy oikeuteen ilmaista mielipiteensä. Osallistumisen kokemus tulisi olla vahvempi.

Hallintotieteen oppisuuntien tarjoama asiakkuus-keskustelu ei suoraan vastaa osallistumisen problematiikkaan, mutta nostaa esiin yksilöllisyyden, mikä tulee näkyä lastensuojelua koskevissa toimissa ja päätöksissä. Yksilökeskeisen asiakkuus-käsitteen lisäksi on silti huomioitava myös perinteiset julkisen sektorin arvot, kuten päätöksenteon oikeudenmukaisuus ja tasapuolisuus. Myös lastensuojelussa tulisi pyrkiä toimintamalleihin, jotka turvaisivat yhdenmukaisen ja oikeudenmukaisen kohtelun kaikille, unohtamatta jokaisen lapsen yksilöllisyyttä ja elämäntilanteen ainutlaatuisuutta.

Lähteet

- Bardy, M. (2009). Hyvinvoinnin ulottuvuudet perheen ja yhteiskunnan suhteissa. Teoksessa J. Lammi-Taskula, S. Karvonen & S. Ahlström (toim.). *Lapsiperheiden hyvinvointi*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 226–240
- Bernardes, J. (1997). *Family studies – an introduction*. London: Routledge.
- Denhardt, R. B. (2004). *Theories of Public Organization*. Fifth edition. United States: Thomson Wadsworth.
- Denhardt, R. B. & Denhardt, J. V. (2000). The New Public Service: Serving rather than Steering. *Public Administration Review* 60: 6, 549–559.
- Denhardt, R. B. & Denhardt, J. V. (2001). The New Public Service: Putting Democracy First. *National Civic Review* 90: 4, 391–400.
- Denhardt, J. V. & Denhardt, R. B. (2003). *The New Public Service: Serving, not Steering*. Armonk, New York: M.E. Sharpe.
- Gaullier, X. (1992). La machine à exclure. *Le débat* 69, 168–188.
- Granfelt, R. (1998). *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Harrinkari, T. (2008). *Riskillä merkityt. Lapset ja nuoret huolen ja puuttumisen politiikassa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- Haveri, A. (2000). *Kunnallishallinnon uudistukset ja niiden arviointi*. Acta 124. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Haveri, A. (2002). Uusi julkisjohtaminen kunnallishallinnon reformeissa. *Hallinnon tutkimus* 21: 1, 4–19.
- Heino, T. (1997). *Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa: Sosiaalityöntekijän tuottama määräytyminen lastensuojelun asiakkaaksi*. Helsinki: Stakes.
- Heino, T. (2007). *Keitä ovat uudet lastensuojelun asiakkaat? Tutkimus lapsista ja perheistä tilastolukujen takana*. Stakesin työpapereita 30/2007.
- Heino, T. (2009). Lastensuojelu – kehityskulkuja ja paikannuksia. Teoksessa J. Lammi-Taskula, S. Karvonen & S. Ahlström (toim.). *Lapsiperheiden hyvinvointi*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 198–214.
- Hood, C. (1991). A Public Management for All Seasons? *Public Administration* 69: 2, 3–19.
- James, A., Jenks, C. & Prout, A. (1998). *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity Press.

Jääntti, S. (2008). *Kansalainen terveystalvuluja valitsemassa: Kolmivaiheinen valintamalli julkisissa ja yksityisissä lääkitripalveluissa*. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 154.

Järvinen, T. & Jahnukainen, M. (2001). Kuka meistä onkaan syrjäytynyt? Marginalisaation ja syrjäytymisen käsitteellistä tarkastelua. Teoksessa M. Suutari (toim.) *Vallattomat marginaalit. Yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja yhteiskunnan reunoilla*. Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 20. 125–151.

Kansanterveyslaki 28.1.1972/66

Kelly, R. M. (1998). An Inclusive Democratic Polity, Representative Bureaucracies, and the New Public Management. *Public Administration Review* 58: 3, 201–208.

Komiteanmietintö (1985). *Lasten kasvuolujen ja palvelujen kehittäminen*. Lastensuojelutoimikunta 1982:n mietintö III. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Laitinen, M. & Pohjola, A. (2010). Asiakkuus – sosiaalityön ydinteema. Teoksessa M. Laitinen & A. Pohjola. *Asiakkuus sosiaalityössä*. Helsinki: Gaudeamus. 7–15

Lammi-Taskula, J. & Bardy, M. (2009). Vanhemmuuden ilot ja murheet. Teoksessa J. Lammi-Taskula, S. Karvonen & S. Ahlström (toim.). *Lapsiperheiden hyvinvointi*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 60–67.

Lapsiasiavaltuutettu (2011). *Huostaanotetut lapset ja nuoret pääsevät ääneen*. Tiedote 7.6.2011. [Viitattu 8.6.2011] Saatavissa: <http://www.lapsiasia.fi/nyt/tiedotteet/tiedote/view/1561852>.

Lastensuojelu (2011). *Lastensuojelun info*. [Viitattu 2.6.2011] Saatavissa: <http://www.lastensuojelu.info/fi/lastensuojelun-perusta.html>.

Lastensuojelulaki 13.4.2007/417

Lastensuojelulaki (kumottu) 5.8.1983/683

Lastensuojelun keskusliitto (2009). *Lastensuojelun tutkimus- ja kehittämishankkeet Lastensuojelun keskusliitossa ja sen jäsenjärjestöissä 2000-luvulla*. S. Kempainen, K. Muuronen & A. Niskanen (toim.). Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.

Lehtonen, H., Heinonen, J. & Rissanen, P. (1986). *Syrjäytymiskäsitteen käytön ongelmia*. Sosiaalihuollituksen julkaisuja 12/1986. Helsinki.

Lähdesmäki, K. (2003). *New Public Management ja julkisen sektorin uudistaminen: Tutkimus tehokkuusperiaatteista, julkisesta yrittäjyydestä ja tulosvastuusta sekä niiden määrittämisestä valtion keskushallinnon reformeista Suomessa 1980-luvun lopulta 2000-luvun alkuun*. Acta Wasaensia 113. Vaasan yliopisto.

Mahkonen, S. (2007). *Lastensuojelu ja laki*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Nieminen, L. (1990). *Lasten perusoikeudet*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.

Nuorisolaki 27.1.2006/72

Oranen, M. (2008). *Mitä mieltä? Mitä mieltä! Lasten osallisuus lastensuojelun kehittämisessä*. Sosiaali- ja terveysministeriön Lastensuojelun kehittämisohjelman osaraportti. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto ry.

Outinen, M., Holma, T. & Lempinen, K. (1994). *Laatu ja asiakas: Laatutyöskentely sosiaali- ja terveysalalla*. Helsinki: WSOY.

Pajukoski, M. (2004). Asiakkaan asema sosiaali- ja terveydenhuollossa – oikeudellinen näkökulma. Teoksessa M. Heikkilä & M. Roos (toim.). *Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelukatsaus 2005*. Helsinki: Stakes. 176–204.

Palfrey, C., Thomas, P. & Phillips, C. (2006). Health Services Management: What Are the Ethical Dimensions? *International Journal of Public Sector Management* 19: 1, 57–66.

Parton, N. (2006). *Safeguarding Childhood. Early Intervention, and Surveillance in the Late Modern Society*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Pohjola, A. (2010). Asiakas sosiaalityön subjektina. Teoksessa M. Laitinen & A. Pohjola (toim.). *Asiakkuus sosiaalityössä*. Helsinki: Gaudeamus. 19–74.

Pollitt, C. (2003). *The Essential Public Manager*. Philadelphia: Open University Press.

Räty, T. (2007). *Uusi lastensuojelulaki*. Helsinki: Edita Publishing Oy.

Saarenpää, A. (2010). Kansalainen, yksilö oikeudellisesti kaiken keskipisteenä. Teoksessa M. Laitinen & A. Pohjola (toim.). *Asiakkuus sosiaalityössä*. Helsinki: Gaudeamus. 75–137.

Saastamoinen, K. (2010). *Lapsen asema sijaishuollossa: Käsikirja arjen toimintaan*. Helsinki: Edita Publishing Oy.

Salminen, A. (2008). *Julkisen toiminnan johtaminen: Hallintotieteen perusteet*. 2. painos. Helsinki: Edita.

Satka, M. (2009). Varhainen puuttuminen, moraalinen käänne ja sosiaalisen asi-
antuntijat. *Yhteiskuntapolitiikka* 74: 1, 17–32.

Satka, M. (2010). Varhainen puuttuminen ja sosiaalityö. Teoksessa M. Laitinen & A. Pohjola (toim.). *Asiakkuus sosiaalityössä*. Helsinki: Gaudeamus. 181–218.

Selznick, P. (1998). Social justice: a communitarian perspective. Teoksessa A. Etzioni (toim.). *The essential communitarian reader*. Oxford: Rowan and Littlefield. 61–72.

Sosiaalihuoltolaki 17.9.1982/710

Sotilasvammalaki 28.5.1948/404

Suikkanen, A. (2003). Sosiaalipolitiikan yksilölähtöinen tulkintatapa? Teoksessa M. Laitinen & A. Pohjola (toim.). *Sosiaalisen vaihtuvat vastuut*. Jyväskylä: PS-kustannus. 35–58.

Suomen perustuslaki 11.6.1999/731

Vigoda, E. (2002). From Responsiveness to Collaboration: Governance, Citizens, and the Next Generation of Public Administration. *Public Administration Review* 62: 5, 527–540.

Virtanen, T. (2000). Changing Competences of Public Managers: Tensions in Commitment. *The International Journal of Public Sector Management* 13: 4, 333–341.

NUORTEN MIELESTÄ KUNNON KANSALAINEN ON LAINKUULIAINEN JA VASTUULLINEN

Kirsi Lähdesmäki

1 Johdanto

Kunnon kansalainen maksaa veronsa, tottelee lakia ja arvostaa työntekoa. Tämä on kunnollisen suomalaisen profiili. (Salminen & Ikola-Norrbacka 2009: 26–33) Käsitys on yhteiskuntamyönteinen ja poliittis-hallinnollisen järjestelmän kanta siihen millainen rooli kansalaisella yhteisössä on. Kansalaiset tuntuvat ajattelevan samoin.

Salmisen ja Ikola-Norrbackan (2009: 23–28) mukaan kansalaisten mielipiteille tulisi antaa suurempi painoarvo heitä itseään koskevissa asioissa. Siten toteutetaan aktiivista kansalaisuutta ja edistetään kansalaisten kunnioitusta hallintoa kohtaan. Ottamalla kansalaisten mielipiteet huomioon palveluja kehitettäessä, heidät parhaiten sitoutetaan päätöksentekoon. Kansalaisten näkemykset kunnon kansalaisuudesta kertovat jotain myös siitä, millaiseksi kansalaiset kokevat hallinnon ja yhteiskunnan, ja erityisesti millainen hallinnon tulisi olla vastatakseen kansalaisten tarpeisiin ja odotuksiin. Nuorten käsityksiä on myös tärkeä selvittää, sillä heidän näkemyksensä heijastelevat yhteiskunnan arvojen muutosta (Helve 2007: 297).

Nuorisotutkimuksessani ”Hyvää hallintoa – Ketä kiinnostaa” (Lähdesmäki 2010) kysyttiin nuorten mielipiteitä reilusta yhteiskunnasta, politiikasta, kunnon kansalaisuudesta, osallistumisesta ja yhteiskunnan eettisistä haasteista. Tutkimusaineisto koottiin informoituna kyselynä kuudessa lukiossa keväällä 2009. Kyselyyn vastasi kaikkiaan 1130 nuorta Kiviniityn lukiosta Kokkolasta, Kauhajoen, Kyrönmaan, Seinäjoen ja Vaasan lyseon lukioista sekä Tikkurilan lukiosta Vantaalta.

Tutkimus on osa ”*Kansalaiset ensin? Eettinen hallinto kansalaisten arvioimana*” tutkimushanketta, joka on toteutettu Vaasan yliopiston julkisjohtamisen yksikössä, ja jota rahoitti Suomen Akatemia. Nuorten käsityksiä on mahdollista verrata hankkeessa aiemmin toteutettuun laajaan kansalaiskyselyyn (Salminen & Ikola-Norrbacka 2009).

Tässä artikkelissa tarkastelen nuorten mielipiteitä ja käsityksiä kunnon kansalaisen hyveistä. Se kertoo nuorten näkökulman siihen millainen kansalainen on ihan-

teellisena yhteiskunnallisena toimijana. Nuoria kasvatetaan kansalaisuuteen kohteissa ja kouluissa.

2 *Kansalaishyveet ja kansalaiskasvatus*

Millainen on hyvä kansalainen? Millaisia hyveitä kansalaisella voi olla? Hyve tarkoittaa pysyvää ja vahvaa valmiutta tehdä hyvää. Hyve on eettisesti arvokas luonteenpiirre, jota kasvatuksella voidaan vahvistaa. Hyveellinen ihminen haluaa ilman pakkoa tehdä hyvää. Lainkuuliaisuus ja tapojen noudattaminen kuuluvat hyveisiin. Hyve on myös valmiutta toimia ja valita oikein. Hyveellisellä ihmisellä on rohkeutta toimia vakaumuksensa mukaan. (Salminen 2009: 8–9)

Eri yhteisöissä määritellään eri tavoin sitä, millainen on yhteisön kannalta hyvä jäsen. Kunnan kansalaisuus liittyy filosofisessa tarkastelussa vahvasti kansalaishyveen käsitteeseen. Kansalaiskasvatuksella on pyritty kehittämään näitä hyveitä, ajattelun ja toiminnan tapoja, tulevissa kansalaisissa. On ajateltu, että kansalaisen valmiudet ja erityiset kansalaishyveet kehittyvät parhaiten kansalaistoiminnassa itsessään. (Nivala 2006: 61, 72–73; Nivala 2007: 97–98)

Syntyessään ihminen ei ole vielä täysivaltainen kansalainen, vaan hän kasvaa tai hänet kasvatetaan kansalaiseksi. Tämän kasvatuksellisen näkemyksen mukaan yksilö valmistetaan elämään ja toimimaan poliittisessa yhteisössään oikeuksine ja velvolluuksineen. Tällöin ihmisessä tulee kehittää tiettyjä ominaisuuksia ja valmiuksia, jotta hänestä tulee kansalainen. Kasvu ihmisenä on samalla kasvua kansalaisena. Kansalaisuus yhteiskunnan jäsenyytenä ilmenee ja toteutuu ihmisen toiminnassa. (Nivala 2006: 25–28, 46, 60–61) Kansalaiskasvatuksen perustehtävänä on siten kansalaisten valmistaminen yhteiselämään ja osallistumiseen yhteiskunnassa (Nivala 2008).

Kansalaiskasvatus tähtää yhteiskunnan jäsenten valmentamiseen kansalaisuuden asettamiin vaatimuksiin siten kuin ne ymmärretään kulloisessakin historiallisessa tilanteessa. Kansalaiskasvatusta on tietoisesti harjoitettu 1800-luvun lopulta lähtien sekä virallisen koululaitoksen sisällä, että vapaan kansansivistystyön ja muun kansalaistoiminnan piirissä. Kansalaiseksi kasvaminen tarkoittaa eettistä, tiedollista ja taidollista valmentautumista. Kasvatukselliset tavoitteet ovat vaihdelleet eri aikoina. (Kohti aktiivista kansalaisuutta 2005: 17; Niemi 2007: 64–86; Nivala 2006: 90–91)

Kouluissa tuetaan aktiiviseen kansalaisuuteen kasvamista esimerkiksi sisällyttämällä peruskoulun opetussuunnitelmaan yhteiskunnallisia teemoja, kuluttajakasvatusta, yrittäjyyskasvatusta, perhekasvatusta sekä ympäristökasvatusta. Opetuk-

sen tavoitteena on oppilaan yhteiskunnallistaminen ja yksilöllisen kehityksen tukeminen, itsenäisen ajattelun, valintojen tekemisen ja niistä vastuunottamisen valmiuksien, luovuuden sekä vuorovaikutus- ja yhteistyötaitojen kehittyminen. (Nivala 2006: 86)

Poliittisen toiminnan on aina katsottu kuuluvan kansalaiselle. Omistautumista yhteisten asioiden hoitoon on pidetty kansalaishyveenä. Sen on katsottu edellyttävän toimijalta yleisen edun asettamista omien etujen edelle, lojaalisuutta julkiselle vallalle ja omien poliittisten oikeuksien ja velvollisuuksien arvostamista sekä nöyrää mielenlaatua ja moraalista selkärankaa. (Villa 2001)

Nuorten kansalaiskasvatuksella tuetaan heidän valmiuksiaan poliittisessa, taloudellisessa, kulttuurisessa ja sosiaalisessa toiminnassa. Poliittisten valmiuksien kasvattaminen tarkoittaa osallistumisen tietojen, taitojen ja toiminnan sekä kriittisen ajattelun tukemista. (Nivala 2007: 108–109)

Demokraattisen yhteiskunnan kehittymisen kannalta on tavoiteltavaa, että kansalaiset pyrkivät vaikuttamaan toimimalla paikallisesti eri liikkeissä, järjestöissä sekä ilmaisemalla mielipiteitään julkisesti eri tavoin. Poliittisten tavoitteiden painottaminen kansalaiskasvatuksessa on tarkoittanut kansalaisten valmistamista hyödyntämään aktiivisesti yhteiskunnan vaikuttamiskanavia. (Nivala 2006; 2007; 2008) Nuorista voi tuntua siltä, että poliittiset päätöksentekijät eivät ota nuorten näkemyksiä vakavasti. Tämä oletamus saa heidät usein suhtautumaan epäilevästi osallistumiseen ja mielipiteiden ilmaisuun. (Ahokas 2010)

Kansalainen on taloudellinen toimija etenkin suhteessa työhön, veroihin ja kulu-tukseen. Kunnan kansalainen on hyvä työntekijä ja tunnollinen veronmaksaja, joka tekee osansa yhteiskunnan hyvinvoinnin tuottamisessa. Siksi nuoria on ollut tarpeellista kasvattaa kunnioittamaan työtä ja sen tekijöitä. (Nivala 2007: 124; Ollila 2008: 185)

Salmisen ja Ikola-Norrbackan (2009: 28–29, 169) tutkimuksen mukaan kansalais-ten omissa hyvän kansalaisen arvioissa heijastuu lainkuuliaisuus ja lojaalisuus julkiselle vallalle. Kunnan kansalainen maksaa veronsa ja noudattaa lakeja parhaan kykynsä mukaan. Jopa liikennesääntöjen noudattamista pidetään erittäin tärkeänä määriteltäessä kunnan kansalaisuutta. Kunnan kansalainen arvostaa mitä tahansa rehellistä työtä ja paheksuu harmaan talouden toimijoita. (vrt. Oinonen, Blom & Melin 2005: 24–25, 84)

Suhde työntekoon on muuttumassa. EVA:n raportti kuluttajakansalaisista kertoo uuden sukupolven työntekijöistä, jotka arvostavat vapaa-aikaa ja työn mielekkyttä ja kuluttajavalinnoissaan toteuttavat ekologisuutta ja vapaaehtoista siirty-

mistä niukkuuteen. (Halava & Pantzar 2010). On siis mahdollista, että tämä tulee vaikuttamaan nuorten asenteisiin pitkällä aikavälillä.

Kuluttajakansalaista kasvatetaan vastuulliseen rahankäyttöön ja taloudellisuuteen. Kuluttamalla yksilöt luovat merkityksiä ja rakentavat omaa identiteettiään. Se ei ole pelkkää ”loppuun kuluttamista” tai arvoja tuhoavaa tuhlausta. Huoli ympäristöstä vaikuttaa asenteisiimme ja käyttäytymiseemme kuluttajina, jolloin ekologiset valinnat ohjaavat kulutuspäätöksiämme. Kuluttajilla on aktiivinen rooli paitsi oman elämänsä rakentajina, myös yhteishyödykkeistä päättävänä, osallistuvina kansalaisina. (Uusitalo 2005: 80–94)

Kriittinen kuluttajakansalainen tiedostaa vastuunsa ja toimillaan vaikuttaa oikeudenmukaisemman ja ympäristöystävällisemmän talouden kehittymiseen globaalisti. (Nivala 2007: 116–117) Nuoret tekevät kulutusvalintoja poliittisin ja eettisin perustein. Ostopäätöksiä tekemällä nuoret viestittävät arvojaan. (Räikkä 2006.)

Kansalainen on kulttuurinen toimija. Kulttuurinen valmentaminen tarkoittaa paitsi perinteiden välittämistä myös monikulttuurisen maailmankatsomuksen ja suvaitsevan suhtautumistavan jakamista. Monikulttuuristuvassa yhteiskunnassa nuoria kasvatetaan tuntemaan paitsi tervettä kansallisylpeyttä, myös omaamaan valmiuksia kulttuurien väliseen vuorovaikutukseen ja vieraiden kulttuurien kohtaamiseen. Kulttuurinen toimintakyky tulisi rakentua valmiuksista kunnioittaa erilaisuutta, avoimuudesta, ennakkoluulottomuudesta sekä kulttuurirajat ylittävästä keskustelusta ja yhteistyökyvystä. Globaalissa yhteisössä operoivan kansalaisen tulee tiedostaa vastuunsa ihmisoikeuskysymyksistä. Kasvatus moraaliseen maailmankansalaisuuteen merkitsee sitä, että me osaamme käyttäytyä muita ihmisiä kohtaan arvostavasti riippumatta siitä mitä kansalaisuutta tai yhteiskuntaluokkaa he edustavat. (Nivala 2006: 87; Nivala 2007: 119)

Yhteisöllisesti orientoitunut kansalainen ottaa huomioon muut ihmiset, heidän tarpeensa ja mahdollisuutensa ja pyrkii luomaan parempaa maailmaa yhdessä heidän kanssaan. Hän ei tarkastele yhteiskuntaa ja kansalaisuutta vain omien tarpeidensa lähtökohdista. (Kurki & Nivala 2006.) Kansalaiskasvatuksen sosiaalinen ulottuvuus korostaa kansalaisten keskinäisen huolenpidon ihannetta. Yksilökeskeisyyden lisääntyminen yhteiskunnassa on korostanut sen merkitystä ja tarvetta. Se edellyttää kansalaisten sosiaalisen vastuuntunnon vahvistamista. (Nivala 2008)

Kansalaisuuteen voi myös liittää ekokansalaisuuden ja ympäristövaikuttamisen ulottuvuuden. Ekokansalaisen tavoitteena on elää arjessa kestävän elämäntavan mukaisesti. Ekoarjessa vaikuttamisen tapoja ovat kestävä kulutus, reilu kauppa, kierrätys ja kriittinen suhtautuminen median luomiin tarpeisiin. Ympäristö vastuullinen kansalainen ymmärtää luonnon toimintaa, kokee itsensä osaksi luontoa

ja yhteiskuntaa sekä on tietoinen omista ympäristöarvoistaan ja toimii niiden mukaisesti. Hän myös ymmärtää oman toimintansa yhteydet ympäristöongelmiin sekä toimii aktiivisesti yksilönä ja yhteisön jäsenenä ympäristöongelmien ratkaisemiseksi. (Cantell 2006: 51–52; Cantell & Larna 2006: 12–20)

Ympäristökansalainen osallistuu aktiivisesti ympäristöä koskevaan päätöksentekoon ja pitää kaiken toimintansa lähtökohtana ympäristövaikutusten arviointia. Ekologinen kuluttaminen on tärkeä askel kohti ympäristökansalaisuutta. Vastuulliset valinnat ja ekologiset kulutustottumukset opitaan jo lapsuudessa. (Santaoja 2011: 26)

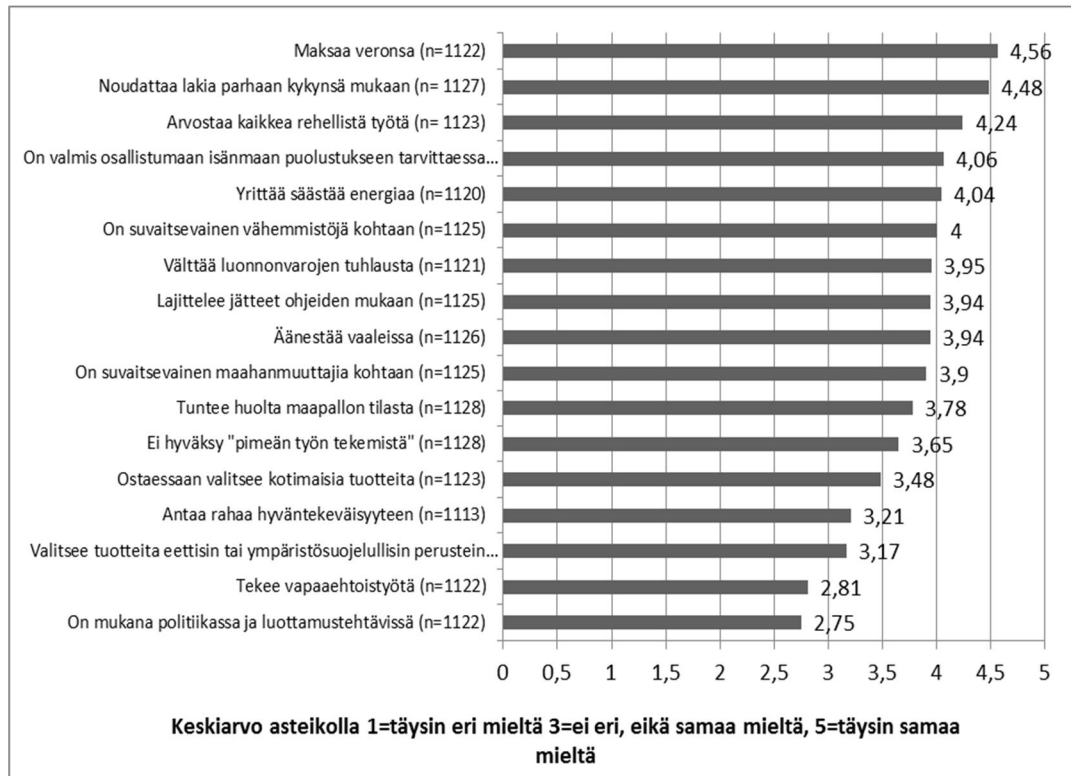
Ympäristökasvatus on tärkeä osa lasten ja nuorten kansalaiskasvatusta. Koulun ympäristökasvatuksen tavoitteina on synnyttää ja voimistaa oppijassa ympäristöherkkyyttä, lisätä tietoa ympäristöstä ja tukea halua ja taitoja toimia ympäristössä sekä vahvistaa osallistumista, sitoutumista ja ympäristövastuullista toimintaa. Arvojen ja moraalien jäsentymisen lisäksi halutaan tuottaa myös kokemuksia ympäristössä toimimisesta. (Cantell & Larna 2006: 10)

3 Nuorten käsitykset kunnan kansalaisesta

Millaisia hyveitä kansalaisella on nuorten mielestä? Tutkimuksessani selvitettiin nuorten käsityksiä kunnan kansalaisuudesta (Lähdesmäki 2010). Väittämässä nuoret ottivat kantaa paitsi perinteisiin kansalaisvelvollisuuksiin (lainkuuliaisuus, verojen maksaminen, äänestäminen), myös uudenlaisiin kansalaishyveisiin. Ne ilmentävät kansalaisen toimintaa osallistujana, kuluttajana, sosiaalisena toimijana ja ekoihmisenä.

Vastaaajia pyydettiin arvioimaan kunnan aikuisen kansalaisen käyttäytymistä 18 väittämän avulla käyttäen asteikkoa 1–5, jossa *1 = täysin eri mieltä*, *2 = melko eri mieltä*, *3 = en samaa, enkä eri mieltä*, *4 = melko samaa mieltä*, *5 = täysin samaa mieltä*. Osa kysymyksen väittämistä edustaa ns. perinteisempiä käsityksiä kansalaisuudesta, osa taas uudempia, tämän ajan ja yhteiskunnan haasteista nousevia arvotuksia. Väittämien laadinnassa on tukeuduttu kansalaisrooleja käsittelevään kirjallisuuteen (ks. Nivala 2007; Salminen & Ikola-Norrbacka 2009).

Kuviossa 1 esitetään nuorten näkemykset kunnan kansalaisesta. Mitä lähempänä vastausten keskiarvo on lukua viisi, sitä tärkeämpänä kunnan kansalaisen ominaisuutena nuoret sitä pitävät. Nuorten vastauksia tulkittaessa ainoastaan kahden väittämän saamien arvioiden keskiarvo on alle kolme. Voidaan siis sanoa, että nuoret eivät pidä tärkeänä kansalaistoimintana vapaaehtoistyön tekemistä ja osallistumista politiikkaan.



Kuvio 1. Nuorten mielestä kunnan kansalainen

Suomalaisen hyvinvointivaltion rahoitusjärjestelmän ylläpitämisen kannalta lieinee hyvä asia, että nuoret, tulevaisuuden veronmaksajat, arvottavat verojen maksamisen kaikkein tärkeimmäksi kunnan kansalaisen ominaisuudeksi. ”Kunnan aikuinen kansalainen maksaa veronsa” väittämän kanssa täysin samaa mieltä oli 66 prosenttia kyselyyn vastanneista lukiolaisista, ja kun lasketaan yhteen täysin ja melko samaa mieltä olevat, saadaan prosenttiluvuksi peräti 93. Nuorilta kysyttiin millainen on *kunnan aikuinen kansalainen*. Lapsi saavuttaa kansalaisaseman jo syntyessään, mutta tietyt yhteiskunnalliset velvoitteet, kuten oikeus äänestää valtiollisissa vaaleissa ja osallistua luottamustehtäviin sekä verovelvollisuus kohdetaan vasta lähempänä aikuisuutta.

Kunnan aikuinen kansalainen maksaa veronsa, noudattaa lakia parhaan kykynsä mukaan sekä arvostaa kaikkea rehellistä työtä. Nämä ovat perinteisiä käsityksiä kansalaisen rooleista ja velvollisuuksista. Perinteisten arvojen vahvaan asemaan nuorten arvostuksissa viittaa sekin, että neljännelle sijalle nousi osallistuminen isänmaan puolustukseen. Kunnan kansalaisen hyveenä sitä piti 75 prosenttia vastaajista. Täysin yksimielisiä kansalaisten yhteiskuntakunnollisuudesta ja -tunnol-

lisuudesta he eivät silti ole. Osoituksena siitä on se, että kaikkien väittämien kansa ollaan oltu myös eri mieltä.

Eniten puolesta ja vastaan -mielipiteitä herättivät väittämät ”on valmis osallistumaan isänmaan puolustukseen tarvittaessa”, ”on suvaitsevainen vähemmistöjä kohtaan”, ”on suvaitsevainen maahanmuuttajia kohtaan” sekä ”ei hyväksy ”pimeän työn” tekemistä”.

Suvaitsevaisuus ja ympäristövastuullisuus ovat nuorten mielestä kunnan kansalaisen hyveitä. Suvaitsevaisuus sekä vähemmistöjä että maahanmuuttajia kohtaan oli varsin korkealla nuorten arvostuksissa, vaikka hajontaa mielipiteissä oli. Suvaitsevaisuutta korosti reilut 70 prosenttia vastaajista. Kielteisimmän maahanmuuttajiin suhtautuvat kirjoittivat mielipiteitään kyselyssä ”sana on vapaa” -osioon. Niistä käy ilmi, että jotkut nuorista pitävät maahanmuuttajia sosiaalipummeina, uhkana suomalaiselle kulttuurille, arvoille ja uskonnolle. Mistä nämä asenteet kumpuavat? Ovatko ne peräisin kodista, kaveripiiristä vai nettikeskustelusta? Sitä ei tämä tutkimus kerro.

Kunnan kansalainen on valistunut kuluttaja. Nuorten mielestä kunnan kansalaisen pitäisi ottaa huomioon eettiset ja ympäristönsuojelulliset seikat ostopäätöksiä tehdessään. Tulosten perusteella näyttää kuitenkin siltä, että nuoret ovat valmiimpia muihin ekotekoihin, kuten energian säästämiseen ja jätteiden lajitteluun kuin ekologisiin ostopäätöksiin. Monelle se voi olla puhtaasti rahakysymys, sillä luomu- ja reilun kaupan tuotteet ovat muita kalliimpia. On huomattava, että kysymyksessä haettiin eräänlaista kunnan kansalaisen ihannetta, ideaalityyppiä, jolloin ei oletetakaan, että nuoret arvioisivat omaa toimintaansa kansalaisena, yhteiskunnan jäsenenä, vaan sitä, millaisia ominaisuuksia kunnan kansalaisella heidän mielestään on.

Nuorten mielestä kunnan kansalainen voi antaa rahaa hyväntekeväisyyteen, mutta ollakseen sellainen ei välttämättä tarvitse tehdä vapaaehtoistyötä. Vapaaehtoistyön tekeminen kunnan kansalaisen hyveenä jäi toiseksi viimeiselle sijalle. Sitä kriittisemmin nuoret suhtautuivat vain poliittisen osallistumisen tärkeyteen kansalaisvelvollisuutena. Ehkä nuorten on vaikea hahmottaa mitä vapaaehtoistyön tekeminen on ja millaisia mahdollisuuksia siihen sisältyy.

On mielenkiintoista, että kansalaishyveiden ”top kolmonen” on sama nuorilla ja aikuisilla (ks. Salminen & Ikola-Norrbacka 2009; Lähdesmäki 2010). Kunnan kansalainen sekä nuorten että varttuneempien mielestä maksaa veronsa, noudattaa lakia parhaan kykynsä mukaan sekä arvostaa kaikkea rehellistä työtä. Myös jumbosija oli sama: on mukana politiikassa ja luottamustehtävissä. Aikuisväestö suh-

tautuu jyrkemmin harmaaseen talouteen kuin nuoret. Nuorille harmaa talous tai ”pimeä työ” ei ehkä vielä ole konkretisoitunut.

Ympäristöön ja ns. ekokansalaisuuteen liittyvät väittämät arvoettiin korkealle molemmissa kyselyissä (Salminen & Ikola-Norrbacka 2009; Lähdesmäki 2010). Huoli maapallon tilasta ja ekologisuus ovat vahvasti muuttamassa perinteistä käsitystä kunnan kansalaisuudesta. Energian säästäminen ja luonnonvarojen tuhlauksen välttäminen ovat tutkimuksen mukaan tärkeämpiä kansalaishyveitä nuorten mielestä kuin vaaleissa äänestämisen ja osallistuminen maanpuolustukseen. Ympäristötietoisuus ja ekoteot mielletään useimmiten nuorten ajatusmaailmaan ja toimintaan liittyviksi, mutta se ei välttämättä pidäkään täysin paikkaansa. On käynyt ilmi, että etenkin 55-vuotiaat kansalaiset suosivat energian säästämistä, lajittelua ja kierrättämistä vielä enemmän kuin nuoret (Ikola-Norrbacka, Jokisuu & Lähdesmäki 2011).

Nuoret eivät pidä tärkeänä toimintaa politiikassa ja luottamustehtävissä, sillä vain 13 prosenttia vastaajista oli samaa mieltä ”kunnan aikuinen kansalainen on mukana politiikassa ja luottamustehtävissä” -väittämän kanssa. Totuus ei ole niin yksioikoinen, sillä nuoret eivät välttämättä edes tiedä kaikista poliittisen osallistumisen mahdollisuuksista tai he eivät vielä koe asiaa ajankohtaiseksi. Yli puolet vastaajista ei halunnut ottaa kantaa osallistumiskysymykseen (54 prosenttia valitsi vaihtoehdon ”en samaa, enkä eri mieltä”).

Äänestämällä voi vaikuttaa itseään koskeviin asioihin. Tätä mieltä on kahdeksankymmentä prosenttia nuorista. Nuoret vastasivat myös politiikkaa ja osallistumista koskeviin väittämiin, joita ei tässä artikkelissa laajemmin käsitellä (ks. Lähdesmäki 2010). Usko äänestämisen merkitykseen kertoo nuorten uskosta demokraattiseen vaikuttamiseen. Kiinnostus yhteiskunnalliseen osallistumiseen voi kasvaa myöhemmin.

Nuorten omat kuvaukset kunnan kansalaisesta tuotti 106 vastausta. Nuoret saivat omin sanoin kertoa mitä kunnan kansalainen tekee. Useimmiten mainittiin perheestä ja lapsista huolehtiminen. Kunnan kansalainen hoitaa hyvin lapsensa olemalla mukana heidän elämässään ja tukemalla lastensa kasvua ja kehitystä. Kunnan kansalainen kantaa vastuunsa omista teoistaan ja valinnoistaan ja on esimerkiksi nuoremmilleen. Kunnan kansalainen hankkii itselleen ammatin ja käy töissä, tekee rehellistä työtä ja elättää itsensä ja perheensä. Nuoret kommentoivat lisäksi, että kunnan kansalaisella on moraalista selkärankaa ja hereillä oleva omatunto. Hän kunnioittaa muiden näkemyksiä ja auttaa heikompia. On aktiivinen ja ajatteleva, omaa hyvät käytöstavat ja yleissivistyksen. Kunnan kansalainen ”yrittää elää oman näkemyksensä mukaan hyvän elämän”, ja ”huolehtii siitä, että seuraavilla sukupolvilla on yhtä hyvät elinolosuhteet”.

3.1 Kunnan kansalainen ja vastaajien taustat

Miten vastaajien taustatekijät vaikuttivat lukiolaisten arvioihin kunnan kansalaisuudesta? Tulosten perusteella käy ilmi, että sukupuoli vaikutti yksittäisistä taustatekijöistä ylivoimaisesti eniten ajatuksiin kansalaishyveistä. Naiset ovat erilaisia kunnan kansalaisia kuin miehet.

Nuoret naiset ovat ympäristötietoisempia kuin nuoret miehet. Ekokansalaisuus on naisten ominaisuus. Sukupuolten välille tulee erittäin merkitseviä näkemyseroja⁷³, kun tarkastellaan väittämiä: kunnan kansalainen lajittelee jätteet ohjeiden mukaan, yrittää säästää energiaa, valitsee tuotteita eettisin tai ympäristönsuojelullisin perustein, tuntee huolta maapallon tilasta sekä välttää luonnonvarojen tuhlausta. Esimerkiksi naisista 35 prosenttia on täysin samaa mieltä siitä, että kunnan kansalainen lajittelee jätteensä, kun taas vastaavasti vain 20 prosenttia miehistä on tätä mieltä.

Tulokset osoittavat nuorten naisten olevan miehiä suvaitsevampia suhtautumisessa maahanmuuttajiin ja vähemmistöihin. Prosenttilukuja tarkasteltaessa väittämän ”kunnan kansalainen on suvaitsevainen maahanmuuttajia kohtaan” kanssa oli täysin samaa mieltä 44 prosenttia naisista ja 23 prosenttia miehistä. Väittämän ”kunnan kansalainen on suvaitsevainen vähemmistöjä kohtaan” kanssa täysin samaa mieltä oli 46 prosenttia naisista ja 24 prosenttia miehistä.

Sukupuolten väliset näkemyserot suvaitsevaisuudessa ja ympäristötietoisuudessa ovat tulleet esille myös muissa nuorisotutkimuksissa. Esimerkiksi Nuorisobarometrin (Myllyniemi 2008) tulosten mukaan tytöt pitävät suvaitsevaisuutta ja ympäristötietoisuutta poikia enemmän elämässä pärjäämisen kannalta tärkeinä asioina. Tutkittaessa eri maiden nuorten suhtautumista maahanmuuttajia kohtaan kävi ilmi, että lähes kaikissa maissa tytöt suhtautuivat poikia myönteisemmin maahanmuuttajien oikeuksiin. (Suutarinen 2001: 24)

Nuoret naiset ovat myös kuuliaisempia kansalaisia mitä tulee verojen maksamiseen ja lain noudattamiseen arvoina. Työnteon kunnioittaminen ja rehellisen työn arvostaminen on naisille tärkeämpää. Samaten nuoret naiset pitivät miehiä enemmän kunnan kansalaisen ominaisuutena rahan antamista hyväntekeväisyyteen.

⁷³ Sukupuolten välisiä näkemyseroja on testattu Mann Whitney U-testillä sekä Khiin neliötestillä. Testatun eron tai riippuvuuden sanotaan olevan:
 Tilastollisesti erittäin merkitsevä, jos $p \leq 0,001$ ***
 Tilastollisesti merkitsevä, jos $0,001 < p \leq 0,01$ **
 Tilastollisesti melkein merkitsevä jos $0,01 < p \leq 0,05$ *
 Tilastollisesti suuntaa antava, jos $0,05 < p \leq 0,1$

Nuoret miehet useammin pitivät kunnan kansalaisen ominaisuutena osallistumista maanpuolustukseen. (Lähdesmäki 2010)

Suhtautumisessa politiikkaan ei ole havaittavissa sukupuolten välisiä näkemuseroja. Vaaleissa äänestäminen on kunnan kansalaisen ominaisuus yhtä lailla niin nuoren naisen kuin miehenkin näkökulmasta, kun taas osallistuminen politiikkaan ja luottamustehtäviin on vähemmän tärkeää sekä naisten että miesten mielestä. (Emt)

Kyselyyn vastanneet nuoret ovat pääosin syntyneet joko vuonna 1991 tai 1992. Syntymävuosien mukaan tarkasteltuna heidän näkemyksissään ei ollut eroja. Käytännöllisesti katsoen he ovat lähes samanikäisiä, joten merkittäviä näkemuseroja iän perusteella on hankala hakea.

Koulukohtaiset erot nuorisokyselyn kunnan kansalaisuutta koskevissa tuloksissa eivät ole kovin suuria. Ekokansalaisuuteen liittyvissä valinnoissa Kyrönmaan lukiolaiset korostivat muita enemmän jätteiden lajittelua kunnan kansalaisen tehtävänä, kun taas Tikkurilan lukiolaiset kehottivat välttämään luonnon varojen tuhlausta ja olemaan suvaitsevia maahanmuuttajia kohtaan. Ehkä yllättäen vanhempien ammatilla ei juuri ole vaikutusta nuorten käsityksiin kunnan kansalaisuudesta.

3.2 Kunnan kansalaisen profiilit

Miten nuorten käsityksiä kunnan kansalaisen tunnuspiirteistä voitaisiin ryhmitellä? Kunnan kansalainen -kysymyspatteriston sisällä tehtiin pääkomponenttiansalyysi⁷⁴, jolla haluttiin selvittää kunnan kansalaisen profiileja. Sen perusteella voitiin muodostaa viisi kunnan aikuisen kansalaisen profiilia. (Lähdesmäki 2010)

Kunnan kansalaisen profiilit nimettiin seuraavasti:

- Ekokansalainen
- Rehti kansalainen
- Sosiaalisesti vastuullinen kansalainen

⁷⁴ Pääkomponenttien ominaisarvon rajaksi asetettiin vähintään 1.0. Sekä Kaiser-Meyer-Olkin -testi (arvo 0,813) että Bartlettin sväärisyystesti ($p < 0,0001$) osoittivat, että käytössä ollut korrelaatiomatriisi oli sovelias pääkomponenttiansalyysiin. Muuttujien kommunaliteetit (vaihtelivat välillä 0,471–0,872) olivat kohtuullisen korkeita, jolloin ne mittaavat melko luotettavasti pääkomponentteja. Alustava ominaisarvotarkastelu (Initial Eigenvalues) kertoo, että viidellä pääkomponentilla ominaisarvo on suurempi kuin raja-arvoksi asetettu 1.0. Nämä viisi pääkomponenttia pystyvät selittämään 67 prosenttia muuttujien varianssista. Muuttujat tulkitaan ja nimitään rotatoidun komponenttimatriisin perusteella.

- Globaali kansalainen
- Poliittisesti aktiivinen kansalainen

Ekokansalainen säästää energiaa, välttää luonnonvarojen tuhlausta, tuntee huolta maapallon tilasta ja lajittelee jätteet ohjeiden mukaan. Nämä elementit latautuivat kaikkein voimakkaimmin tähän profiiliin. Tähän ryhmään latautui negatiivisesti väittämä ”on valmis osallistumaan isänmaan puolustukseen tarvittaessa”. Se tarkoittaa sitä, että vahvasti vihreiden arvojen puolesta puhuva ei välttämättä koe isänmaallisuutta tärkeäksi arvoksi.

Rehti kansalainen on arvostuksiltaan hyvin perinteinen suomalainen. Hän noudattaa lakia parhaan kykynsä mukaan, maksaa veronsa, arvostaa kaikkea rehellistä työtä, eikä hyväksy ”pimeän työn” tekemistä. Rehti kansalainen kantaa kortensa yhteisen hyvinvoinnin kekoon työtä tekemällä ja veroja maksamalla. Hän ei kuitenkaan pidä tärkeänä kansalaisvelvollisuutena vapaaehtoistyön tekemistä saati osallistumista poliittiseen toimintaan.

Päinvastaista kantaa edustaa seuraava ryhmä. *Sosiaalisesti vastuullinen kansalainen* pitää tärkeänä vapaaehtoistyön tekemistä, antaa rahaa hyväntekeväisyyteen sekä ostopäätöksiä tehdessään suosii kotimaisia tuotteita ja valitsee tuotteita eettisin ja ympäristönsuojelullisin perustein. Tämän tyyppin nuori suosii mieluummin omaa toimintaa ja vaikuttamista. Negatiivisesti tähän profiiliin latautuivat ulottuvuudet ”maksaa veronsa” ja ”noudattaa lakia parhaan kykynsä mukaan”.

Globaali kansalainen on suvaitsevainen maahanmuuttajia ja vähemmistöryhmiä kohtaan. Vähiten tärkeänä hän pitää osallistumista maanpuolustukseen, kotimaisten tuotteiden suosimista ostopäätöksiä tehtäessä sekä vaaleissa äänestämistä.

Poliittisesti aktiivinen kansalainen taas arvostaa korkealle poliittisen osallistumisen ja luottamustehtävissä vaikuttamisen sekä vaaleissa äänestämisen. Negatiivisesti tähän profiiliin latautuivat väittämät suvaitsevaisuudesta maahanmuuttajia ja vähemmistöjä kohtaan.

Nuorten omissa ehdotuksissa kunnan kansalainen huolehtii perheestään ja on esimerkillinen kasvattaja. Mikäli nämä näkemykset otettaisiin tarkasteluun mukaan, voitaisiin muodostaa vielä yksi kunnan kansalaisen profiili: *perhekansalainen*.

4 Vastuullisuutta monella areenalla

Mitä tulokset kertovat?

Nuorten käsitykset kansalaisen rooleista ja vastuista ovat yllättävän perinteisiä. Yhteiskunnallisten velvoitteiden täyttäminen, kuten verojen maksaminen, lakien noudattaminen ja vaaleissa äänestämisen kuuluvat nuorten mielestä kunnan kansalaiselle.

Tulokset eivät loppujen lopuksi ole kovin yllättäviä. Tulkintani mukaan nuoret arvostavat ihmisten rehtiyttä ja hyvinvointiyhteiskuntaa johon ovat syntyneet. Suomalaiset nuoret ovat tunnollisia ja yhteiskuntakilttejä näkemyksissään. Se kertoo myös kasvatuksesta, kodin ja koulun merkityksestä kansalaisuuden tukemisessa. Lisäksi nuoret kaipaavat turvallisia ja välittäviä aikuisia elämäänsä. Aktiivisen kansalaisen kannuksia voi hankkia osallistumalla yhteisönsä toimintaan, mutta kunnan kansalainen osoittaa hyveellisyytensä jo omassa kodissaan olemalla vastuullinen vanhempi.

On olemassa mahdollisuus, että nuoret vastaavat niin kuin he olettavat olevan soveliasta. Nuorten rehellisyyttä ei pidä kuitenkaan kyseenalaistaa. Näkemysten aitoudesta viestii se, että kaikkiin kunnan kansalaista koskeviin väittämiin saatiin vastauksia laidasta laitaan.

Tulevaisuuden kannalta nuorten arviot ovat myönteisiä. Ne kertovat nuorten halukkuudesta tukea yhteiskuntaa hyvinvoinnin tuottamisessa. Nuorille kunnan kansalainen ei ole pelkästään yhteiskunnallisten toiveiden toteuttaja, vaan aktiivinen ympäristövaikuttaja. Nuorilla on oltava tunne siitä, että he voivat itsekin vaikuttaa.

Lähteet

- Ahokas, L. (2010). *Kansalaiskasvatus ja nuorten osallistuminen*. EPACE-teemajulkaisu. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Cantell, H. & Larna, R. (2006). *Ympäristövastuullisuus nuorten sanoissa ja teoissa*. Helsingin kaupungin opetusvirasto A1: 2006. Helsinki.
- Halava, I. & Pantzar, M. (2011). *Kuluttajakansalaiset tulevat! Miksi työn johtaminen muuttuu?* Helsinki: EVA.
- Helve, H. (2007). Arvojen muutos nuorisokasvatuksen haasteena. Teoksessa E. Nivala & M. Saastamoinen (toim.). *Nuorisokasvatuksen teoria – perusteita ja puheenvuoroja*. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 73. 276–312.
- Ikola-Norrbacka, R. Jokisuu, J. & Lähdesmäki, K. (2011). *The Profile of a Decent Citizen: Self-Evaluations of Citizens*. Proceedings of the University of Vaasa. Working Papers 1, Public Management 2. Vaasa.
- Kohti aktiivista kansalaisuutta (2005). *Kansalaisyhteiskunta 2006 -toimikunnan raportti*. Oikeusministeriö. Julkaisu 2005: 14.
- Kurki, L. & Nivala, E. (toim.) (2006). *Johdatus kansalaisuuden sosiaalipedagogiikkaan*. Tampere: Tampere University Press.
- Lähdesmäki, K. (2010). *Hyvää hallintoa – ketä kiinnostaa? Nuorten käsityksiä hyvästä hallinnosta ja reilusta yhteiskunnasta*. Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutkimuksia 292. Julkisojohtaminen 38. Vaasa.
- Myllyniemi, S. (toim.) (2008). *Mitä kuuluu? Nuorisobarometri 2008*. Opetusministeriö, Nuorisotutkimusverkosto & Nuorisosiain neuvottelukunta. Helsinki: Yliopistopaino.
- Niemi, K. (2007). Kansalaiskasvatus osana suomalaisten nuorisoliikkeiden varhaisvaiheiden eetosta ja toimintaa. Teoksessa E. Nivala & M. Saastamoinen (toim.). *Nuorisokasvatuksen teoria – Perusteita ja puheenvuoroja*. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 73. Tampere: Tampereen yliopistopaino Oy. 64–92.
- Nivala, E. (2006). Kunnon kansalainen yhteiskunnan kasvatuksellisena ihanteena. Teoksessa L. Kurki & E. Nivala (toim.). *Hyvä ihminen ja kunnon kansalainen: Johdatus kansalaisuuden sosiaalipedagogiikkaan*. Tampere: Tampere University Press. 25–114.
- Nivala, E. (2007). Kansalaisuus nuorisokasvatuksen teorian jäsentäjänä. Teoksessa E. Nivala & M. Saastamoinen (toim.). *Nuorisokasvatuksen teoria – perusteita ja puheenvuoroja*. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 73. 93–131.

Nivala, E. (2008). *Kansalaiskasvatus globaalin ajan hyvinvointiyhteiskunnassa: Kansalaiskasvatuksen sosiaalipedagoginen teoriakehys*. Kuopion yliopisto: Snellman-instituutti A 24. Kuopio.

Oinonen, E., Blom, R. & Melin, H. (2005). *Onni on olla suomalainen? Kansallisen identiteetti ja kansalaisuus*. Raportti ISSP ja 2004 Suomen aineistoista. Yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston julkaisuja 1/2005.

Ollila, A. K. (2008). *Kerrottu tulevaisuus: Alueet ja nuoret, menestys ja marginaalit*. Acta Universitatis Lappeensis 141 & Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 85. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.

Räikkä, J. (2006). *Suomalainen nuori vaikuttaa kuluttamalla*. Vihreä lanka. [Vii-tattu 24.4.2009] Saatavissa: <http://arkisto.vihrealanka.fi/2006/21/artikkeli.shtml>.

Salminen, A. (2009). *Julkisen johtamisen etiikka*. Vaasan yliopiston julkaisuja. Opetusjulkaisuja 60. Hallintotiede 3. Vaasa.

Salminen, A. & Ikola-Norrbacka, R. (2009). *Kuullaanko meitä? Eettinen hallinto ja kansalaiset*. Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutkimuksia 288. Hallintotiede 37. Vaasa.

Santaoja, M. (2011) Ekokumppanuus – mitä uutta Tampereelta? Ympäristökansalaisuuden näkökulma. *Kunnallistieteellinen aikakauskirja* 39: 1, 24–41.

Suutarinen, S. (toim.) (2001). *Suomen peruskoulun päättövaiheessa olevien nuorten yhteiskunnalliset tiedot, taidot, käsitykset, asenteet ja toiminta 28 maan kansainvälisessä vertailussa*. Tulosten yhteenveto. Nuori kansalainen -tutkimus. Koulutuksen tutkimuslaitos. Jyväskylän yliopisto.

Uusitalo, L. (2005). Oma ja yhteinen hyvä – ovatko kuluttajat myös kansalaisia? Teoksessa I. Niiniluoto & J. Sihvola (toim.) *Nykyajan etiikka: Keskusteluja ihmisestä ja yhteisöstä*. 61–98.

Villa, D. (2001). *Socratic Citizenship*. New Jersey: Princeton University Press.

”Se keskustelu oli kaikkein oleellisin juttu ja kivoin”:
 PIENRYHMÄKESKUSTELUT NUORTEN KANSALAI-
 LAISRAADISSA

Harri Raisio & Seija Ollila⁷⁵

1 Johdanto

Nuorten osallisuus, ja erityisesti sen heikohko nykytaso, on puhutteleva teema suomalaisessa hyvinvointiyhteiskunnassa. Tutkimusotsikoinnit kuten ”Suomalaisnuorten yhteiskunnalliset tiedot kärkitaso”, mutta kuitenkin ”Suomalaisnuoret yhteiskunnallisesti passiivisia” (JY 2010) ja ”Oppilaan ääni ei kuulu koulun asioissa” (THL 2010) ovat tänä päivänä tavanomaisia. Pohdiskelua herättävät erityisesti syyt heikon osallistumisen taustasta. Onko kyse siitä, ettei nuoria kiinnosta politiikka ja yhteiskunnalliset asiat, vai pikemminkin siitä, ettei käytössä ole nuoria kiinnostavia osallistumiskanavia? Tässä artikkelissa esitettävä väite on, että ongelman muodostaa enemmässä määrin väittämistä jälkimmäinen.

Väitettä tukevat tutkimustulokset Vaasassa marraskuussa 2010 järjestystä nuorten kansalaisraadista (Raisio, Ollila & Vartiainen 2011). Maailmalla levinneen kansalaisraatiformaatin mukaisesti vaasalaiseen raatiin koottiin edustava ryhmä osallistujia valituista toisen asteen oppilaitoksista. Kolmen päivän aikana nuoret kuultiivat ja tenttasivat asiantuntijoita, kävivät fasilitoitua keskustelua sekä pienryhmissä että koko ryhmän kesken ja lopuksi antoivat koko ryhmän yhteisen julkilausuman keskustelun kohteena olevasta asiasta eli osallisuudesta kouluuyhteisössä. Tutkimus osoitti, että nuorten kansalaisraadissa näyttää olevan potentiaalia nuorten osallisuuden lisäämisessä. Se tarjoaa nuorille jotain uutta perinteisten osallistumistapojen lisäksi, ns. ”*politics as usual*” (kts. Neblo, Esterling, Kennedy, Lazer & Sokhey 2010). Toisin sanoen se muodostaa suojaisan tilan toisia kunnioittavalle, tasa-arvoiselle ja oikeudenmukaiselle keskustelulle (kts. Fishkin 2009).

⁷⁵ Sosiaali- ja terveyshallintotieteen opiskelijat toimivat hankkeen vahvana tukena. He muun muassa toimivat fasilitaattoreina sekä haastatteluiden tekijöinä. Heille kuuluu suuri kiitos hankkeen onnistumisesta. Hanke on osa Suomen Akatemian rahoittamaa nelivuotista hanketta ”Ihmisen ääni – tutkimus deliberatiivisen demokratian mahdollisuuksista suomalaisessa terveydenhuollossa”.

Nuorten kansalaisraatia koskevissa tutkimustuloksissa nousi esiin erityisen vahvasti juuri fasilitoitujen pienryhmäkeskustelujen rooli. Kaikki haastatellut nuoret korostivat näiden merkitystä. Tämä artikkeli keskittyy näiden pienryhmäkeskustelujen tarkempaan analyysiin paitsi nuorten myös fasilitaattoreiden haastatteluiden kautta. Tavoitteena on lisätä ymmärrystä siitä, miksi erityisesti pienryhmäkeskustelut nousivat keskiöön nuorten kokemina mieluisina kokemuksina. Tutkimuskysymykset ovat tällöin: *1. Mikä on pienryhmäkeskustelujen rooli nuorten kansalaisraadeissa? 2. Kuinka nuoret ja fasilitaattorit kokivat pienryhmäkeskustelut vaasalaisessa nuorten kansalaisraadissa?*

Artikkeli alkaa nuorten kansalaisraatiformaatin tarkemmalla käsittelyllä. Erityisesti sitä tullaan käsittelemään laajemmassa viitekehyksessä deliberatiivisen hallinnan sovelluksena. Tämän jälkeen artikkelin fokus tarkentuu deliberatiivisiin pienryhmäkeskusteluihin ja niiden fasilitointiin osana nuorten kansalaisraatia. Vaasalaisen nuorten kansalaisraadin ja artikkelin metodologian esittelyjen jälkeen tullaan analysoimaan raadissa käytyjä pienryhmäkeskusteluja sekä nuorten että fasilitaattoreiden kokemana. Artikkeli päättyy johtopäätöksiin ja pohdintaan nuorten kansalaisraatien laajemmasta soveltamisesta suomalaisessa hyvinvointiyhteiskunnassa.

2 Nuorten kansalaisraati deliberatiivisen hallinnan sovelluksena

Tämän artikkelin kontekstissa nuorten kansalaisraati nähdään deliberatiivisen hallinnan sovelluksena. Hallinnon toiminnallisille areenoille sijoittuva deliberatiivinen hallinta on puolestaan johdettavissa poliittisille areenoille sijoittautuvasta deliberatiivisen demokratian teoriasta. Kyseessä on demokratian muoto, jossa kaikilla on yhtäläiset mahdollisuudet osallistua, jossa jokainen osallistuja voi tuoda esiin omat näkökulmansa ja argumenttinsa, ja jossa huomio ei ole argumentin esittäjän statuksessa, vaan itse argumentin ansioissa (Cohen 2009). Tämä on kuitenkin ideaali, joka nykymaailmassa toteutuu vain harvoin itsekseen (Scott, Adams & Weschler 2004). Tällöin korostuu tarve luoda ns. deliberaatiohenkisiä ympäristöjä, kuten kansalaisraateja, konsensuskonferensseja ja deliberatiivisia mielipidemittauksia. Verrattuna tavanomaisiin osallistumistapoihin, kuten mielipidekyselyihin, kansalaiskuulemisiin ja asiakaspaneeleihin, nämä ovat kestoaltaan pidempiä, edustavampia, keskustelun suhteen laadukkaampia, vaikuttavampia ja mahdollisia preferenssin muuttajia (ks. taulukko 1).

Taulukko 1. Deliberatiiviset sovellukset suhteessa tavanomaisiin osallistumistapoihin

KESTON PITUUS	Tarkasteltavat asiakysymykset ovat usein niin kompleksisia, monitulkintaisia ja arvolatautuneita (ns. pirullisia ongelmia), että niiden käsittelyyn tarvitaan runsaasti aikaa. Esimerkiksi kansalaisraatien ideaalikesto on viisi kokonaisuutta päivää (The Jefferson Center 2004).
EDUSTAVUUS	Tarkoituksena ei ole, että osallistujina olisivat vain ne, jotka aina muutoinkin osallistuvat ja keitä asia lähimmiten koskettaa, vaan pyrkimys on muodostaa aidosti yhteiskunta minikoossa (Crosby & Nethercut 2005).
KESKUSTELUN LAATU	Keskustelu ei ole huutokilpailu, jossa vain äänekkäimmät ja taitavimmat puhujat ja korkean statuksen omaavat pärjäävät, vaan pyrkimys on saada aikaan tasa-arvoinen ja toisia aidosti kunnioittava dialogi. Tämän muodostamisessa fasilitaattoreilla on merkittävä rooli. (Fishkin 2009)
VAIKUTTAVUUS	Deliberatiiviset sovellukset eivät ole vain tieteellisiä kokeiluja, saati illuusioita vaikuttamisesta, vaan niillä pyritään aitoon yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen. Tämä ei tarkoita sitä, että viranhaltijoiden tulisi suoraan toteuttaa näiden sovellusten aikaansaannokset. Kyseessä ei ole suora demokratia. Ideaali sen sijaan on, että viranhaltijat ottaisivat kantaa deliberaation tuotoksiin, ts. mitä voisivat toteuttaa, mitä ei ja miksi ei. Vastuu ei ole kuitenkaan pelkästään viranhaltijoilla, vaan myös muilla yhteiskunnallisilla toimijoilla sekä kansalaisilla itsellään. (Friedman 2011.)
PREFERESSIEN MUUTOS	Väitteenä on, että ihmisten mielipiteet ovat luonteeltaan staattisten sijaan dynaamisia. Kun ihmiset saavat tietoa tasapuolisesti monista eri lähteistä (esim. asiantuntijoita kuulemalla ja tenttaamalla) ja kun he saavat mahdollisuuden keskustella ihmisten kanssa, jotka ovat erilaisia heidän kanssaan ja jotka omaavat jopa vastakkaisia mielipiteitä, "ideologiset kuplat" voivat puhjeta ja mielipiteet käsiteltyihin asioihin muuttua (Melville & Kingston 2011).

Deliberatiivisen osallistumisen höydyt on nähty moninaisiksi (kts. esim. Friedman 2006). Sen kautta muun muassa saadaan merkittävää tietoa päätöksenteon tueksi, kyetään parantamaan päätöksenteon legitimitettä, rakentamaan demokraattisempaa yhteiskuntaa ja erityisesti lisäämään kansalaisaktiivisuutta. Lisäksi erityisenä piirteensä verrattuna muihin osallistumisen muotoihin deliberatiivisen osallistumisen kautta kyetään muodostamaan ns. valistunut kansalaismielipide (*public judgement*).

Valistunut kansalaismielipide muodostuu Yankelovichin (2011) mukaan kolmen vaiheen kautta. Hän kutsuu koko prosessia kansalaisten oppimisen kasvukäyräksi (*public's learning curve*). Kasvukäyrän ensimmäinen vaihe koostuu tietoisuuden kasvattamisesta. Tällöin kansalaiset tulevat tietoisiksi käsiteltävästä asiasta ja alkavat ottamaan sen vakavasti. Tässä ensimmäisessä vaiheessa median rooli korostuu, vrt. ilmastonmuutos. Toinen vaihe koostuu asian perusteellisesta läpikäymisestä. Kyseessä on sosiaalinen pitkäkestoinen prosessi, jossa kansalaiset pohtivat käsiteltävänä olevaa aihetta monista eri näkökulmista, pyrkivät ymmärtämään sen eri piirteitä ja erityisesti niitä valintoja, joihin asian käsittely tulevaisuudessa voi johtaa. Torjunnan ja toiveajattelun sijaan pyrkimys on aidosti kohdata asia ja ponnistella saavuttamaan perusteltu kanta siihen. Tässä vaiheessa korostuvat deliberatiiviset sovellukset. Kolmannessa vaiheessa kansalaiset päätyvät ratkaisuun (*resolution*). He ovat tehneet päätöksen – sekä kognitiivisella että emotionaalisella tasolla – ja hyväksyvät ne mahdolliset seuraukset, joita heidän tekemistään valinnoista voi tulevaisuudessa seurata. Syntyy valistunut kansalaismielipide, joka on vastustuskykyisempi heilahteluille ja manipuloinnille erityisesti verrattuna perinteisiin galluppien esittämiin kansalaismielipiteisiin.

2.1 Nuorten kansalaisraati

Deliberatiivisten sovellusten joukosta nuorten kansalaisraati löytää esikuvansa kansalaisraati-formaatista. Se toimii tällöin kansalaisraatien periaatteiden mukaisesti, kuitenkin sillä erolla, että se koostuu vain nuorista osallistujista, yleensä 12–25 vuotiaista (Carson, Sargant & Blackadder 2004). Nuorten kansalaisraati on tällöin satunnaisotannalla luotu mikrokokoinen nuorten yhteiskunta, jonka koko on maksimissaan 24 ihmistä. Itse prosessin keskiössä ovat raatilaisten keskustelut koulutettujen fasilitaattoreiden johdolla pienryhmissä ja koko ryhmän kesken sekä asiantuntijapaneelin kuulemiset (esim. Crosby & Nethercut 2005). Carson, Sargant ja Blackadder (2004) näkevät nuorten kansalaisraadien potentiaalin siinä, että se ensinnäkin muodostaa nuorille uniikin ja stimuloivan tavan käsitellä heille itselleen tärkeitä asioita, toisekseen se antaa muille mahdollisuuden kuunnella nuorten ääntä ja kolmanneksi se tutustuttaa raatilaisten moniin eri näkemyksiin käsiteltävistä asioista, ts. laajentaa heidän perspektiiviään ja mahdollistaa valistuneen mielipiteen synnyn.

Ideaali on, että nuorten kansalaisraatien laajemman käyttöönoton myötä nuoria koskettavista päätöksentekoprosesseista tulee tasa-arvoisempia ja poliittisista ja hallinnollisista areenoista monimuotoisempia (esim. PYM 2003). Syntyy aito oppimismahdollisuus kaikille osapuolille. Paitsi, että poliittiset päättäjät ja virkamiehet oppivat työskentelemään nuorten kanssa, erityisesti nuoret itse oppivat raadissa uusia asioita sekä uusia tapoja ilmaista itseään. Mahdollisesti nuorten

itsevarmuus, luottamus ja vuorovaikutus vahvistuvat ja hiljaisten ja ujojen nuorten rohkeus osallistua keskusteluun kasvaa. (Carson, Sargant & Blackadder 2004)

Verrattuna tavanomaiseen kansalaisraatiin nuorten kansalaisraadissa on luonnollisesti huomioitava nuorten kanssa työskentelyyn liittyviä erityispiirteitä. Yksi keskeinen Carsonin, Sargantin ja Blackadderin (2004) esiin nostama asia on joustavuus. Nuorten osallistujien fyysiset tarpeet ja keskittymiskyky voivat olla erilaisia kuin aikuisilla. Myös emotionaalisen siteen nuorten ja fasilitaattoreiden välille rakentavien tutustumistapaamisten rooli korostuu. Lisäksi nuoria tulee koko prosessin ajan jatkuvasti rohkaista, kannustaa ja motivoida. Muita huomioitavia seikkoja ovat muun muassa logistiset seikat sekä erityisesti aikataulussa kiinnipysymisen, ts. nuorten saapuminen ja löytäminen aina sovittuun aikaan sovitulle paikalle.

3 *Deliberatiiviset pienryhmäkeskustelut ja niiden fasilitointi*

Deliberatiivisessa keskustelussa fasilitointi on keskeisessä asemassa. Ihmisten kohdatessa, toimiessa yhdessä ja kommunikoidessa syntyy ryhmäilmiöitä, joiden hyödyntäminen yhteiseen tai yhteiskunnalliseen käyttöön edellyttää vahvaa tietoisuutta sen hyödyistä (Segercrantz 2009). Joukko ihmisiä muodostaa ryhmän, jonka tunnusmerkkejä ovat mm. koko, tarkoitus, rajat ja vuorovaikutus. Ne voivat olla virallisia tai epävirallisia, joista edelliseen liitetään tehtäviä ja vastuita tulostavoitteellisesti ja jälkimmäistä voidaan kuvata yhteisen kiinnostuksen kohteen perusteella. Pienryhmästä puhutaan silloin, kun jäseniä on alle kymmenen. Jäsenen mahdollisuus vaikuttaa ryhmässä vähenee ryhmän suurentuessa, joten pienryhmissä on yksilön helpompaa osallistua keskusteluun ja omien mielipiteidensä esiin tuomiseen. Ryhmäksi muotoutuneen joukon jäsenillä on yleensä jokin yhteinen tavoite, mahdollisuus vuorovaikutukseen ja ainakin hatara käsitys muista ryhmään kuuluvista jäsenistä. Deliberatiivisilla pienryhmillä on aina selkeä tavoite, joka muodostaa keskustelun ytimen. Jotta tavoitteeseen voidaan päästä, tarvitaan keskusteluille tietynlainen ohjaus ts. fasilitointi.

Kaikilla ryhmillä on oma elinkaarensa: alku, työskentelyvaihe ja lopetus. Sosiaalipsykologi Tuckmanin (1965) mukaan ryhmän elinkaari muodostuu viidestä vaiheesta. Muotoutumisvaiheessa (*forming*) ryhmän jäsenet tutustuvat toisiinsa ja hakevat tuntumaa toistensa asenteista ja kokemuksista. Ohjaajan tehtävänä on huolehtia ryhmän lämmittelystä, virittämisestä ja ryhmäyttämisestä. Tavoitteen, suunnan ja ryhmän pelisääntöjen selkiyttäminen jäsenille antaa varmuutta ryhmän johtajuuteen ja vahvistaa turvallisuuden tunnetta, jota useasti satunnaisesti mukaan tulleet jäsenet odottavat. Ryhmän ohjaaja toimii peilinä ja huolehtii työskentelyn rajoista. Kuohuntavaiheessa (*storming*) mahdolliset ristiriitaisuudet voivat

nousta pintaan. Nämä aiheutuvat ryhmäläisten erilaisten intressien ja toisaalta ryhmän tavoitteiden sovittelemisesta yhteen. Ristiriitojen kohtaamisesta ja käsitte-lystä on ohjaajan huolehdittava. Ohjaajan on uskallettava ottaa vastaan kritiikkiä, joka voi kohdistua häneen itseensä ja pystyttävä siirtämään omat tunteet taustalle. Vakiintumisen vaiheessa (*norming*) ryhmän toiminta tiivistyy ja ohjaaja nähdään yhtenä jäsenenä. Kypsan toiminnan vaiheessa (*performing*) ryhmä uppoutuu tavoitteensa saavuttamiseen ja on sitoutunut yhteistyöhön. Lopetusvaiheessa (*ad-journing*) ryhmä voi rauhassa hajaantua, koska tehtävä on suoritettu. Ohjaajan tehtävänä on toiminnan selkeä päättäminen ja keskeisten asioiden poimiminen yhteenvedomaisesti. Lyhytaikaisissa deliberatiivisissa pienryhmissä eri vaiheet on havaittavissa, mutta ei aina niin selkeästi. (Pennington 2005; Repo-Karento 2007)

Ryhmässä yksilöt ovat vuorovaikutuksessa toisiinsa monin tavoin ja he muodostavat sosiaalisen järjestelmän, johon liittyvät ryhmädynaamiset prosessit (Öystilä 2002). Ryhmän suhdejärjestelmät vaikuttavat jatkuvasti toisiinsa. Näitä järjestelmiä ovat roolit, normit, valtasuhteet, kommunikaatio jäsenten välillä ja vuorovaikutuksesta nousevat tunteet. Roolien muotoutumiseen vaikuttaa tavoitteen vaatima työnjako ja ryhmän tehokkuus paranee, kun jäsenet tietävät roolinsa. Myös lyhytaikaisissa pienryhmissä roolien muodostus käynnistyy, vaikka työnjako ei sitä vaadikaan. Normi on vuorovaikutuksen muoto, jonka avulla ryhmän jäsenet toimivat yhdenmukaisesti. Siksi jokaisella tavoitteeseen pyrkivällä ryhmällä tulee olla yhteiset pelisäännöt. Myös vallalla on oma merkityksensä, erityisesti vaikuttamismahdollisuuksissa, ja ryhmästä löytyy aina johtajuus, jos sitä ei ole määritetty riittävän selkeästi. Kommunikaatiosuhteilla ja tunteilla on vahva yhteys vuorovaikutuksen ja toiminnan edellyttämään yhteydenpitoon. Jäsenten keskinäiset tunteet, hyväksyntä, kiintymys, torjunta ja vastenmielisyys ovat osa tunnejärjestelmää. Ymmärretyksi tuleminen ryhmässä on välttämätöntä, jotta jäsenet voivat antaa panoksensa yhteistyöhön. Aito vuoropuhelu ihmisten välillä syntyy läsnäolosta fyysisesti ja psyykkisesti.

Ohjaajan eli fasilitaattorin tehtävänä on auttaa pienryhmää saavuttamaan tavoitteensa mahdollistamalla jokaisen ryhmän jäsenen osallistumisen yhteiseen keskusteluun. Ohjaajan tulee olla roolissaan puolueeton ja manipuloimaton. Hän kontrolloi ryhmän käyttäytymistä, mutta ei vaikuta omilla mielipiteillään keskustelun kulkuun. (Heron 1993; Cameron 2005) Ohjaajalla on vahva ote ryhmän johtamiseen ja samalla hän on erinomainen kuuntelija sekä osaa kysyä oikeita kysymyksiä vuorovaikutuksen vahvistamiseksi (ks. Exley & Dennick 2005). Ryhmän tehtävän sisällön ja tarkoituksen selventäminen keskustelun alussa ohjaa ryhmää tarttumaan aiheeseen. Demokraattinen dialogi alkaa jokaisesta ryhmän jäsenestä itsestään ja yhdessä siitä kehittyy ryhmäprosessi, joka parhaimmillaan on osanottajien ajatusten rikasta vaihtoa ohjaajan varmistuessa jokaisen osallistumisen

mahdollisuuden (Heikkilä & Heikkilä 2001). Ohjaaja ylläpitää turvallisuudentunnetta sallimalla ja sietämällä erilaisia mielipiteitä ja väitteitä, pyytämällä ja hyväksymällä perustelut sekä vahvistamalla asioitten ymmärretyksi tulemisen koko ryhmässä. Ristiriitaisuuksiin tulee puuttua harkitusti. Tasa-arvoisuus näkyy siinä, että jokainen jäsen on yhtä arvokas mielipiteineen. Lisäksi ohjaaja kannustaa vähemmän aktiivisia jäseniä ilmaisemaan itseään ja näkökulmiaan huomioimalla ryhmässä vallitsevan roolikäyttäytymisen.

Deliberatiivisessa keskustelussa taitava fasilitaattori tunnistaa ryhädynamiikkaan vaikuttavat tekijät ja ilmiöt, huolehtii rajoista ja säännöistä sekä vie ryhmän keskustelua tavoitetta kohti olematta kuitenkaan jäykän virallinen. Hän on roolissaan osittain huomaamaton, mutta samalla pitää ohjat käsissään pysyttelemällä käsiteltävässä asiassa, eikä anna näin vuorovaikutustilanteen myöskään lukkiutua. Hän tekee tarvittaessa tarkentavia kysymyksiä, nostaa asioita esiin ja ohjaa ryhmän jäseniä löytämään yhteisiä tulkintaperusteita. Deliberatiivisessa pienryhmäkeskustelussa fasilitaattori huolehtii ajankäytöstä tarkoituksenmukaisesti ja pystyy keskustelun lopuksi kiteyttämään ryhmän kanssa kaiken, mikä on yhdessä teemaa käsitellen saatu aikaan, toisin sanoen kansalaisraadun loppulauselman.

4 *Vaasalainen nuorten kansalaisraati*

Vaasalainen nuorten kansalaisraati toteutettiin 17–19.11.2010. Raadilla oli kolmenlaiset tavoitteet:

1. analysoida deliberatiivisen hallinnan mahdollisuuksia suomalaisen koulukentän ja erityisesti nuorten osallisuuden kontekstissa,
2. tutustuttaa sosiaali- ja terveyshallintotieteen opiskelijat projektityöhön antamalla heille mahdollisuus osallistua raadun suunnitteluun, toteuttamiseen ja analysointiin,
3. antaa nuorille aito mahdollisuus vaikuttaa paikalliseen päätöksentekoon heille tärkeissä asioissa.

Nuorten kansalaisraadissa käsiteltävä teema määriteltiin raadun monipuolisessa ohjauskomiteassa. Teemaksi muodostui "*osallisuus kouluyhteisössä*". Vaasan kaupungin nuorisovaltuuston valtuutetuista koostuva fokusryhmä määritteli tarkemmaksi kysymyksenasetteluksi emt. teeman sisällä seuraavan: "*Kuinka luoda kouluyhteisö, jossa opiskelu ei ole pelkkää suorittamista; jossa jokainen pärjää omana itsenään; jossa jokainen välittää toinen toisistaan; jossa jokaisella on "kasvot"; ja jossa tulee tunne, että opiskelee elämää varten?*"

Nuorten kansalaisraadun laajempi yhteisö koostui kahdesta suomenkielisestä koulusta, Vaasan ammattiopistosta ja Vaasan Lyseon lukiosta. Vapaaehtoisia osallis-

tujia kerättiin monitahoisella markkinointistrategialla. Raatiin ilmoittautui lopulta 195 oppilasta. Näistä valittiin ositetulla satunnaisotannalla 24 nuoren joukko, joka heijasti laajemman yhteisön tiettyjä demografisia ja asenteellisia tekijöitä (kts. taulukko 2). Raatiin osallistui lopulta 19 nuorta. Raadin aikataulu on kuvattu kuviossa 1.

Taulukko 2. Nuorten kansalaisraadın kokoonpano

Demograafiset ja asenteelliset tekijät	Kategoriat	Valittu kokoonpano	Toteutunut kokoonpano
Koulutuslaitos	Ammattiopisto	12	8
	Lukio	11	10
	Kaksoistutkinto	1	1
Sukupuoli	Tyttö	12	10
	Poika	12	9
Ikä	16 vuotta	6	5
	17 vuotta	7	7
	18 vuotta	7	4
	19 vuotta	2	2
	20 vuotta	2	1
Kulttuuritausta	Suomalainen	19	14
	Suomenruotsalainen	3	3
	Monikulttuurinen	2	2
Osallistumisaktiivisuus	Aktiivinen	10	8
	Ei vielä aktiivinen	14	11

PÄIVÄ 1

Paikka: Nuorisotalo Kultsa

Aika: 12.00–16.00

Agenda: Projektin esittely (tausta, henkilökunta, aikataulu, 'pelisäännöt', alkukysely); team-building; käsiteltävän kysymyksen avaaminen ja tulevien asiantuntijoiden esittely; mietitään fasilitoiduissa pienryhmissä kysymyksiä kysyttäväksi asiantuntijoilta.

PÄIVÄ 2

Paikka: Vaasan yliopisto

Aika: 09.00–16.00

Agenda: Interaktiivinen asiantuntijapaneeli (viisi asiantuntijaa eri näkökulmista ja paneelinvetäjä); pienryhmäkeskustelu (4–5 nuorta ja 2 fasilitaattoria per ryhmä, yhteensä 4 ryhmää); yhteenvetoa koko ryhmässä.

PÄIVÄ 3

Paikka: Vaasan yliopisto

Aika: 09.00–14.00

Agenda: Pienryhmäkeskustelua (valmistelua loppulauselmaan); loppulauselman tekoa koko ryhmässä (konsensus/äänestys); valmistelua mediatilaisuuteen, mediapreppaus ja loppukysely; mediatilaisuus, jossa nuoret esittävät julkilausumansa.

Kuvio 1. Nuorten kansalaisraadın aikataulu

Kuten kuviosta 1 havaitaan, muodostivat raadin pienryhmäkeskustelut keskeisen osan raadista. Pienryhmäkeskusteluissa raatilaiset jaettiin kunakin kolmena raati-päivänä satunnaisesti neljään eri pienryhmään, joissa kussakin toimi kaksi lyhyen ryhmänohjauskoulutuksen läpikäynyttä sosiaali- ja terveyshallintotieteen opiskelijaa fasilitaattoreina. Pienryhmien kokoonpano vaihdettiin päivittäin, koska näin haluttiin välttää koko ryhmän hajoaminen pienempiin klikkeihin. Kaikki pienryhmäkeskustelut käytiin lävitse koko ryhmän kesken aina pienryhmäkeskustelujen päätteeksi. Näin pyrittiin muodostamaan kokonaiskuva pienryhmäkeskustelujen pohjalta.

4.1 Metodologia

Nuorten kansalaisraadista kerättiin monipuolinen tutkimusaineisto. Ensinnäkin raatilaiset vastasivat raadin aluksi etukäteiskyselyyn ja raadin lopuksi jälkikäteiskyselyyn. Kyselyistä pystytään tulkitsemaan raadin aikana tapahtuneita asenteellisia muutoksia. Lisäksi kyselyt tuottavat raadin prosessista arviointi-informaatiota. Tässä artikkelissa kyselyistä poimitaan artikkelin teeman kannalta relevantit asiat, eli arvioinnit raadin pienryhmien toiminnasta. Näitä käytetään tukemaan artikkelin laadullista aineistoa.

Laadullinen aineisto koostuu yhteensä 16 kansalaisraatiin osallistuneen nuoren haastatteluista sekä kaikkien (yhteensä 8) fasilitaattoreiden haastatteluista. Kolme nuorta kieltäytyi haastattelusta perustellen syyksi mahdollisen haastattelutilanteen koetun epämukavuuden. Sosiaali- ja terveyshallintotieteen opiskelijoiden suorittamat haastattelut nauhoitettiin ja litteroitiin. Analysointi toteutetaan sisällönanalyysin kautta siten, että nuorten haastatteluista poimitaan pienryhmätoimintaan liittyvät kommentit ja fasilitaattoreiden haastattelut puolestaan teemoitellaan kolmeen eri teemaan: fasilitointiprosessi, ajan ja tilojen merkitys sekä fasilitoijan rooli. Aineistoa kerättiin lisäksi nauhoittamalla kaksi neljästä pienryhmästä kolmen päivän ajalta. Tätä aineistoa tullaan käyttämään tulevassa tutkimuksessa (Eronen, Koskela, Ollila, Raisio & Vartiainen 2011).

4.2 Pienryhmäkeskustelut nuorten kokemana

Kuten jo edellä todettiin, korostivat kaikki haastatellut raatilaiset fasilitoitujen pienryhmäkeskustelujen roolia. Vaikkakin alkuesittelyt koko ryhmän kesken koettiin haastaviksi, pienryhmään meno muutti keskusteluilmapiiriä: *"Ku oli se iso porukka ihan aluks, niin tuntu niinku siinä esittäytymisessä, et tää oli hirveän vaikee niinku sanoo, vaikka esitellä ittensä. Mut niinku heti kun päästiin pienempään ryhmään, niin kaikki avas suutaan"*.

Nuoret arvostivat erityisesti sitä, että pienryhmäkeskusteluissa kukin heistä uskalsi ja sai sanottua omat mielipiteensä. Tämä koettiin vaihteluksi koulumaailmassa tapahtuvaan vuorovaikutukseen, jossa opettaja kysyy ja opiskelija vastaa: *"...sai kerrankin esittää enemmän mielipiteitä, omia mielipiteitä julki, että koulussa vastataan vaan opettajan kysymykseen, eikä välillä saada omia mielipiteitä sanottua, mutta täällä sai."* Lisäksi nuoret arvostivat pienryhmäkeskusteluiden avointa ilmapiiriä, jota kukaan ei "vartioinut" ja jossa kaikki olivat tasavertaisia ja jossa kaikki osallistuivat:

"...sai keskustella eri ihmisten kanssa ja sitten kun vielä huomasi, että kaikki muutkin halus keskustella siinä, että siitä saatiin sellaista keskustelua ihan aikaan, että ei kukaan... Kaikki niinku osallistu siihen keskusteluun, että ei sitten oltu hiljaa vaan ja pyöritelty sormen päitä siinä, vaan ihan keskusteltiin siinä asioista."

Nuorten vastaukset raadin jälkikäteiskyselyyn tukevat vahvasti edellä esitettyjä näkemyksiä (kts. taulukko 3). Kuten taulukossa 3 näkyy, nuoret olivat hyvin tyytyväisiä myös pienryhmien fasilitaattoreiden toimintaan. Tämä tyytyväisyys näkyy vahvasti myös haastatteluissa. Nuoret kokivat, että keskustelu helpottui fasilitaattoreiden viedessä sitä koko ajan eteenpäin. Myös onnistunutta hiljaisten huomioimista ja keskusteluun mukaan ottamista sekä kunkin mielipiteelle annetun tärkeyden merkitystä korostettiin:

"No ehkä se, että keskusteluja käytiin läpi ja kaikkien mielipidettä kysyttiin ja kun päädyttiin johonki asiaan, niin oikein kysyttiin, että ooksä tätä mieltä, että hyväksytkö tän. Et se oli parasta ehkä se, et jokasen ääntä pidettiin tärkeänä. Et jokasen piti hyväksyä se."

Taulukko 3. Osallistujien vastaukset nuorten kansalaisraadin jälkikäteiskyselyssä

RAATILAISTEN KOKEMUKSET	EI	KYLLÄ
Keskustelu oli antoisaa	0	19
Sain sanoa mielipiteeni	0	19
Tulin kuulluksi	0	19
Tulin nolatuksi	19	0
Jäin ryhmän ulkopuolelle	19	0
Olin tyytyväinen pienryhmänvetäjien toimintaan	0	19

Nuoret kertoivat haastatteluissa myös näkemyksistään siitä, kuinka he voisivat tulevaisuudessa hyödyntää kokemuksiaan nuorten kansalaisraadista ja erityisesti sen pienryhmäkeskusteluista. He nostivat esiin muun muassa lisääntyneen esiintymisrohkeuden, neuvottelutaidon ja kyvyn esittää omia mielipiteitä: ”...*tuolla ehkä sai siltä rohkeutta, et nyt uskaltaa tunneilla sanoa mielipiteensä. Et ainakin siinä tuli niinku parannusta*”. Nuorten näkemykset tukevat lisäksi sitä näkemystä, että deliberatiivinen osallistuminen vähentää empatiaongelmia ihmisten välillä, ts. lisää toisten ihmisten elämäntilanteiden ja näkemysten ymmärtämistä. Nuoret pitivät tällöin tärkeänä sitä, että he paitsi kuulivat, myös oppivat kuuntelemaan muiden nuorten mielipiteitä: ”*Oppi muistakin vähän. Kuuli miten on tuolla lukion puolella.*”

4.3 Pienryhmäkeskustelut fasilitaattoreiden kokemana

Fasilitaattoreina toimineet sosiaali- ja terveyshallintotieteen opiskelijat eivät omanneet aikaisempaa kokemusta varsinaisena fasilitaattorina toimimisesta. Yli puolella heistä oli kuitenkin kokemusta työnohjauksesta tai ryhmien ohjauksesta osana omaa työtään. Vähäisestä kokemuksesta huolimatta pienryhmien fasilitaattorit kokivat saadun muutaman tunnin mittaisen teoriapainotteisen koulutuksen pääasiallisesti riittäväksi. Kehittämisehdotuksena he esittivät käytännön harjoitteiden lisäämisen osaksi fasilitointikoulutusta.

Fasilitaattorit toimivat pareittain. Kukin pari koki kahdenkeskisen yhteistyönsä hyvin toimivaksi. Toimintamallina parifasilitoinnin hyötyjä korostettiin vahvasti: ”*Se oli mun mielestä ehdottoman hyvä ja näen, että yksin ei onnistu saman lailla kuin kahdestaan*”. Fasilitaattorit näkivät, että parityöskentely edesauttoi pienryhmäkeskustelujen onnistumista, koska parityössä toinen pystyi keskittymään keskustelujen vetämiseen toisen hoitaessa kirjurin roolia. Tämän toimintamallin koettiin lisäävän sekä keskustelujen jouhevuuksi että kirjaamisen tarkkuutta. Lisäksi kun toiselta ”*loppui mehut*”, voitiin rooleja vaihtaa toisen ottaessa keskustelun vetovastuu.

Fasilitaattorit olivat aluksi hyvin epäileviä pienryhmien päivittäisen vaihtumisen toimivuudesta. Pelkona oli, että tämä häiritsevästi ryhmäytymistä. Jälkikäteishaastatteluissa kukin heistä kuitenkin nosti asian esiin positiivisena seikkana. Ryhmien vaihtumisen nähtiin muun muassa lisäävän näkemysten rikkautta ja erityisesti edistävän kunkin nuoren omien mielipiteiden esiintuomista:

”Huomasi ainakin yhdessä parissa, että oli kaksi tyttöä, jotka oli tiiviisti ystäviä ja vähän tuntui, että kun he siellä keskenään oli, niin he vetivät toisiinsa puoleensa, ne mielipiteet piti olla samoja, kun he oli yhdessä. Mutta sit-

ten, kun he oli eri ryhmissä, niin sieltä tulikin se oma mielipide esille, eikä tarvinnutkaan olla sen kaverin kanssa samaa mieltä."

Ajan riittävyteen fasilitaattorit olivat suhteellisen tyytyväisiä. Pääosin he kokivat, että käytössä ollut aika oli riittävä ja että lisäaika ei olisi enää rikastuttanut keskustelua. Muutama fasilitaattori olisi kuitenkin kaivannut lisäaikaa erityisesti ensimmäisen päivän pienryhmäkeskusteluihin, joissa pohdittiin kysymyksiä kysyttäväksi seuraavan päivän asiantuntijoilta. Aikaa oli tällöin käytössä vain tunti. Myös käytössä olleisiin tiloihin fasilitaattorit suhtautuivat positiivisesti. Ensimmäinen päivä nuorisotalolla koettiin hyväksi tutustumistilaksi, jossa oli *"kiva kotoinen tunnelma"*. Kaksi jälkimmäistä päivää yliopistolla puolestaan nähtiin tilojen avaruuden puolesta paremmiksi pienryhmäkeskusteluille. Osa fasilitaattoreista olisi kuitenkin halunnut kullekin ryhmälle oman huoneen, kun nyt heitä oli kaksi ryhmää aina yhdessä huoneessa. Toisaalta taas nähtiin, että pienryhmäkeskustelujen edetessä *"ympäristö tavallaan niin kuin häipyi"*, eikä toisten ryhmien tai havainnoijien läsnäololla ollut enää merkitystä.

Tärkeimmiksi asioiksi fasilitaattorin roolissa nostettiin esiin kyky kuunnella ja ottaa kaikki huomioon tasapuolisesti, keskustelun ohjaaminen tuomatta esiin omia mielipiteitä, keskustelun ylläpitäminen ja aikataulussa sekä asiassa pysyminen. Keskeisimmiksi haasteiksi puolestaan koettiin paitsi hiljaisten aktivointi myös aktiivisten hillitseminen, keskusteluissa alkuun pääseminen, ryhmäläisten saaminen kuuntelemaan toisiaan ja fasilitaattoreiden välisen kommunikaation toimivuus. Myös raatilaisten ja fasilitaattoreiden ikäero mainittiin mahdollisena haasteena:

"No, ehkä lähtökohtaisesti mä ajattelen että ku ite on kuitenkin jo sillain tukevasti keski-ikäinen, että kuinka ne nuoret alkaa niin kuin luottaa ja alkaa puhuun ja miten ne kokee kun yhtäkkiä tulee ja tupsahtaa vieraita ihmisiä siihen niin kuin haastatteleen. Se meni hirveen hyvin. Ne oli aivan hirveen ihania ja avoimia, sellasia niin kuin tosissaan mun mielestä."

Koetuista haasteista huolimatta kaikki fasilitaattorit kokivat pystyneensä ohjaamaan pienryhmäkeskusteluja laittamatta sanoja nuorten suuhun. Osa pareista oli pyytänyt palautetta sekä nuorilta että keskustelujen havainnoijilta ja käyneet myös kahdenkeskistä palautekeskustelua varmistaakseen fasilitoinnin neutraalisuuden. Nuorten kansalaisraadien arvioinnin toteuttaneet sosiaali- ja terveyshallintotieteen opiskelijat kuitenkin havaitsivat tietyissä tapauksissa fasilitaattoreiden osalta vähäistä omien mielipiteiden ilmaisemista (Muurimäki & Tiainen 2010). Myös keskustelujen ylläpitämisessä ja puheenvuorojen määrän tasapuolisuudessa fasilitaattorit kokivat onnistuneensa. Erityisesti tarkentavat kysymykset toimivat keskustelujen eteenpäinviejinä ja nuorilta jälkikäteen kysytyt palaute tasapuolisuuden

varmistajana. Fasilitaattoreiden ja nuorten näkemykset tukevat näin ollen vahvasti toisiaan.

5 Johtopäätökset

Tutkimuksen perusteella deliberatiivisten pienryhmäkeskustelujen anti vaikuttaa olevan muita osallistumismahdollisuuksia merkittävämpi. Nämä tarjoavat osallistujille aidon mahdollisuuden keskustella tasa-arvoisessa ja avoimessa ilmapiirissä siten, että kukin saa esittää omat mielipiteensä ja kaikkia kuunnellaan. Vaasassa pilotoitu nuorten kansalaisraati tarjosi osallistuneille nuorille jotain uutta verrattuna tavanomaiseen koulumaailmassa tapahtuvaan vuorovaikutukseen. Koulumaailman kysymys-vastaus -vuorovaikutus muuttui raadissa yhteistoiminnalliseksi ja refleктоivaksi vuorovaikutusprosessiksi.

Onnistunut deliberatiivinen pienryhmäkeskustelu edellyttää onnistunutta fasilitointia. Fasilitaattorin koulutus, lyhytkestoinenkin, on keskeistä, koska fasilitoinnilla on suuri merkitys suojaosan keskusteluilmapiirin luomiselle ja ylipäättään keskustelun aloittamiselle ja jatkumiselle. Ennen kaikkea on tärkeää, että fasilitaattori mahdollistaa kansalaisraadien tavoitteen saavuttamisen, eli julkilausuman muodostumisen. Deliberatiivisessa pienryhmäkeskustelussa fasilitaattori ei ole virallinen puheenjohtaja, vaan salliva, turvallinen ja hyväksyvä keskustelunvetäjä. Nuorten kansalaisraadissa pienryhmäkeskustelut onnistuivat raatilaisten ja fasilitaattoreiden merkittävästä ikäerosta huolimatta. Fasilitaattoreiden iällä ei ollut merkitystä. Tärkeää on osaaminen, eivät fasilitaattorin ulkoiset ominaisuudet, kuten ikä, sukupuoli ja kulttuurinen tausta.

Fasilitaattori kohtaa toiminnassaan merkittäviä haasteita. Yksi keskeisimmistä haasteista on valtasuhteiden havainnointi ja vallan kanavoiminen siten, että kaikista keskusteluista tulee tasavertaisia, jolloin merkittävyys nousee keskustelijoiden esittämistä argumenteista, ei argumenttien esittäjien taustoista. Raatipäivien tiiviin aikataulun noudattaminen edellyttää fasilitaattoria suhteuttamaan käytössä oleva aika keskusteltavina oleviin aiheisiin. Näin aikaa jää kaikkien käsiteltävinä olevien asioiden tasavertaiseen käsittelyyn. Erityisesti nuorten osalta fasilitaattorin tulee huomioida raatilaisten väliset läheiset suhteet ja niiden seurauksena syntyvä keinotekoinen samanmielisyys ja mielipiteiden polarisaatio.

Tutkimus osoittaa, että nuorten kansalaisraadissa on potentiaalia kehittää nuorten osallisuutta suomalaisessa hyvinvointiyhteiskunnassa. Tämä edellyttää kuitenkin, etteivät raadit jää vain yksittäisiksi yliopistojen tai vaikkapa järjestöjen toteuttamiksi kokeiluiksi vaan, että niistä tulee jatkuva hallinnon tapa. Tämä puolestaan edellyttää sitä, että hallinnon osaajat kehittävät omaa ammattitaitoaan liittyen

nuorten osallistamiseen ja rohkaistuvat tuomaan nuorten äänen esiin aidolla ja vaikuttavalla tavalla. Poispääseminen passiivisesta nuorisonäkemyksestä edellyttää laajamittaista osallisuuden kulttuurin muutosta Suomessa ja suomalaisessa koulumaailmassa. Kyseessä on kokonaisvaltainen ajattelutavan muutos koko yhteiskunnan osalta.

Lähteet

- Cameron, E. (2005). *Fasilitation made easy*. London: Kogan Page.
- Carson, L., Sargant C. & Blackadder J. (2004). *Consult your community: A guide to running a youth jury*. Sydney: NSW Premier's Department.
- Cohen, J. (2009). Reflections on Deliberative Democracy. Teoksessa T. Christiano & J. Christman (toim.). *Contemporary debates in political philosophy*. Chichester, West Sussex, U.K: Wiley-Blackwell. 247–263.
- Crosby, N. & Nethercut, D. (2005). Citizens juries: Creating a Trustworthy Voice of the People. Teoksessa J. Gastil & P. Levine (toim.). *The Deliberative Democracy Handbook: Strategies for Effective Civic Engagement in the Twenty-First Century*. Jossey-Bass: San-Francisco. 111–119.
- Eronen, M., Koskela, M., Ollila, S., Raisio, H. & Vartiainen, P. (2011). *Järki ja tunteet deliberatiivisessa keskustelussa – Analyysiä nuorten kansalaisraadien pienryhmäkeskusteluista*. Mediatutkimuksen päivillä esitetty tutkimuspaperi. Turku 4.–5.2.2011.
- Exley, K. & Dennick, R. (2005). *Small Group Teaching. Tutorials, seminars and beyond*. London: RoutledgeFalmer.
- Fishkin, J. S. (2009). *When the People Speak: Deliberative Democracy & Public Consultation*. New York: Oxford University Press.
- Friedman, W. (2006). Deliberative Democracy and the Problem of Scope. *Journal of Public Deliberation* 2: 1.
- Friedman, W. (2011). Coming to Public Judgment: Strengthening Impacts, Exploring National Possibilities. Teoksessa D. Yankelovich & W. Friedman (toim.). *Toward Wiser Public Judgment*. Nashville, Tennessee: Vanderbilt University Press. 131–156.
- Heikkilä, J. & Heikkilä, K. (2001) *Dialogi – Avain innovatiivisuuteen*. Helsinki: WSOY.
- Heron, J. (1993). *Group fasilitation*. London: Kogan Page.
- JY (2010). *Suomalaisnuorten yhteiskunnalliset tiedot kärkitasoa*. Tiedote. [Viitattu 28.4.2011] Saatavissa: <https://www.jyu.fi/ajankohtaista/arkisto/2010/06/-tiedote-2010-06-29-12-09-38-175201>.
- Melville, K. & Kingston, R. J. (2011). The Experience of the National Issues Forums. Teoksessa D. Yankelovich & W. Friedman (toim.). *Toward Wiser Public Judgment*. Nashville, Tennessee: Vanderbilt University Press. 51–72.

- Muurimäki, M. & Tiainen, J. (2010). *Arviointiraportti*. [Viitattu 5.5.2010] Saatavissa: http://blog.uwasa.fi/kansalaisraatikokeilu/nuorten_kansalaisraadin_arviointiraportti/.
- Neblo, M., Esterling, K., Kennedy, R., Lazer, D. & Sokhey, A. (2010). Who Wants to Deliberate – and Why? *American Political Science Review* 104: 8, 566–583
- Pennington, C. D. (2005). *Pienryhmän sosiaalipsykologia*. Helsinki: Gaudeamus.
- PYM (2003). *Media, Culture and Youth: Recommendation from the Youth Jury*. Parra Youth Matters. [Viitattu 28.4.2011] Saatavissa: http://www.active-democracy.net/parrayouth/parra_youth_matters_report.pdf.
- Raisio, H., Ollila, S. & Vartiainen, P. (2011). *Youth in Deliberative Governance: First Finnish Youth Jury as Experienced by the Jurors*. Paper presented in American Society for Public Administration's 2011 Annual Conference. Baltimore, Maryland 11–15.3.2011.
- Repo-Karento, S. (2007). *Innostu ryhmästä. Miten ohjata oppivaa yhteisöä*. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Segercrantz, H. (2009). Prologi. Ryhmäanalyysin haasteet. Teoksessa H. Lindroos & U. Segercrantz (toim.). *Yksilöksi ryhmässä*. Helsinki: Palmenia.
- Scott, J. K., Adams, G. P. & Weschler, B. (2004). *Deliberative Governance: Renewing Public Service and Public Trust*. Teoksessa P. Bogason, S. Kensen & H. T. Miller (toim.). *Tampering with Tradition: The Unrealized Authority of Democratic Agency*. Oxford, UK: Lexington Book. 11–22.
- THL (2010). *Oppilaan ääni ei kuulu koulun asioissa*. Tiedote. [Viitattu 28.4.2011] Saatavissa: http://www.thl.fi/fi_FI/web/fi/tiedote?id=23115.
- The Jefferson Center (2004). *Citizens Jury Handbook*. [Viitattu 28.4.2011] Saatavissa: <http://www.jefferson-center.org>.
- Yankelovich, D. (2011). How to Achieve Sounder Public Judgment. Teoksessa D. Yankelovich & W. Friedman (toim.). *Toward Wiser Public Judgment*. Nashville, Tennessee: Vanderbilt University Press. 11–32.
- Öystilä, S. (2002). Ongelmakohdat ryhmän ohjaamisessa. Teoksessa E. Poikela (toim.). *Ongelmaperustainen pedagogiikka – teoriaa ja käytäntöä*. Tampere: Tampere University Press.

LAPSET JA NUORET TELEVISIO-OHJELMIEN KULUTTAJINA JA IDENTITEETIN RAKENTAJINA

Jenniina Halkoaho

1 Johdanto

Oman identiteetin etsimisen ja rakentamisen katsotaan olevan yksi keskeisistä yksilön kehitystehtävistä nyky-yhteiskunnassa. Erityisesti kuluttaminen ja siihen liittyvät valinnat liitetään oman identiteetin ja elämäntyylin rakentamiseen (Thompson 1995; Elliott & Wattanasuwan 1998; Piacentini & Mailer 2004; Wattanasuwan 2005; Mittal 2006; Larsen, Lawson & Todd 2010). Kenties yksi merkittävimmistä kulutuksen kohteista meille, ikään tai sukupuoleen katsomatta, on joukko medioita käsittäen television, internetin, sanomalehdet, aikakauslehdet ja radion. Monet mediatuotteet, kuten aikakauslehdet ja lifestyle-televisio-ohjelmat, on jopa erityisesti suunniteltu virittämään elämäntyylin ja identiteetin rakentamista tarjoamalla ideoita, vaihtoehtoja, esimerkkejä ja vertailukohtia kuluttajan arkeen ja kulutusvalintojen tekemiseen.

Mediankulutus, erityisesti television katselu, kietoutuu olennaisena osana arkeemme. Esimerkiksi vuonna 2010 suomalaiset käyttivät televisionkatseluun keskimäärin 178 minuuttia, eli liki kolme tuntia päivässä (Finnpanel 2011). Erityisen suuri rooli medioilla näyttää olevan nuorison päivärytmissä (Livingstone 2007; Miles 2000). Väitetään jopa, että lapset ja nuoret viettävät päivittäin enemmän aikaansa medioiden parissa kuin esimerkiksi koulussa tai vanhempiensa kanssa (Steele & Brown 1995). Yhtäältä median vaikutuksesta nuoriin ollaan huolissaan, toisaalta nähdään, että nuoriso on varsin taitavaa ja valikoivaa mediankäytössään. Tufte (2010: 407) korostaakin tarvetta yhdistää kulutustutkimuksen ja mediatutkimuksen voimat nuorten kuluttajien ymmärtämiseksi.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on kuvata ja analysoida suomalaisten nuorten suosikkitelevisio-ohjelmien kuluttamista erityisesti identiteetin rakentumisen muotona. Tämä tarkoittaa, että tarkastelen television kuluttamisen identiteettifunktiota television käytännöllisen informaatiohyödyn tai sen kokemuksellisuuden sijasta. Identiteetin rakentumisen tutkimus kulutustutkimuksen alueella kiinnittyy pääasiallisesti symbolisen kuluttamisen tutkimussuuntaan, jonka keskeisenä olettamuksena on väite ”olen sitä mitä kulutan” (Shankar & Fitchett 2002), sillä kuluttami-

sen avulla voidaan määritellä, luoda ja viestiä omaa identiteettiä ja elämäntyyliä. Tästä johdettuna kysynkin, *olemmeko sitä, mitä katsomme televisiosta?*

1.1 Aikaisempi tutkimus aiheesta

Perinteisesti median roolia kuluttajien käyttäytymisessä on lähestytty markkinoinnin piirissä erityisesti mainonnan vaikuttavuuden näkökulmasta. On kuitenkin esitetty, että kuluttajien suhde ei-mainosmuotoiseen sisältöön vaikuttaa merkittävästi, siihen miten he tulkitsevat itse mainoksia. Lisäksi on havaittu, että esimerkiksi 78 prosenttia suomalaisista televisionkatsojista haluaa hypätä mainoskatkojen ohi, mikäli se vain on mahdollista (KMT 2009). Tuotesijoittelu televisio-ohjelmien lavasteisiin ja juoneen onkin viime vuosina yleistynyt korvaten perinteistä televisiomainontaa. Tämä trendi vahvistaa myös näkemystä, että markkinoijien tulisi olla kiinnostuneita siitä, millaisia suhteita kuluttajat muodostavat televisio-ohjelmiin. Koska pelkkä tieto television katselun määrästä ei kerro kulutuksen luonteesta tai intensiteetistä, on syytä tutkia miten televisio-ohjelmat kiinnittyvät kuluttajien arkeen ja minäkäsitykseen sekä aikaansaavat tunnereaktioita. Suomessa tämänkaltaisen tutkimus on vielä lapsenkengissä, ja kansainvälistikin tutkimusavaukset kuluttajien identiteetin rakentamisesta mediakontekstissa jäävät yksittäisiksi (esim. Russell & Puto 1999; Steele & Brown 1995; Strelitz 2008). Sen sijaan kuluttajien suhteita suosikkibrändeihinsä on alettu tutkia laajalla rintamalla (esim. Fournier 1998; Escalas & Bettman 2005; Thomson, MacInnis & Park 2005; Swaminathan, Page & Gürhan-Canli 2007; Sprott, Czellar & Spangenberg 2009). Koska televisio-ohjelmat voidaan nähdä brändien tapaan aineettomina tuotteina, joilla on kulttuurista arvoa, sekä merkityksiä kantavaa ja keronnallista luonnetta, tutkimuksessa kuluttajien suhteista suosikkitelevisio-ohjelmiinsa voidaankin hyödyntää aikaisemman bränditutkimuksen käsitteistöä. Etenkin Susan Fournier (1998) on edistänyt tutkimusta kuluttajien moninaisista suhteista brändeihin ja tunnistanut identiteettiä rakentavan suhteen olevan vain yhdenlainen side brändiin muiden joukossa.

Tässä tutkimuksessa keskeisinä käsitteinä nostetaan esiin neljä kuluttajan ja televisio-ohjelman välistä identiteettisuhdetta kuvaavaa piirrettä; kiinnittyminen (*connectedness*), yhteys minäkuvaan (*self-connection*), kiintyminen (*emotional attachment*) ja ohjelman henkilökohtainen merkitys kuluttajalle (*attachment*)⁷⁶. Näitä piirteitä nuorten suhteista suosikkitelevisio-ohjelmiinsa tutkimalla voimme paljastaa, missä määrin tämän päivän lapset ja nuoret rakentavat identiteettejään televisio-ohjelmat resursseinaan.

⁷⁶ Ks. lisää käsitteistä Halkoaho (2010)

1.2 Tutkimusaineiston kuvaus

Tutkimuksen aineisto kerättiin online-kyselynä, joka oli sijoitettu vapaasti saatavilla olevaksi banneriksi Telkku.com -verkkopalvelun etusivulle vuonna 2009. Telkku.com (Kustannusosakeyhtiö Iltalehti 2011) on televisio-ohjelmien esitysai-katauluja, ohjelmatietoja sekä keskustelufoorumin tarjoava sivusto, joten sen kautta on helppo tavoittaa nimenomaan televisionkatsojia tutkimusta varten. Telkku.com on osa Iltalehteä Alma Media -konsernissa, ja se on varsin suosittu verkkopalvelu, jolla on yli 600 000 eri kävijää viikossa (Alma Media 2011). Kyselyyn osallistuneilta kysyttiin taustatietoina syntymäaika ja sukupuoli. Vastaneita kertyi kaikkiaan 359, joista erityistarkastelussa on 110 vastausta 10–19 -vuotiailta nuorilta. Heistä tyttöjä on 68,2 prosenttia (n=75) ja poikia 31,8 prosenttia (n=35).

Kyselyn tarkoituksena oli analysoida kuluttajan suhdetta suosikkitelevisio-ohjelmaansa erityisesti identiteetin rakentumisen näkökulmasta. Teoreettisena lähtökohtana nähtiin, että kuluttajan suhde televisio-ohjelmaan pitää sisällään käyttäytymiseen, ajatuksiin ja tunteisiin liittyviä piirteitä. Mitä voimakkaampia piirteitä tässä suhteessa on, sitä voimakkaampana voidaan nähdä televisio-ohjelman rooli kuluttajan arjessa ja minäkuvassa, sekä sen vaikutus kuluttajan uskollisuuteen ohjelmaa kohtaan. Kyselyn lähtökohdaksi päätettiin valita kuluttajan suhde yhteen sarjamuotoiseen suosikkitelevisio-ohjelmaan, sillä nähtiin, että voimakas identiteettiside on omiaan syntymään sellaiseen ohjelmaan, jota kuluttaja on seurannut jo pidemmän aikaa, ja josta kuluttaja erityisesti pitää. Kyselylomakkeeseen oli muotoiltu 48 väittämää perustuen tutkimuksen keskeisiin käsitteisiin. Ensin vastaajien tuli ilmoittaa lomakkeen alussa yksi suosikkitelevisio-ohjelmansa ja ottaa tämän jälkeen kantaa väittämiin Likert-asteikolla 1–5⁷⁷ pitäen kyseisen ohjelman mielessään. Tarvittaessa vastaajat saivat jättää väittämän huomioimatta, mikäli he kokivat, että siihen on vaikea antaa mielipidettä. Tällöin he valitsivat 0-vaihtoehdon, ”en osaa sanoa”. Muodostetut väittämät esitellään tarkemmin taulukoissa 2–5.

1.3 Kuvaus 10–19-vuotiaiden vastaajien suosikkiohjelmista

Taulukossa 1 kuvataan 10–19-vuotiaiden vastaajien suosikkiohjelmat genreittäin ja ohjelmatyypeittäin. Vastaajat nimesivät yhteensä 42 eri suosikkiohjelmaa, joista useimmin nimettiin suomalainen saippuasarja ”Salatut elämät”. Tämän ohjelman nimesi suosikikseen 29,1 prosenttia vastaajista (n=32). Ulkomainen fiktio oli

⁷⁷ 1=Täysin erimieltä, 2= Eri mieltä, 3= Neutraali mielipide, 4=Samaa mieltä, 5= Täysin samaa mieltä.

kuitenkin genre-tasolla suosituinta nuorten keskuudessa, sillä siihen lukeutuvan ohjelman valitsi suosikikseen 61,8 prosenttia vastaajista (n=68). Vain harvoin nuorten suosikkiohjelmaksi nousi kotimaisen viihteen, ulkomaisen viihteen tai asia-, ajankohtais- ja dokumenttiohjelmien genreen lukeutuva ohjelma. Ohjelmatyypeittäin tarkasteltuna nuorten suosikit lukeutuvat etenkin saippuasarjoihin 29,1 prosentin osuudella, sekä draamaan 14,5 ja draama-/tilannekomediaan 12,7 prosenttiosuuksin. Muiden ohjelmatyyppien osuudet suosikkiohjelmista jäivät alle kymmenen prosentin, kuten taulukosta 1 ilmenee.

Taulukko 1. Nuorten suosikkiohjelmat genreittäin ja ohjelmatyypeittäin

Genre	Määrä	Prosenttiosuus
Ulkomainen fiktio	68	61,8
Kotimainen fiktio	32	29,1
Ulkomainen viihde	6	5,5
Asia- ajankohtais-, ja dokumenttiohjelmat	3	2,7
Kotimainen viihde	1	0,9
<i>Yhteensä</i>	<i>110</i>	<i>100</i>
Ohjelmatyyppi	Määrä	Prosenttiosuus
Saippua	40	36,8
Draama	16	14,5
Rikosdraama	3	2,7
Draamakomedia, tilannekomedia	14	12,7
Sairaaladraama	5	4,5
Jännitys, toiminta, seikkailu	9	8,2
Scifi, fantasia, kauhu	7	6,4
Animaatio, anime	6	5,5
Viihde, visailu, kilpailu	2	1,8
Tosi-TV	5	4,5
Lifestyle, matkailu	3	2,7
<i>Yhteensä</i>	<i>110</i>	<i>100</i>

Erityisinä syinä, siihen miksi jokin ohjelma on noussut omaksi suosikiksi, ilmeni, että erityisesti nuoret olivat tykättyneet suosikkiohjelmansa juoneen/aihepiiriin 73,6 prosenttia (n=81). Monet kertoivat myös pitävänsä erityisesti suosikkiohjelmansa henkilöistä 57,3 prosenttia (n=63), sekä liki puolet, 47,3 prosenttia (n=52), kertoi pitävänsä yleisesti ottaen suosikkiohjelmansa tyyppisistä ohjelmista.

Nuorista vastaajista yli puolet 55,5 prosenttia (n=61) kertoi olevansa suosikkiohjelmansa ”täysin koukussa” ja 36,4 prosenttiakin (n=40) ”jonkin verran koukussa”. Vain 9 vastaajaa, eli 8,2 prosenttia nuorista vastaajista kertoi, että eivät ole juurikaan tai lainkaan koukussa suosikkiohjelmansa. Tilastollisesti merkittäviä eroja ei löytynyt sukupuolten välillä. Sen sijaan, kun nuorten ryhmää tarkasteltiin suhteessa muihin ikäryhmiin korrelaatioanalyysissä, ilmeni, että nuoret ovat vanhempia ikäryhmiä useammin koukussa suosikkiohjelmansa (Spearmanin korrelaatiokerroin $-0,171$, tilastollisesti merkitsevällä tasolla, $p=0,001$). Voidaan siis todeta, että lähtökohtaisesti televisio-ohjelmien seuraaminen on nuorille varsin tärkeää, varsinkin kun kyse on nuoren omasta suosikkiohjelmasta.

Seuraavissa luvuissa 2–4 siirrytään esittelemään tutkimuksen keskeisiä tuloksia eri näkökulmista. Tyypillisiä piirteitä nuorten suhteissa suosikkiohjelmiinsa analysoidaan erityisesti keskiarvojen, tyyppiarvojen ja keskihajonnan avulla. Lisäksi nuorten television kuluttamisen luonnetta verrataan vanhempiin ikäryhmiin ryhmäkohtaisia summamuuttujia vertaillen ja keskiarvotestien avulla.

2 Kiinnittyminen suosikkiohjelmaan

Käsite kiinnittyminen (*connectedness*) kuvaa televisio-ohjelman roolia osana yksilön arkea, toisin sanoen sitä, miten televisio-ohjelma laajenee katsomistilanteen ulkopuolelle. Keskeisinä ohjelmaan kiinnittymisen ulottuvuuksina on aikaisemmassa tutkimuksessa tunnistettu olevan fanituotteiden keräily, hahmojen imitointi, muodin omaksuminen, halu olla osana ohjelman tekemistä ja pakeneminen omasta arjesta (Russell, Norman & Heckler 2005).

Taulukossa 2 kuvataan nuorten kiinnittymistä suosikkiohjelmiinsa. Nuorille, kuten tämän tutkimuksen mukaan muillekin ikäryhmille, suosikkiohjelma tarkoittaa etenkin pakoa arjen huolista ja hyvän mielen saavuttamista. Nuoret näyttäytyvät aktiivisina Internetin käyttäjinä ja keskustelijoina saadakseen lisää tietoa suosikkiohjelmastaan ja jakaakseen mielipiteitään. Nuorten ikäryhmän keskiarvo 3,64 väittämään ”Haluan etsiä lisätietoja tästä ohjelmasta Internetistä” on korkeampi kuin muilla ikäryhmillä, joiden keskiarvot jäävät välille 2,77–3,27. Nuoret tuntuivat myös ihannoivan suosikkiohjelmansa ja sen henkilöitä siinä määrin, että haluaisivat itsekin olla mukana ohjelmassa (ka 3,82) ja tavata henkilökohtaisesti sen henkilöitä (ka 4,12). Jälleen nuoret erottuvat muista ikäryhmistä korkeammilla keskiarvoillaan.

Pääsääntöisesti nuoret pitävät suosikkiohjelmansa tyylistä niin vaatteiden kuin kampausten suhteen, sillä tyyppillisimmillään heidän antamansa vastauksen arvo tyyliä koskeviin väittämiin on 4, eli ”samaa mieltä”, kun muilla ikäryhmillä tyypp-

piarvot osoittavat neutraalia mielipidettä, (3). Suosikkiohjelmansa tyylin suosimisesta huolimatta nuoret eivät kuitenkaan, ainakaan omasta mielestään, osta usein samantyyllisiä vaatteita, joita näkevät suosikkiohjelmassaan, eivätkä liioin hanki suosikkiohjelmaansa liittyviä tavaroita, sillä näiden väittämien kohdalla tyyppiarvot osoittavat nuorten olevan pääsääntöisesti ”täysin eri mieltä”. Tutkimuksen valossa suosikkiohjelman suoranaisten vaikutuspäätöksiin on siis vähäinen, tosin keskihajonnat vastauksissa ovat kohtalaisen suuria.

Taulukko 2. Nuorten kiinnittyminen suosikkiohjelmiinsa

Väittäjä	Keskiarvo *	Moodi	Keskihajonta
Tämä ohjelma auttaa unohtamaan päivän ongelmat/murheet.	4,07	4	0,952
Tämä ohjelma saa minut paremmalle tuulelle.	4,41	5	0,798
Pidän vaatteista, joita heillä on yllään tässä ohjelmassa.	3,62	4	1,152
Pidän hiustyyleistä, joita näen tässä ohjelmassa.	3,70	4	1,051
Ostan usein sen tyyllisiä vaatteita, joita olen nähnyt tässä ohjelmassa.	2,20	2	1,126
Huomaan joskus matkivani tämän ohjelman hahmo(je)n eleitä tai ilmeitä.	2,84	2	1,301
Olen omaksunut joitain tämän ohjelman lausahduksia tai puhetapoja.	3,23	4	1,326
Huomaan oppivani tätä ohjelmaa katsomalla asioita omasta elämästäni.	3,03	4	1,242
Saan tästä ohjelmasta ideoita siihen, kuinka itse eläisin.	2,99	4	1,223
Vertaan tämän ohjelman tapahtumia omaan elämäni.	2,85	4	1,252
Rakastaisin olla mukana tässä ohjelmassa.	3,82	5	1,258
Luen lehtijuttuja, uutisia tai kirjoja, jos ne liittyvät tähän ohjelmaan.	3,74	4	1,149
Haluaisin tavata tämän ohjelman henkilöitä/hahmoja.	4,12	5	1,062
Minulla on tavaroita (julisteita tms.), jotka liittyvät tähän ohjelmaan.	2,34	1	1,386
Olen hankkinut itselleni joitakin tuotteita, joita olen nähnyt tässä ohjelmassa.	2,07	1	1,211
Haluan etsiä lisätietoja tästä ohjelmasta Internetistä.	3,64	5	1,230
Haluan keskustella tästä ohjelmasta Internetissä.	2,99	4	1,261

* 1=Täysin eri mieltä, 2=Eri mieltä, 3=Neutraali mielipide, 4=Samaa mieltä, 5=Täysin samaa mieltä

Entä mikä on suosikkiohjelman asema malliesimerkkinä nuorille? Tyypillisesti nuoret olivat kyselyssä sitä mieltä, että he oppivat omasta elämästään (moodi 4, ka 3,03) ja saavat ideoita omaan elämäänsä (moodi 4, ka 2,99) suosikkiohjelmansa seuraamalla. He myös vertaavat suosikkiohjelmansa tapahtumia omaan elämäänsä (moodi 4, ka 2,85). Voidaan siis tulkita, että nuoret tunnistavat suosikkiohjelmallaan olevan selkeä rooli heidän omassa arjessaan.

Summamuuttujien, eli kaikkien väittämien yhteenlasketun keskiarvon, valossa muihin ikäryhmiin verrattuna nuoret ovat muita vastaajia kiinnittyneempiä suosikkiohjelmansa. Heidän vastaustensa keskiarvo seitsemääntoista kiinnittymistä koskevaan väittämään on 3,27, kun 20–29-vuotiailla tämä summamuuttuja on 2,86, 30–39-vuotiailla 2,78, 40–49-vuotiailla 2,68 ja 50-vuotiailla ja sitä vanhemmilla vastaajilla 2,78. Näiden keskiarvojen t-testissä tilastollisesti merkitseviä eroja löytyy jokaiseen ikäryhmään verrattuna (Sig.-arvot jokaisessa 0,000). Keskihajontaluvut, jotka kuvaavat keskimääräistä hajontaa otoksen keskiarvoista, saavat kiinnittymistä koskevissa väittämässä arvoja välillä 0,798–1,386, joten vastausten jakaumat eivät ole hajonnan suhteen poikkeuksellisia.

3 Suosikkiohjelman yhteys nuoren minäkuvaan

Minäkuvan muodostamiseen liittyen voidaan tunnistaa kahdenlaisia yksilön tarpeita; yhtäältä on tarve todentaa ja löytää 'oikea minä', toisaalta taas kohentaa omaa minäkuvaa kohti 'ideaaliminää' (Escalas & Bettman 2003). Lisäksi nähdään, että yksilö rakentaa samanaikaisesti sekä yksilöllistä identiteettiään että sosiaalista, ryhmäidentiteettiään (Elliott & Wattanasuwan 1998) sosiaalista ympäristöön ja omia kokemuksiaan reflektoiden. Suosikkiohjelman yhteyttä nuoren minäkuvaan (*self-connection*) tarkasteltiin minäkuvan todentamisen ja kohentamisen sekä muille viestimisen näkökohdista kahdeksalla väittämällä, jotka ovat esillä taulukossa 3.

Tulosten valossa nuoret kokevat voivansa samaistua ohjelmaan tai sen henkilöihin (moodi 4), ja kertovat mielellään myös muille, mitä ohjelmaa seuraavat (moodi 4), ja se tuntuu sopivan aivan hyvin omaan 'imagoon' (käännetyn väittämän moodi 2). Suosikkiohjelma ei kuitenkaan tyypillisesti kuvasta sitä, millainen ihminen nuori haluaisi olla (ka 2,84, moodi 2). Nuoret siis katsovat suosikkiohjelminaan samaistuttavia ohjelmia, mutta he eivät kuitenkaan halua olla täysin samanlaisia kuin suosikkisarjansa henkilöt, vaan tunnistavat itsensä yksilöinä ja haluavat rakentaa oman yksilöllisen identiteettinsä. Tämä löydös tukee ajatusta siitä, että postmodernissa kulutuskulttuurissa identiteetin rakentaminen on luonteeltaan itsenäistä, mutta reflektoivaa.

Taulukko 3. Suosikkiohjelma suhteessa nuoren minäkuvaan

Väittäjä	Keskiarvo*	Moodi	Keskihajonta
Se, että seuraan tätä ohjelmaa, kertoo jotakin minusta.	3,44	4	1,164
Koen samaistuvani tähän ohjelmaan/ohjelman henkilöihin.	3,14	4	1,120
Luultavasti mainitsisin suosikkiohjelmani, jos kertoisin itsestäni uudelle tuttavalle.	3,15	4	1,273
Tämä ohjelma kuvastaa paljolti sitä, millainen ihminen haluaisin olla.	2,84	2	1,294
Suosikkiohjelmani ei oikeastaan sovi nykyiseen 'imagooni'.	2,41	2	1,083
Luultavasti ystäväni joskus yhdistävät ajatuksissaan minut suosikkiohjelmani.	2,72	3	1,164
En mielelläni kerro muille, että seuraan tätä ohjelmaa.	1,51	1	0,840
Tätä ohjelmaa katsoessani ajattelen usein, että 'tuollainen ihminen en ainakaan haluaisi olla'.	2,60	1	1,299

* 1= Täysin eri mieltä, 2= Eri mieltä, 3= Neutraali mielipide, 4= Samaa mieltä, 5= Täysin samaa mieltä

Summamuuttujaa muodostettaessa kolme negaationa muotoiltua väittämää käännettiin (esim. väittäjä: ”*En mielelläni kerro muille, että seuraan tätä ohjelmaa*”). Tällöin summamuuttujan arvoksi nuorten ikäryhmälle saatiin 3,35, joka on jälleen muiden ikäryhmien summamuuttujiin vertailtaessa hieman korkeampi (muilla arvot välillä 3,09–3,31). Keskiarvojen t-testivertailussa tilastollisesti merkitsevä ero löytyi vain 30–39 -vuotiaisiin nähden (sig.0,012).

4 Kiintyminen suosikkiohjelmaan

On esitetty, että asiat ja esineet, jotka koemme olevan lähellä sydäntämme, eli joihin tunnemme kiintymystä (*emotional attachment*), ovat myös identiteettimme kannalta merkittäviä (Belk 1988). Sen vuoksi tunteiden huomioonottaminen identiteettisiteen tutkimuksessa on tärkeää. Taulukossa 4 esitetään väittämät, joilla tutkimuksessa kartoitettiin suosikkiohjelmien herättämiä tunteita ja reaktioita, esimerkiksi ohjelman menettämisen tai ulkopuolisen ärsyksen tilanteessa. Suhteen henkilökohtaisuutta kuvastaa myös kuluttajan suhtautuminen ajatukseen kulkea kadulla oman suosikkiohjelmansa fanipaidassa.

Taulukko 4. Nuorten kiintyminen omiin suosikkiohjelmiinsa

Väittämä	Keskiarvo*	Moodi	Keskihajonta
Minua ärsyttäisi, jos joku pilkkaisi suosikkiohjelmaani.	3,50	4	1,185
Jos en näkisi suosikkiohjelmaani, tuntisin kuin olisin menettänyt osan itsestäni.	3,05	4	1,260
Minulla ei ole kummemmin tunteita suosikkiohjelmaani kohtaan.	2,48	2	1,128
Jos joku ylistäisi suosikkiohjelmaani, tuntuisi kuin joku ylistäisi minua.	2,77	2	1,184
Jos suosikkiohjelmani loppuisi, ei sille löytyisi helposti korvaavaa ohjelmaa.	3,76	5	1,215
Kulkisin ihan mielelläni paidassa, jossa on tämän ohjelman nimi.	3,24	4	1,417

* 1= Täysin eri mieltä, 2= Eri mieltä, 3= Neutraali mielipide, 4= Samaa mieltä, 5= Täysin samaa mieltä

Keskiarvoja ja tyyppi-arvoja tulkittaessa, voimme todeta, että nuoret ovat suhteellisen alttiita ulkopuolisille ärsykeille, ja kokevat suosikkitelevisio-ohjelmansa henkilökohtaisena ja tunteita herättävänä kannanottona. Nuorta esimerkiksi ärsyttää, mikäli joku pilkkaa omaa suosikkiohjelmaa (ka 3,50, moodi 4). Toisaalta nuoret vetävät myös rajan oman identiteettinsä ja suosikkiohjelmansa välillä, niin että omaa suosikkiohjelmaa ylistäviä mielipiteitä ei tyypillisesti suoraan koeta henkilökohtaisina ylistyksinä (ka 2,77, moodi 2). Erityisesti nuoret näyttävät kiintyvän suosikkiohjelmansa seuraamiseen, eivätkä näe, että löytäisivät helposti sitä korvaavan ohjelman (ka 3,76, moodi 5). Lisäksi, fanikulttuuri näyttää olevan nuorten keskuudessa voimissaan, ainakin mitä mielipiteisiin suosikkiohjelman fanipaitaan pukeutumisesta tulee (ka 3,24, moodi 4).

Nuorten ikäryhmän yhteenlaskettu summamuuttuja kiintymistä koskeviin väittämiin on 3,31, kun yksi väittämistä (*Minulla ei ole kummemmin...*) käännettiin samanmuotoiseksi muiden väittämien kanssa. Muilla ikäryhmillä summamuuttujat jäivät jälleen nuorten ryhmää alhaisemmiksi arvoin 2,67–2,94, joten nuoret näyttävät kiintyvän suosikkiohjelmaansa muita voimakkaammin. Keskiarvojen t-testi osoittaa tilastollisesti merkitseviä eroja kaikkiin ikäryhmiin verrattuna Sig.-arvoin 0,000–0,012.

5 Suosikkiohjelman merkitys nuorelle

Identiteettitutkimuksessa vallitsevan näkemyksen mukaan identiteettimme rakentuu dynaamisesti ajan kuluessa, eli yksilö reflektoi kokemuksiaan ja pyrkii säilyt-

tämään jatkumon elämäntarinassaan eri elämäntilanteesta toiseen (Kleine, Kleine III & Allen 1995, Ahuvia 2005). Voimmekin tunnistaa identiteetistä erilaisia aikaulottuvuuksia; mennyt, nykyhetki ja tulevaisuus, joihin suosikkiohjelma voi nivoutua henkilökohtaisten merkityksien kantajana osoittaen yksilön muodostamaa kognitiivis-psykologista suhdetta ohjelmaan (*attachment*). Taulukossa 5 esitetään osa väittämistä, joilla tutkittiin suosikkiohjelman merkitystä kuluttajalle nämä aikaulottuvuudet huomioon ottaen.

Taulukko 5. Suosikkiohjelman henkilökohtaiset merkitykset nuorelle

Väittämä	Keskiarvo*	Moodi	Keskihajonta
Suosikkiohjelmani muistuttaa minua tärkeistä tapahtumista tai saavutuksistani elämässäni.	2,52	3	1,060
Suosikkiohjelmani muistuttaa minua siitä, kuka olen joskus ollut.	2,34	2	1,182
Suosikkiohjelmani vastaa perinteiden/nostalgian kaipuuseeni.	2,52	1	1,238
Suosikkiohjelmani muistuttaa minua ihmisistä, jotka ovat minulle tärkeitä.	3,11	4	1,311
Suosikkiohjelmani auttaa minua olemaan ajan tasalla asioista.	2,76	3	1,129
Suosikkiohjelmani liittyy jollakin tavalla tulevaisuuden tavoitteisiini.	2,94	2	1,277
Suosikkiohjelmani näyttää, millaiseksi ihmi-seksi olen kasvamassa.	2,60	2	1,191
Suosikkiohjelmani ei liity mitenkään siihen, millainen ihminen oikeasti olen.	3,26	3	1,155
Seuraan suosikkiohjelmani vain aikaa kuluttaakseni.	1,98	1	1,095

* 1= Täysin eri mieltä, 2= Eri mieltä, 3= Neutraali mielipide, 4= Samaa mieltä, 5= Täysin samaa mieltä

Voimme huomata, että nuorilla suosikkiohjelma ei liity heidän menneisyyteensä vaan pikemminkin nykyhetkeen. Tyypillisesti suosikkiohjelma ei muistuta heitä tärkeistä tapahtumista tai saavutuksissa elämässä (ka 2,52, moodi 3), tai siitä keitä he ovat joskus olleet (ka 2,34, moodi 2). Varsinkaan nuorilla ei ole perinteiden tai nostalgian kaipuuta (ka 2,52, moodi 1), pikemminkin suosikkiohjelma muistuttaa heitä ihmisistä, jotka ovat heille nyt tärkeitä (ka 3,11, moodi 4). Nuoret eivät seuraa suosikkiohjelmani vain aikaa kuluttaakseen (ka 1,98, moodi 1), vaan ohjelma on heille tärkeämpi, eivätkä he usko mieltymyksensä ohjelmaan lopahtavan tulevaisuudessakaan (ka 1,78, moodi 1). Kuitenkaan omaa suosikkiohjelmaa ei

tyypillisesti liitetä omiin tulevaisuudentavoitteisiin (ka 2,94, moodi 2), eikä sen ajatella osoittavan, millaiseksi ihmiseksi nuori on kasvamassa (ka 2,60, moodi 2).

Väittämään ”suosikkiohjelmani ei liity mitenkään siihen, millainen ihminen oikeasti olen”, nuoret tyypillisesti ilmoittivat omaavansa neutraalin mielipiteen (ka 3,26, moodi 3). Väittäjä kuitenkin jakoi selvästi mielipiteitä, eli vaikka suosikkiohjelma näyttäytyy nuorille tärkeänä, 42,5 prosenttia heistä koki, että ohjelma ei liity mitenkään siihen, millaisia ihmisiä he oikeasti ovat (samaa tai täysin samaa mieltä väittämän kanssa), kun taas väittämän kanssa eri mieltä tai täysin eri mieltä nuorista oli 27,7 prosenttia. Vastaavasti 50-vuotiaiden ja sitä vanhempien ikäryhmässä, nämä prosentit olivat 64,8 ja 21,6, eli vanhemmilla katsojilla rajanveto oman identiteetin ja suosikkiohjelman välillä oli vielä nuoriakin tiukempaa.

Lopuksi taulukossa 5 näkyvien 10 väittämän summamuuttujakeskiarvoksi muodostuu nuorten ryhmällä 2,95, 20–29-vuotiailla 2,66, 30–39-vuotiailla 2,59, 40–49-vuotiailla 2,57 ja 50-vuotiaista vanhempiin olevilla vastaajilla 2,79. Voimme siis jälleen havaita nuorten ryhmällä korkeimman keskiarvon, joskin kokonaisuudessaan jokaisen ikäryhmän arvot jäävät alhaisiksi. Keskiarvovertailussa t-testi osoittaa tilastollisesti merkitseviä eroja kaikkiin muihin ikäryhmiin paitsi 50-vuotiaiden ja sitä vanhempien ryhmään verrattuna (Sig. arvot 0,007-0,01).

6 Johtopäätökset suosikkiohjelman roolista nuoren identiteetin rakentumisessa

Tässä tutkimuksessa on keskusteltu suosikkiohjelman roolista nuoren identiteetin rakentumisessa. Johtavana tutkimusajatuksena oli tarkastella, kokevatko lapset ja nuoret olevansa ”sitä, mitä katsovat televisiosta”, eli toisin sanoen, kuinka lähelle oma suosikkiohjelma tulee heidän identiteettiään. Tutkimuksen keskeisinä käsitteinä nostettiin esiin neljä eri tavoin kuluttajan ohjelmasuhdetta kuvaavaa piirrettä; kiinnittyminen (*connectedness*), yhteys minäkuvaan (*self-connection*), kiintyminen (*emotional attachment*) ja ohjelman symbolinen merkitys (*attachment*). Näitä piirteitä nuorten suhteista suosikkitelevisio-ohjelmiinsa tutkittiin määrällisesti, Likert-asteikollisten väittämien muodossa. Iältään 10–19 -vuotiaita vastaajia tutkimuksessa oli mukana 110, kun kokonaisuudessaan otoskoko oli 359.

Tutkimuksessa paljastui, että omat suosikkiohjelmat televisiossa ovat tärkeitä identiteetin rakennusaineita lapsille ja nuorille. Etenkin nuoret erottuvat muista ikäryhmistä olemalla muita enemmän koukussa suosikkiohjelmaansa, ottamalla suosikkiohjelman eri tavoin osaksi omaa arkeansa ja suhtautumalla tunnelatautuneesti sekä henkilökohtaisesti omaan suosikkiohjelmaansa. Tutkimuksen perusteella nuoret kokevat oppivansa omasta elämästään ja saavansa siihen ideoita suosikkiohjelmaansa seuraamalla sekä ohjelman tapahtumia omaan elämään vertaa-

mallalla. Nuoret eivät kuitenkaan halua täysin samaistua suosikkiohjelmansa henkilöihin tai maailmaan, vaan tunnistavat oman yksilöllisen identiteettinsä, eivätkä näe suosikkiohjelman, ainakaan pääsääntöisesti, määrittävän heidän kasvuaan ja tulevaisuuttaan.

Tässä tutkimuksessa keskityttiin tarkastelemaan vain yhdenlaista kuluttajan suhdetta mediaan, identiteettisidettä, suhteessa yksittäiseen median muotoon ja sisältöön. Tulevaisuudessa tutkimusta identiteetin rakentumisen ja median kuluttamisen välisestä yhteydestä on mahdollista laajentaa koskemaan television sijasta muita median muotoja ja/tai tarkastella kokonaisvaltaisemmin yksilön mediankulutuskimppuja. On tärkeää rakentaa ymmärrystä kuluttajien muodostamista suhteista seuraamiinsa medioihin, jotta voidaan luoda ja arvioida erilaisten mediatuotteiden arvoa ja merkitystä kuluttajille sekä ennustaa mediamarkkinointipanostusten, kuten mainonnan, ohjelmasponsoroinnin ja tuotesijoittelun tehokkuutta.

Lähteet

- Ahuvia, A. C. (2005). Beyond the Extended Self: Loved Objects and Consumers' Identity Narratives. *Journal of Consumer Research* 32: 6, 171–184.
- Alma media (2011). *Alma – Iltalehti*. [Verkkodokumentti]. Saatavissa: http://www.almamedia.fi/iltalehti?cm_print_version=1
- Elliott, R. & Wattanasuwan, K. (1998). Brands as Symbolic Resources for the Construction of Identity. *International Journal of Advertising* 17: 2, 131–144.
- Escalas, J. E. & Bettman, J. R. (2003). You Are What They Eat: The Influence of Reference Groups on Consumer's Connections to Brands. *Journal of Consumer Psychology* 13: 3, 339–348.
- Escalas, J. E. & Bettman, J. R. (2005). Self-Construal, Reference Groups, and Brand Meaning. *Journal of Consumer Research* 32: 12, 378–389.
- Fournier, S. (1998). Consumers and their Brands: Developing Relationship Theory in Consumer Research. *Journal of Consumer Research* 24: 3, 343–373.
- Halkoaho, J. (2010). Self-identification in consumer-program relationships. A Structural equation modeling approach. Teoksessa P. Laaksonen & H. Jyrinki (toim.). *The Roots and Fruits of the Nordic Consumer Research*. Vaasan yliopiston julkaisuja. Selvityksiä ja raportteja 163. Vaasa. 83–100.
- Kleine, S. S., Kleine III, R. E. & Allen, C. T. (1995). How is a Possession “Me” or “Not Me”? Characterizing Types and an Antecedent of Material Possession Attachment. *Journal of Consumer Research* 22: 3, 327–343.
- Kustannusosakeyhtiö Iltalehti (2011). *Telkku.com* [verkkopalvelu]. Saatavissa: <http://www.telkku.com/>.
- Larsen, G., Lawson, R. & Todd, S. (2010). The symbolic consumption of music. *Journal of Marketing Management* 26: 7–8, 671–685.
- Livingstone, S. (2007). From Family Television to Bedroom Culture: Young People's Media at Home. Teoksessa E. Devereux (toim.). *Media Studies. Key Issues & Debates*. London: Sage. 302–321.
- Miles, S. (2000). *Youth Lifestyles in a Changing World*. Buckingham & Philadelphia: Open University Press.
- Mittal, B. (2006). I, me, and mine –how products become consumers' extended selves. *Journal of Consumer Behaviour* 5: 6, 550–562.
- Piacentini, M. & Mailer, G. (2004). Symbolic consumption in teenagers' clothing choices. *Journal of Consumer Behaviour* 3: 3, 251–262.

Russell, C. A., Norman, A. T. & Heckler, S. E. (2004). The Consumption of Television Programming: Development and Validation of the Connectedness Scale. *Journal of Consumer Research* 31: 6, 150–161.

Russell, C. A. & Puto, C. P. (1999). Rethinking Television Audience Measures: An Exploration into the Construct of Audience Connectedness. *Marketing Letters* 10: 4, 393–407.

Shankar, A. & Fitchett, J. A. (2002). Having, Being and Consumption. *Journal of Marketing Management* 18: 5–6, 501–516.

Sprott, D., Sandor, C. & Spangenberg, E. (2009). The Importance of a General Measure of Brand Engagement on Market Behavior: Development and Validation of a Scale. *Journal of Marketing Research* 46: 2, 92–104.

Steele, J. R. & Brown, J. D. (1995). Adolescent Room Culture: Studying Media in the Context of Everyday Life. *Journal of Youth and Adolescence* 24: 5, 551–576.

Strelitz, L. (2008), Biography, Media Consumption, and Identity Formation. *Qualitative Sociology Review* 4: 2, 63–82. [Verkkodokumentti]. [Viitattu 23.5.2011]. Saatavissa: http://www.qualitativesociologyreview.org/ENG/Volume10/QSR-_4_2_Strelitz.pdf.

Swaminathan, V., Page, K. L. & Gürhan-Canli, Z. (2007). “My” Brand or “Our” Brand: The Effects of Brand Relationship Dimensions and Self-Construal on Brand Evaluations. *Journal of Consumer Research* 34: 8, 248–259.

Thompson, J. B. (1995). *The Media and Modernity. A Social Theory of the Media*. Cambridge: Polity Press.

Thomson, M., MacInnis, D. J. & Park, C. W. (2005). The Ties that Bind: Measuring the Strength of Consumers’ Emotional Attachments to Brands. *Journal of Consumer Psychology* 15: 1, 77–91.

Tufts, B. (2010). Children and youth consumers. Teoksessa K. M. Ekström (toim.). *Consumer Behaviour A Nordic Perspective*. Lund: Studentlitteratur AB. 401–418.

Wattanasuwan, K. (2005). The Self and Symbolic Consumption. *The Journal of Americal Academy of Business* 6: 1, 179–184.

VÄLTÄMÄTTÖMYYDEN MONET MERKITYKSET NUORTEN AIKUISTEN KULUTTAMISESSA

Pirjo Laaksonen, Henna Jyrinki & Hanna Leipämaa-
Leskinen

1 Johdanto

Kuluttamisen ydinolemuksen kuuluu sen kaksijakoinen luonne (esim. Firat & Venkatesh 1995). Yhtäältä tarvitsemme kulutusta välttämättä pysyäksemme hengissä. Toisaalta kulutus toimii myös halujen ja toiveiden toteuttamisen välineenä, jolloin myös ei-välttämättömät kulutuksenkohteet koetaan joskus jopa (elin)tärkeiksi (Belk, Ger & Askegaard 2003).

Kuluttamisen välttämättömyyttä on tutkittu jo kulutustutkimuksen alkuajoista lähtien, kun tutkijat halusivat selvittää mitä ihmiset todella tarvitsevat. Tästä tunnetuimpia esimerkkejä on Maslowin (1970) tarvehierarkia. Myöhemmin tämänkaltaisen ajattelu on kokenut uuden herätyksen julkaisuissa, joissa kuluttamista pohditaan kriittiseenkin sävyyn. Tämä kritiikki pohjautuu ajatukseen siitä, että kuluttamisen liiallinen korostaminen lisää tarpeetonta tuhlaavaisuutta. Kuluttajien halut ja tarpeet on nähty pohjattomina, mikä synnyttää loputtoman kulutuskohteen tavoittelemisen kierteen (Ger & Belk 1996; Pereira, Teresa & Heath 2008). Onkin kritisoitu sitä, että kuluttajat jatkuvasti tavoittelevat pinnallisia minuuksia liittämällä kulutuksen kohteisiin merkityksiä, joilla ei ole todellista arvoa heille itselleen. Itse asiassa jopa koko kulutustutkimuksen kenttää on syytetty tarpeettomienkin halujen esiintuomisesta. Kaikesta kritiikistä huolimatta välttämättömän kuluttamisen sisällön ja rajojen pohtiminen on jäänyt vähälle näissä keskusteluissa. Mitä välttämätön kuluttaminen siis merkitsee ja mitkä ovat sen rajat?

Välttämättömän kuluttamisen tutkimus on perusteltua etenkin siksi, että kulutuksen määrän vähentäminen liittyy oleellisesti (ympäristö)vastuullisen kuluttamisen edistämiseen (vrt. Schrader & Thøgersen 2010). Pidetään yleisesti hyväksyttynä, että materiaalistien kulutuksen kohteiden vähentämisellä ja korvaamisella immateriaalisella kulutuksella voidaan lisätä vastuullisuutta. Nuoret kuluttajat ovat avainasemassa, kun halutaan edistää vastuullisuutta – se miten he päättävät toimia, määrittää pitkälle tulevaisuutemme suunnan. Nuorilla on käytössään kulutusmalleja, jotka heijastelevat ympäröivää kulutuskulttuuria, sen arvoja, normeja ja käytäntöjä (vrt. Tuft 2010). Nuoret toimivat usein suunnannäyttäjinä ja omak-

svat uusimpia ajatusmalleja ja trendejä, joten he ovat merkittävässä roolissa sosiaalisessa ympäristössä (Wolburg & Pokrywczynski 2001; Acikalin, Gul & Develioglu 2009).

Tässä tutkimuksessa keskitymme *nuorten aikuisten kokemuksiin välttämättömistä kulutuskäytännöistä*. Mikä koetaan välttämättömäksi ja mistä puolestaan voitaisiin luopua? Entä millaisia sisältöjä välttämätön kuluttaminen saa? Nuoret aikuiset ovat otollinen tutkimuskohde myös siksi, että he elävät siirtymävaihetta (esim. muutto omaan kotiin vanhempien luota), mikä näkyy usein nuorten taloudellisesti niukassa asemassa (vrt. Wolburg & Pokrywczynski 2001). Tämä pakottaa tiedostamaan välttämättömän kulutuksen sisältöjä. Tässä artikkelissa perehdymme aluksi siihen, mitä nuorten aikuisten kulutusmalleista ja kuluttamisen välttämättömyydestä on sanottu aiemmissa tutkimuksissa. Toiseksi, analysoimme empiirisen aineiston avulla nuorten käsityksiä välttämättömistä kulutuksen käytännöistä. Aineistona käytämme kirjallisia narratiiveja, jotka perustuvat nuorten raportoi-miin aitoihin kulutustapahtumiin viikon ajalta. Artikkelin lopuksi keskustelemme teoreettisella tasolla välttämättömän kulutuksen sisällöistä erityisesti nuorten aikuisten kokemana.

Nojaamme kuluttamisen määritelmässä laajaan käsitykseen, jonka ovat esittäneet Arnould, Thompson & Zinkhan (2004: 9); sen mukaan melkein mitä vain voidaan tarkastella kuluttamisena, koska kuluttaminen on yksilöiden ja ryhmien suorittamaa tuotteiden, palveluiden ja kokemusten hankkimista, käyttämistä ja hävittämistä. Kuluttamisen kohteita voivat siis olla sekä tuotteet että palvelut, mutta myös kuluttamisen käytännöt. Kuluttamisen käytännöillä tarkoitetaan kuluttajien jokapäiväisiä sanomisia ja tekemisiä, jotka linkittyvät ymmärryksen, proseduurien ja sitoutumisen kautta toisiinsa (Schatzki ym. 2001; Warde 2005). Kuluttamisen käytännöt ovat perusyksiköitä, joilla kuluttamisen kohteita käsitellään ja ymmärretään (Holt 1995). Miten esimerkiksi kännykkää käytetään tai miten lehtiä luetaan? Keskittymällä kuluttamisen käytäntöihin erotamme tutkimuksemme aiemmista välttämättömän kuluttamisen tutkimuksista, joissa on tarkasteltu lähinnä uskomuksia ja asenteita (esim. Kemp 1998).

1.1 Katsaus aiempaan tutkimukseen

Seuraavassa tarkastelemme aiempaa tutkimusta ensinnäkin nuorten aikuisten kulutustapojen ja toiseksi välttämättömän kuluttamisen näkökulmasta. Nuorten aikuisten kulutusta on selvitetty yllättävän vähän. Aiempi tutkimus on keskittynyt enemmänkin lasten (3–12-vuotiaat) ja teinien (13–18-vuotiaat) kulutuksen tarkasteluun (Tuftte 2010; Aledin 2009; Halkoaho & Laaksonen 2009; Autio 2006; Ekström 1995). Nuoret aikuiset (19–25-vuotiaat) eroavat kuitenkin merkittävästi näistä ryhmistä, koska he ovat itsenäisesti vastuussa omasta rahankäytöstään ja

omista kulutusvalinnoistaan. Tätä niin sanottua Y-sukupolvea on luonnehdittu tiedostavaksi niin rahan käytön kuin kulutuskohteiden valinnan suhteen, mutta myös optimistisemmaksi ja jopa idealistiseksi verrattuna X-sukupolveen (Wolburg & Pokrywczynski 2001). Seuraavassa käsittelemme lyhyesti lähinnä teinikäisten kuluttamiseen liittyvää tutkimusta, ja muodostamme käsityksen heidän kulutukselleen tunnusomaisista piirteistä.

Teinit (13–15-vuotiaat) ovat tunnusmaisesti hyvin bränditietoisia ja käyttävät kuluttamista identiteettinsä rakentamiseen monin tavoin (Lindstrom 2004). Samais-tuminen viiteryhmiin ja toisaalta erottautuminen eli yksilöllisyyden korostaminen näkyvät teinien kulutuskäyttäytymisessä aina vaatteiden ostamisesta musiikin kuunteluun (Aledin 2009: 130). Sekä lapsilla että teineillä on merkittävä rooli perheiden kulutuspäätöksissä, esimerkiksi elektroniikka- tai vapaa-ajan tuotteiden ostamisessa (Thomson, Laing & McKee 2007; Raijas & Wilska 2008). Lasten vaikutusvalta lisääntyy iän myötä, ja vielä 20–30-vuotiaatkin vaikuttavat vanhempiensa kulutuskäytäntöihin (Ekström 2007: 213). On myös huomattu, että ns. kerskakulutuksella on paikkansa nuorten aikuisten kuluttamisessa (Marcoux et al. 1997), esimerkiksi turkkilaiset yliopisto-opiskelijat liittävätkin luksusta, statusta ja materialismia kuluttamiseensa (Acikalin, Gul & Develioglu 2009).

Suomalaisten nuorten (15–19-vuotiaat) kulutuksessa on löydettävissä ristiriitaisia ihanteita, sillä toisaalta säästäväisyys ja järkevyyt ja toisaalta tuhlaavaisuus ja nautinnonhalu liitetään kulutustapoihin (Autio 2006). Aution (2006: 90–106) tutkimat lukio-opiskelijat liittävätkin säästäväisyyden toisaalta rahan laittamiseen sivuun ja toisaalta sen sijoittamiseen edullisiin, ”hyviin” ostoksiin. Harkitsevuus on nuorille taitavaa kuluttamista, jolloin menot punnitaan varojen mukaan. Turha kulutus sen sijaan liitetään rahan ”vääränlaiseen” käyttöön, jolloin esimerkiksi ostetut tavarat jäävät käyttämättä. Turha kulutus kohdistuu myös nautinnolliseen kulutukseen, esimerkiksi kahviloissa istuskeluun, savukkeisiin ja alkoholiin. Turha kulutus määrittynyt niin, että se ei ole välttämätöntä, vaan nuoret kokevat voitavansa elää ilman turhiksi mieltämiään nautintoja.

Kun perehdytään yleisemmin välttämättömän kuluttamisen tutkimuksiin, voidaan huomata, että se on liitetty usein ylellisen kuluttamisen vastapariksi. Tutkimukset perustuvat tarpeiden hierarkiaan, ja ero välttämättömän ja ylellisen välillä määritellään hintajouston avulla. Tällöin välttämättömiä kulutushyödykkeitä ovat ne, jotka eivät reagoi hinnan korotukseen, kun taas ylellisten kulutuskohteiden ostaminen vähenee, kun hinta nousee. Usein näissä (esim. Kemp 1998) on kuitenkin keskitytty asenteisiin ja arvoihin, eivätkä todellisiin käytäntöihin.

Toiseksi välttämättömyydelle on yritetty löytää sisältöjä, toisin sanoen on selvitetty, mitä ihminen tarvitsee elääkseen täysivaltaisena yhteiskunnan jäsenenä? Ai-

emmista tutkimuksista voi löytää erilaisia näkemyksiä siitä, miten välttämätön kuluttaminen pitäisi määritellä ja millaisia sisältöjä se saa. Wikström ym. (1989) ovat lähestyneet kysymystä käsitteellisesti ja määritelleet välttämättömäksi sekä materiaalien tarpeiden (korkea välttämättömyyden aste) että psykologisten (korkea stimulaation aste) tarpeiden tyydyttämisen. Välttämätöntä on siis muukin kuin pelkkä ruoka, vesi ja suoja. Myös monissa muissa keskusteluissa on korostettu, että Maslowin alimpien hierarkiatasojen tyydyttyminen ei riitä hyvän elämän perustaksi (esim. Atkinson ym. 2002: 78; Ger 1997: 118; Townsend 1978).

Sosiologisissa tutkimuksissa on kehitetty tapoja mitata köyhyyttä ja määritely sen pohjalta hyödykekoreja tai minimibudjetteja, joihin sisältyy välttämättömät kulutuksen kohteet (Lehtinen ym. 2010; Atkinson ym. 2002; Borgeraas & Dahl 2006; Lister 2004). Kohtuullisen elämän viitebudjetteja on kehitelty sekä objektiivisilla mittareilla että kuluttajien subjektiivisia kokemuksia kuunnellen. Sisällöt ovat luonnollisesti erilaisia eri yhteiskunnissa ja eri aikoina. Yhteistä on kuitenkin se, että tutkimuksissa näkökulmana on ollut köyhyys tai hyvin niukka taloudellinen tilanne. Tällöin välttämättömyys määrittyy kontekstissa, jossa valinnanvapautta ei useinkaan ole, sillä köyhien ihmisten on vain tultava toimeen. Tämän vuoksi haluammekin siirtää kysymyksen nuorten aikuisten, opiskelijoiden, kontekstiin ja kysyä, mitä he määrittelevät välttämättömäksi, kun heillä on enemmän valinnanvapautta ja tulevaisuudessa siintää parempi taloudellinen tilanne.

2 Metodologiset valinnat

Empiirinen aineisto kerättiin tammikuussa 2011 kirjallisin narratiivein, joissa nuoret aikuiset pohtivat, mikä on välttämätöntä ja mikä yllleistä kuluttamista. Tutkittava joukko koostui Vaasan yliopiston markkinoinnin yksikön Kuluttajakäyttäytymisen kurssin opiskelijoista. Kurssille osallistui 56 opiskelijaa, joista kahdeksan oli miehiä ja loput 48 naisia. Kauppatieteiden opiskelijat ryhmänä muodostavat melko homogeenisen nuorten aikuisten joukon eläen siirtymävaihetta, johon kuuluu omaan asuntoon muuttaminen ja itsenäistyminen vanhemmista, mutta myös taloudellisesti rajoitettu elämäntilanne.

Narratiivit edustavat kuluttamisen tarinoita. Käsillä olevassa aineistossa tarinat kertovat ”aidosta” kuluttamisesta tietyltä ajalta, sillä narratiivit perustuivat kuluuspäiväkirjoihin, joihin opiskelijat olivat viikon (määritelty 7 päivän jakso) ajalta merkinneet kulutuksen kohteita ja käytäntöjä. Opiskelijoita ohjeistettiin spesifioimaan kuluttamistaan mahdollisimman monipuolisesti siten, että ei keskitytty ainoastaan tuotteisiin vaan myös kokemuksiin, joita syntyy kun kulutuksen kohteiden kanssa toimitaan. Narratiiveissa näistä kulutuskäytännöistä keskusteltiin subjektiivisina kokemuksina pohtien niiden merkitystä, suhteellisuutta ja tärkeyttä

(vrt. Cortazzi 2001). Sen lisäksi että kulutuksen kohteet merkittiin päiväkirjoihin, ne arvioitiin asteikolla 1–7 sen mukaan kuinka välttämättömäksi (1) tai ylelliseksi (7) nuoret aikuiset ne kokivat (esim. Kemp 1998 on hyödyntänyt vastaavaa mittaristoa välttämättömän kuluttamisen tutkimuksessa). Aineiston kokonaispituudeksi tuli 155 sivua kirjoitettuna Times New Roman –kirjasimella ja 1,15 rivivälillä.

Analyysissä aineisto jaettiin niin, että kaksi tämän artikkelin kirjoittajista koodasi sen puoliksi. Koodauksen perusteista kuitenkin päätettiin kaikkien kolmen kirjoittajan kesken ja epäselvistä tapauksista keskusteltiin yhdessä. Hyödynsimme koodauksessa Wikström ym. (1989) luomaa käsitteellistä mallia välttämättömästä kuluttamisesta (ks. kuvio 1). He luokittelevat kuluttamisen neljään eri luokkaan sen perusteella, kuinka välttämättömää kuluttaminen on ja kuinka paljon stimulaatiota eli virikkeellisyyttä kuluttaminen tuottaa. Neljä kulutuksen tyyppiä on: *rutiinikuluttaminen* (alhainen välttämättömyys, alhainen stimulaatio) ja *täydentävä kuluttaminen* (alhainen välttämättömyys, korkea stimulaatio), *peruskuluttaminen* (korkea välttämättömyys, alhainen stimulaatio) ja *hienostunut kuluttaminen* (korkea välttämättömyys, korkea stimulaatio).

	Korkea	Peruskulutus	Hienostunut kulutus
VÄLTTÄMÄTTÖMYYS			
	Alhainen	Rutiinikulutus	Täydentävä kulutus
		Alhainen	Korkea
		STIMULAATIO	

Kuvio 1. Käsitteellinen malli välttämättömästä kuluttamisesta (Wikström ym. 1989)

Rutiinikuluttamista ovat käytännöt, jotka eivät määritelmän mukaan ole välttämättömiä, eivät toivottuja, eivätkä edes yleisiä, esimerkiksi passiivinen TV:n katselu. Sen sijaan täydentävä kuluttaminen on kyllä haluttua, mutta sitä ei välttämättä tarvita, kuten tietyt vapaa-ajan kuluttamisen käytännöt tai uusien tuotteiden

kokeilu. Peruskuluttamiseen kuuluvat esimerkiksi ruoan ostaminen ja peseytyminen. Ne ovat pakollisia toimintoja, jotka eivät välttämättä tuota paljoakaan iloa, ja tuotteet ovat usein tavallisia perushyödykkeitä. Wikström ym. (1989: 296) kuitenkin luokittelevat peruskuluttamiseen myös puhelimesta puhumisen, koska toisten ihmisten seura on välttämätön hyvän elämän edellytys. Hienostunut kuluttaminen on välttämätöntä, mutta sen vuoksi, että kuluttajat kokevat sen hyvin tärkeäksi ja nautinnolliseksi osaksi elämää. Siihen kuuluvat esimerkiksi erikoistuotteet ja sosiaalinen toiminta, esimerkiksi mahdollisuus lukea päivän uutiset lehdestä ja keskustella niistä oman sosiaalisen yhteisön sisällä.

Analyysissämme keskityimme kuvion yläosaan, jossa sijoittuneena ovat korkean välttämättömyyden luokat; peruskulutus ja hienostunut kulutus. Koodasimme sekä kuluttamisen kohteet (tuotteet ja käytännöt) että selitykset, joiden kautta kohteiden välttämättömyyttä perusteltiin.

Kuten edellä käsiteltiin, välttämätön kuluttaminen on saanut aiemmissa tutkimuksissa eriasteisia sisältöjä. Koska halusimme selvittää, mitkä kuluttamisen käytännöt koetaan sekä välttämättömiksi että stimuloiviksi, käytimme koodauksen toisessa vaiheessa Holtin (1995) luomaa analyyttistä viitekehystä, joka on kehitetty nimenomaan kuluttamisen käytäntöjä erottelamaan (ks. kuvio 2).

		KULUTTAMISEN TARKOITUS	
		Itsearvoinen	Välineellinen
KULUTTAMISEN PAINOPISTE	Kulutuskohde	Kuluttaminen kokemuksena	Kuluttaminen kiinnittymisenä
	Ihmistenvälinen kanssakäyminen	Kuluttaminen leikkinä	Kuluttaminen sosiaalisena luokitteluna

Kuvio 2. Kulutuskäytäntöjen typologia (Holt 1995)

Holt (1995) käyttää typologiansa perusteena kahta ulottuvuutta. Ensimmäkin, kulutuskäytännöissä voi *painottua* joko kuluttamisen kohteisiin sitoutuminen tai vuorovaikutus muiden ihmisten kanssa. Toiseksi, *kulutuskäytäntöjen tavoitteet* jaotellaan sen mukaan, onko käytäntö tavoite itsessään (itseisarvoinen) vai onko käytäntö väline jonkin toisen tavoitteen saavuttamiseen (välineellinen).

Kuluttaminen kokemuksena koostuu käytännöistä, joissa korostuvat nautinnolliset, esteettiset ja subjektiiviset kulutuksen arvot (Holt 1995: 3–6). Kokemuksellisuuden liittyy kolme ulottuvuutta. Ensimmäinen on tulkinta – tapa jolla kuluttajat käyttävät kulttuurisia ja yhteiskunnallisia merkitysrakenteita ymmärtääkseen kulutuksen kohteita. Toinen on arviointi, jolloin merkitysrakenteita sovelletaan kulutuskohteiden arvottamiseen. Kolmas ulottuvuus on arvostaminen, jolloin kuluttajan ja kulutuksen kohteen välille muodostuu tunnereaktio.

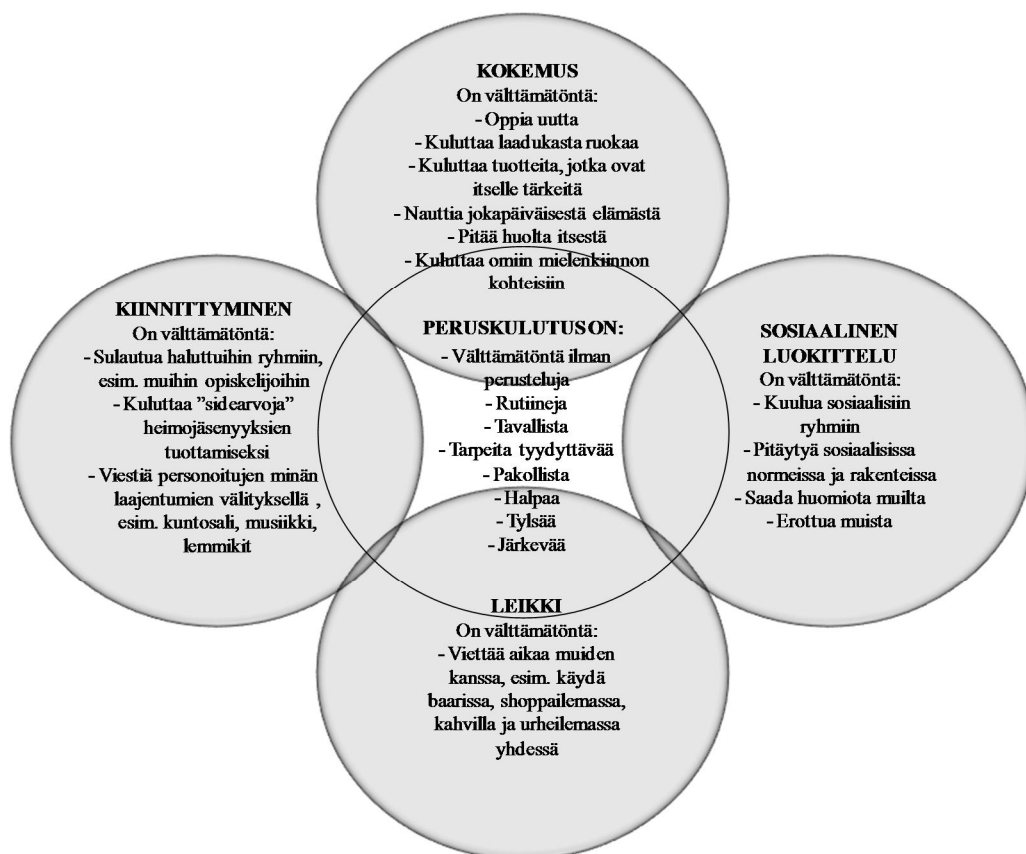
Kuluttaminen kiinnittymisenä jaetaan kolmeen ulottuvuuteen: sosiaalisiin ryhmiin sulautuminen, ryhmäjäsenyyden tuottaminen ja kulutuskohteiden personointi (Holt 1995: 6). Kiinnittymisen toiminnot toimivat kahteen suuntaan; toisaalta kuluttamisen kohteita käytetään minän laajentumina (vrt. Belk 1988) ja toisaalta kuluttajat muokkaavat minäkäsitystään kohteiden avulla niin, että se vastaa paremmin ympäröivässä sosiaalisessa kontekstissa vallitsevia ihanteita (vrt. Solomon 1983).

Kuluttaminen sosiaalisena luokitteluna muodostuu käytännöistä, joiden avulla kuluttajat määrittävät itseään suhteessa muihin kuluttajiin (Holt 1995: 10). Kuluttajat luokittelevat itseään suhteessa muihin kulutuskohteiden että -käytäntöjen kantamien merkitysten avulla. *Kuluttaminen leikkinä* koostuu käytännöistä, jotka myös voidaan jakaa kahteen tapaan (Holt 1995: 9). Ensimmäinen tapa on olla yhteydessä toisiin kuluttajiin, jolloin kulutuskokemuksia jaetaan kuluttajien kesken. Toinen tapa on seurustella, jolloin puolestaan kulutuskokemusten avulla viihdytään yhdessä ja viihdytetään toisia.

Vaikka Holtin (1995) typologiaa on sovellettu useissa kulutustutkimuksissa, monet aiemmista tutkimuksista ovat keskittyneet lähinnä kuluttaminen kokemuksena -luokan tarkasteluun (Ponsonby & Boyle 2004: 349). Käsillä olevassa tutkimuksessa halusimme perehtyä kaikkiin neljään kulutuskäytäntöjen tyyppiin. Koodasimme käytännöt niin, että ne voivat esiintyä monessa luokassa yhtä aikaa sen perusteella, mikä selitys välttämättömälle kuluttamiselle annettiin tai millainen painotus sen kuvauksessa korostui. Esimerkiksi opiskelu voitiin luokitella joskus peruskuluttamiseksi ja joskus hienostuneeksi kuluttamiseksi. Samoin tietokoneen ja internetin käyttö saatettiin kokea välttämättömäksi eri syistä, vaikkapa opiskelun tai yhteydenpidon vuoksi.

3 Löydökset

Tutkimuksemme empiirisenä tavoitteena oli analysoida mitä tämän päivän nuoret aikuiset pitävät välttämättömänä kulutuksena. Seuraavassa kuvaamme tutkimuksen löydöksiä edellä esitetyn analyttisen viitekehyksen lävitse. Tutkimuksen päälöydökset on havainnollistettu kuvioon 3 ja keskusteltu yksityiskohtaisemmin seuraavissa alaluvuissa.



Kuvio 3. Välttämättömät kulutuksen käytännöt

3.1 Välttämätön kulutus peruskulutuksena

Ensimmäiseksi käsittelemme millaisia sisältöjä välttämätön kulutus saa "peruskulutuksena", toisin sanoen kulutuksena, joka koetaan erittäin välttämättömäksi, mutta vain vähän stimuloivaksi (Wikström ym. 1989). Kuvaamme välttämätöntä peruskulutusta narratiiveista löydettyjen merkitysteemojen kautta.

Aineisto paljastaa, että nuoret aikuiset pitivät monia kuluttamisen käytäntöjään niin välttämättöminä, että niiden *välttämättömyyttä ei tarvinnut perustella*, ne olivat itsestään selviä. Esimerkkejä tällaisista käytännöistä olivat vaikkapa ruokatarvikkeiden ostaminen, kahvi ja lounas. Lisäksi sähkö, vesi, happi, elämiseen liittyvät kustannukset, nukkuminen, suihkussa käyminen sekä hygieniatuotteiden käyttäminen nähtiin perustavanlaatuisesti välttämättöminä kaikille ihmisille.

Välttämättömät kulutuskäytännöt saattoivat olla myös usein toistuvia *rutiineja*. Tällaisia käytäntöjä olivat esimerkiksi autolla ajaminen, tietokoneen käyttäminen (esim. laskujen maksamiseen) sekä aamurutiinit. Lisäksi välttämätön kulutus oli *arkista ja tavallista*. Nämä kulutuskäytännöt koostuivat muun muassa opiskelusta, työnteosta, TV:n katselusta, meikkaamisesta ja puhelimen ja Internetin käytöstä. Kaikki nämä välttämättömyydet olivat yleisiä asioita ”normaalissa elämässä”, kuten yksi vastaajamme kirjoitti: ”Välttämätön kulutus on minulle arjen korottomuutta, asioita joita käytän sekä koen tarvitsevani jokapäiväisessä elämässäni.”

Välttämätön kulutus näyttikin olevan sellaista, joka *tydyttää tarpeen*. Tarpeet voidaan määritellä välttämättömyys-perusteisiksi, luonnollisiksi ja biologiaan pohjautuviksi, kun taas toiveita ilmaistaan intohimolla ja se kiinnittyy sekä fyysiseen olemukseen että mieleen (Belk, Ger & Askegaard 2003: 328–329). Eroja tarpeiden ja toiveiden välillä käsiteltiin aineistossa, esimerkiksi pyykkikonetta pidettiin välttämättömästi tarvittavana, mutta kuivausrumpua toiveena, luksuksena. Samoin perusvaatteet olivat välttämättömiä, mutta (kalliimmat) merkkivaatteet luksuksia. Välttämättömyyden ja luksuksen erot rakentuivat suhteessa kulutuskohteiden saavutettavuuteen ”Välillä ostelen uusia vaatteita, vaikka kaappini ovat jo täynnä käyttökelpoisia vaatteita. Jonkun huono-osaisemman henkilön mielestä elämäni saattaa olla ylellistä. Minulle tämä on kuitenkin vain arkea.”

Välttämätön kulutus oli myös *pakollista*. Pakolliset kulutuskäytännöt tehtiin kiireessä, koettiin ikään kuin ”välttämättöminä pahoina” vailla mielihyvää. Roskien vieminen, pyykinpesu, siivous, opiskelu, koiranulkoilutus ja rikkoutuneiden tuotteiden korvaaminen uusilla olivat esimerkkejä pakollisista välttämättömyyksistä. Välttämättömät kulutuskäytännöt olivat usein *halpoja*. Halpoja käytäntöjä olivat esimerkiksi lounas yliopiston ruokalassa, bussilipun ostaminen autoilun sijaan tai hiustenvärjääminen itse, sen sijaan matka tai kalliit kosmetiikkatuotteet olivat ylellisyyttä. Samoin *tylsyys* oli luonteenomaista välttämättömille käytännöille, ruokatarvikkeiden ostamista kuvattiin jopa inhottavaksi ja tavanomaisia liikuntamuotoja, kuten uimista tutussa uimahallissa pidettiin ”tylsänä, mutta välttämättömänä”.

Peruskulutuksen luokasta löytyi myös keskenään ristiriitaisia tuloksia. Yhtäältä välttämätöntä kulutusta luonnehdittiin *harkituksi ja järkeväksi* (esim. ostoslistaan

perustuvat ruokaostot), kun taas luksuskuluttaminen nähtiin impulsiivisina heräteostoina (vrt. Rook 1987). Toisaalta kuten edellä todettiin, välttämätön kuluttaminen oli luonteeltaan rutiininomaista, kun taas luksuskuluttaminen oli suunniteltua ja tietoista kuluttamista. Välttämättömän kulutuksen merkitykset näyttävät siis ristiriitaisena ja päällekkäisenä. Kuluttajien onkin sanottu löytävän varsin monitahoisia tapoja perustella kulutusvalintojaan oikeuttaakseen niiden välttämättömyyttä (Ger 1997; Ger & Belk 1996).

3.2 Välttämätön kulutus kokemuksena

Seuraavaksi analysoimme millaisia sisältöjä välttämätön kulutus saa "hienostuneena kulutuksena" (Wikström ym. 1989), eli käytäntöjä, joiden koetaan olevan erittäin välttämättömiä ja tarjoavan runsaasti stimulaatiota. Aluksi käsittelemme välttämätöntä kulutusta kokemuksellisena kuluttamisena. Tällöin etsimme välttämättöminä käytäntöjä, jotka liittyivät tulkitsemiseen, arviointiin ja arvostamiseen (Holt 1995: 4–6).

Ensimmäiseksi nuoret aikuiset kokivat, että on välttämätöntä *oppia uutta*, esimerkiksi sanomalehtiä lukemalla tai uutisia katsomalla. Toisaalta he kokivat, että on välttämätöntä kuluttaa *laadukkaaseen ja kalliimpaan* ruokaan. Tätä perusteltiin ruoan paremmalla maulla tai terveellisyydellä: "Näin pystyn säännöstelemään esimerkiksi suolan ja rasvan määrää ja vältän turhia lisäaineita." Yleensä ottaen vastaajille oli välttämätöntä ostaa tuotteita, *jotka koettiin henkilökohtaisella tasolla tärkeiksi*: "minulla on pysyvä ja korkea sidonnaisuus tiettyyn brändiin".

Oli myös välttämätöntä *nauttia jokapäiväisestä elämästä*. Lahjat itselle olivat usein palkintoja (vrt. Mick & DeMoss 1990), pieniä, mutta välttämättömiä: "haluan nauttia arjesta parhaalla mahdollisella tavalla, sillä arki on suuressa osassa ihmisen elämää." Estetiikka oli yksi nautinnon muoto, tavallisena esimerkkinä kodinsisustaminen kynttilöin (vrt. Ger 1997: 118; näkemys estetiikasta kuluttajien perustarpeena). Kun nautiskelu nähtiin ylellisenä kuluttamisena, olivat sen sisällöt kalliimpia tai elämyksellisempiä kuten elokuvissa käyminen (vuokraamisen sijaan). Television katseleminen ja musiikin kuuntelu olivat tavallisia rentoutumisen muotoja, vastaajasta ja tilanteesta riippuen joko välttämättömiä tai luksuksia.

Itsestä huolehtiminen oli myös välttämätöntä, esimerkiksi erilaiset urheiluharrastukset ja matkustelu olivat keinoja huolehtia omasta hyvinvoinnista, niin henkisesti kuin fyysisestikin: "Koen liikunnan välttämättömäksi, koska ajattelen sen edistävän terveyttä, estävän stressiä ja ehkä olen tullut riippuvaiseksi myös sen tuomasta fyysisestä hyvästä olostani." *Omat mielenkiinnon kohteet* yleensäkin koettiin välttämättöminä. Näitä olivat esimerkiksi musiikki, kirjallisuus, valokuvaus,

ruoanlaitto ja jooga: ”ne ovat välttämättömiä siinä mielessä, että olen sitoutunut niihin, mutta tämä sitoutuminen on lähtöisin omasta kiinnostuksestani”.

Löydöksemme paljastavat, että kaikki edellä mainitut kokemukselliset välttämättömät kulutuskäytännöt saattoivat saada myös ylellisiä sisältöjä. Kun esimerkiksi itsestä huolehtiminen nähtiin luksuksena, oli perustelu usein sama kuin silloin kun se koettiin välttämättömänä.

3.3 Välttämätön kulutus kiinnittymisenä

Kun välttämättömän kuluttamisen käytännöt ovat kiinnittymisen käytäntöjä, kuluttajat hankkivat tuotteita ja hyödyntävät tuotemerkityksiä siten, että kulutuskohteet muodostuvat kuluttajien minä-käsitysten rakennuselementeiksi (Holt 1995: 6). Tässä luokassa tunnistimme välttämättömiksi kuluttamisen käytäntöjä, jotka kiinnittyivät sulautumiseen, tuottamiseen tai personointiin (Holt 1995: 6–8; Solomon 1983: 320).

Tässä käytäntöjen ryhmässä keskitytään kuluttamisen kohteisiin, joita käytetään apuvälineinä muihin kuluttajiin ja (haluttuihin) sosiaalisiin ryhmiin kiinnittymisessä, esimerkiksi tullakseen sulautuneeksi muihin opiskelijoihin, vastaajat *kokivat välttämättömäksi käyttää tietokonetta ja Internetiä*. Kuitenkin, kun *opiskelu itsessään oli välttämättömyys*, se oli pikemminkin suhteessa ”tulevaisuuden miinään”, johonkin jollaiseksi nuori aikuinen haluaa tulla.

Nuoret aikuiset halusivatkin tulla sulautuneeksi myös muihin kuin opiskelijoiden ryhmiin, esimerkiksi *oikeaa pukeutumista työpaikalla pidettiin välttämättömänä*, koska: ”naisten on helpompaa sopeutua työyhteisöön pukumiesten keskelle kun pukeutuminen on huoliteltua, tyylikästä eikä herätä liikaa ihmetystä.” Tämä heijastaa opiskelijoiden moninaisia rooleja nykyisessä yhteiskunnassa. Opiskelijat halusivatkin tulla sulautuneeksi varsin monipuolisesti erilaisiin ns. kuluttajaheimoihin (vrt. Cova & Cova 2002). Kuten aikaisemmassa tutkimuksessakin on todettu, tuli aineistossamme esiin, kuinka kuluttajaheimoissa erilaiset *”sidearvot”* (linking values) *ovat välttämättömiä halutun heimojäsenyyden tuottamiseksi* (vrt. Cova & Cova 2002). Tällaisia sidearvoja olivat esimerkiksi kuntosalilla käyminen, kodinsisutus ja muodin seuraaminen.

Joskus kulutuksenkohteita käytettiin kiinnittymiseen sellaisiin ryhmiin, jotka eivät ole kovin tarkasti määriteltyjä, esimerkiksi itsensä sivistäminen ja ajan tasalla pysyminen olivat tässä mielessä välttämättömiä. Samoin oli välttämätöntä omistaa erilaisia minuuden laajentumia (vrt. Belk 1988), jotta voitiin kommunikoida yksinkertaisesti ”muille” itsestä. *Personoituina minän laajentumina* nuorille aikuisille olivat esimerkiksi kuntosalilla, lemmikit, musiikki ja muoti.

3.4 Välttämätön kulutus sosiaalisena luokitteluna

Neljäs välttämättömien kuluttamisen käytäntöjen ryhmä on kuluttaminen sosiaalisena luokitteluna. Aineistosta löytyi neljä välttämätöntä kulutustyyppiä, joissa sosiaalinen luokittelu tapahtui joko kulutuskohteiden tai -toimien avulla. Tässä ryhmässä kuluttamisen painopiste on ihmisten välisissä suhteissa, kun kiinnittymisen toiminnoissa se on kulutuskohteissa (ks. kuvio 2) (Holt 1995: 6–11).

Ensimmäiseksi kävi ilmi, että nuorille aikuisille oli välttämätöntä *tulla luokitelluksi erilaisiin sosiaalisiin ryhmiin kuuluviksi*, esimerkiksi opiskelijoiksi, työssäkäyviksi, urheilua tai muita harrasteita harrastaviksi, vastuullisiksi kuluttajiksi, järkeviksi kuluttajiksi, (syntymä)perheensä jäseniksi ja tyylikkääksi. Näiden välttämättömäksi koettujen sosiaalisten luokittelujen toteuttamiseksi tehtiin lukuisia kulutustoimintoja, esimerkiksi monet opiskelijat halusivat maksaa varsin kallista salijäsenyyttä, koska ”tunnen myös halua kuulua joukkoon, jossa ihmiset katsovat urheilun yhtä tärkeäksi kuin minä.” Oli myös varsin tavallista, että koko kuluttaminen nähtiin opiskelijan tiukan budjetin kautta ”se on osa elämäntyyliäni opiskelijana”. Aineisto paljasti, että nuoret aikuiset ovat elämänsä siirtymävaiheessa, usein heille oli välttämätöntä tuntea kuuluvansa syntymäperheisiinsä, vaikka asuivat jo omillaan. Tämä näkyi esimerkiksi ruuan ostamisen käytännöissä, kuten kotimaisen ruoan suosimisessa oman äidin tapaan (vrt. Ekström 2007). Nuoret aikuiset kokivat välttämättömäksi tulla luokitelluiksi järkevien ja/tai vastuullisten kuluttajien ryhmään. Näissä kuluttamisen käytännöissä painottui halu välttää turhaa kulutusta ja kuluttaa eettisesti, esimerkiksi kierrättäminen ja kirpputorit olivat hyveitä. Kuitenkin nämä kuluttajaryhmät olivat lähinnä toivottuja viiteryhmiä: vastaajat pyrkivät kuluttamaan vastuullisemmin, vaikka se useimmiten vaikutti mahdottomalta toteuttaa.

Toiseksi nuorille aikuisille oli välttämätöntä pitäytyä sosiaalisissa rakenteissa ja normeissa, jotta välttäisi ei-haluttua luokittelua. Tällöin oli välttämätöntä käyttäytyä sillä tavalla kuin kussakin tilanteessa ihmisen odotetaan käyttäytyvän, esimerkiksi antamalla lahjoja juhlissa. Nuorille aikuisilla oli myös ikäluokalleen tyyppillisiä välttämättömyyksiä, ravintoloissa ja baareissa käyminen ja alkoholin juominen olivat sosiaalisia normeja ja kahvilla käyminen yliopistolla opiskelukavereiden kanssa oli sosiaalisen luonteensa vuoksi välttämätöntä. Vaikutti myös siltä, että toisten hyväksynnän saaminen saavutettiin käyttäytymällä odotetulla tavalla: ”täytyy myöntää, että mukana on aina sosiaalinen paine olla hyvä emäntä, joka yrittää parhaansa ja tarjoaa vieraille itse tehtyä (eli yritän osoittaa arvostusta tilaisuutta ja vieraita kohtaan nähtyäni vaihua).”

Kolmanneksi kävi ilmi, että halutun luokittelun vahvistaminen saamalla huomiota muilta oli välttämätöntä. Huomiota saavutettiin erilaisten näkyvien kulutuskohteiden

den kautta, kuten kenkien, vaatetuksen, meikin ja hiusten: "Mielestäni ulkonäöstä huolehtiminen ja sosiaalisten suhteiden ylläpito kulkevatkin osittain käsi kädessä."

Neljänneksi oli välttämätöntä *erottua muista*. Nämä kulutustoimet saivat luonnollisesti yksilöllisiä sisältöjä, esimerkiksi yksi naisvastaaja kertoi juovansa baarissa olutta näyttääkseen, ettei ole mikään tavallinen tyttö (joka joisi hienoja drinkkejä), vaan sellainen joka pelaa jääkiekkoa ja jalkapalloa. Joukosta löytyi myös muutama maininta siitä, että oli välttämätöntä, että ei tule luokitelluksi vaan erottuu "ekoihmisistä" tai "viherpiipertäjistä", jotka ovat liian kiinnostuneita vihreistä arvoista.

3.5 *Välttämätön kulutus leikkinä*

Viides kuluttamisen käytäntöjen ryhmä koostuu kuluttamisesta leikkinä. Tässä ryhmässä löysimme käytäntöjä, jotka olivat välttämättömyyksiä, koska niiden kautta oli mahdollista olla yhteydessä ja seurustella muiden kanssa (Holt 1995: 9).

Näissä käytännöissä oli välttämätöntä yksinkertaisesti *viettää aikaa muiden kanssa*, se oli päämäärä itsessään: "Pääkulutuksenkohteeksi ei siis välttämättä voi sanoa esimerkiksi vaatteita, jotka ostin, vaan itse aikaa ja seuraa." Ajan kuluttaminen yhdessä liittyi lukuisiin paikkoihin ja tilanteisiin: ulkona ja kahvilla käymiseen, shoppailuun, tietokoneella pelaamiseen ja urheilemiseen. Toisaalta, internetin ja matkapuhelimen käyttäminen oli välttämätöntä, koska ne mahdollistivat konkreettisesti yhteyden muihin ihmisiin, esimerkiksi Facebook mainittiin usein.

Muiden seura vaikutti välttämättömältä siitä syystä, että se oli *palkitsevaa ja rentouttavaa*: "Miten jokin niin välttämätön voi olla myös niin ylellistä luonteeltaan?" Välttämättömän ja luksuksen sisällöt tuntuivatkin sekoittuvan, esimerkiksi kahvilla käyminen ystävien kanssa sai sekä välttämättömän että ylellisen sisältöjä. Ajan viettämistä ystävien kanssa pidettiin välttämättömänä, koska ystävät ovat henkinen voimavara, he antavat energiaa jaksaa arkisia askareita. Myös lemmikit nähtiin kumppaneina, jotka antoivat omistajilleen voimaa selviytyä arjesta.

4 *Johtopäätökset*

Tutkimuksessamme identifioimme nuorten aikuisten välttämättömäksi kokemia kulutuskäytäntöjä sekä "peruskulutuksena" että "hienostuneena kulutuksena" (vrt. Wikström ym. 1989) luokitellen nämä kulutuskäytännöt viiteen luokkaan. Tutkimuksen löydökset osoittavat, että nuorille aikuisille välttämätön kuluttaminen on paljon muutakin kuin "peruskulutusta". Löysimme myös varsin monimuotoisia sisäl-

töjä "hienostuneelle kulutukselle" (korkea välttämättömyys, korkea stimulaatio) käyttäen Holt:n (1995) typologiaa kulutuskäytännöistä.

Mielenkiintoista oli, että kuitenkin myös peruskulutukselle annetut merkitykset näyttäytyivät ristiriitaisina ja päällekkäisinä. Peruskulutusta pidettiin esimerkiksi sekä elintärkeänä (ei voi selviytyä ilman) että tylsänä (tavallisia ja pakollisia rutiineja). Välttämättömän kulutuksen ristiriitaisia merkityksiä korostaa myös se, että vaikka välttämätön peruskulutus koetaan usein harkituksi ja järkeväksi kulu-tukseksi, on myös ylellinen kulutus toisinaan luonteeltaan suunniteltua ja tietoista. Tämän johdosta tutkimuksemme ensimmäinen johtopäätös on, että *välttämätön kulutus on jatkuvan neuvottelun kohteena*, sen saamat merkitykset ja sisällöt muuttuvat ajan kuluessa, henkilöstä toiseen ja usein kuluttaminen sisältääkin sekä välttämättömiä että ylellisiä piirteitä, kuten esim. Wikström ym. (1989) ja Kemp (1998) ovat aiemmin todenneet. Päädymme kuitenkin antamaan aikaisempaan tutkimukseen verrattuna tarkemmat tulkinnat tälle neuvottelulle.

Ensinnäkin, välttämättömyyden neuvottelu tuli esiin *vertailuna* luksukseen. Kun välttämättömiä kulutuskohteita väistämättä tarvittiin, olivat ylelliset kulutuskohteen jotain ekstrapaa, toiveen kohteita. Niinpä, välttämättömät kulutuskohteet olivatkin jotain "vähemmän" tai ylellisyyden tylsempi muoto, vaikkapa ruoan laittaminen kotona ulkona syömisen sijaan tai hiusten värjääminen itse kampaajalla käynnin sijaan. Nuorten tiukat rahavarat tulivat esiin esimerkiksi siinä, että elokuvissa käyminen oli ylellistä, kun taas elokuvan vuokraaminen yhdessä ystävien kanssa välttämättömäksi koettua nautintoa.

Toisaalta välttämätön kulutus neuvoteltiin *suhteellisena*. Nuoret aikuiset puhuivat välttämättömän kulutuksen suhteellisyydestä monella tasolla, riippuvaisena päivästä, viikosta ja henkilöstä. Tyypillisesti välttämätön kulutus painottui arkipäiville ja viikonloppuisin itselle sallittiin enemmän luksusta. Mutta tämäkään kahtiajako ei ollut näin selkeä, sillä jokapäiväiset, pienet, mutta nautinnolliset kulutuskäytännöt nähtiin välttämättöminä. Suhteellisuutta käsiteltiin myös yhteiskunnan ja kulttuurin tasolla, nuoret aikuiset tiedostivat elävänsä hyvinvointiyhteiskunnassa.

Lisäksi välttämättömyyden neuvottelu tuli esiin siinä, että välttämätön ja ylellinen kulutus olivat *päällekkäisiä*. Oli tavallista, että samakin vastaaja piti samaa kulutuskäytäntöä eri hetkinä välttämättömänä ja eri hetkinä luksuksena. Tämä kävi ilmi etenkin suhteessa kuluttamiseen kokemuksena, jolloin useimmat käytännöt nähtiin joskus välttämättöminä ja joskus ylellisinä, esimerkkeinä vaikkapa kuntosalijäsenyys ja baarissa käynti. Näiden löydöksiensä pohjalta päädyimme ehdottamaan, että kokemuksellinen kulutus tulisi nähdä jokapäiväisen elämän muotona, ei harvinaisena ja erityislaatuisena tapahtumana kuluttajan elämässä (vrt. Arnould & Price 1993).

Toinen johtopäätöksemme on, että nykypäivän *välttämättömyydet ovat vahvasti sosiaalisia luonteeltaan*. Kaikki ihmiset, erityisesti nuoret aikuiset, saavat vaikutteita muilta ihmisiltä ja haluavat identifioitua osaksi toivottuja (viite)ryhmiä (vrt. Atkinson ym. 1996: 653). Sosiaalisuus tuli esiin erityisesti, kun kuluttamisen käytännöt rakentuivat leikiksi, samoin sekä kiinnittymisen että sosiaalisen luokittelun käytännöt näyttäytyivät kulutuksena, joissa muiden joukkoon kuulumiseen ja muista erottumiseen tarvittiin välttämättömiä kulutuskohteita. Tutkimuksemme löydösten perusteella voidaan sosiaalisesti välttämättömissä kulutuskäytännöissä identifioida kahdensuuntaisia sisältöjä. Yhtäältä sosiaalisuus ilmeni *voimavarana*, ystävien ja läheisten, ja jopa lemmikkien seura koettiin välttämättömänä heidän tarjoamansa energian, rentoutumisen ja arjesta selviämisen vuoksi. Tällöin sosiaalisuus oli itsearvoisesti välttämätöntä.

Toisaalta sosiaalisuus ilmeni kahdella tasolla *pakkona*. Ensimmäkin oli välttämätöntä pitää kiinni sosiaalisista ja kulttuurisista normeista, hyvistä tavoista, kuten vaikkapa lahjojen antamisesta tai hyvänä emäntänä toimimisesta. Lisäksi sosiaalisuus välttämättöminä kulutuksenkäytäntöinä ilmeni myös pakottavana haluna kuulua ryhmään, tästä ikäluokalleen tyypillisenä esimerkkinä useat vastaajat kirjoittivat juhlimisen pakollisuudesta; omaa halua baariin menemiseen ei välttämättä ollut, mutta "koska kaikki muutkin menevät" oli ravintolaan lähdettävä ja alkoholia nautittava. Toisena esimerkkinä, jos palaamme lähtökohtaotukseemme välttämättömän kulutuksen merkityksistä vastuullisen kuluttamisen indikaattorina, nousee mielenkiintoiseksi se, että myös vastuullisten kuluttajien ryhmään liitettiin ristiriitaisia merkityksiä. Rohkaisevaa on, että vastuullisten kuluttajien joukko näyttäytyi useimmiten haluttuna ryhmänä, nuorilla aikuisilla oli latentti halu toimia vastuullisemmin. Sanottiinkin, että kulutettaisiin vastuullisemmin, jos olisi rahaa, aikaa tai sitten tulevaisuudessa (vrt. Autio 2006). Kuitenkin, muutamassa narratiivissa kävi myös ilmi, että osa nuorista aikuisista ei halunnut tulla leimatuksi vihreiksi kuluttajiksi, vaan se oli vastustettu ryhmä. Sosiaalisuus ja ryhmään kuuluminen sai siis sekin varsin monitahoisia merkityksiä.

Päättämekin artikkelimme toteamukseen, että kuluttajat liittävät moninaisia merkityksiä ja sisältöjä välttämättömään kulutukseen. Nämä moninaiset sisällöt olivat yhtä ristiriitaisia kuin nykypäivän kulutuksen muutenkin on nähty olevan (mm. Firat & Venkatesh 1995). Välttämätön kulutus oli esimerkiksi pakottavaa ja rentouttavaa, tylsää ja kokemuksellista. Voidaankin ajatella, että jos pelkästään välttämättömän kuluttamisen saamat merkityssisällöt ovat monimuotoisia ja -merkityksisiä, ne antavat pienen heijastuksen nykyisen kulutuskulttuurin kokonaisvaltaisesta värikyydestä, ja etenkin nuorten kuluttajien entisestään kasvavasta osaamisesta ja myös halusta osallistua kuluttamisen runsauteen ja vivahteikkouteen.

Lähteet

- Acikalin, S., Gul, E. & Develioglu, K. (2009). Conspicuous consumption patterns of Turkish youth: Case of cellular phones. *Young Consumers* 10: 3, 199–209.
- Aledin, S. (2009). *Teenagers' brand relationships in daily life. A qualitative study of brand meanings and their motivational ground among teenagers in Helsinki and London metropolitan areas*. Turku School of Economics. Series A-4.
- Arnould, E. J. & Price, L. L. (1993). River magic: Extraordinary experience and the extended service encounter. *Journal of Consumer Research* 20: 1, 24–45.
- Arnould, E., Price, L. & Zinkhan, G. (2002). *Consumers*. New York: McGraw-Hill.
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J. & Nolen-Hoeksema S. (1996). *Hilgard's Introduction to Psychology*. Fort Worth etc.: Harcourt Brace College Publishers.
- Atkinson, T., Cantillon, B., Marlier, E. & Nolan, B. (2010). *Social Indicators: The EU & Social Inclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- Autio, M. (2006). *Kuluttajuuden rakentuminen nuorten kertomuksissa*. Nuorisotutkimusseuran julkaisu 65. Helsinki: Hakapaino Oy.
- Belk, R. W. (1988). Possessions and extended self. *Journal of Consumer Research* 15, 139–168.
- Belk, R. W., Ger, G. & Askegaard, S. (2003). The fire of desire: A multisided inquiry into consumer passion. *Journal of Consumer Research* 30, 326–351.
- Borgeraas, E. & Dahl, E. (2010). Low income and 'poverty lines' in Norway: A comparison of three concepts. *International Journal of Society Welfare* 19, 73–83.
- Cortazzi, M. (2001). Narrative analysis in ethnography. Teoksessa P. Atkinson, A. Coffey, S. Delamont, J. Lofland & L. Lofland (toim.). *Handbook of Ethnography*. London: Sage. 384–394.
- Cova, B. & Cova, V. (2002). Tribal marketing: The tribalisation of society & its impact on the conduct of marketing. *European Journal of Marketing* 36: 5–6, 595–620.
- Ekström, K. M. (1995). *Children's' influence in family decision-making: A study of yielding, consumer learning and consumer socialization*. Göteborg, Sweden: Bas ek. för.

- Ekström, K. M. (2007). Parental consumer learning or 'keeping up with the children'. *Journal of Consumer Behaviour* 6, 203–217.
- Firat, A. F. & Venkatesh, A. (1995). Liberatory postmodernism and the reenchantment of consumption. *Journal of Consumer Research* 22: 3, 239–267.
- Ger, G. (1997). Human development and humane consumption: Well-being beyond the "good life". *Journal of Public Policy & Marketing* 16: 1, 110–125.
- Ger, G. & Belk, R. (1996). I'd like to buy the world a coke: Consumptionscapes of the "less affluent world". *Journal of Consumer Policy* 19, 271–304.
- Halkoaho, J. & Laaksonen, P. (2009). Understanding what Christmas gifts mean to children. *Young Consumers* 10: 3, 248–255.
- Holt, D. B. (1995). How consumers consume: A typology of consumption practices. *Journal of Consumer Research* 22, 1–16.
- Kemp, S. (1998). Perceiving luxury & necessity. *Journal of Economic Psychology* 19: 5, 591–606.
- Lehtinen, A. R., Varjonen, J., Raijas, A., Aalto, K. & Pakoma, R. (2010). *Mitä eläminen maksaa? Kohtuullisen minimin viitebudjetit*. Kuluttajatutkimuskeskus 4. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.
- Lindstrom, M. (2004). *BRANDchild: Remarkable insights into the minds of today's global kids and their relationship with brands*. London and Sterling, VA: Kogan Page Ltd.
- Lister, R. (2004). *Poverty*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Marcoux, J. X., Filiatrault, P. & Cheron, E. (1997). The attitudes underlying preferences of young urban educated Polish consumers towards products made in Western countries. *Journal of International Consumer Marketing* 9: 4, 5–29.
- Maslow, A. (1970). *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row.
- Mick, D. G. & DeMoss, M. (1990). Self-gifts: A phenomenological insights from four contexts. *Journal of Consumer Research* 17, 322–332.
- Pereira, H., Teresa, M. & Heath, M. (2008). (Mis)trust in marketing: A reflection on consumers' attitudes & perceptions. *Journal of Marketing Management* 24: 9/10, 1025–1039.
- Ponsonby, S. & Boyle, E. (2004). The value of marketing and the marketing of value in contemporary times – A literature review and research agenda. *Journal of Marketing Management* 20: 3–4, 343–361.

- Raijas, A. & Wilska, T.-A. (2008). Kulutus päätökset perheissä: Kuka päättää mistäkin? Teoksessa K. Ahlqvist, A. Raijas, A. Perrels, J. Simpura & L. Uusitalo (toim.). *Kulutuksen pitkä kaari: Niukkuudesta yksilöllisiin valintoihin*. Helsinki: Helsingin Yliopistopaino. 241–264.
- Rook, D. (1987). The buying impulse. *Journal of Consumer Research* 14, 189–199.
- Schatzki, T. R., Knorr, C. K. & von Savigny, E. (2001). *The Practice Turn in Contemporary Theory*. London: Routledge.
- Schrader, U. & Thøgersen, J. (2011). Putting sustainable consumption into practice. *Journal of Consumer Policy* 34, 3–8.
- Solomon, M. R. (1983). The role of products as social stimuli: A symbolic interactionism perspective. *Journal of Consumer Research* 10, 319–329.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Tufte, B. (2010). Children and Youth Consumers. Teoksessa K. M. Ekström (toim.). *Consumer behaviour: A Nordic Perspective*. Lund: Studentlitteratur AB. 401–417.
- Warde, A. (2005). Consumption and Theories of Practice. *Journal of Consumer Culture* 5: 2, 131–153.
- Wikström, S. R., Elg, U. & Johansson, U. (1989). From the consumption of necessities to experience-seeking consumption. Teoksessa C. Grunnert & F. Öhlander (toim.). *Understanding Economic Behavior*. Boston: Kluwer Academic Publishers. 287–308.
- Wolburg, J. M. & Pokrywczynski, J. (2001). A psychographic analysis of generation Y college students. *Journal of Advertising Research* 41: 5, 33–52.

KIELIKYLPYLASTEN JA -NUORTEN MONIKIELINEN TOIMIJUUS

Siv Björklund & Karita Mård-Miettinen

1 Johdanto

Yksilön kyky toimia monella kielellä on erityisesti 2000-luvulla noussut yhdeksi menestymisen avaintekijäksi eri puolilla maailmaa. Myös Euroopan komissio laati vuonna 2005 monikielisuuden puitestrategian, jonka mukaan Euroopan unionin jäsenvaltioiden tulee edistää monikielisyyttä yksilötasolla mm. siten, että ne tarjoavat kaikille kansalaisilleen mahdollisuuden äidinkielen ohella vähintään kahden kielen varhaiseen oppimiseen. Puitestrategiassa myös painotetaan, että kielten ja sisältöaineiden opetusta tulisi pyrkiä integroimaan kouluopetuksessa. Yksi puitestrategian painopisteistä on paitsi varhainen kielenoppiminen ja kielen ja sisällön integrointi myös tarve kansallisen kielistrategian laatimiselle kussakin jäsenmaassa, jolloin yksilön kielipolku laajenisi asteittain kotikielestä paikallisten, kansallisten ja vähemmistökielten kautta vieraisiin kieliin. (European Commission 2005)

Ruotsin kielen kielikylpyä voidaan pitää opetusohjelmana, joka toteuttaa onnistuneesti mm. edellä mainittuja monikielisuuden puitestrategian tavoitteita. Tässä artikkelissa tarkastelemme eri-ikäisten kielikylpyoppilaiden monikielisen toimimisen valmiuksia, asenteita ja käytänteitä joidenkin suomalaistutkimusten valossa.

2 Kielikylpy Suomessa

Suomessa on vuodesta 1987 lähtien tarjottu ruotsin kielen kielikylpyopetusta lapsille, joiden äidinkieli on suomi ja joiden kotikieli ei ole ruotsi. Suomalaista varhaisista täydellistä kielikylpyohjelmaa käydään päiväkodista perusopetuksen loppuun saakka. Aluksi kielikylpyä tarjottiin vain Vaasassa, mutta siellä kehitetty kielikylvyn malli otettiin käyttöön 1990-luvun alussa myös monessa muussa Suomen kaksikielisessä kunnassa. Vuonna 1998 toteutettu kansallinen kartoitus osoitti, että kielikylpyopetuksen tarjonta oli kasvanut Suomessa voimakkaasti

1990-luvun puolivälissä (Buss & Mård 1999). Lukuvuonna 1998–1999 kielikylpyopetukseen arvioitiin osallistuvan noin 2 500⁷⁸ päiväkotijä ja kouluikäistä lasta. Kielikylpyopetuksen tarjonta on kasvanut tasaisesti 2000-luvulla ja opetuksen piirissä arvioidaan tällä hetkellä (vuonna 2010) olevan noin 4 500⁷⁹ lasta. Luku kasvaa myös tulevaisuudessa, koska useassa kunnassa kielikylpypaikkojen kysyntä on tarjontaa suurempi.

Kielikylpyopetusta tarjotaan eri muodoissa useassa maassa ja sitä pidetään maailman eniten tutkittuna opetusohjelmaksi. Myös Suomessa tarjottavaa kielikylpyä on tutkittu sen alkuvuosista lähtien lähinnä Vaasan yliopistossa, jossa on myös alan professuuri sekä Kielikylvyn ja monikielisuuden keskus. Tutkimuksen kohteena ovat olleet niin oppimisen tulokset kuin oppimisprosessi ja opetuskäytännöt. (Katso esim. Björklund, Mård-Miettinen & Turpeinen 2007; Tedick, Christian & Williams Fortune 2011)

Suomessa tarjottava kielikylpy on tyypiltään varhaista kielikylpyä eli se aloitetaan yleensä 4–5-vuotiaana päiväkodissa. Varhaiseen kielikylpyyn hakeutumisessa noudatetaan normaalia päivähoitoon lomakehakumenettelyä eli lapsia ei esim. testata. Kielikylpy on monivuotinen opetusohjelma, joka kattaa varhaiskasvatuksen, esiopetuksen ja koko perusopetuksen. Perusopetuksen jälkeen kielikylpyoppilaat opiskelevat joko suomen- tai ruotsinkielisissä toisen asteen oppilaitoksissa, joissa oppilaiden kielikylpytaustaa ei yleensä huomioida. Näyttää kuitenkin siltä, että tulevaisuudessa kielikylpy nivoutuu entistä paremmin elinikäisen oppimisen polkuun, sillä esim. Sipoon koulutuspoliittisessa ohjelmassa (Sipoo 2011) mainitaan, että entisten kielikylpyoppilaiden kaksikielisyyttä tulee syventää lukio-opetuksen aikana.

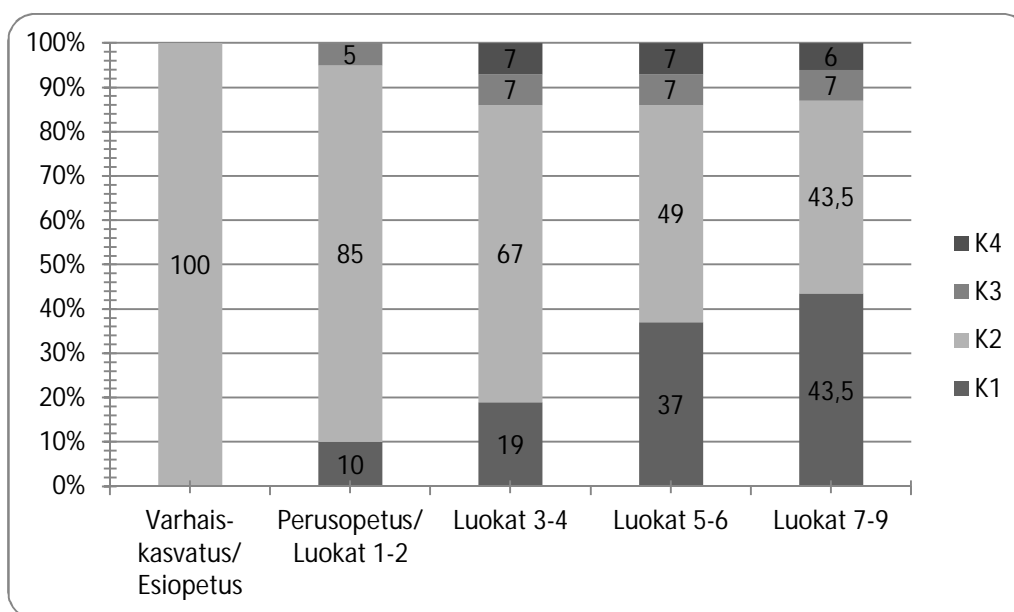
3 Kielten eri roolit kielikylvyssä

Suomessa tarjottavaa kielikylpyohjelmaa kutsutaan nk. täydelliseksi kielikylvyksi. Nimi ”täydellinen kielikylpy” viittaa siihen, että kielikylpyohjelma alkaa täysin ruotsinkielisellä toiminnalla (ks. kuvio 1). Kielikylvyn varhaiskasvatuksen ja esiopetustoiminnan kieli on siis ruotsi (= K2 kuviossa 1), vaikka lapset kielikylpyyn tullessaan eivät ymmärrä tai puhu ruotsin kieltä kuin korkeintaan muutaman

⁷⁸ Luku perustuu vuoden 1999 kartoitukseen vastanneiden peruskoulujen antamiin tietoihin ja arvioon niiden oppilaaksiottoalueella sijaitsevien päiväkotien kielikylpylasten määrästä. Kielikylpyoppilaiden määrästä ei ole valtakunnallista tilastoa.

⁷⁹ Luku on arvio, joka perustuu vuonna 2007 tehtyyn puhelinkyselyyn niissä kielikylpypäiväkohteissa ja -kouluissa, joiden opettajat ovat 2000-luvulla osallistuneet Vaasan yliopiston tarjoamaan kielikylpykoulutukseen. Kielikylpyoppilaiden määrästä ei ole valtakunnallista tilastoa.

lauseen tai sanan, kuten esim. Bergrothin kartoitus vuodelta 2004 osoittaa (Bergroth 2007b). Täydellinen ruotsin kielen kielikylpy etenee perusopetuksessa siten, että ensimmäisinä kouluvuosina lähes kaikki opetus on ruotsin kielellä. Myös luku- ja kirjoitustaidon opettaminen tapahtuu kielikylvyssä ensin ruotsin kielellä. Suomen kielellä (= K1 kuviossa 1) annettava opetus alkaa yleensä jo 1. luokalla ja sen osuus kasvaa vuosittain siten, että perusopetuksen 5. luokalla ruotsin- ja suomenkielisen opetuksen osuus on suurin piirtein yhtä suuri.



Kuvio 1. Esimerkki ruotsin kielen varhaisen täydellisen kielikylpyohjelman rakenteesta.

Suomen- ja ruotsinkielisen opetuksen ohella kielikylvyn opetusohjelmaan kuuluu yksikielisen perusopetuksen tapaan myös vieraiden kielten opetusta. Ensimmäinen vieras kieli (= K3 kuviossa 1) alkaa yleensä perusopetuksen 2. tai 3. luokalla. Tämä kieli on syksyllä 2010 tehdyn kartoituksen⁸⁰ mukaan yleisimmin englanti, mutta yksittäisissä Etelä-Suomen kouluissa myös saksa, ranska tai kiina. Vuoden 2010 kartoituksen mukaan suurin osa kielikylpykouluista (10 alakouluja 15:sta) tarjoaa kielikylpyoppilaille mahdollisuuden opiskella 4. tai 5. luokalta lähtien

⁸⁰ Tiedot projektin Multiple Languages in Immersion (www.uwasa.fi/tutkimus/tutkimusryhmat/-react/research/) aineistonkeruusta.

myös vapaaehtoista vierasta kieltä (= K4 kuviossa 1). Vuoden 2010 tietojen mukaan tämä kieli on yleensä saksa, mutta joissakin kouluissa myös ranska, englanti, espanja, venäjä tai italia. Kolmessa eri paikkakunnilla sijaitsevassa kielikylypykoulussa keväällä 2011 tehty tapaustutkimus (182 oppilasta) osoitti, että näissä kouluissa kaikki 4.–6. luokkien oppilaat opiskelivat äidinkielen ja kielikylypykielen (ruotsi) lisäksi vähintään yhtä vierasta kieltä ja yli puolet oppilaista (53 prosenttia) opiskeli kahta vierasta kieltä. Lisäksi jotkut yläkoulut tarjoavat kielikylypyoppilaille mahdollisuuden valinnaiseen vieraaseen kieleen 8. ja 9. luokilla.

Kielikylypyohjelma toteutetaan siten, että siinä opetettavat kielet erotellaan toisaalta opettajittain eli yksi opettaja opettaa vain yhdellä kielellä, ja toisaalta oppiainetta eli yhtä oppiainetta opetetaan vain yhdellä kielellä kerrallaan. Kielikylypyohjelmassa opetettavat kielet integroidaan myös oppisisältöjen opetukseen eli oppisisältöjä ja niistä koostuvia teemoja opetetaan eri kielten kautta. Kielet integroituvat myös siten, että tyypillinen kylypyoppilaan koulupäivä on vähintään kaksikielinen, usein monikielinen.

4 Ruotsinkielinen ja suomenkielinen opetus kehittyvän monikielisyyden perustana

Täydellisessä kielikylyvyssä uusi kieli (ruotsi) omaksutaan viestintävälineeksi kotikielen (suomi) rinnalle. Ruotsin kieli omaksutaan erityisesti välineeksi toimintaan, kommunikointiin ja tiedon hankintaan. Päiväkoti-ikäisiä kielikylypylapsia koskevat tutkimukset osoittavatkin, että ruotsin kielen ymmärtäminen kehittyy nopeasti kasvattajien käyttäessä lasten kanssa toimiessaan vain ruotsin kieltä ja myös lasten omassa puheessa esiintyy ensi päivästä lähtien päiväkotitoimintaan liittyviä ruotsinkielisiä sanoja, fraaseja ja lauseita (ks. esimerkki 1; ks. myös Björklund, Mård-Miettinen & Turpeinen 2007).

(1) Lapsi: Mä teen

Kasvattaja: Vad har du tänkt göra? En ny bild eller nånting från igår? (Mitä olet ajatellut tehdä? Uuden piirustuksen vai jatkatko jotakin eilistä?)

Lapsi: Ny (Uuden)

Kasvattaja: En ny bild. Vad ska det vara/säg nånting som skall vara med på bilden. (Uuden piirustuksen. Mitä siihen/sano jotain mitä aiot piirtää.)

Lapsi: No. Laivan ja sitten minä.

Kasvattaja: Vad sku du ha med på bilden? (Mitä piirustukseen tulee?)

Lapsi: Båt och jag. (Vene ja minä.)

Kasvattaja: En båt och du. (Vene ja sinä.) (Södergård 2002)

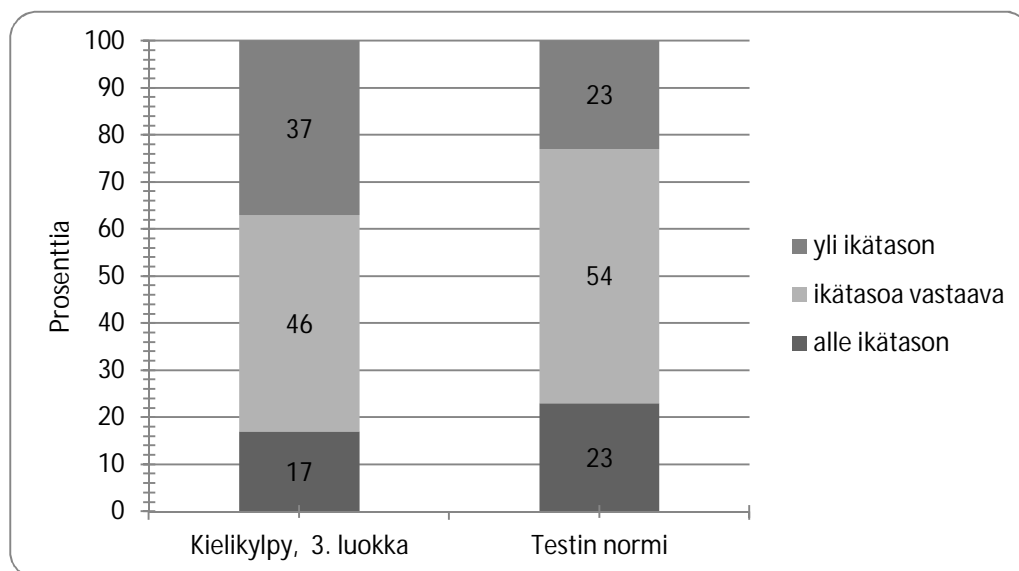
Kouluun siirryttäessä ruotsin kielen käyttäminen kommunikointiin, toimintaan ja tiedon hankintaan sekä kielitaidon kehittäminen ruotsinkielisen aineopetuksen ja ruotsin kielen opetuksen kautta ovat luonteva osa kielikylpyoppilaiden koulunkäyntiä. Ruotsin kielen oppimisen luontevuus lienee yksi selitys sille, että 92 prosenttia keväällä 2011 tehtyyn oppilaskyselyyn vastanneista 4.–6. luokan kielikylpyoppilasta (n=97), jotka opiskelevat ruotsin kielen ohella kahta vierasta kieltä, pitää kielten oppimista helppona tai melko helppona. Tytöistä (n=52) jopa 94 prosenttia oli tätä mieltä ja myös pojista (n=45) 89 prosenttia valitsi tämän vastausvaihtoehdon. Varsinkin poikien myönteinen asennoituminen kielten oppimiseen on ilahduttavaa, koska perinteisesti kielten opiskelu koulussa on kiinnostanut eniten tyttöjä.

Kielikylpyoppilaat suhtautuvat siis kielten oppimiseen myönteisesti, vaikka heidän ruotsin kielessään onkin havaittavissa oppijan kielelle tyypillisiä yleistyksiä esim. substantiivi- ja verbivalinnoissa. Heidän kirjoitelmissaan on virheitä, joita äidinkielliset eivät samassa iässä tee (esim. *gådde* po. *gick*) ja heiltä puuttuvat esimerkiksi kaikkein puhekielisimmät ilmaisutavat, jotka opitaan lähinnä koulun ulkopuolisessa kielenkäytössä. Tietynasteisesta virheisyydestä huolimatta pitkitäistutkimukset ovat osoittaneet, että kielikylpyoppilaat saavuttavat perusopetuksen aikana monipuolisen ja syvällisen ruotsin kielen taidon. (Ks. Björklund et al. 2007)

Ruotsin kielen täydelliselle kielikylvyllä on myös tunnusomaista, että suomen kielen opetus äidinkielenä ja suomenkielinen aineenopetus ovat olennainen osa kielikylpyohjelmaa. Suomen kielellä annettava opetus painottuu ensimmäisellä luokalla suulliseen kommunikaatioon ja kuuntelemiseen, kulttuuriin ja kielellisen tietoisuuden kehittämiseen. Suomen kielen luku- ja kirjoitustaitoa harjoitellaan systemaattisemmin ensimmäisen luokan loppupuolelta tai toiselta luokalta lähtien, kun mekaaninen lukutaito ja ymmärtävän lukemisen alkeet on saavutettu ruotsin kielessä. Molempien kielten käyttö opetuksessa jo ensimmäiseltä luokalta lähtien selkeyttää mahdollisten oppimisen ongelmien diagnostisointia ja edesauttaa varhaisista puuttumista sellaisiin ongelmiin, jotka eivät ole ohimeneviä kaksikielisen kehityksen vaiheeseen liittyviä vaan yleisiä oppimisen ongelmia kuten lukivaikeus (Eklund 2007).

Vaikka luku- ja kirjoitustaidon harjoittelu kielikylvyn ensimmäisinä kouluvuosina painottuukin ruotsin kieleen, on kielikylpyoppilailta jo kolmannella luokalla erinomaiset valmiudet lukemiseen myös äidinkielellään. Vaasan kaupungissa kolmannen luokan keväällä tehtävän Ala-asteen lukutestin (ALLU, Lindeman, 1998) tulosten perusteella kielikylpyoppilaiden luetun ymmärtäminen kehittyy nopeasti ikätasoa vastaavaksi myös suomen kielessä (kuvio 2). ALLU-testi mittaa suomen

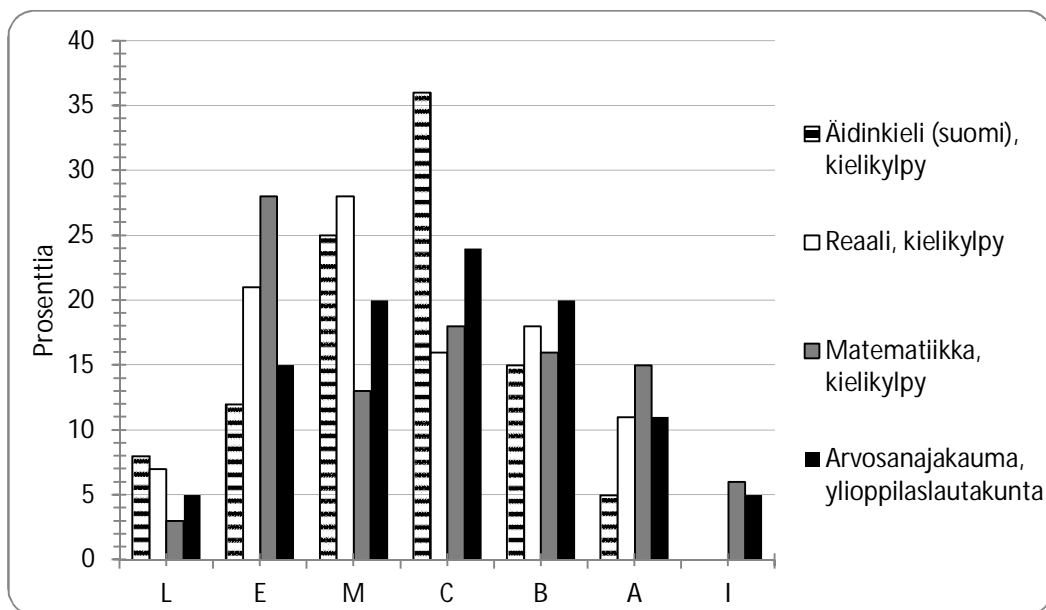
kielen lukemisvalmiutta, lukutaidon sujuvuutta ja luetun ymmärtämistä. Kuvion 2 tulokset koskevat luetun ymmärtämistä.



Kuvio 2. Ruotsin kielen varhaiseen täydelliseen kielikylypyyn osallistuneiden oppilaiden (304 oppilasta) tulokset ala-asteen lukutestissä (ALLU) 3. luokalla vuosina 2003–2009.

Vuosien 2003–2009 ALLU-testissä jopa 83 prosenttia kielikylypyoppilaista saavutti ikätason mukaisen tai ikätasoa paremman tuloksen luetun ymmärtämisessä. Vain 17 prosenttia kielikylypyoppilaista jäi 3. luokalla luetun ymmärtämisessä alle ikätason. Vaikka noin puolet koko perusopetuksesta annetaan muulla kuin oppilaiden äidinkiellellä, menestyvät kielikylypyoppilaat hyvin myös äidinkielen ylioppilaskokeessa, kuten Bergrothin (2007a) selvitys vaasalaisten oppilaiden osalta osoittaa (ks. kuvio 3).

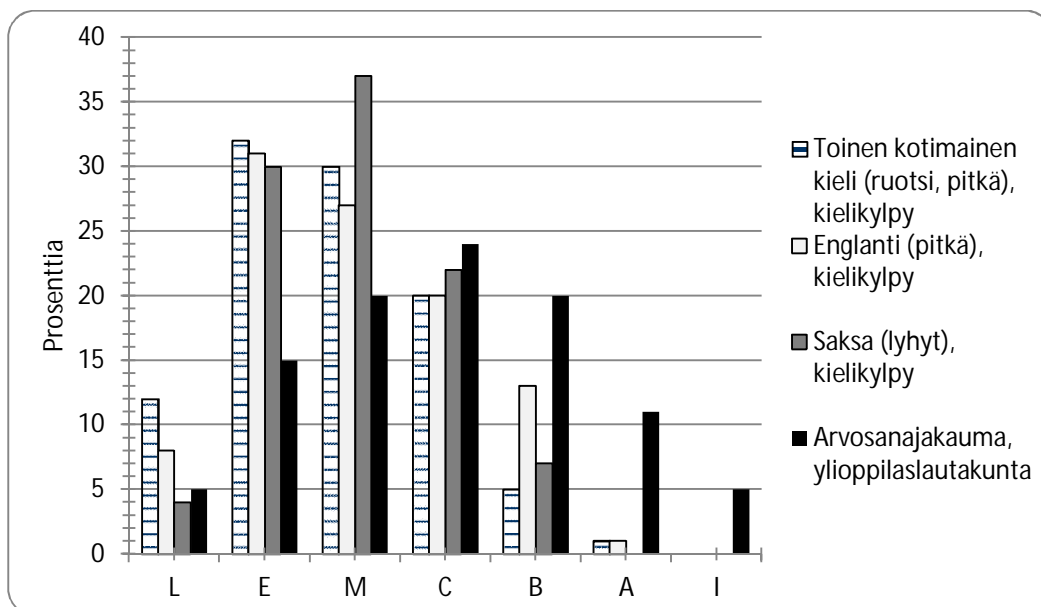
Alempien arvosanojen vähäisyys äidinkielen kokeessa tukee väittämää, että muut kielet ja äidinkieli vaikuttavat positiivisesti toisiinsa. Myös kielikylypyoppilaiden reaalikokeen ja matematiikan ylioppilaskokeen arvosanat ovat hyviä (kuvio 3). Tämä osoittaa, että kahdella kielellä saatu perusopetus kartuttaa oppilaiden aineenhallintaa siinä missä yksikielinenkin perusopetus. Lisäksi se osoittaa, että kielikylyvyn käyneet oppilaat pystyvät ilmaisemaan kahdella kielellä hankkimansa aineenhallinnan täysipainoisesti suomen kielellä.



Kuvio 3. Ruotsin kielen varhaiseen täydelliseen kielikylpyyn osallistuneiden oppilaiden tulokset äidinkielen (suomi) (102 oppilasta), reaalin (83 oppilasta) ja matematiikan (67 oppilasta) ylioppilaskokeissa sekä ylioppilaslautakunnan laatima arvosanojen normaalijakauma.

5 Kielikylvyllä monikieliseksi

Kielikylvyn lapselleen valinneet vanhemmat mainitsevat yleensä yhdeksi valintansa tärkeimmäksi syyksi paitsi lapsen mahdollisuuden oppia varhain ruotsin kieltä myös sen, että lapsi saa varhain kosketuksen moneen kieleen. Lisäksi he uskovat ruotsin kielen oppimisen auttavan lasta oppimaan helpommin muita kieliiä. (Ks. esim. Bergroth 2007b.) Kysyttäessä ruotsin kielen roolista 4.–6. luokkien oppilailta vuonna 2011 ($n=95$) lähes kaikki kokivat, että ruotsin kielen osaaminen auttaa heitä jonkin verran (52 %) tai paljon (41 %) vieraiden kielten oppimisessa. Myös ylioppilaskokeiden tulokset antavat viitteitä siitä, että kielikylpyyn osallistuminen on antanut oppilaille erinomaisen taidon myös vieraissa kielissä, joita kielikylpyoppilaat opiskelevat ajallisesti yhtä monta vuosiviikkotuntia kuin yksikielisen yleisopetuksen oppilaat (kuvio 4).



Kuvio 4. Ruotsin kielen varhaiseen täydelliseen kielikylpyyn osallistuneiden oppilaiden tulokset toisen kotimaisen kielen, ruotsin (97 oppilasta), englannin (97 oppilasta) ja saksan (27 oppilasta) ylioppilaskokeissa sekä ylioppilaslautakunnan laatima arvosanojen normaalijakauma.

Kielikylvyssä saavutettu kielitaito näyttäisi olevan erinomainen jopa silloin, kun kielitaitoa mitataan ylioppilaskokeen kaltaisella mittarilla, jossa korostuu enemmän formaalinen kielitaito kuin kielikylvyn tavoitteena oleva funktionaalinen, toiminnallinen kielitaito.

6 Kielikylpyoppilaat monikielisinä toimijoina

Kielikylpyohjelma on siis rakennettu siten, että oppilaille on koulupäiviensä aikana mahdollisuus kommunikoida usealla kielellä. Selvitimme keväällä 2011 kyselylomakkeiden avulla 4.–6.-luokkalaisten kielikylpyoppilaiden suhdetta opiskelemiinsä kieliin (taulukko 1). Taulukossa esitetyt tulokset koskevat ainoastaan niitä oppilaita, jotka opiskelevat kahta vierasta kieltä ruotsin kielen ja äidinkielen ohella.

Taulukko 1. 4.–6.-luokkalaisten (n=95) kielikylpyoppilaiden osaamien kielten määrä suhteessa heidän koulussa opiskelemiensa kielten määrään.

Oppilas osaa...	vähemmän kieliä kuin opiskelee	yhtä monta kieltä kuin opiskelee	useampia kieliä kuin opiskelee*				Yhteensä
			1	2	3	4	
N	3	75	11	5	0	1	95
%	3	79	18				100

*kaikki opiskelevat äidinkieltä, ruotsia ja kahta vierasta kieltä

Taulukko 1 osoittaa, että lähes kaikki kyselyyn vastanneet kielikylpyoppilaat (97 %) kokevat osaavansa niitä kieliä, joita he koulussa opiskelevat. Tämä lisäksi peräti 18 prosenttia oppilaista kokee osaavansa 1–2 kieltä, joku jopa 4 kieltä äidinkielen, ruotsin ja 1–2 opiskelemansa vieraan kielen lisäksi. Tässä ryhmässä tyttöjen ja poikien välinen ero näkyy siten, että 21 prosenttia pojista ja vastaavasti 15 prosenttia tytöistä kokee osaavansa useampia kieliä kuin opiskelee. Kielikylpyoppilaiden tunne siitä, että he osaavat opiskelemissään kieliä voi olla yksi selitys sille, että vuoden 2011 tapaustutkimukseen osallistuneiden kolmen kielikylpykoulun vieraan kielen opettajat (n=8) pitävät kielikylpyoppilaita monikielisinä henkilöinä. Erityisen mielenkiintoinen yksityiskohta oli se, että itse jopa kuutta kieltä osaava vieraan kielen opettaja piti kielikylpyoppilaitaan monikielisinä, muttei itse kokenut olevansa monikielinen.

Taulukko 2. Niiden kielten lukumäärä, joita 4.–6.-luokkalaisten kielikylpyoppilaat (n=96) käyttävät kotona lukiessaan kirjoja tai lehtiä, katsoessaan TV:tä ja viettäessään aikaa internetissä.

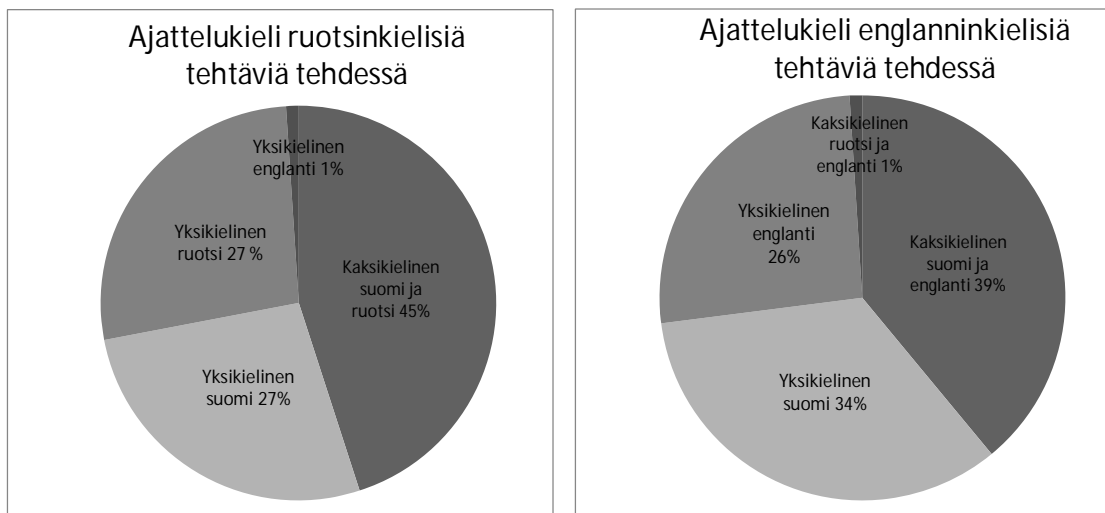
	1 kielellä		2 kielellä		3 kielellä		4 kielellä		5 tai useammalla	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Luen kirjoja/lehtiä kotona	27	28	56	58	10	10	3	3	3	3
Katson TV:tä kotona	8	8	41	43	24	25	19	20	4	4
Olen netissä kotona	24	25	55	57	8	8	8	8	1	1

Usean kielen osaaminen näkyy kielikylpyoppilaiden arjessa mm. siten, että suurin osa ilmoittaa tekevänsä asioita vähintään kahdella kielellä myös kotona (ks. taulukko 2).

Kirjoja ja lehtiä luetaan yleisimmin suomen ohella myös ruotsiksi, kun taas television ja internetin kieli on suomen lisäksi useimmin sekä tytöillä että pojilla englanti. Erityisesti televisio tuntuu olevan kielikylpyoppilaille usean kielen lähde, koska melkein puolet katsoo ohjelmia kolmella tai useammalla kielellä: kotimaisten kielten lisäksi englanniksi, saksaksi, ranskaksi, espanjaksi, japaniksi ja norjaksi.

Useat kielet ovat esillä myös kielikylpyoppilaiden unissa. Kun 4.–6. luokan oppilailta (n=93) kysyttiin, mitä kieliä ihmiset puhuvat heidän unissaan, vastasi noin puolet oppilasta (43 %) ihmisten puhuvan kahta tai useampaa kieltä kun taas noin puolet (57 %) ilmoitti näkevänsä yksikielisiä suomenkielisiä unia. Tarkasteltaessa tuloksia sukupuolittain 56 prosenttia tytöistä ja 58 prosenttia pojista oli sitä mieltä, että heidän unissaan ihmiset puhuvat vain yhtä kieltä. Toisessa ääripäässä sukupuolten välinen ero oli suuri: tytöistä 12 prosenttia ja pojista 21 prosenttia ilmoitti, että ihmiset puhuvat kolmea tai useampaa kieltä heidän unissaan. Yleisimmin ihmiset puhuivat oppilaiden unissa suomen lisäksi ruotsia ja englantia, mutta myös muita oppilaiden koulussa opiskelemia kieliä. Jotkut ilmoittivat myös, että unissa puhutaan opiskeltavien kielten lisäksi siansaksaa.

Kielikylpyoppilaat käyttävät osaamiaan kieliä myös ajattelun välineenä. Yleisellä tasolla kysyttäessä suurin osa (79 %) 4.–6. luokan oppilaista (n=97) ilmoitti ajattelevansa yhdellä kielellä eli suomeksi. Reilut 10 prosenttia (13 %) ajattelee kahdella kielellä (yleensä suomi ja ruotsi) ja vähän alle 10 prosenttia (8 %) ajattelee kolmella tai neljällä kielellä. Pojista 82 prosenttia ilmoitti ajattelevansa ainoastaan yhdellä kielellä, kun vastaavasti 77 prosenttia tytöistä ajatteli vain yhdellä kielellä. Toisaalta 11 prosenttia pojista ajatteli 3–4 kielellä, kun ainoastaan 6 prosenttia tytöistä ilmoitti ajattelevansa kolmella kielellä. Kun kysymystä tarkennettiin koskemaan erikielisiä tehtäviä, reilut puolet oppilaista ilmoitti edelleenkin ajattelevansa yhdellä kielellä, mutta tämä kieli ei välttämättä ollut suomi (ks. kuviot 5 ja 6).



Kuvio 5. 4.–6. luokkien kielikylypöppilaiden ajattelukieli heidän tehdessään ruotsin (n = 97) ja englannin (n = 96) tehtäviä.

Ruotsin tehtäviä tehdessään noin neljännes (27 %) ilmoitti ajattelevansa suomeksi, toinen neljännes ruotsiksi (27 %) ja joku (1 %) jopa englanniksi (ks. kuvio 5). Englannin tehtäviä tehtäessä tilanne oli samankaltainen: noin neljännes (25 %) ilmoitti ajattelevansa englanniksi ja noin kolmannes (34 %) suomeksi (ks. kuvio 5). Myös kahdella kielellä ajattelevien oppilaiden määrä oli suuri. Jopa 45 prosenttia ajatteli suomeksi ja ruotsiksi ruotsin tehtäviä tehdessään, ja 39 prosenttia ajatteli suomeksi ja englanniksi englannin tehtäviä tehdessään.

Saksan tehtävien osalta jakauma yksikielisen ja kaksi- tai monikielisen ajattelun välillä oli suurin piirtein sama kuin englannin tehtävissä, eli 63 prosenttia oppilaista ilmoitti ajattelevansa yhdellä kielellä ja 37 prosenttia kahdella tai useammalla kielellä (ks. kuvio 6).

Yksikielinen ajattelu saksan tehtävien yhteydessä oli suurimmaksi osaksi suomenkielistä (54 %), mutta joillakin myös saksan- (5 %), ruotsin- (2 %) tai englanninkielistä (2 %). Kaksikielinen ajattelu taas oli suurimmaksi osaksi suomen- ja saksankielistä (35 %), mutta joku ilmoitti ajattelunsa kieliksi myös ruotsin ja saksan (3 %), ruotsin ja suomen (2 %) tai suomen, ruotsin ja saksan (2 %).



Kuvio 6. 4.–6. luokkien kielikylpyoppilaiden ajattelukieli saksan tehtäviä tehdessä (n=62).

Yllä esitetyt tulokset perustuvat oppilaiden omaan näkemykseen monikielisinä toimijoina olemisesta. Nämä näkemykset tukevat kuitenkin myös kielikylvyn luokahuoneista kerättyä tutkimustietoa. Havunen (2001) on seurannut saksan kielen opetusta tutkimuksessaan, johon osallistui 125 kuudes-, seitsemäs- ja kahdeksaluokkalaista, osa kielikylpyoppilaita, osa yksikielisen yleisopetuksen oppilaita. Havunen havaitsi, että saksaa käyttäessään kielikylpyoppilaat hyödynsivät yksikielisen yleisopetuksen oppilasryhmää useammin sellaista kommunikaatiostrategiaa, jossa he käyttivät suomen-, ruotsin- ja englanninkielisiä aineksia.

Björklund ja Suni (2000) seurasivat kielikylpyryhmän ja yksikielisen yleisopetuksen ryhmän englannin kielen alkuopetusta ja havaitsivat, että molemmissa ryhmissä uuden kielen (englannin kielen) oppiminen eteni hyvin, mutta että kielikylpyoppilaat olivat ryhmänä luottavaisempia omiin kykyihinsä. Kielikylpyoppilaat käyttivät opettajan ei-kiellellisiä viestejä paremmin hyväkseen ja luottivat omiin ymmärtämistaitoihinsa, vaikka opettajan käyttämä kieli sisälsi oppilaille tuntemattomia sanoja. Yksikielisen yleisopetuksen ryhmä ei ollut yhtä halukas seuraamaan ja jatkamaan opetusta, mikäli opettaja ei kääntänyt heille jokaista uutta sanaa. Uutta kieltä puhuessaan kielikylpyoppilaat keskittyivät sanoman merkityksen välittämiseen englannin kielellä. Kielikylpyoppilaat eivät myöskään luovutta-

neet, vaikkei sopivaa sanaa heti löytynyt vaan he käyttivät muita sekä kielellisiä (esim. yksinkertaistuksia, selityksiä) että ei-kielellisiä keinoja sanomansa välittämisen apuna. Yksikielisen yleisopetuksen oppilaat luopuivat herkemmin alkupe- räisestä kommunikaatiotavoitteestaan ja osoittivat, että he toivoisivat opettajan hoitavan puhumisen. Yleisvaikutelma ryhmien oppimis- ja opetustilanteista oli siten, että kielikylpyoppilaat ovat luottavaisempia oman oppijaminänsä suhteen myös silloin, kun heidän kielenhallintansa on rajallinen.

7 Monikielinen toimijuus ja kouluopetus

Artikkelimme aihe, lasten ja nuorten monikielinen toimijuus, on erittäin ajankoh- tainen, sillä suomalaiset kielenopetuksen tutkijat ovat jo jonkin aikaa olleet huolissaan siitä, että suomalaiset lapset ja nuoret opiskelevat yhä vähemmän kieliä, vaikka kansainvälistyminen lisääntyy (ks. esim. Liiten 2009; Laurén & Takala 2010). Tilanne ei yhtään helpotu sillä, että tämän päivän kielenopetuksen paino- lastina on ikivanha, monelle suomalaiselle muokkautunut kuva kielenopetuksesta ankeatunnelmaisena kielivirheiden etsimisestä eikä niinkään toimintana, josta jää kielen osaamisen tunne. Sen lisäksi monet tutkimustulokset viestittävät yhä nykyisinkin, että suomalaiset oppilaat välttävät vieraan kielen käyttämistä koulura- kennuksen ulkopuolella. Bertolt Brechtin (1940) lausuma väite, että Suomen kan- sa vaikenee kahdella (ja myös usealla?) kielellä, näyttää siis edelleen toteutuvan yhteiskunnassamme. Vieraan kielen muodollisen hallinnan korostunut asema kie- lenopetuksessa lienee vuorostaan entisaikojen kielenopetuksen jäännös, jolloin vierasta kieltä harvoin käytettiin ympäröivässä yhteiskunnassa. Ympäröivän yh- teiskunnan kansainvälistyessä on koulussa kieliopillisen kompetenssin rooli kie- len osaamisen mittarina sisäistetty helpoksi tavaksi mitata osaamista, joka on yksi koulun tärkeistä keinoista osoittaa oppilaan kehittymistä ja menestymistä.

Kun kielitaitoa mitataan alkuopetuksesta lähtien lähinnä kykynä tuottaa kielen eri muotoja oikein, kynnys kielen käyttämiseen on oppilaalle korkea eikä kieltä käy- tetä luonnollisesti eri tilanteissa. Tämän tyyppisen kielenopetuksen sijaan olemme tässä artikkelissa valinneet toisenlaisen näkökulman. Olemme kuvanneet päinvas- taista tilannetta ja käyttäneet kielikylpyohjelmaa esimerkkinä. Kielikylvyn lähtö- kohtana on, että uuden kielen käyttäminen on luontevaa ja että oppilas keskittyy sanoman sisällön viestittämiseen aidoissa kommunikaatiotilanteissa. Kielikylvyssä tämä toteutuu jopa niin, että kielenopetus ja aineenopetus on pääosin integroi- tu. Luonteva kanssakäyminen eri kielillä kielikylpyluokissa madaltaa eri kielten käyttökynnystä ja oppilaat rohkaistuvat helpommin kokeilemaan omaksumiaan kielellisiä ilmaisuja eri tilanteissa. Tämän tyyppinen jatkuva ja toistuva kielen- käyttö luo erinomaiset edellytykset kielen oppimiselle. Tämän olemme osittain

osoittaneet siten, että olemme antaneet esimerkkejä kielikylypyoppilaiden tuloksista perinteisissä kielikokeissa ja -testeissä (esim. ylioppilaskokeet), joissa painopiste on edelleen kieliopin ja kielen rakenteiden hallinnassa ja kirjallisen tekstin tuottamisessa. Pääosin olemme kuitenkin halunneet nostaa esiin kielikylypyoppilaiden omia näkemyksiä ja kokemuksia monikielisistä käytänteistään. Kielitaidon suurin etu ei ehkä olekaan pelkkä kielen eri osa-alueiden hallinta vaan eri kielten luonteva käyttö eri tilanteissa, jotka luovat uusia oppimisen mahdollisuuksia.

Artikkelissa esitelty oppilaskysely osoittaa, että yli 90 prosenttia oppilaista mieltää kielten oppimisen olevan helppoa tai melko helppoa. Lisäksi alun perin yksikielisten kielikylypyoppilaiden enemmistö on kehittänyt arkipäiväänsä monikielisiä käytänteitä. Oppilaat eivät käytä oppimiaan kieliä ainoastaan oppitunneilla vaan myös koulun ulkopuolella lukiessaan kirjoja, katsoessaan TV:tä sekä viettäessään aikaa internetissä. Monikielistä toimijuutta he osoittavat myös siten, että osa oppilaista kokee ajattelevansa monella eri kielillä ja näkee unia, joissa ihmiset käyttävät useita kieliä.

Tämän tärkeän tuloksen ohella haluamme myös korostaa kyselyn toista tulosta. Vaikka oppilaiden otos on suhteellisen pieni ja lisätutkimusta tarvitaan, olemme todenneet, että kyselyyn osallistuvat pojat ja tytöt suhtautuvat yhtä lailla myönteisesti kielten oppimiseen. Kyselyn alustavat tulokset viittaavat siihen, että monikielisinä toimijoina tytöt näyttävät sijoittuvan keskialueelle, jos monikielisyys määritellään jatkumona, jossa toinen ääripää edustaa yhdellä kielellä ja toinen ääripää mahdollisimman monella kielellä toimimista. Tyttöihin verrattuna suhteellisesti suurempi osa poikia toimii joko pelkästään yksikielisesti tai erittäin monikielisesti. Kielikylypyohjelmaan osallistuvien tyttöjen ja poikien välistä eroa on tarkoitus analysoida laajemmin tutkimuksen seuraavassa vaiheessa. Toisena tavoitteena on tarkastella, vaikuttaako ikä oppilaiden monikielisiin käytänteisiin. Tällöin analysoidaan vanhempien, yläkoulua käyvien oppilaiden aktiviteetteja, näkemyksiä ja kokemuksia.

Lähteet

- Bergroth, M. (2007a). Kielikylpyoppilaiden menestyminen ylioppilaskirjoituksissa. Teoksessa S. Björklund, K. Mård-Miettinen & H. Turpeinen (toim.) *Kielikylpykirja – Språkbadsboken*. Levón-instituutin julkaisuja 126. Vaasan yliopisto. 126–134.
- Bergroth, M. (2007b). *Kielikylpyperheet valokeilassa*. Taustat ja odotukset. Vaasan yliopiston julkaisuja. Selvityksiä ja raportteja 145. Vaasan yliopisto.
- Björklund, S. & I. Suni (2000). The role of English as L3 in Swedish immersion program in Finland: Impacts on language teaching and language relations. Teoksessa U. Jessner & J. Cenoz (toim.) *English in Europe: the acquisition of a third language*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd. 198–221.
- Björklund, S., K. Mård-Miettinen & H. Turpeinen (toim.) (2007). *Kielikylpykirja – Språkbadsboken*. Levón-instituutin julkaisuja 126. Vaasan yliopisto.
- Brecht, B. (1940). *Finnische Landschaft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1997.
- Buss, M. & K. Mård (1999). *Ruotsin ja suomen kielen kielikylvyn kartoitus Suomen peruskouluissa lukuvuonna 1998/99*. Selvityksiä ja raportteja 46. Vaasa: Vaasan yliopisto.
- Eklund, P. (2007). Poimintoja lukioetuksen piirteistä kielikylvyssä. Teoksessa S. Björklund, K. Mård-Miettinen & H. Turpeinen (toim.) *Kielikylpykirja – Språkbadsboken*. Levón-instituutin julkaisuja 126. Vaasan yliopisto. 144–150.
- European Commission (2005). *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A New Framework Strategy for Multilingualism*. Brussels: Commission of the European Communities.
- Havunen, L. (2001). *Sind Immersionschüler bessere Fremdsprachenlerner? Eine Fallstudie zum lexikalischen Transfer in Deutschsaufsätzen finnischsprachigen Schülern in schwedischsprachigen Immersion*. Julkaisematon pro gradu. Tampereen yliopisto.
- Laurén, Ch. & S. Takala (2010). Kieltenopetus on nostettava alennustilastaan. *Helsingin sanomat* 22.4.2010.
- Liiten, M. (2009). ”Kieliparlamentti” pohtimaan suomalaisten kielitaidon hiipumista. *Helsingin sanomat* 19.10.2009.
- Lindeman, J. (1998). *Ala-asteen lukutesti*. Turun Yliopisto: Oppimistutkimuksen keskus.

Tedick D. J., D. Christian & T. Williams Fortune (toim.) (2011). *Immersion Education. Practicies, Policies, Possibilities*. Bristol: Multilingual Matters Ltd.

Sipoo (2011). Vision: Vägkost för ett gott liv. Utbildningspolitiskt program [online]. [Viitattu 10.08.2011]. Saatavissa: <http://www.sipoo.fi/easydata/customers/sipoo/files/arkiv/utbpolprogrammet.PDF>.

Södergård, M. (2002). *Interaktion i språkbadsdagem. Lärarstrategier och barnens andraspråksproduktion*. Acta Wasaensia 98. Vaasa: Vaasan yliopisto.

TEITITTELY NUORTEN AIKUISTEN KIELESSÄ

Heidi Nyblom Kuorikoski

1 Johdanto

Vuosina 2003–2005 oli Melbournen yliopistossa käynnissä laaja tutkimushanke, *Address in Some Western European Languages*, jossa kerättiin aineistoa viidestä Euroopan maasta (Itävalta, Ranska, Ruotsi, Saksa ja Suomi) ja tutkittiin ranskan, ruotsin ja saksan kielten puhuttelukäytäntöjä. Hankkeen tavoitteena oli kartoittaa toisen maailmansodan jälkeisiä muutoksia yllä mainittujen kielten puhuttelussa. Tutkimuksessa vertailtiin eri kielten kansallisten variaatioiden puhuttelukäytäntöjä ja ruotsin kielen kohdalla tutkimusaineistoa kerättiin Göteborgista ja Vaasasta. (Ks. *Address in Some Western European Languages* 2011; Clyne et al. 2009; Norrby 2005)

Suomen osalta hankkeessa tutkittiin suomenruotsin puhuttelua, ei suomen kielen puhuttelumuotoja. Hankkeen yhteydessä suoritettiin kuitenkin vuosina 2004 ja 2005 pilottihanke, johon osallistui sekä ruotsinkielisiä että suomenkielisiä opiskelijoita Vaasan korkeakouluista (ks. esim. Nyblom 2006a ja Nyblom 2006b). Tämä artikkeli perustuu kyseisessä pilottihankkeessa tehtyihin tutkimuksiin ja tuloksiin.

2 Suomen kielen puhuttelusta

Suomen kielen puhuttelumuotoja ei ole tutkittu yhtä laajasti kuin ruotsin kielen vastaavia, mutta joitakin tutkimuksia on kuitenkin tehty. Vuonna 1976 suoritettiin laaja kyselytutkimus, jota Heikki Paunonen on sittemmin tarkastellut artikkelissaan ”*Kun Suomi siirtyi sinutteluun – suomalaisen puhuttelutapojen murroksesta 1970-luvulla*” (2010). Yli 70 prosenttia kyselyyn vastanneista oli alle 18-vuotiaita koululaisia. Tutkimus ei siis siten suoranaisesti kuvaile Suomen aikuisen väestön suhtautumista teitittelyyn ja sinutteluun. Tätä kyseistä tutkimusta ajatellen voidaan pohtia, kuinka paljon suhtautuminen puhuttelumuotoihin on muuttunut viimeisten 30 vuoden aikana. Paunonen on analysoinut tutkimusaineiston ja toteaa, että suomalaiset ovat suhtautuneet puhuttelukäytännön muutokseen vähemmän kielteisesti kun aikaisemmin on uskottu. Itse asiassa suomalaiset suhtautuivat tähän käytännön muutokseen jopa myönteisesti. (Paunonen 2010.) Syynä tähän saattaa olla, että suurin osa vastanneista oli nuoria koululaisia. Paunonen huomauttaa kuitenkin, että myönteisestä suhtautumisesta huolimatta on tilanteita,

jolloin puhuteltavaa ei sinutella. Tämä koskee vieraita, ennestään tuntemattomia ihmisiä.

Samoilla linjoilla Paunosen analysoiman aineiston kanssa on Anna-Leena Noponen, joka jo vuonna 1996 toisti vuodelta 1976 olevan kyselyn, mutta suppeammalla kohderyhmällä. Noponen (1999) suoritti kyselynsä yliopisto-opiskelijoiden parissa pohjautuen samoihin kysymyksiin kuin aiemmassa tutkimuksessa. Noposen mukaan sinuttelu on lisääntynyt.

Sinuttelun lisääntyminen ei ole lainkaan yllättävää siinä mielessä, että elämme globalisoituvassa maailmassa, jossa englannin kielen *you*-pronominin vaikutteet selvästi ovat havaittavissa myös muiden Euroopan kielten puhuttelukäytännöissä. Eikä tähän pelkkä kieli tai kielenkäyttö vaikuta, muutenkin yhteiskunta on vapaampi kuin esimerkiksi ennen toista maailmansotaa ja heti sen jälkeen, ja tämä ns. vapautuneempi kanssakäyminen ihmisten välillä näkyy myös kielenkäytössä. (Ks. esim. *Address in Some Western European Languages* 2011)

Kaikki ei kuitenkaan ole mustavalkoista, ja muutokset synnyttävät yleensä vasta-reaktioita, niin myös yleistynyt sinuttelu, ainakin jos sanomalehtien otsikoihin on uskomista. 1990-luvun lopussa puhuttiin Suomessakin teitittelyn paluusta (tästä hän oli Ruotsissa jo puhuttu 1980-luvulla). Mutta teitittely ei tullut jäädäkseen, ei Suomessa eikä Ruotsissakaan.

3 Ruotsin kielen puhuttelusta

Tänä päivänä teitittely on sen verran harvinainen ilmiö Ruotsissa, että voidaan väittää, ettei sitä oikeastaan siellä esiinny, vaan ainoa oikea puhuttelutapa Ruotsissa on sinuttelu. Ruotsin kielen historiasta johtuen *te*-muoto on ollut niin leimaava, ettei sitä ole vanhempi väestö käyttänyt eikä käytä. Jos jossain kuulee jonkun käyttävän muotoa *te* Ruotsissa, tämä teitittelevä henkilö on nuori, palvelualalla toimiva henkilö. Ruotsalaiset tutkijat ovatkin vetäneet johtopäätöksen, että nykypäivänä teitittelyä käytetään vain palvelualalla, mutta silloin teitittelijän on itse oltava nuori.

Syy siihen, että *te*-muotoa (vanhemman väestön keskuudessa) pidetään Ruotsissa leimaavana ja jopa alentavana, on se, että korrekti puhuttelutapa aikoinaan oli pronominin välttely ja titteleiden käyttäminen, eli tituleeraaminen. Ylemmässä sosiaalisessa asemassa olevia henkilöitä tituleerattiin, kun taas alemmassa asemassa olevia teititeltiin. Mikäli henkilön ammatti tai titteli ei ollut tiedossa, niin häntä puhuteltiin sanoilla *herr*, *fru* tai *fröken*. Tämä tapa koettiin yleisesti hankalaksi ja *sinä*-pronominin käyttö 1950- ja 1960-luvuilla johti siihen, että teitittelys-

tä ja titteleiden käytöstä luovuttiin Ruotsissa kokonaan. Tätä kehitystä kutsutaan yleisesti nimellä *du-reformen*. (Ks. Teleman 2003.)

Nuoret ruotsalaiset, jotka eivät ole eläneet tai kokeneet edellä mainittua hankalaa teitittely- ja titteliäikää, ottivat pronominin *te* uudelleen käyttöön 1980-luvulla. Silloiset tutkijat puhuivat teitittelyn uudesta tulemisesta ja teitittelyn uudesta merkityksestä (ks. Mårtensson 1986; Bratt Paulston 1976). Epätietoisina teitittelyn aikaisemmasta alentavasta käytöstä nuoret ihmiset ottivat teitittelyn nyt käyttöön arvostusta ja kunnioitusta osoittavana puhuttelutapana, jota käytettiin vanhempia ihmisiä puhuteltaessa. Tässä yhteydessä on kuitenkin huomautettava, että kahdessa uudemmassa ruotsalaisessa tutkimuksessa puhuttelumuotojen ilmoitetusta käytöstä ei ole löydetty viitteitä tästä uudesta teitittelystä palvelutilanteissa (ks. Norrby & Håkansson 2004; Tykesson-Bergman 2006).

Artikkelin alussa mainitun australialaisen tutkimushankkeen tuloksista käy ilmi, että yleinen puhuttelusuuntaus tänä päivänä Ruotsissa on se, että vain vanhempia, tarkemmin sanottuna yli 70-vuotiaita, henkilöitä teititellään (Clyne et al. 2009).

3.1 Ruotsin kielen puhuttelusta Suomessa

Suomenruotsalaisen puhuttelukäytännön voidaan sanoa olevan edellä esiteltyjen kielten välimaastossa. Teitittelyä ilmenee vähemmän kuin suomen kielessä, mutta enemmän kuin ruotsin kielessä Ruotsissa. Tätä selittää osaltaan mm. suomenruotsin ja suomen kielten yhteinen yhteiskuntahistoria. (Nyblom 2006a.) Erot suomenruotsin ja ruotsinruotsin puhuttelumuotojen käytön välillä voidaan tiivistää kolmeen kohtaan:

1. Kielteiset assosiaatiot *te*-pronominiin liittyen eivät esiinny suomenruotsissa (kuten eivät myöskään suomen kielessä). (Ks. Mara & Huldén 2000.)
2. *Du-reformen* ei koskaan lyönyt täysin läpi suomenruotsalaisessa kontekstissa (kuten ei myöskään suomen kielessä). (Ks. Fremer 1998.)
3. Suoran puhuttelun välttäminen on yleisempää suomenruotsissa verrattuna ruotsinruotsiin (ja kaikista yleisintä suomen kielessä). (Ks. Seppänen 1989.)

4 Nuoret aikuiset ja puhuttelu

Vuosina 2004 ja 2005 tehtiin Vaasassa opiskelevien nuorten aikuisten keskuudessa kyselytutkimus liittyen nuorten puhuttelukäytäntöihin. Tutkimukseen osallistui kaiken kaikkiaan 316 opiskelijaa – 172 ruotsinkielistä ja 144 suomenkielistä. Suurin osa oli 20–25-vuotiaita ensimmäisen tai toisen vuoden korkeakouluopiskelijoita, jotka lukivat pääaineenaan kasvatustieteitä, kauppatieteitä, markkinointia, tie-

totekniikkaa tai yhteiskuntatieteitä. Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää mahdollisia eroja kieliryhmien puhuttelukäytäntöjen välillä ja kartoittaa, kuinka yleistä teitittelyä ylipäättään on nyky-yhteiskunnassa.

Kyselylomakkeeseen sisältyi monivalintakysymyksiä ennestään tuntemattomien henkilöiden, vanhempien henkilöiden, asiakkaiden, myyjien, viranomaisten ja isovanhempien ystävien puhuttelusta sekä puhuttelumudon valinnasta kirjoitettaessa sähköpostia ennestään tuntemattomalle henkilölle. Kyselyyn kuului lisäksi yksi avoin kysymys: ”Mitä teet tilanteessa kun olet epävarma puhuttelumudon valinnasta?”. Lomakkeen lopussa opiskelijoilla oli myös mahdollisuus kirjata omia kommentteja ja kokemuksia puhuttelusta.

4.1 Vanhempien henkilöiden puhuttelusta

Tulokset kysymykseen isovanhempien ystävien puhuttelusta osoittautuivat kovin erilaisiksi kieliryhmien välillä. Suomenkielisistä opiskelijoista 63 prosenttia (toisin sanoen enemmistö) teitittelee, kun taas 62 prosenttia ruotsinkielisistä opiskelijoista sinuttelee kyseistä vanhempaa henkilöä. Myös silloin, kun kyseessä on täysin vieras vanhempi henkilö, 50 prosenttia ruotsinkielisistä sinuttelee ja jopa 90 prosenttia suomenkielisistä teitittelee.

Tulokset osoittavat käytännön olevan vaihtelevampi (kenties myös vakiintumattomampi) ruotsin kielessä, kun asia puolestaan on täysin selvä suomenkielisten keskuudessa: nuoret aikuiset teitittelevät vanhempia vieraita henkilöitä. Suomenruotsalaisten keskuudessa isovanhempien ystävät näyttävät kuuluvan tuttavalliseen *sinä*-piiriin, eikä ennestään tuntemattomien vanhempien henkilöiden teitittely vaikuta olevan läheskään yhtä tavallista kuin suomen kielessä.

4.2 Myyjien ja asiakkaiden puhuttelusta

Molempien kieliryhmien kohdalla vastaukset jakautuvat hyvin tasaisesti teitittelyn ja sinuttelun välillä sekä myyjä ja asiakas puhuteltaessa. Suomenruotsalaisista opiskelijoista 53 prosenttia teitittelee myyjää ja 51 prosenttia teitittelee asiakasta. Suomalaisista opiskelijoista 56 prosenttia sinuttelee myyjää ja 56 prosenttia teitittelee asiakasta. Näistä tasaisista luvuista ei voida muuta päätellä kuin, että vaihtelu *sinä*- ja *te*-pronomien ja yksilöiden välillä on suuri.

Myyjien puhuttelusta suuri osa ruotsinkielisistä opiskelijoista kommentoi, että teititeltäessä he tarkoittavat koko kauppaa monikossa, esimerkiksi ”onko teillä tässä kaupassa sitä ja tätä”. Teitittelyä ei tällöin välttämättä ole tarkoitettu kohteliaisuudeksi. Vaikka suomenkieliset opiskelijat eivät tällaisia kommentteja anna,

on hyvin mahdollista, että hekin myyjää teititeltäessä tekevät sen monikossa koko kaupan henkilökuntaa tarkoittaen.

Asiakkaiden puhuttelusta moni suomenkielinen opiskelija toteaa teitittelevänsä vanhempia asiakkaita ja sinuttelevansa nuorempia asiakkaita. Osa molempien kieliryhmien opiskelijoista ilmoittaa aina teitittelevänsä asiakkaita asiakaspalvelutilanteessa. Syynä tähän on osittain se, että asiakas on yleensä vanhempi henkilö, mutta opiskelijat nostavat myös kohteliaisuuden esille yhtenä syynä. Opiskelijat kunnioittavat vanhempia henkilöitä, mutta myös kaikkia muita asiakkaita iästä riippumatta. Kolmas syy asiakkaiden teitittelyyn, joka ei kuitenkaan käy ilmi kommentteista, on etäisyyden ylläpitäminen. Teitittelemällä on mahdollista ylläpitää tiettyä etäisyyttä asiakasta kohtaan. Tämä toimii tietenkin myös toisinpäin. Teitittelemällä myyjää asiakas ylläpitää etäisyyttä.

4.3 Viranomaisten puhuttelusta

Suurin osa opiskelijoista (66 prosenttia molemmista kieliryhmistä) ilmoittaa teitittelevänsä viranomaisia, esimerkiksi veroviraston edustajaa. Jälleen kerran osa ruotsinkielisistä opiskelijoista toteaa, että he myös tässä tapauksessa käyttävät teitittelyä monikossa. Tällöin voidaan olettaa, että he sinuttelisivat, mikäli puhuttelisivat viranomaisen edustajaa yksilönä.

Suomenkielisten (ja osan ruotsinkielisistä) opiskelijoiden mukaan he teitittelevät aina virallisissa ja muodollisissa yhteyksissä, ja sellaisesta tilanteestahan on usein kyse kun ollaan tekemisissä viranomaisten kanssa. Muodollisissa tilanteissa ei haluta olla liian tuttavallisia. Toisaalta nämä tilanteet saattavat monelle nuorelle ihmiselle olla uusia ja siinä mielessä hieman jännittäviä ja kunnioitusta herättäviä.

4.4 Sähköposti ja tuntemattoman henkilön puhuttelu

Puhuttelumuotoa mietitään yleensä tarkemmin kirjoittaessa kun puhuessa. Tuntemattomalle henkilölle kirjoitetussa sähköpostikirjeessä suurin osa opiskelijoista (ruotsinkielisistä 65 prosenttia ja suomenkielisistä 77 prosenttia) teitittelee vastaanottajaa. Tässä tapauksessa valintaan vaikuttaa se, että henkilöä ei ennestään tunneta. Tämä on aika mielenkiintoista siinä mielessä, että Internet ja sähköpostiviestintä yleisesti ovat johtaneet epämuodollisempiin viestintämalleihin (ks. Severinson Eklundh 1997: 120–121).

Opiskelijoiden mukaan ns. oikean puhuttelumuodon valitseminen on vaikeampaa kirjoittaessa kun puhuessa. Jos he ovat epävarmoja valinnasta, he *teitittelevät varmuuden vuoksi, koska silloin toisen henkilön tunteiden loukkaaminen on epätodennäköisempää*. Ruotsalaisiin teitittelytutkimuksiin verrattuna tämä on varsin

mielenkiintoinen aspekti. Ruotsissa ei nimittäin koskaan teititeltäisi toista ihmistä varmuuden vuoksi, päinvastoin. Tämä osoittaa, että suomen kieli ja ruotsin kieli Suomessa kuuluvat samaan puheyhteisöön – kielillä on yhteinen kulttuuri (vrt. Saari 1995).

5 Loppukeskustelu

Tutkimustuloksista käy ilmi, että erot ruotsinkielisten ja suomenkielisten opiskelijoiden puhuttelukäytäntöjen välillä ovat yllättävän pienet (vaihtelu kieliryhmien sisällä on toisaalta sitäkin suurempi). Ruotsinkieliset opiskelijat teitittelevät lähinnä ennestään tuntemattomia henkilöitä ja asiakkaita, mutta myös viranomaisia (tosin usein monikollisessa mielessä). Suomenkieliset opiskelijat puolestaan teitittelevät vanhempia henkilöitä, ennestään tuntemattomia henkilöitä, asiakkaita, viranomaisia ja korkeammassa asemassa olevia henkilöitä.

Syyksi teitittelyyn molempien kieliryhmien opiskelijat ilmoittavat pyrkimyksen olla kohtelias ja osoittaa arvostusta, mutta myös epävarmuus vaikuttaa *te*-muodon valitsemiseen. Teitittelyn koetaan olevan varmin tapa varmistua siitä, ettei loukkaa toista ihmistä.

Tässä nähdään, että ajatus vallasta ja solidaarisuudesta (*power and solidarity*), josta Brown ja Gilman kirjoittivat jo 1960-luvulla, on edelleen voimissaan Suomessa. Brownin ja Gilmanin (1960) mukaan vallan puhuttelukäytännössä (*power*) teititellään ylöspäin ja sinutellaan alaspäin, kun taas etäisyyden puhuttelukäytännössä (*solidarity*) teititellään ja sinutellaan vastavuoroisesti. Tässä tutkimuksessa suomenkielisten opiskelijoiden puhuttelukäytäntö muistuttaa lähinnä valtaan, ja ruotsinkielisten puhuttelukäytäntö puolestaan etäisyyteen tai solidaarisuuteen liittyvää puhuttelua.

5.1 Sinuttelun ja teitittelyn monimutkaisuus, kunnioitus ja arvostus

Meistä useimmat ovat varmasti samaa mieltä siitä, ettei valinta sinuttelun ja teitittelyn välillä aina ole helppoa. Australialaiset tutkijat ovat myös todenneet, että oikean puhuttelumuodon valinta on monimutkaista (Clyne et al. 2009: 15). Hankalaksi valinnan tekee se, ettei aina tiedetä, miten kyseinen henkilö haluaa häntä puhuteltavan. Onko ikä aina paras kriteeri? Milloin ihminen on tarpeeksi vanha tullakseen teititellyksi? Onko tämä henkilö sellaisessa asemassa, että häntä tulisi teititellä, vai olemmeko kaikki samanvertaisia? Entäs ihmisen olemus, kuinka paljon se vaikuttaa puhuttelupronominin valintaan? Loppujen lopuksi puhuttelussa taitaa olla kyse yksilöistä, tilanteista ja henkilökohtaisista valinnoista. Täysin

selvää yhtenäistä käytäntöä ei ole (ruotsin kielessä vielä vähemmän kuin suomen kielessä).

Opiskelijoiden vastauksista ilmenee kuitenkin yksi yhteinen piirre, ja se on tahto olla loukkaamatta toista ihmistä – kunnioituksen ja arvostuksen osoittaminen. Silloin kun kunnioitetaan ja arvostetaan, silloin teititellään – ainakin tähän tutkimukseen osallistuneiden nuorten aikuisten mielestä.

Elämme kuitenkin muuttuvassa maailmassa ja kysymys kuuluu, näyttäisivätkö tulokset samanlaisilta, mikäli uutta tutkimusaineistoa kerättäisiin nyt vuonna 2011. Kuudessa vuodessa maailma on tullut aina vaan lähemmäksi ja globalisoituvassa nyky-yhteiskunnassa ollaan päivittäin tekemisissä hyvinkin paljon erilaisien ihmisten kanssa, etenkin sosiaalisissa medioissa.

Lähteet

- Address in Some Western European Languages*. School of Languages, The University of Melbourne [verkko-osoite]. [Viitattu 30.6.2011]. Saatavissa: <<http://rumaccc.unimelb.edu.au/address/index.html>>. Päivitetty 4.11.2008.
- Bratt Paulston, C. (1976). Pronouns of address in Swedish: Social class semantics and changing system. *Language in Society* 5, 359–386.
- Brown, R. & Gilman, A. (1960). The pronouns of power and solidarity. Teoksessa T. A. Seboek. (toim.). *Style in Language*. Cambridge, MA: MIT Press. 253–276.
- Clyne, M., Norrby, C. & Warren, J. (2009). *Language and Human Relations. Styles of Address in Contemporary Language*. New York: Cambridge.
- Fremer, M. (1998). Tilltal och omtal i samtal. *Språkbruk* 2, 10–17.
- Mara, J. & Huldén, L. (2000). *Hälsningsvanor, tilltal och omtal i Svenskfinland under 1900-talet. Källan 2*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Mårtensson, E. (1986). Det nya niandet. *Nordlund* 10, 35–79.
- Nojonen, A.-L. (1999). Sinä vai te? *Kielikello* 2, 11–16.
- Norrby, C. (2005). Du, ni, titel eller förnamn? *Språkbruk* 2, 5–10.
- Norrby, C. & Håkansson, G. (2004). Kan jag hjälpa dig med något. Om tilltal i en servicesituation. *Språk och stil. Tidskrift för svensk språkforskning* 13, 6–34.
- Norrby, C., Nilsson, J. & Nyblom, H. (2007). Tilltalande tilltal? Om tilltalsskick i Finland och Sverige. *Språk och stil. Tidskrift för svensk språkforskning* 17, 5–29.
- Nyblom, H. (2006a). ”Ni är det säkraste sättet att tilltala” – Studerandes val av tilltalsformer. Teoksessa V. Muittari & M. Rahkonen. (toim.). *Svenskan i Finland* 9, 194–203. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston kielten laitoksen julkaisu 1.
- Nyblom, H. (2006b). The use of address pronouns among Finnish and Finland-Swedish students. *Australian Review of Applied Linguistics* 29: 2, 19.1–19.12. Monash University ePress.
- Paunonen, H. (2010). Kun Suomi siirtyi sinutteluun – suomalaisen puhuttelutapojen murroksesta 1970-luvulla. Teoksessa H. Lappalainen et al. (toim.). *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 325–368.
- Seppänen, E.-L. (1989). Henkilöön viittaaminen puhetilanteessa. Teoksessa A. Hakulinen. (toim.). *Kieli 4. Suomalaisen keskustelun keinoja I*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. 195–222.

Teleman, U. (2003). *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. Stockholm: Norstedts Ordbok.

Tykesson-Bergman, I. (2006). *Samtal i butik: Språklig interaktion mellan biträden och kunder*. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 41. Stockholm University.